

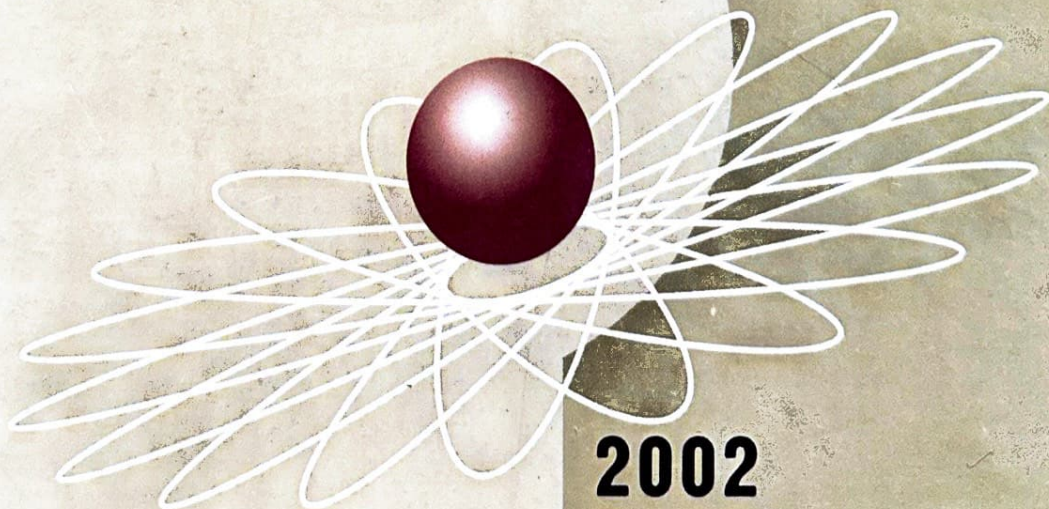
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Декан
факультету
журналістики.
Слободянюк
Іван Никифорович,
1953-1955,
1957-1959

ТОМ 9

2002

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Серія КВ № 4298 від 13 червня 2000 року

Засновник — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановою ВАК України від 14. 11. 2001 р. №2-05/9 затверджено як наукове фахове видання з філологічних наук

Усі права застережені. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові

Голова редколегії,
головний редактор
Володимир Різун, д. філол. н., проф.

Редакційна колегія:

М. М. Розумний, к. філос. н., доц. (заст. гол. ред.)
В. І. Головченко, д. політ. н., проф.
Р. М. Єсипенко, д. і. н., проф.
О. В. Зернецька, д. політ. н., проф.
В. Ф. Іванов, д. філол. н., проф.
Г. Д. Казьмирчук, д. і. н., проф.
Ф. М. Кирилюк, д. політ. н., проф.
М. Ю. Козицький, д. і. н., проф.
А. Є. Конверський, д. філос. н., проф.
О. Ф. Коновець, д. і. н., проф.
В. П. Крижанівський, д. і. н., проф.
Є. А. Макаренко, д. політ. н., проф.
А. Г. Погрібний, д. філол. н., проф.
О. Д. Пономарів, д. філол. н., проф.
Т. В. Старченко, к. філол. н., доц.
М. С. Тимошик, д. філол. н., проф.
Б. І. Черняков, д. філол. н., проф.
А. А. Чічановський, д. політ. н., проф.
В. І. Шкляр, д. філол. н., проф.

Над випуском працювали:

Відповідальний секретар **Ніна Вернигора**

Редактор **Ганна Дзюбенко**

Комп'ютерна верстка та редагування **Наталка Шевченко**

Технічний редактор **Вікторія Шевченко**

Художник **Анатолій Мурга**

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка 21 жовтня 2002 року*

Наукова школа журналістикознавства та теорії масової комунікації

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановні читачі!

Цим томом ми завершуємо 2002 рік. Він був плідним для українського журналістикознавства. У десятому томі буде надруковано аналітичний огляд усіх фахових видань за цей рік. Але вже зараз можна сказати, що всі видання, а також НЗ ІЖ, включали різні теми з теорії й історії журналістики, теорії та технологій масової комунікації.

Особливістю 6, 7, 8 і 9 томів є те, що було запроваджено нові рубрики, такі як: “З історії Інституту журналістики”, “Бібліографія Інституту журналістики”, новими статтями наповнювалися старі рубрики.

Майже в кожному номері оживала рубрика “Гість інституту”. Це є свідченням того, що інтерес до НЗ ІЖ серед учених інших навчальних закладів зростає. На сьогодні у редакційному портфелі щоквартальника лежать статті викладачів факультетів журналістики. На жаль, ми не маємо змоги видрукувати всіх їх в одному томі, оскільки НЗ ІЖ все-таки є виданням Інституту журналістики і перевага при відборі до друку надається насамперед викладачам, науковим співробітникам, аспірантам, докторантам, здобувачам, магістрам нашого інституту.

Звертаємо увагу авторів цього видання на те, що з десятого тому обов’язковими будуть анотації до статей українською та англійською мовами, дотримання вимог до змісту й оформлення текстів статей.

Усім дописувачам бажаємо у новому 2003 році оригінальних тем, цікавих наукових фактів!

З Новим роком вас!

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	стор. 3
----------------------	---------

Кафедра телебачення і радіомовлення.....	стор. 7
--	---------

Гість інституту

Артемчук О. В. До проблеми реалізації екуменічної моделі в Україні: історичні віхи та перспектива	стор. 10
---	----------

Михайлин І. Л. Досвід викладання основ журналістики в середній школі (Академічна гімназія № 45 м. Харкова)	стор. 24
--	----------

Лекційний фонд

Тимошик М. С. Книгописання в давньоукраїнській державі після прийняття християнства.....	стор. 32
--	----------

Моніторинг ЗМК

Коновець О. Ф. Українська науково-технічна періодика в умовах посилення тоталітаризму (30-ті роки XX століття)	стор. 44
--	----------

Перехейда В. В. "Освіта" в обороні української душі	стор. 51
---	----------

Карпенко В. О. Феномен "Вечірнього Києва" наприкінці 80-х — на початку 90-х років (Нотатки головного редактора)	стор. 64
---	----------

Пристапенко Т. О. Журналістська етика і вибори	стор. 82
--	----------

ТОМУ

Видавничі стандарти

Шевченко В. Е. Системність у застосуванні декоративних елементів у сучасних періодичних виданняхстор. 93

Партико З. В. Дослідження й формулювання естетичних норм редагування повідомленьстор. 103

Дисертаційні дослідження

Бондаренко Т. Г. Інтерфедеми і росіянізми як наслідок міжмовних контактів на лексичному рівністор. 106

Серажим К. С. Оцінна лексика у політичному дискурсістор. 112

Гоян О. Я. Технологія форматування радіоефірустор. 118

Фіть Л. В. Тема матеріалу в структурі газетистор. 123

Галич В. М. Публіцистична стаття у творчій спадщині Олеся Гончарастор. 127

Пархітько О. В. Профспілкова преса Одеси 1917-1920 років та її проблематикастор. 133

Герасимчук Н. Г. Моральні аспекти у творчих пошуках українських репортерів (на матеріалах щотижневика "ПіК", газет "Молодь України" і "День")стор. 140

Ільченко В. І. Соціально-експресивні конотації імен у ЗМІстор. 145

ЗМІСТ ТОМУ

Дзвінчук О. М. Передумови виникнення та становлення першого загальноукраїнського часопису на канадських теренахстор. 151

Владимиров В. М. Герменевтичний універсум і межі журналістикистор. 155

Погляд

Гоян В. В. Відкриті вікна STV, або короткі нотатки про телебачення Швеціїстор. 159

Василенко М. К. Функціонування групи інформаційних жанрів пресової журналістики в сучасних соціально-економічних умовахстор. 162

Шкляр В. І. Невже.., або казуальні думки про квазінауковістьстор. 166

Лизанчук В. В. Помисел чистий матистор. 168

Беляков О. О. Паблік рилейшнз для довкіллястор. 180

Святовець В. Ф. “Кожен характер, кожна подробиця здаються новими і промовляють в душу” (Григій Тютюнник про особливості деталізації у творах)стор. 187

Бібліографія Інституту журналістики

Мелещенко О. К., Черняков Б. І. Чотири століття британської журналістики.....стор. 191

КАФЕДРА ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ

Завідувач кафедри — Олесь Яремович Гоян

Доктор історичних наук:

Єсипенко Р. М.

Кандидати філологічних наук:

Гоян О. Я.

Олійник В. П.

Миронченко В. Я.

Єлісовенко Ю. П.

Прокопенко М. І.

Хоменко І. А.

Щербатюк Т. В.

Федорчук Л. П.

Щербакова О. А.

Асистенти:

Нагорняк М. В.

Дяченко М. І.

Терпиловський Ф. В.

Сухенко М. А.

Фролов К. Г.

Богуцький О. А.

Горбань Ю. О.

Міщерська Н. А.

Сидоренко С. В.

Аспіранти:

Федорів Т. В.

Сашук Г. М.

Діденко В. М.

Іванченко М. Ю.

Дисертаційні дослідження кафедри

1. **Українське телебачення в контексті євразійського розвитку суспільства:** Дис. ... к. філол. н. 10.01.08. — журналістика / О. С. Власенко, асп. каф. телебачення і радіомовлення КНУ ім. Тараса Шевченка; Наук. керівник доц. О. Я. Гоян. Тему затверджено вченою радою Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка 21. 10. 2002.

2. **Інформаційне буття телевізійного простору України:** Дис. ... к. філол. н. 10. 01. 08. — журналістика / Г. М. Сашук, асп. каф. телебачення і радіомовлення КНУ ім. Тараса Шевченка; Наук. керівник проф. Р. М. Єсипенко. Тему затверджено вченою радою Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка 17. 02. 2003.

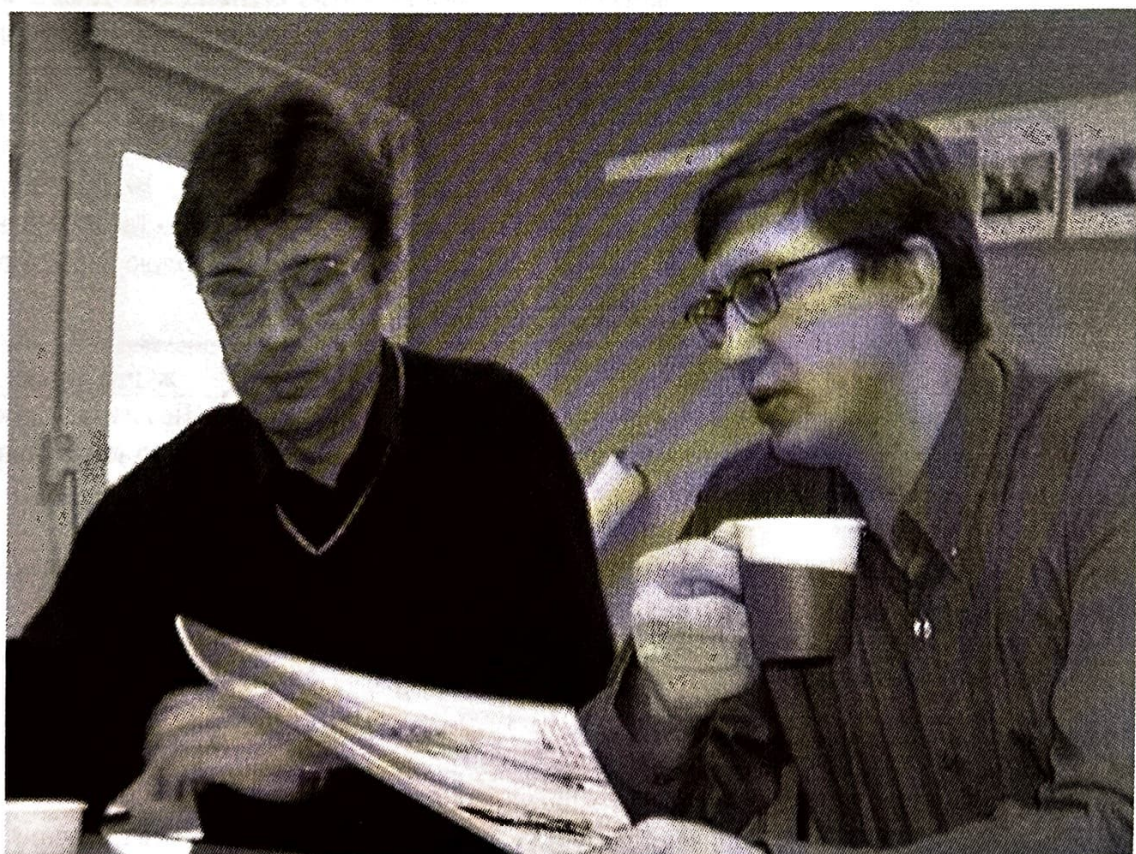
3. **Імідж Українського телебачення:** Дис. ... к. філол. н. 10. 01. 08. — журналістика / М. Ю. Іванченко, асп. каф. телебачення і радіомовлення КНУ ім. Тараса Шевченка; Наук. керівник проф. Н. Ф. Непийвода. Тему затверджено вченою радою Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка 23. 10. 2000.

4. **Телевізійні новини України посттоталітарного періоду. Специфіка жанру, технологія виробництва і ефективність сприйняття:** Дис. ... к. філол. н. 10. 01. 08. — журналістика / Т. В. Федорів, асп. каф. телебачення і радіомовлення КНУ ім. Тараса Шевченка; Наук. керівник проф. Р. М. Єсипенко. Тему затверджено вченою радою Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка 29. 10. 1999.

5. **Закономірності і особливості персоніфікованого радіомовлення:** Дис. ... к. філол. н. 10. 01. 08. — журналістика / О. А. Зілінченко, асп. каф. телебачення і радіомовлення КНУ ім. Тараса Шевченка; Наук. керівник проф. В. Я. Миронченко. Тему затверджено вченою радою Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка 21. 10. 2002.

*Завідувач кафедри телебачення і радіомовлення доцент О. Я. Гоян (ліворуч)
у студії регіонального радіо в м. Карлскрона (Швеція).
Осінь 2001 року.*

*На фото завідувач кафедри телебачення і радіомовлення доцент О. Я. Гоян (ліворуч) та доцент кафедри
міжнародної журналістики Т. І. Петрів під час заняття в FOJO (Швеція).
Осінь 2001 року.*

*Do зустрічі
у Новому
2003 році!*

О. В. Артемчук, викл.

Львівський національний університет ім. І. Франка

УДК 070: 261, 8

До проблеми реалізації екуменічної моделі в Україні: історичні віхи та перспектива

За останнє десятиліття спалах церковно-релігійного життя в Україні став однією з найхарактерніших ознак її духовного відродження. Попри наполегливі спроби тоталітаризму елімінувати найменші вияви церковної свідомості, виокремити зі соціуму сферу трансцендентного та витворити аналог соціально-духовної резервації, Церква у макророзумінні цього поняття, вистояла і успішно перейшла етап суспільно-психологічної реабілітації. "Число зареєстрованих громад і різноманітних конфесій постійно росте, тисячі молодих людей посвячують своє життя церковному служінню, вступаючи в духовні семінарії чи монастирі, в багатьох регіонах богослужіння притягають маси вірних, релігійними вартостями та почуттями значною мірою позначені індивідуальні та суспільні настрої, уявлення, ідеї" [1].

Ставлення до екуменізму та екуменічної моделі в самій Україні є доволі контроверсійним та неоднозначним, що зумовлено певними історичними обставинами. Старше покоління пов'язує поняття екуменізму з міжнародною політикою повоєнного Кремля, якому "завдяки так званій "боротьбі за мир" вдалося підпорядкувати собі міжнародні християнські організації і значною мірою маніпулювати їхнім прагненням до встановлення християнського миру в Європі та світі... В уяві багатьох українців поняття екуменізму все ще

асоціюється з "інтригою Москви" [8, 174]. Натомість після Другого Ватиканського собору екуменічні ініціативи перебирає на себе католицька церква, модель міжцерковного порозуміння якої вочевидь відрізнялася від моделі православно-протестантського світу, що водночас стало передумовою створення ідеологеми про "інтригу Ватикану" [8, 174].

Однак саме в Україні, котра стала центром перетину основних гілок християнства — православ'я, католицизму та протестантизму, мають реальний шанс втілитися в життя теоретичні напрацювання екуменічних ініціатив. "Саме цей регіон (ширше Центральна і Східна Європа) є... своєрідним "полігоном екуменічних випробувань" нашого часу, саме тут перевіряється щирість екуменічних декларацій та міцність досягнутих угод" [8, 175]. Промовистими у цьому контексті є, зокрема, заяви Російської православної церкви про те, що своє ставлення до РКЦ вона визначатиме залежно від підтримки католицькою церквою УГКЦ.

На думку А. Г. Великого, українська церковна думка, як історична, так і сучасна, виробила оригінальну екуменічну модель так званого "східного екуменізму", своєрідну концепцію, котра може бути значним внеском до екуменічного діалогу між Сходом і Заходом, "між універсалістичною концепцією церковного проведу-

правління Риму та автокефальною концепцією церковного правління Візантії", де українська церква "провела історичним експериментом нову концепцію церковної влади-правління: автономістичну (національну), синтезуючи оба екстремні положення в одну, дійову і конкретну схему, яку здійснила на українських землях, здобуваючи практичний, незаступний досвід в екуменічній дії" [2, 52-53].

Історично Українська церква постала на території, де зіткнулися дві християнські культури: латинського Заходу та Візантії. Волею обставин, не потрапивши під радикальні впливи жодного з цих двох культурних типів, вона витворила певний синтез — скристалізоване слов'янське християнство. "Україна стала зворотним пунктом для цих двох християнських культурних потуг і до сьогодні не втратила своєрідного вирівноважуючого чинника між Сходом і Заходом" [2, 29].

Дослідник української церковної історії о. Ю. Федорів вважає, що християнство східного обряду, яке прийняли наші предки, в принципі, нічим не відрізнялося від християнства західного, з тією лише різницею, що "в східньому християнстві відбилися елементи культури Сходу з його замилюванням до містики, а в західному — його замилювання до строгого юридицизму і холодної логіки" [20, 77].

Пізніше Українська церква в особі свого митрополита Іларіона — першого митрополита-українця, не квапилась ангажуватися у суперечки навколо так званої "схизми Керуларія", або ж "Великої Схизми", горезвісного церковного розколу 1054 року, тому що між Римом та Візантією конфлікти виникали неодноразово, однак згодом усе, як правило, налагоджувалося, тому митрополит і не вважав за доцільне брати у них участь. Проте поступово церква почала піддаватись антагонізмові, що постав між двома світовими християнськими центрами у XI столітті.

Говорячи про історичні корені екуменізму в Україні, слід зазначити, що за часом свого утворення київське християнство є дорозкольніцьким. "Першопрестольний Київ з дуже великою неохотою переймав ворожнечу між греками і латинянами... руські князі використовували будь-яку історичну нагоду для відновлення своїх канонічних зв'язків із Римським Престолом" [8, 177]. Яскравим прикладом цього є унія князя Данила Галицького, внаслідок якої єпископат Київської митрополії визнав своїм верховним пастирем Папу Римського. У 1253 році відбувається коронація Данила папською короною з відповідним прийняттям зверхності латинської церкви. Подальші політичні обставини, зокрема, наступ на Галицьку державу татар, зумовлюють різку зміну в цих взаєминах, спровокувавши їх охолодження та виявивши фактичну безуспішність унійних спроб, причиною чого деякі історики вбачають наявність передовсім політичних, а не релігійних засад, якими реально керувався Данило Галицький. Як зазначає у своїй праці "Україна між Сходом і Заходом" відомий візантолог Ігор Шевченко, "ці ефемерні папські зусилля добитися унії закінчилися сумно, як і багато пізніших спроб, бо цілі у кожній стороні були різні. Данило шукав допомоги проти татар, тоді як папа прагнув поширити на невірних свій духовний вплив (під невірними інколи розуміли й православних). В усякому разі, дієвої військової допомоги папа дати не міг. А не маючи змоги підняти хрестовий похід проти татар, папський престол тішився надією, що натомість навірно у християнство мешканців західноукраїнських теренів, сама ж ідея релігійної унії з Галицько-Волинським князівством виникла завдяки близькому до Заходу географічному положенню та сусідськими взаємовідносинами з Угорщиною й Польщею неважливо, ворожими чи мирними" [18, 140-141]. Проте

однозначно, що піднесена Данилові королівська корона була символічним визнанням вселенськості українського християнства перед культурним світом.

Водночас чимдалі більше зростало відчуження між двома центрами християнської культури, призвівши до поступового відділення Східної і Західної церкви, осередками яких стали Константинополь та Рим. Поширення ісламу провокує хрестові походи, під час одного з яких у Константинополі засновується так зване Латинське царство, що призводить до значного обурення з грецького боку. Прірва між церквами, що постала в 1054 році, поглибилася ще більше, як і ненависть греків до латинян. У 1274 році відбувається Вселенський Собор у Ліоні, на якому довершується злука Церкви Східної та Західної, після якої розпочинаються незгоди і невдоволення. Однак унія довго не проіснувала, ставши лише однією з багатьох спроб церковного з'єднання в історії християнства.

Наступним кроком була Флорентійська унія, в якій взяв участь і Київський митрополит Ісидор. Урочистий акт собору про з'єднання церков було підписано 5 липня 1439 року. Однак і Флорентійська унія, як остання спроба примирити роз'єднану церкву, не була прийнята в Греції, як і в інших церквах християнського Сходу через велике відчуження, коріння якого сягало глибоко в душу народу. Особливими були й українські обставини. Митрополит Ісидор недооцінив негативних наслідків латинства в межах Польщі та Литви-Руси, де воно витворило разючий соціальний дисонанс. Спираючись на силу держави, воно зверхньо ставилось до християн східного обряду, викликаючи ненависть супроти себе. Саме після Флорентійського собору починається посилений наступ польської латинізації на українські землі. "Від самого початку свого панування на українських землях поляки у своїй релігійній політиці мали на вибір дві

альтернативи: вести пряме окатоличення, що мало назву *reductio*, або політику терпимості, тобто лишити схизматиків у спокої чи йти з ними на унійне зближення. Протягом XV ст. польська і папська політика на руських землях використовувала поперемінно обидві альтернативи" [18, 141].

Характерною теж є активна участь київського митрополита Ісидора в проголошенні Флорентійської унії, а також те, що після підписання цієї унії митрополита захоплено зустрічали в Києві на відміну від зустрічі в Москві, де його за "зраду віри православної" ув'язнили. "У Москві на унію зреагували бурхливо. Коли митрополит-уніат, високоосвічений грек Ісидор, повернувся туди з Флоренції, його вигнали, а в 1448 р. заснували автокефальну Московську церкву, обравши митрополита на місці. Обрання його вже не мав підтверджувати царгородський патріарх, що заплямував свою віру, прийнявши папські ересі. У Москві знявся вир полемічних творів, які розвінчували флорентійських перебіжчиків грецького патріарха та візантійського імператора, протиставляючи їхньому віроломству непохитну православну віру московського князя" [18, 142].

Неважко зрозуміти, чому відгук на Флорентійський собор в українських землях мав такий слабкий резонанс. На думку І. Шевченка, ніхто надміру й не прагнув унії: ані русини, ані католицькі ієрархи, ані польський уряд, ані навіть сам папський престол. "Від початку 1430-х і до 1450-х рр. ставлення до унії в урядових колах Польщі було великою мірою неоднозначне: по-перше, через те, що Католицька церква мала свої внутрішні проблеми, а Польща була спершу вороже настроєна до папи Євгенія IV; по-друге, пряме окатоличення було католицькій ієрархії більше до душі. Унія означала, що надалі продовжуватиметься паралельне існування руської ієрархії" [18, 142-143]. Католицькі єпископи й справді не мали наміру зрівнюватися у правах з владиками східного обряду.

Так само, як і розкол між Римом та Царгородом, невдачу Флорентійської унії Руська церква успадкувала від Латинської та Візантійської церков, освоюючи цей спадок чи не до самої Берестейської унії. Що ж до події у Бересті, то її аспекти та історичні наслідки "здебільшого подавалися з перспектив двох могутніх сусідів: католицької Польщі та православної Росії" [14, 51]. Лише відносно нещодавні наукові дослідження українських та зарубіжних авторів претендують на неупереджене та об'єктивне трактування.

Розглядаючи проблему унії як такої, слід зазначити, що у тогочасному християнському світі це поняття набувало "сили нового ідеалу, що протиставлявся розпадові та розшаруванню християнства впродовж більшої частини XVI ст. Багато хто з тогочасних європейських суспільних діячів розумів, що всі ці гарячі богословські полеміки, взаємні звинувачення, доволі часті й досить бурхливі конфесійні конфронтації явно розбігаються із засадничими принципами християнства. Загнані в глухий кут, безпомічні й дезорієнтовані, з одного боку, а з другого, усвідомлюючи біблійну заповідь християнської єдності, руські ієрархи почали шукати спільної мови з одним зі своїх супротивників" [4, 273]. Результатом цих пошуків і стала Берестейська унія — найвагоміший здобуток післяреформаційної католицької церкви. "Ця унія виникла не внаслідок народного руху, а зусиллями певного числа православних єпископів, за плечима яких стояли їхні католицькі колеги" [18, 144-145].

У 1595 році Потій і Терлецький їдуть до Риму зі завданням укласти унію, а в грудні того ж року папа Климент VIII проголошує її у Ватикані, залишаючи русинам право на східну літургію, обряди та одружене священство, і пропонуючи польському королеві надати унійним та католицьким єпископам рівні права. "Всі ці положення мали бути проголошені ще раз на окремому руському соборі — Берестейському, який

зібрався у жовтні 1596 р. Присутніми на ньому були не лише українські та білоруські ієрархи, а й католицькі єпископи — львівський, луцький і холмський..." [18, 145].

Як зазначає М. Костомаров, "впровадження церковної унії було почином великого перевороту в умові і суспільнім житті України-Руси. Переворот сей мав дуже важне значіння в нашій історії що до сили того впливу, який він в наслідках проявив на умовий розвиток всего українського сьвіта" [11, 193].

Контекстове тло цих подій доволі прозоре. Занепад церкви та чимдалі поширеніші випадки відступництва у вищих верствах руського суспільства, низький культурний та освітній рівень духовництва змусили ієрархію Київської митрополії до пошуку тісніших зв'язків зі Заходом, зокрема, до з'єднання з Римською церквою, звідки можна було сподіватися на допомогу у піднесенні рівня богословської освіти. "Владики покладали надію на Рим, що саме звідти прийде підмога заводити школи не латинські, але грецькі, де, однак, учні вивчали б також і латину, щоб мати змогу належно обороняти свою традицію перед латинниками і протестантами" [16, 55]. Об'єктивно сталося так, що "дух протестантської Реформації, Контрреформації і Католицької Реформи приголомшив руську спільноту багатством західної богословської, інституційної і пастирської традицій, про яке Київська Церква майже нічого не знала протягом шести століть. Все це чітко довела до її свідомості інформаційна революція, що настала з поширенням друкованого слова... Йшлося не про вдосконалення, а про революцію. Позірна монолітність християнського заходу розвалювалася, зате зростало багатство релігійного досвіду та розмаїття церковної організації" [4, 315]. Стурбовані натиском протестантизму та католицизму, розуміючи недоліки інституційної структури та дезорієнтовані настановами Царгороду, руські єпископи "вчинили те, що вчинило

багато інших християнських провідників XVI ст.: вони вибрали зміни" [4, 316].

З одного боку, Берестейська унія була поважним успіхом з католицької точки зору, який, однак, вже на початку був неповним, бо унія мала в собі й зародок майбутніх турбот, а саме: вона "стала додатковим стимулом для православних протидій і сприяла консолідації релігійно-національного руху на українських землях під прапором православ'я. Не прийняли унії також деякі українські шляхтичі, нижчі суспільні класи, релігійні братства та козаки. Гірше того, навіть польський уряд не зустрів її відкритими обіймами.

Нездатні схилити до унії власну паству, нові єпископи-уніати опинилися в непевному становищі й потрапили в залежність від католицької й урядової підтримки" [18, 146]. Згодом уніатська церква була вже далеко не тією інституцією, яку мали намір створити проунійні учасники Берестейського собору.

Слід зазначити, що найважливішим вселенським моментом у цьому фрагменті історії нашої церкви є самостійна українська розв'язка проблеми церковної єдності саме тоді, коли в Європі лунали заклики "Геть від Риму!", у розбурхане століття Лютера, Кальвіна, англіканізму та Реформації, хвилі якої докочувалися до українських земель, поступово впливаючи на масову свідомість. Берестейська модель передбачала загальне католицько-православне порозуміння, тобто повне об'єднання двох розколених гілок християнства", де Київська церква мислилася як "ініціатор" і "місток загальнохристиянського примирення" [8, 178]. Натомість для князя Острозького та його православних прихильників, котрі виступили проти ініціатив Берестя, неприйнятною була не сама ідея католицько-православного воз'єднання, а "сепаратний" її характер, тобто "відрив" Української церкви від Константинополя.

Важливим також є розуміння того, що в основі ставлення звичайних людей до

релігійних конфліктів своєї епохи лежить уявлення про те, що світ складається з різних народів, кожен з яких має свою віру. Тому католицька віра як "віра польського народу" не викликала осуду чи ворожості, натомість спроба змінити такий стан справ сприймалася як насилля одного народу над іншим, його бажання підпорядкувати іншу сторону своїй владі та своїм інтересам. "Через Берестя головно, Христова Церква не стала Церквою латинською, але залишилась вселенською. Берестейська подія остаточно запевнила перемогу вселенськості, тривко розмежувала справи віри від справ культури, що загрожували тоді бути зідентифікованими, головно в розмаху протиреформаційної реакції католицького світу. І цей здобуток залишився тривалим здобутком християнства взагалі по сьогоdnішню днину, і сьогodні виринає шораз виразніше в так званому екуменічному русі" [2, 35].

Недоліки Берестейської унії далися взнаки від самого її початку. По-перше, ідея унії не мала підтримки широкого кола православних в Україні. Однак, хоча держава формально не визнавала ієрархію православної церкви, вона фактично толерувала її, як й інші некатолицькі віросповідання. Як зазначає Т. Хинчевська-Геннелъ, "унія розділила цільну дотепер православну людність Речі Посполитої на два супротивні табори. Цей поділ не відбувся за географічними, становими чи суспільними критеріями. Він заторкнув усіх: церковну ієрархію, нижчий клір, монашество, шляхту, міщанство і селян. На конфлікти, що мали віросповідний характер, наклалися й інші фактори: культурні, суспільні, політичні й національні" [17, 91-92].

Попри бажання творців Берестейського поєднання, наслідки унії виявилися зовсім протилежними, коли у 1685 — 1686 роках царський уряд підпорядкував православну Київську митрополію Московському патріархатові, що було підтверджено в

польсько-російському договорі, відомому як "Вічний мир" (1686). "Взаємна ворожнеча православних, уніатів і римо-католиків великою мірою позначилась на боротьбі України з Польщею, в якій перепліталися релігійні елементи з соціальними і національними. Героїчний опір ісповідників унії в XVIII і XIX віків проти насилля царату це вже інша епоха" [17, 97-98], а о. д-р. Борис Гудзяк у своїй праці "Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії" називає її "переломною подією в історії Київської Церкви, наслідки якої викликали глибинний резонанс у релігійному, культурному й політичному житті Східної Європи і ще досі відбиваються на міжконфесійних взаєминах у християнському світі" [4, 311], зазначаючи, що спадщина цієї та інших уній східнохристиянських спільнот із Римським престолом "стала каменем спотикання в сучасному католицько-православному екуменічному дискурсі. Чотири століття полеміки так і не привели до якогось консенсусу щодо феномену унії..." [4, 311].

Наступні спроби подолання розколу Української церкви пов'язані з іменами православного митрополита Петра Могили і уніатського митрополита Веніаміна Рутського, котрі у дуже несприятливий історичний час зважилися на взаємні контакти. Відтоді ідея єдиного Українського патріархату стала модельною для їхніх наступників. "Після смерті обох Митрополитів будь-які кроки до зближення стали неможливими, й обидві Київські Митрополії (православна й уніатська) увійшли в тривалу історичну смугу безкомпромісного протистояння" [8, 178].

Митрополита Могили інколи критикують за те, що він запровадив західні богословські концепції у східнослов'янське християнство. Але при цьому не слід забувати, що "єдиними сильними богословськими течіями в тогочасному світі були власне католицькі й протестантські течії" [1, 30].

Можна сміливо стверджувати, що заходи Петра Могили у справі порозуміння християнських церков на три століття випередили екуменічний рух. Сучасний могилознавець А. Жуковський зазначає: "Ідея церковної єдності не була ефемерним епізодом в діяльності Петра Могили, вона золоту ниткою пронизує усе його церковне життя, почавши від 1627 р. аж до самої смерті" [5, 112]. І. Крип'якевич, заторкуючи екуменічні плани П. Могили, пише: "Могила ставив справу української церкви так широко, що не відкидав ідеї порозуміння з Римом. Він заявляв готовість визнати папу головою церкви, але під умовою, що унія буде мати характер "з'єднання", а не "злиття" церков, — що будуть залишені обряди і автономія східної церкви. В той же час могилянські кола вживали заходів для заснування українського патріархату" [5, 32].

Високою є оцінка, яку дав Петрові Могилі другий великий український митрополит, засновник УАПЦ Василь Липківський, який у одній зі своїх проповідей сказав: "З іменем Петра Могили зв'язана найбільш велична й світла доба в житті нашої Церкви в минулому доба визволення нашої Церкви від того пригнічення, до якого довела її польська влада і римське папство, доба переможної боротьби нашого народу за свою віру й волю... В особі митрополита Петра Могили Українська Церква має великого Отця й Учителя всієї православної Церкви й великого свого керівника й визвольника, що підніс Українську Православну Церкву від тяжкого занепаду й зневаги на високий ступінь життя й освіти, до якого вона не досягала ні до нього, ні після нього" [5, 32].

Попри свою відданість православ'ю, Могила мав широкий світогляд, який дозволяв йому об'єктивно оцінювати все те добре, що було у різних віровизнаннях і взяти за зразок систему навчання єзуїтів для своєї школи. Він також розумів і те, що поодинокі віровизнання не повинні

затмарювати основну засаду християнства — любов до ближнього, і стояти на перешкоді до церковного зближення. "Петро Могила добре розумів шкоду, яку приносить розбиття і взаємне поборювання поодиноких церков, а тим більше, що події з 1596 р. внесли роздор і ворожнечу між населенням українського і білоруського народів. Перейнятий саме таким розумінням ролі православ'я і християнства, Петро Могила, залишаючись вірним своїй прадідівській вірі, на протязі усього свого життя робив намагання для узгодження дії зближення, а в майбутньому і з'єднання з іншими християнськими церквами, насамперед з католицькою, з якою безпосередньо стикалася українська церква на Західних Українських Землях" [5, 111]. За Костомаровим, ідеалом Петра Могили був такий чоловік, який би "зберігаючи і свою віру і свій язык, в тім часі ступенем свого образования і своїми духовними способностями, стояв на рівні з Поляками, з котрими доля зв'язала його в державних відносинах. До того ідеалу прямували і способи виховання і научування, прийняті Моголою" [11, 226].

Говорячи про єкуменізм та ідею єдності церков, слід насамперед зазначити про заходи митрополита щодо узгодження з католицькою церквою, яка активно поширювала свої впливи на українські землі і була на той час єдиним значним релігійним чинником, з яким зустрічалося українське православ'я. "Проблема зближення церков у понятті Могили впливала з самого християнського вчення про єдність та з потреби релігійного миру, а не взаємного поборення і самознищення. Це мало бути не опанування однієї церкви іншою, тільки добровільне зговорення для зміцнення загальної Христової церкви" [5, 119]. Будучи переконаним, що з'єднання роз'єднаних церков — велика і благородна ідея, Могила не боявся виступати з тим питанням, незважаючи на його непопулярність та певну ризикованість самого

проекту. Завдяки своїм реформам київський митрополит став найбільшою церковною індивідуальністю, котра могла впроваджувати кардинальні зміни. Прагнучи усунути перешкоди, які віддаляли Україну від зв'язку зі Заходом, Могила вживав латинську і польську мови, використовував здобутки західної культури і богослов'я, шукав синтез між Західною і Східною церквами, не копіюючи при цьому сліпо західні зразки, а виокремлюючи з них лише те, що було корисним і не заперечувало українській духовності та традиціям. Будучи людиною практичною, він розумів, що "переговори можна вести тільки з позиції сильного. Тому Могила намагався зміцнити становище православної церкви щодо освіти, науки та організованости" [5, 185].

Митрополит дотримувався погляду, що між православною і католицькою церквами є багато спільного щодо віронауки, а існуючі відмінності є формальними. Виходячи з цього принципу, можна визначити ділянки, на яких слід знаходити компроміс, і водночас з'ясувати відмінності, які є недоторканими. Унія Могили — це співжиття різних церков, котрі визнавали б загальні віросповідні засади, при цьому зберігаючи свою внутрішню незалежність — автокефалію. П. Могила наполягав на тому, що унія — це не є "unitas" єдність, поглинання, злиття, а співжиття рівнорядних і незалежних одна від одної церков, сполучених в одне ціле, "своєрідня ідентифікація ототожнення православ'я з римським католицизмом, а не підкорення адміністративне і догматичне" [5, 186].

Ця концепція була на той час досить революційна і знайшла несприйняття у тогочасному українському суспільстві. Передчасна смерть митрополита Петра Могили не дозволила йому здійснити багато розпочатих заходів і планів, у тому числі й акцію для зближення церков. Лише через три століття після єкуменічних спроб Могили ця акція знову стала актуальною.

Іншим українським велетом-екуменістом вже модерного періоду можемо вважати митрополита Андрея Шептицького, позиція якого стала до певної міри модельною, парадигматичною. "В його особі принципи "католицькості" і "православності" співіснували несуперечливо і, наскільки це дозволяла епоха, гармонійно. Так само гармонійно зустрічалися в його душі християнські Схід і Захід. Його пошана і його докори теж були розподілені поміж католиками і православними" [8, 178]. Поза всяким сумнівом, це був перший з часу Берестейської унії східний католицький єпископ, який з таким розмахом і послідовністю прагнув до зближення католицької церкви з церквою православною, що вилилось у його оригінальну теологічну концепцію церкви, яка синтезувала у собі елементи латинської і православної еклезіології.

Визначаючи церкву, християнство користується словом "католицька", що грецькою означає цілість, "згідно з цілістю", отже, вселенське, універсальне, соборне у старослов'янському відповіднику. У первинному розумінні соборності, а отже, вселенськості та універсальності церкви було переконання, що церква є всюди і належить до цілого світу, всього людства і усіх епох, тому що виконує функцію проповідання світові повноти об'явлення і оберігає цілісність християнської традиції. За А. Шептицьким, соборність відповідає самій суті й структурі церкви, її природі, меті існування та завданню у світі. Тому первісна церква, на його думку, мала вигляд соборності в розумінні інтегральності християнського життя й у структурі, наставленій на вселенськість [19, 254].

Творче заангажування у церковний процес та духовна опіка митрополита значно допомогли Східній церкві в Україні існувати фізично і духовно. Своїм незаперечним інтелектуально-моральним авторитетом він здобув велику повагу і довіру серед різних цивільних і релігійних,

суспільних і церковних, культурних і духовних кіл як на Заході, так і на Сході.

Акцентування релігійного авторитету в реалізації єдності церкви, на думку Шептицького, дуже важливе, тому що авторитет забезпечує безсумнівність існування однієї віри у церкві, збудованій на фундаменті апостолів. Єдність із головою Вселенської церкви не означає підпорядкування папі як патріархові Заходу, а прийняття його найвищого авторитету як батька і пастиря Вселенської церкви є вищим за поняття західного патріархату. Кожна церква, котра є в єдності з Вселенською церквою, може і повинна зберегти свою власну традицію, вона залишається місцевою церквою у повному теологічному та юридичному значенні. Гарантією цієї самоідентичності є церковна автономія, або, як це називає Шептицький, автокефалія.

Аналізуючи ієрархічний устрій церкви, Андрей Шептицький говорить також про непомильність церкви і непомильність папи. Його вчення, таким чином, відповідає католицькій інтерпретації проблеми. Митрополит вказує на чинники, котрі є причиною відмінностей у православному та католицькому тлумаченнях, пропонуючи оригінальну розв'язку. Однак для практичної реалізації єдності Шептицький бачив багато перешкод, зокрема, різні суспільні, національні, культурні, історичні відмінності, різні менталітети тощо. Комплекс цих проблем є перешкодою до зближення церков [3, 110-118].

На християнство Сходу, згідно зі Шептицьким, треба дивитись з іншої позиції: воно є особливим у тому, що створило власну релігійну індивідуальність, характерну для всього Сходу. Вразливість щодо національних справ відрізняє його від західного християнства. Саме тому пошук дороги до єдності Вселенської церкви повинен базуватися на трьох основних моментах: психологічному, тобто спробі взаємного порозуміння та прагнення

єдності, доктринальному пошуку правди і побудові відповідних теологічних концепцій та містичному у молитві та жертві, з покорою та надією чекати на Божу допомогу у втіленні ідеї єдності.

Цікавою з погляду сьогодення є така думка митрополита: "Національні церкви, незалежні від Папи, не можна признавати за Церкву, установлену Христом. Церква не повинна бути відлучена від держави. Згідне співжиття і співдіяння є ідеалом цих двох влад. Бо і світська влада в якомусь значенні є від Бога, тому Церква признає державу і її права. Церква є потрібна державі, і не можна подумати про справедливе і добре правління держави без огляду на церкву. Держава не сміє проголошувати т. зв. свободу совістей і релігій. Терпимість супроти існуючих віросповідань є потрібна, але держава не повинна толерувати прилюдне проголошення й навчання яких-небудь, хоч би й найгірших, засад і принципів" [9, 258]. Зазначає митрополит і про суботрядовість церкви, або ж її вселенськість. "Чи треба пояснювати, що Католицька Церква стоїть понад обрядами? Ані латинський, ані грецький, ані слов'янський, ані вірменський, ані коптійський, ані сирійський обряд не належать до її суті. Вона всіх уживає, на все доволяє, з ні одним з них не в'яжеться ніякими постійними зв'язями" [9, 344].

Єдність. Це слово можна поставити ключовим у всій концепції митрополита. Єдність як "прикмета внутрішньої злуки поодиноких частин в одне тіло" [9, 353], що має різні ступені, врешті, утворюючи цілісну архітектонічну будову церковної бані з органічним довершенням видимого папського верховного керівництва і невидимого Христового.

Головною хвилюючою попередніх унійних спроб, на думку митрополита, було те, що вони запроваджувалися зверху і звичайні люди не розуміли їхньої потреби. Саме тому ключового значення набуває творення атмосфери порозуміння й примирення як

передумова об'єднання. Окрім того, Шептицький зазначав, що розколи на Сході були до певної міри корпоративними, відповідно, відновлення єдності також повинне мати корпоративний характер. Засобом для подолання розколу для Шептицького був екуменічний рух, хоча він і не вживав такого слова.

Головними працями, в яких митрополит Шептицький розробив свої екуменічні погляди, були "Зближаються часи..." (1907), "Роля західних у ділі об'єднання Церков" (1923), "Психологія унії" (1925), "Як будувати рідну хату" (1941), збірка матеріалів "У справі порозуміння" (1943). Однак справа порозуміння між Сходом і Заходом існувала для Шептицького не тільки як окремий предмет богословських студій, а й як широка методологічна основа, з позицій якої він аналізував інші аспекти діяльності церкви. Сьогодні концепція митрополита покликана стати підтримкою Східної католицької церкви у період відновлення її морального та інтелектуального авторитету, а також стати міцним підґрунтям задля реалізації ідеї церковної єдності в сучасній Україні.

Питанням, яке у 60 — 70-х роках минулого століття викликало величезне зацікавлення світового українства, було (та й, зрештою, продовжує бути) формування Українського католицького Києво-Галицького патріархату. Ця ідея, яку висунув на II Ватиканському соборі ісповідник віри Йосиф Сліпий, полонила серця тисяч людей, спричинюючи найрізноманітнішу реакцію докільля: від ревних прихильників та пасивних спостерігачів до впертих противників. Одні вбачали у цьому позитивне вирішення релігійних проблем, інші — проблем національних, ще одні — перших і других разом узятих. У 1959 році на конференції в Римі напередодні собору українські ієрархи звернулися зі закликом до православних українців, закликаючи їх до з'єднання українських православних і католицьких церков в одну церкву під

проводом Київського патріарха, який би був у єдності з Апостольським престолом у Римі. Реакція з православного боку була негативною, після чого українські ієрархи під проводом Патріарха Йосифа Сліпого докладали ще чимало зусиль для створення окремого Українського католицького Києво-Галицького патріархату.

Влітку 1963 року було оприлюднено Перший Меморіал до Папи Павла VI, де окреслено історичну потребу створення Українського патріархату. Цей меморіал підписали українські католики, миряни, представники наукових структур тощо. Наступною спробою піднесення Верховного Архієпископства Української церкви до рівня патріархату було звернення до Папи Римського, підписане українськими владиками восени 1669 року на синоді з нагоди посвячення храму св. Софії у Римі та Українського католицького університету. Папа Павло VI відповів відмовою, що викликала численні протести українців. В особистому листі до Йосифа Сліпого папа писав, що "бодай у цьому часі" він не може прихильно поставитись до цього прохання через низку канонічних, історичних, духовних і пастирських причин [10, 105]. У 1973 році Архієпископський синод схвалив "Патріарший устав помісної Української (Руської) Католицької Церкви", а на Великодньому Пастирському Посланні 1975 року українські миряни під ім'ям "Смирений Йосиф" побачили "патріарх і кардинал". Це вже був офіційний спосіб прийняття патріаршого титулу, і Йосиф Сліпий проголосив патріархат Української церкви на основі прав Верховного Архієпископства, які визнавало канонічне східне право [13, 125].

Коментуючи відмову папи у створенні Українського патріархату, тогочасна преса назвала причини цього "пасторально-політичними". Йшлося про те, що радянський режим у 1946 році ліквідував УГКЦ, об'єднавши її з російським православ'ям. Очевидно, що виникало

упередження щодо створення Українського патріархату через непередбачено гостру реакцію з боку Московського патріархату і більшовицької влади. Висловлюючись відверто, промосковська політика Риму — ось головна причина відмови. Журнал "За Патріархат" того періоду реагує на це однозначно: "Екуменізм у сучасній практиці — це нове діло Москви і Ватикану. Історія ще розкриє його як політичну маніпуляцію домовлення цих двох партнерів з візією власних користей і поділу світових впливів" [12, 2-3]. Виявити живучість підпільної УГКЦ означало б для Ватикану заперечити твердження радянської пропаганди про те, що українцям не потрібна своя окрема церква, що вони цілком добровільно з'єдналися з московською церквою і Львівський собор був загальноукраїнською ініціативою. Усе це добре розумів Глава УГКЦ Йосиф Сліпий, не полишаючи, однак, спроб досягнути церковної самостійності Помісної Української католицької церкви, яка мала б бути тимчасовим субінститутом Української держави на чужині. За його переконанням, "найпотужнішою нашою вчителькою і провідницею є наша рідна католицька Церква, об'єднана по цілому світі, вона має бути чинником нашої єдності — духовної і національної. Вона єдина остаточно може запевнити нас особисте щастя, моральне здоров'я наших родин, здоровий світогляд, на якому можна безпечно будувати майбутність" [15, 2].

Безперечним є й те, що справа патріархату мала зацікавлення і з боку світських властей. Ще Симон Петлюра у 1921 році так писав у листі до міністра ісповідань І. Огієнка: "Я думаю, що Українська автокефальна Церква повинна мати власного Патріарха, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітектоніки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології..." [7, 3-4]. Натомість ці слова Петлюри не було почуто керівними ієрархами православної церкви в діаспорі. Одним із аргументів був той, що, мовляв,

патріарх не може існувати в екзилі. (Що, очевидно, було як прямою спекуляцією з одного боку, так і ще одним чинником щодо поваги до патріарха, який не цурався на чужині сану Києво-Галицького патріарха.)

"Український Патріархат це не особиста, але Божа й загальнонаціональна справа. І чи хто цього хоче, чи не хоче, чи це комусь не подобається, ми, українці, маємо свій патріархат. Патріархат це справа всього українського народу. І якщо якийсь українець цього не хоче визнати без огляду на будь-яку причину, він такий українець, як я китаєць..." [10, 7] наголошував Й. Сліпий, розуміючи, що формування єдиного патріархату було б на користь вирішення проблеми переслідуваної УГКЦ, послужило б консолідуючим чинником в українському суспільстві та мало неоціненний історичний резонанс як в історії Української церкви, так і світового християнства загалом. Будучи послідовником ідей митрополита Андрея, патріарх Йосиф зазначав: "Найбільшою нашою силою є єдність, єдність всередині наших громад, всередині наших спільнот, єдність духовна з нашою спільною батьківщиною, єдність поміж усіма нашими поселеннями... Ми є український народ, де б ми не знаходились" [15, 2].

Дивною є ситуація, за якої виключно політичні чинники, зокрема, дипломатичні стосунки між Москвою і Ватиканом, можуть стати вирішальними у долі певної церкви, як і дивує історична постать самого патріарха Сліпого, котрий, незважаючи на довголітнє ув'язнення, продовжував свою невтомну працю задля втілення в життя віковичної ідеї церковного поєднання.

Одним із надзвичайно важливих аспектів церковного розвитку є українська християнська еміграція ХХ століття, котра виявила перед світом проблему єдності та вселенськості церкви, своїм існуванням та діяльністю змушуючи світові чинники до певної реакції. "Український християнин-католик перестав бути чужим на просторах західного світу, в просторах латинської

культури, в яку може давати свobodно свій вклад, як рівний з рівним. Це все не тільки українська емігрантська, локальна, переходова справа, але тривалий здобуток, що заторкує християнство та інституції цілої католицької церкви різних народів" [2, 40]. Здобувши громадянство світового масштабу, українець-християнин на чужині став практичним носієм екуменічних ідей.

Сучасні екуменічні реалії в Україні провокують низку гострих дискусій на цю тему. Так, зокрема, відома дослідниця релігійних процесів Н. Кочан зазначає, що "ідеологема "українського екуменізму" показова відсутністю не лише богословського змісту, а й наявною в ній трансформацією релігії християнської в релігію громадянську" [6, 160], оскільки актуальною все ще є проблема примирення всередині християнської спільноти. Авторка переконана, що від часу зародження екуменічного руху Україна "як стояла, так і продовжує перебувати поза ним" [6, 160]. Більше того, на її думку, відбулася фальсифікація сутності екуменізму, оскільки українському соціуму все ще притаманний "брак розуміння... цього феномену як суспільним загалом, так і радянським академічним релігієзнавством, що й нині все ще несуть на собі однозначний відбиток марксистсько-ленінського атеїзму, виключно ідеологічного витлумачення феномену релігійної віри" [6, 167]. Вульгаризація сутності екуменізму, котра стала логічним довершенням тотальної атеїзації та панування *prophum* над *sacrum*, спровокувала ситуацію, за якої більшість українців є віруючими лише формально, а частина з тих, хто ідентифікує себе з представником певної конфесії, "до трагічного не розуміють сутнісної природи Церкви, яка підмінена в їхній свідомості національними, культурними, політичними чи будь-якими іншими почуттями, що перетворюються на об'єкти релігійної віри, складають підґрунтя нової ідеології у формі громадянської релігії з усіма її позацерковними атрибутами —

культури нації, держави, культури — тощо і відповідними світськими обрядами..." [6, 167].

Неоднозначним сьогодні є й ставлення до поняття так званого "українського екуменізму", теорія якого, на думку Н. Кочан, "профанує, спотворює сутність екуменізму до такої міри, що він перетворюється на свою протилежність, і замість об'єднавчого потенціалу такий "екуменізм" набуває ознак тоталітарної ідеології" [6, 167]. Ідеологему "українського екуменізму" окреслено як типову статистську соціальну утопію, наслідком чого можливе насильство меншості над більшістю, оскільки "за критерій єднання тут покладено відповідність існуючих в Україні Церков ідеалам національного державотворення, а також міра їхнього сприяння державі у розв'язанні політичних, соціально-економічних, культурних тощо проблем" [6, 168]. Певну кризу в українському суспільстві пережила й ідеологема уворення єдиної національної церкви через суттєву розбіжність у поглядах ієрархів різних церков та відсутність бачення практичної реалізації цієї моделі, а не теоретичних кабінетних розробок. "За теперішніх суспільно-політичних і церковних реалій творення єдиної Православної Церкви рівнозначно творенню в Україні Церкви державної. Думка, що вихід України з нинішньої системної кризи можливий за умови наявності однієї Церкви як духовного фундаменту суспільства — один із міфів все ще далекого від демократії українського суспільного політичного буття кінця 90-х років. Україна, як і всі сучасні суспільства, не "ані мононаціональною, ані моноконфесійною державою; внутрішня ж стабільність сьогоднішніх демократичних країн цементована збалансуванням наявних відмінностей" [6, 171].

Вийти з кризи інтерконфесійних взаємин в сучасній Україні можливо, лише сконсолідувавши внутрішні зусилля українських християнських спільнот, котрі досі оговтуються від травми комуністичного

режиму. Попри складність ситуації і доволі незначний прогрес у врегулюванні міжконфесійних взаємин, можна стверджувати, що "досягнуто певного балансу сил. Це не означає, на жаль, що ситуація стала безконфліктною, однак сьогодні сперечаються здебільшого за храми, а не щодо орієнтації релігійної громади" [8, 193]. На думку М. Мариновича, говорячи про перспективи примирення, треба розглядати окремі рівні проблеми: примирення між церквами давнього київського кореня, примирення між усіма церквами та стосунки між так званими історичними церквами і новими релігійними рухами, або, як їх ще називають, новітніми культами [8, 193]. "Українська релігійна свідомість все ще не сприймає Україну як місце зустрічі трьох головних гілок християнства — Православ'я, Католицизму й Протестантизму. Якщо роль Православ'я у формуванні релігійного світогляду українця очевидна, то роль Католицизму й Протестантизму часом применшується. Вплив двох останніх гілок християнства часом трактується як наслідок насильницького і підступного прозелітизму" [8, 196].

На жаль, сьогодні з думкою українських церков, ослаблених взаємною ворожнечею, рахуються мало. Внутрішнє об'єднання українського християнства відіграло б потужну консолідуючу роль і "перетворило б Українську Церкву в найбільшу Церкву християнського Сходу, змусило б світ визнати його впливову силу і зробити б її ключовим фактором релігійних процесів на сході Європи" [8, 176]. Надто нестабільна та драматична для багатьох ситуація конфлікту унеможливило діалог на макрорівні, оскільки локальні мікрорівневі проблеми є далекими від розв'язки. Саме тому логічну для світу формулу "від екуменізму світового до екуменізму місцевого" тут замінено на протилежну — "від екуменізму місцевого до екуменізму світового" [8, 177].

Надзвичайно цікаву аналогію між ранньомодерною добою та сучасністю

провів о. д-р. Б. Гудзяк, відшукавши між ними чимало спільних засад. "Монументальні зрушення в європейському суспільстві часів Реформації, Контрреформації й Католицької Реформи багато чим нагадують зміни в посткомуністичній Європі; поширення друку, комп'ютерну і відеореволюцію, вибух барокового розмаїття полі- (чи како-) фонію сучасного мистецтва і масової культури. Наприкінці XVI ст. західна система цінностей і мислення прорвалася в духовний світ Східної Європи. На початку XXI ст. вона глобалізується, охоплюючи майже всю планету. Так само, як і колись, традиційному укладові релігійного життя кидають виклик нові протестантські рухи та напівхристиянські або й нехристиянські секти (у соціологічному сенсі цього терміна), а Католицька Церква після II Ватиканського собору, як і в посттридентські часи, наново консолідує свої сили" [4]. Хочеться сподіватися, що українська релігійна спільнота на загубиться у сучасному постмодерністичному вирі, а чітко викристалізує власну ідентичність у контексті світового міжцерковного діалогу та здобуде собі гідне місце у сім'ї народів, для яких відкрилось світло християнського вчення.

1. Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. — Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1997. — 154 с.

2. Великий А. Г. Українське християнство. Причини до історії української церковної думки. — Іспанія: Вид-во оо. Василіян., 1990. — 221 с.

3. Гриньох Й. Слуга Божий Благовісник Єдності. — Мюнхен, 1961.

4. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. — Львів: Інститут Історії Церкви Львівської богословської Академії, 2000. — XVI + 426 с.

5. Жуковський А. Петро Могила і питання єдності церков. — К.: Мислество, 1997. — 304 с.

6. Кочан Н. Ідеологема "українського екуменізму" в сучасній Україні: в нові міхи яке вино? // Примирення: Україна в Іраці. — Львів: Свічадо, 1999. — 256 с.

7. Лист С. Петлюри до міністра ісповідань професора І. Огієнка, 19 грудня 1921 р. // За Патріархат. — 1976. — № 6.

8. Мариневич М. Екуменічні проблеми в Україні: аналіз історії та перспективи // Примирення: Україна в Іраці. — Львів: Свічадо, 1999. — 256 с.

9. Митрополит Андрій Шептицький. Твори (морально-пасторальні). — Львів: Свічадо, 1994. — 543 с.

10. Нагаєвський І., о. проф. д-р. Патріархати, їх початок і значення в Церкві та Український Патріархат. — Лондон, 1976.

11. Костомаров М. Історія України в життєписах видатних її діячів. — К.: Україна, 1991. — 493 с.

12. Пасічняк В. Українська церква на Євхаристійних конгресах // За Патріархат. — 1976. — №№ 9 — 10.

13. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом. — К., 1994.

14. Подскальський Г. Берестейська унія з перспективи Вселенського (Царгородського) патріархату в XVII столітті // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. — Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. — 196 с.

15. Послання Блаженнішого Патріарха Йосифа до українців в Америці // За Патріархат. — 1976. — №№ 11 — 12.

16. Сенік С. Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. — Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1997. — 154 с.

17. Хинчевська-Геннел Т. Берестейська унія в XVII столітті з польської

точки зору // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. — Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. — 196 с.

18. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття. — Львів:

Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. — XIX + 250 с.

19. Шептицький А. Твори. — Рим, 1978. — Т. LVI — LVII.

20. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. — Львів: Свічадо, 2001. — 362 с.

Досвід викладання основ журналістики в середній школі

Можна сміливо твердити, що в межах журналістикознавчих дисциплін методика викладання журналістики як така відсутня. Лише останнім часом відомі науковці виступили з цікавими статтями, які здійснюють первісну постановку важливих питань методики журналістської освіти [1]. З одного боку, ця ситуація природна з огляду на молодість і самого журналістознавства, і журналістської освіти. З другого боку, саме природною її визнати аж ніяк не можна з огляду на постійні дискусії, що спалахують на кожному семінарі з питань журналістської освіти стосовно того як, чому і в який спосіб навчати студентів.

Усе це свідчить про те, що журналістикознавство перебуває напередодні виникнення нової внутрішньої дисципліни — методики викладання журналістики. І чим швидше в наукових колах буде усвідомлена життєва потреба розробки нового напрямку, тим більше від цього виграє підготовка фахівців з журналістики в університетах. Не можна й далі йти навпомацки і кожному окремо винаходити свій велосипед. Тому закликаю всіх провідних викладачів журналістики оприлюднювати свій науковий досвід, а наші наукові часописи — запровадити методичну рубрику.

Наведу ще один аргумент на користь слушності мого заклику. Журналістська освіта така ж творча, як і сама професія журналіста, розмаїта, багатокомпонентна. Тут не відбудешся самими лекційними

курсами, які покладені в основу викладання гуманітарних дисциплін, — необхідне застосування таких нетрадиційних методів навчання, як творчі майстерні, навчальні практики без відриву від навчання, зустрічі з відомими журналістами для обміну творчим і організаційним досвідом тощо. Якщо додати до цього неминучі новаторські елементи при виконанні курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт, які полягають у можливості запровадження журналістської творчості в наукову практику, виконання так званого "творчого диплому" [2]; а також врахувати неординарні проблеми, які студентів (і його викладачів) доводиться розв'язувати в процесі навчальної і виробничої практик, то стане цілком зрозумілою та унікальна складність, з якою пов'язане викладання журналістики.

З огляду на появу в другій половині 90-х років в Україні багатьох нових навчальних центрів з підготовки журналістських кадрів методика викладання журналістики актуалізується особливо, адже з таким обсягом завдань не впоратися самотужки кожному окремому навчальному центру, де підготовка журналістів тільки починається. Та й чи треба це робити? Адже народження методики викладання певної спеціальності — природний етап розвитку, що засвідчує поважність і зрілість даного освітнього напрямку.

Не належачи об'єктивно й не відносячи себе суб'єктивно до провідних викладачів

журналістики, я все ж уважаю за потрібне оприлюднити свій досвід викладання основ журналістики в середній школі. Гадаю, що за нинішньої популярності даного предмета, багато викладачів зможуть скористатися моїм позитивним (і негативним) досвідом, не повторити помилок, розвинути успіхи.

Популярність і бурхливий розвиток журналістики змушують багатьох підприємливих організаторів освіти шукати шляхи запровадження у свої елітні ліцеї та гімназії спеціальних курсів, пов'язаних з розвитком цього навчального напрямку. Так три роки тому на кафедрі журналістики Харківського університету з'явилася заступник директора з науки (sic!) академічної гімназії № 45 міста Харкова Ірина Вікторівна Дядченко і запросила мене від імені дирекції свого навчального закладу викладати в ньому спецкурс з журналістики. Яку тему повинен мати цей спецкурс, яким питанням мав бути присвячений, вона не уявляла. Усе це було залишене на мій розсуд.

Я склав приблизну програму зі спецкурсу, до якої включив, як мені здавалося, найбільш цікаві теми з історії й теорії журналістики, тобто тих дисциплін, що їх сам читав в університеті, та методики журналістської творчості. Цю програму розглянула й затвердила кафедра журналістики та методична комісія з середньої освіти Харківського обласного відділу освіти. Далі слід було працювати за цією програмою. Але керівництво школи, займаючи реалістичні позиції й враховуючи те, що даний спецкурс читається вперше, дозволило вносити поточні зміни до програми. А отже, простір для творчого пошуку існував, чим я постійно й користувався.

Я "читав" спецкурс із журналістики у восьмому й дев'ятому класах по одній годині на тиждень, у тій паралелі, що спеціалізувалася з гуманітарних предметів. Далі, щоб спростити свій виклад, я буду описувати лише один клас, з яким працював два роки підряд, а саме той, який мав назву

8-В у 1998/99 і 9-В у 1999/2000 навчальних роках.

Слід коротко охарактеризувати й навчальний заклад, що запросив мене до викладання. Академічна гімназія № 45 м. Харкова — найкращий у місті середній навчальний заклад. Вчитися в ньому престижно, тому сюди з'їжджаються діти з усього міста, і традиційною є поява в будь-якому класі нових учнів; лише одиниці вчаться разом у цій школі з першого класу. Рейтинг АГ-45 визначається великим відсотком вступників до вищих навчальних закладів, який наближається до 100, сталими перемогами її учнів на обласних, всеукраїнських і міжнародних олімпіадах та конкурсах Малої академії наук. Гімназія забезпечує багатовекторну орієнтацію й підготовку учнів у колі найбільш популярних професій. До них потрапила й журналістика. Важливо зрозуміти, що, окрім системи знань, яку я мав дати учням у спецкурсі з журналістики, я мусив здійснити й певну профорієнтаційну роботу, показати професію зсередини, попрацювавши на їх загальний розвиток.

Відвідування спецкурсу було вільним. У гімназії працювала університетська система, і поза шкільною програмою учням пропонувалися так звані "дисципліни за вибором". Паралельно з журналістикою дітям викладалося право й історія культури, для чого були запрошені також викладачі вищої кваліфікації престижних університетів і академій. А отже, існував ринок навчальних дисциплін і викладачів. За учнями визнавалося право вільного переходу з одного спецкурсу на інший протягом року за умови, звичайно ж, успішного складання семестрового заліку.

Досвіду роботи в школі я не мав, бо відразу по закінченні університету був запрошений до нього на викладацьку роботу, хоча знаннями зі шкільної методики, безумовно, володів і з власного учнівського досвіду і з курсів методики викладання

української мови і літератури в середній школі, що їх слухав під час студентського навчання. Але політика гімназії полягала в тому, щоб не викладачі спецкурсів пристосовувалися до учнів, а навпаки, учні пристосовувалися до викладачів, звикаючи до методики вищого навчального закладу.

Розпочав я з читання лекцій, захопивши, як мені здавалося, цікавий матеріал з історії журналістики (зародження журналістики у світі та в Україні, харківські газети, журнали й альманахи першої половини XIX століття), теорії журналістики (визначення журналістики, сутність поняття масової інформації, її функції) та методики журналістської творчості (типи та методи інтерв'ю, заголовки і лід, структура інформаційної замітки, перевернута піраміда як спосіб викладу матеріалу). Учні слухали й вели конспект, до якого мені доводилося надиктовувати програмові визначення й положення, оскільки підручника з журналістики для середньої школи не існує і створення такого поки що не передбачається. Час від часу виникали проблеми з дисципліною, від когось неможливо було домогтися уваги, але не настільки, щоб я не міг з цим упоратися сам і змушений був звертатися до класних керівників чи директора.

Минав час, і я з гіркотою мусив визнати, що зацікавити своїм предметом учнів не можу. Той з них, хто був більш організований і мав сталі навички до дисципліни праці, сумлінно виконував свої обов'язки учня; інші відзначалися розкутістю в поведінці, неприховано демонстрували свою незацікавленість уроком. Усвідомлення недостатності моїх викладацьких здібностей приносило значні моральні збитки.

Матеріал, який я викладав, сприймався учнями як факультативний, необов'язковий. Зрештою, він таким і був для середньої школи. Додатковий предмет являв собою щось на зразок гуртка, який могли відвідувати тільки зацікавлені особи. На зниження

рейтингу моєї популярності вплинуло (не можу про це не сказати в цілком поважному й аполітичному тоні) те, що АГ-45 — заклад з російською мовою навчання, я ж викладав свій предмет, як і в університеті, українською мовою. Діти відкрито не протестували, але я відчував їхню внутрішню неналаштованість у школі, де лише спеціальні предмети викладаються українською мовою, сприймати нею й спецкурс з журналістики.

Кількість відвідувачів мого спецкурсу почала зменшуватися і на момент заліку із 17 залишилося 7. Стало цілком очевидно, що я програв боротьбу зі своїми колегами — викладачами права та історії культури. Обдумавши ситуацію на канікулах, я, повернувшись у стіни класу, де сиділи й довірливо дивилися мені в очі семеро дівчаток, заявив:

— Кидаємо лекції — починаємо працювати в режимі творчої майстерні!

Першим завданням для учнів було написати будь-яку новинарну замітку. Я довго розповідав, де шукати новини, як спостерігати за життям, пояснював, що за джерело повідомлень найкраще може правити своя гімназія. Діти сперечалися зі мною, заявляючи, що для них та їхніх однолітків гімназія не цікава, вони й так товчуться тут цілий день.

— У нашій гімназії неможлива газета, — заявила учениця Олександра Поздняківська, — бо в ній немає новин.

— Звідки ви це взяли? — поцікавився я.

Виявилося, що в цьому дітей переконала вчителька математики Ірина Любимова, яка спробувала було випустити в гімназії газету "Гайд-парк", але, як їй здалося, вичерпала гімназію як інформаційне джерело і припинила видання. Я мав змогу ознайомитися з кількома його числами — з професійного журналістського погляду, вони були слабкими; вчителька математики знала комп'ютер і могла здійснити технічне оформлення газети, але творчих питань розв'язати була неспроможна. Це й призвело

до припинення корисної й потрібної справи. А якщо згадати ті часи, коли в кожній навчальній установі існувала й видавалася регулярно своя стіннівка, то стане зрозуміло, що не брак матеріалу, а інші обставини послужили головною причиною відмови вчительки видавати газету.

Мені довелося просто воювати з упередженням учнів, нібито гімназія бідна на новини. Щоразу, приходячи до навчального закладу, я старанно зчитував усі папірці з дошки оголошень, розмовляв із завучами і приходив у клас з цілою купою новин, розповідав учням, що вже відбулося або мало відбутися в їхній установі. Діти дивувалися тому, що все це діється навколо них, а вони, сидячи у своєму класі, ні про що не знають. Для мене їхнє здивування було найкращим доказом необхідності й можливості існування в гімназії газети.

Я не відступив від ще однієї принципової настанови: журналістика в певному сенсі завжди була й залишається людиною- й суспільствознавством. Я пропонував учням подивитися пильно на своїх учителів, знайти цікаві аспекти в їхній біографії й діяльності. На що теж почув одноманітну відповідь:

— Нам наші викладачі й у школі набридли, ми не хочемо про них писати.

— Гаразд, — сказав я, — пишіть про випускників своєї гімназії, де вони зараз вчаться, де працюють, хто з них став відомою в суспільстві людиною.

— От іще, — сказали учні, — де ж таких людей знайти, як до них підступитися.

Так у дискусіях минув не один урок.

Я не розповідатиму всіх деталей на шляху пошуку учасниками творчої майстерні своєї теми. Кожному викладачеві журналістики відомо, що це надзвичайно важливий і відповідальний момент навчання. Але в підсумку кожним учнем його перша новинарна замітка була написана. Не зовсім вона вийшла новинарною. Виявилося, що найважчим елементом у діяльності молодих журналістів був пошук матеріалу, а

не написання тексту. Учні уникали прямого й безпосереднього виконання завдання. Одна дівчинка приносила новину, почуту по радіо; друга — "викачану" за допомогою брата з Інтернету, третя — старанно переписувала з журналу "Натали". Проте окремі, особливо талановиті, учні намагалися створити власний текст. Але от біда: новина все ніяк не давалася до рук, утікала кудись, розчинялася в просторі.

— А можна, — просила одна учениця, — я напишу про літо, як ми загубилися в лісі, коли збирали малину?

Я дозволяв.

— А можна, — надихалася прикладом подруги її сусідка, — я напишу про історію, що чула від бабусі, як один п'яний голова сільради збив машиною двох дітей, які йшли до школи.

— Спробуйте, — дозволяв я.

— А я можу, — хапалася за думку Ірина Ламанова, — написати про спортивні змагання, з яких щойно повернулася. Там наша команда зайняла шосте місце.

Вона поза школою відвідувала спортивну секцію (волейбол).

— А я напишу смішну історію, яку чула від тітки, — говорила Ганна Пасічник.

Мені вдалося подолати їхню упередженість і щодо того, що вчителі неварті їхньої уваги. Ми пройшли через обговорення питальників до вчителів на спеціально присвяченому цьому урокові. А потім і статті про них, портретні нариси. Виявилося, що вчительки, сприйняті зблизька й поставлені перед цікавими запитаннями, зовсім не скидаються на сині панчохи, як те здавалося на перший погляд.

Написані тексти учні читали в класі. Як правило, хвалили одна одну, інколи навіть аплодували у тих місцях, що особливо сподобалися. Але я обережно, ні разу не відкинувши їхню працю з порогу, намагався показати недосконалість їхніх перших спроб, несумісність того, що вони роблять, зі справжньою журналістикою, яка є передусім масово-інформаційною діяльністю. Я

знову й знову повертався до лекційного матеріалу, не соромився кілька разів повторювати одне й те саме: журналістика не література, її зміст складає пошук новин, інформування про них читача. У це мало вірили й приносили на урок то почутий вдома анекдот, то описаний епізод з літніх канікул, то історію про те, чому і як авторка посварилася зі своєю подругою.

Але в позитиві було те, що діти позбулися страху перед чистим аркушем паперу, писали охоче й легко, їм вдавалося створювати образи й висловлювати свої думки. Вони були егоцентричні, все, що відбувалося поза ними, їх мало цікавило. Залікові оцінки я виставляв у другому семестрі автоматом, тобто без опитування, на підставі практичної роботи, виконаної впродовж навчання.

Підбиваючи підсумки творчій майстерні, я несподівано для себе відчув, що в мене в руках перебуває творчий колектив, здібний заповнити багато газетних рубрик: був автор кримінальної сторінки, спортивний оглядач, навіть фейлетоніст. Не було кореспондента, репортера, тобто працівника для інформаційного відділу, головного в газеті.

У вересні наступного року я зробив своїй творчій майстерні заяву: ми будемо робити справжню газету. Спочатку діти сприйняли це без ентузіазму: учителі будуть контролювати кожне наше слово. Але я нагадав їм положення статті 15 Конституції України: "Цензура заборонена", вони будуть робити все самі від заголовка до останньої крапки. Тут пролунало "Ура!".

Катя Гуськова заявила, що її тато має можливість на своєму поліграфічному підприємстві розмножити наш макет. Набирати тексти на комп'ютері й макетувати номер узявся я сам. З'явився художник — Юлія Семенова.

На наступний урок моя творча майстерня запропонувала назву газети. За їхнім задумом вона мала називатися "Teen". Це перша частина популярного зараз англійсь-

кого слова "teenager" (тінейджер) підліток. Учні запропонували епіграф:

Гнать, держать, бежать, обидеть,
Слышать, видеть и вертеть,
И дышать, и ненавидеть,
И зависеть, и терпеть!!!

Це був віршик, що полегшував запам'ятовування винятків з правила дієвідмінювання, але учнями сприймався як символи вдачі їхнього покоління.

Перший номер газети вийшов 26 жовтня 1999 року й був розмножений у тридцяти примірниках і проданий у гімназії по ціні 25 копійок за примірник. Дівчатка вперше виплатили самі собі гонорар. Я призначив дирекцію: Світлана Барабанова, Катя Гуськова, Юлія Семенова.

Відкривала номер моя стаття "Вони завжди будуть іншими", де я пояснював загалом азбучну істину: кожне покоління має свої цінності, відрізняється від попереднього; покоління, яке реалізує себе на цих сторінках, вперше заявляє про себе. Далі йшли статті моєї творчої майстерні: роздуми Антоніни Семенець про те, що таке академічна гімназія; інтерв'ю Юлії Семенової з однокласником, який вважається знаменитим роллером, Тимуром Чудним; роздуми Світлани Барабанової про пліткарів і боротьбу з ними; смішинка Ганни Пасічник; спортивна замітка Ірини Ламанової; комічні приватні оголошення Аліни Зінов'євої та Дарини Грекової. Слід зазначити, що в першому номері було опубліковано те, що народжувалося у творчій майстерні у довидавничій формі.

Я влаштував урок — обговорення номера. Дівчатка були в захваті, я ж налаштував їх на поважний тон і сприйняття наслідків своєї праці, наполегливо пояснював, що в такому вигляді газета існувати не може. У ній бракує головного — інформації. Ми ні про що не повідомляємо читачам. Тимчасом як газета повинна створювати для них інформаційний образ

світу. Учениці морщилися, ніби від зубного болю. Мовляв, чули вже, скільки можна говорити про одне й те саме.

Приблизно таким вийшов і другий номер від 23 листопада. Тут містилися абстрактні роздуми Наталі Уварової про ідеального вчителя, Антоніни Семенець про складнощі справжньої дівочої дружби, досить слабенькі коментарі до ще слабшого опитування Катерини Берлянд і Катерини Гуськової про найвидатнішу подію минаючого року, два нариси Світлани Барабанової і Юлії Семенової про їхні відвідини популярних диско-клубів, знову роздуми Катерини Берлянд про чорну і білу заздрість, пейзажна замальовка Дарини Грекової "Осіння казка" та її ж коротенька байка "Ліхтарний стовп".

Газета теж була продана в коридорах гімназії вчителям і учням, її обговорення нагадувало попереднє: творча майстерня була задоволена, що я даю їй висловитися, дівчатка почували себе героями у школі; я зі своїми зауваженнями мав вигляд причепливого ментора. Але їх задовольняв мій лібералізм.

Виникає запитання: чому я з самого початку не спробував силоміць зламати неприйнятну ситуацію? Я не знаю остаточно, чи правильно діяв, але я виходив з того, що в такій творчій справі, якою є журналістика, неприйнятні силові методи навчання; учні на власному досвіді повинні переконатися в певних істинах, які для них не є очевидними.

Ми відсвяткували Новий рік і після канікул випустили 8 лютого 2000 року третій номер. Я не буду його описувати, бо нічого в ньому істотно не змінилося: були тут пейзажні замальовки, роздуми з приводу друзів та їхньої вірності (невірності), гумористична сторінка і все таке інше, що вже не раз траплялося у попередніх номерах. Він виявився більшим за обсягом від двох попередніх і складався з восьми сторінок. Ціну на нього дівчата встановили 40 копійок і продали 40 примірників.

Авторський гонорар був підвищений удвоє.

Я поступово передавав технологічні операції учням. Перший номер я набирав з учнівських рукописів і верстав сам на власному комп'ютері. Далі віддав набірні операції учням: комп'ютери були в багатьох. Надія Плахова виявилася прекрасним відповідальним секретарем: збирала матеріал на дискетах і макетувала номер. Дирекція розповсюджувала його і розподіляла прибутки. На мій спецкурс за цей час повернулися всі ті, хто свого часу відсіявся, нас знову стало сімнадцять. Усіх принадувала творчість і перспектива стати знаменитим за допомогою газети хоча б у межах свого навчального закладу.

Але слід сказати, що мене поступово брав відчай і я думав про те, що ніколи вже не вдасться навчити цих милих дівчаток-підлітків з 9-В журналістиці. Коли раптом...

На обговоренні третього номера розігралася така ситуація. Найбільш талановита моя учениця, невичерпна у вигадках Світлана Барабанова, яка ненавиділа своє прізвище так, що кожний новий свій матеріал підписувала новим вишуканим псевдонімом, заявила твердо й рішуче з властивою їй енергією й прямолінійністю:

— Дівчата, він має рацію...

І в тиші, що встановилася тієї ж миті в класі, пояснила:

— Учора мені зателефонувала... — вона назвала далі несемантичне для мене, але, очевидно, відоме їм усім ім'я. — Я таке вислухала по телефону! Виявляється ми видаємо не газету, а збірку учнівських творів. Вона все це читала тисячу разів або слухала в класі й не розуміє, за що ми взяли з неї сорок копійок. Ці наші роздуми про дружбу... Кому вони потрібні? Ці наші описи відірваного від гілки листка... Навіщо вони? Кожен учитель у вересні загадує учням написати твір "Прихід осені"... Треба робити іншу газету... Справжню...

І тут клас перевів погляд на мене. І я сказав:

— Розповідайте, що відбувається в гімназії і що найбільше хвилює вас, а отже, й всіх учнів.

Творча майстерня замислилася.

— Дівчата. — не відразу сказала одна учениця, — а чому це нам заборонили в їдальні продавати чай без булочки?

— Мені говорили, що за розпорядженням директора... — зауважила інша.

— Так, — промовив я. — Хто піде на інтерв'ю до директора і з'ясує, чому заборонено продавати в їдальні чай без булочки. Ви розумієте, що буде, коли наша газета про це напише?

Майстерня вибухнула, довго йшло обговорення, в яке я не втручався. Нарешті, було з'ясовано, що найсміливішими виявилися ті ж самі Світлана Барабанова і Катерина Гуськова, які погодилися йти на інтерв'ю до вищого начальства і від імені читачів поставити йому незручні для нього запитання.

До кінця уроку були визначені ще такі важливі й цікаві теми: робота шкільного психолога й знаменитого танцювального гуртка; розроблені питальники до керівників, учасників і призначені виконавці. Зрештою, це зробити було неважко, бо сама технологія інтерв'ю й збирання інформації учням були відомі.

На наступному уроці ми вже обговорювали зібрану інформацію й написані матеріали.

— Я ніколи не думала, що журналістом бути так важко, — зізнавалася Світлана Барабанова. — У мене й досі коліна тремтять. Хоча б здавалося, що тут страшного: директор — і все.

— Що ж вона відповіла на ваше запитання? — нетерпляче поцікавився я.

— Нічого не відповіла, — повідомила Світлана. — Тільки сказала: буде вам чай без булочки.

— Прекрасна фраза, — сказав я, — виносити її на першу сторінку і робимо епіграфом номера...

Цього номера я так і не побачив, він був виготовлений і розійшовся до моєї

наступної появи в гімназії. Склався він з опублікованого на перших сторінках розгорнутого інтерв'ю з директором, де серед багатьох питань висвітлювалося й конфліктне. Дівчата, звичайно ж, знали про причину директорського розпорядження: вона полягала в тому, що чай з булочкою коштував дорожче, а без булочки 5 копійок. Подружки, узявши собі чай без булочки, могли просидіти в їдальні, як у кафе, цілий урок. З метою поліпшення дисципліни директор й удалася до такого нетрадиційного методу. Але говорити кореспондентам малесенької газети моєї творчої майстерні про цю причину вона мудро не стала, але пообіцяла їм відмінити нерозважливе розпорядження.

Поруч містився великий матеріал про психологічну службу в гімназії, була представлена викладачка, яка виконувала цю роботу, вміщене розлоге інтерв'ю з нею, де висвітлено такі цікаві питання: хто звертається до психолога, якої допомоги просять батьки, якої учні, які питання турбують ті чи інші вікові категорії дітей, були наведені конкретні приклади плідності роботи цієї служби.

Був опублікований матеріал про танцювальний гурток, створений портрет його керівника, вміщене інтерв'ю з найменшим його учасником, подана хроніка виступів колективу.

Ще тут містилася стаття про літню практику, яка є елементом навчального процесу в цій гімназії. Учням різних класів пропонувалася участь у фольклорних, археологічних, етнографічних та інших експедиціях Національного університету та інших провідних навчальних закладів Харкова, під час яких вони могли поєднати відпочинок з навчанням, послухати цікаві лекції, узяти участь у практичній роботі.

Номер розійшовся по ціні 50 копійок. Було продано 50 примірників. Виготовлений від тексту до оригінал-макета він був самими учнями.

На обговоренні номера Світлана Барабанова саяла:

— Дівчата, — говорила вона, — ви тепер збагнули, що таке журналістика?

Тут можна й закінчити розповідь про мій досвід викладання основ журналістики в середній школі. Закінчити тут, бо далі я вже не був потрібен газеті, вона могла існувати без мене. Редакція, дирекція і авторський колектив були сформовані й могли діяти в автономному режимі. Учні відчували смак масово-інформаційної діяльності, зрозуміли сутність журналістики.

У висновках зазначу таке:

1. Чотири семестри, які я працював з учнями гімназії, склали чотири етапи їхньої підготовки:

а) викладання і слухання лекційного курсу;

б) робота творчої майстерні у довидавничому режимі;

в) видання газети, яка являла собою пересічну збірку учнівських творів;

г) видання інформаційної газети.

2. Лекційне викладання журналістики виявило свою непродуктивність і неспростовно довело істину: викладання цієї творчої дисципліни можливе лише як поєднання теорії й практики.

3. Не підкріплені практикою теоретичні знання тривалий час "не спрацьовують", учні просто не вірять мені й моїм запевненням, тішать себе ілюзією, що краще за мене знають, якою мусить бути журналістика, зорієнтована на запити їхнього покоління.

4. Найкращим методом навчання й виховання молодого журналіста виявилось видання власної навчальної газети нашої творчої майстерні.

5. Саме життя, практична діяльність як газетярів примусила учнів згадати теорію, лекційний курс і скористатися його набутками; читацька рекламація спричинила перегляд попередніх цінностей і переконала їх у справедливості вічної

істини: журналістика — не самовираження, журналістика — не література, а інформаційне відтворення світу, формування громадської думки навколо пекучих проблем сучасності.

Ця історія лише вияскривила важливу рису журналістської освіти в цілому, де б вона не відбувалася: у середній школі чи вищій, — навчання цій спеціальності можливе лише за наявності авторських творчих майстерень, навчальних газет і, відповідно, навчальних радіо- й телестудій. Ґрунтовна теоретична підготовка з гуманітарних та фундаментальних дисциплін покликана дати можливість для майбутнього журналіста стати особистістю, творча майстерня відточити його перо, навчальна газета (студія) ознайомити з комунікативними технологіями. Такі головні складники мусять мати журналістська освіта.

1. Вартанов Григорій. Журналістами не народжуються: Роздуми з приводу підготовки кадрів для вітчизняних засобів масової інформації // *Журналіст України*. — 1998. — № 9 — 10. — С. 10 — 12; Здоровега Володимир. Підготовка журналістів: погляди збоку і зсередини // *Збірник праць кафедр української преси*. — Л., 2000. — Вип. 3. — С. 94 — 101; Різун Володимир. Нова журналістська освіта в Україні // *Там само*. — С. 267 — 269.

2. Про це якраз є поверхові й застарілі роботи. Але в них викладено певний і позитивний методичний досвід, є деякі ідеї, за які й сьогодні можна зацепитися й розвинути їх. Див.: Іванова Р. А. Методика підготовки и выполнения дипломной работы по истории партийно-советской печати: Методические указания для студентов-заочников факультетов и отделений журналистики государственных университетов. — М.: Изд-во МГУ, 1969. — 20 с.

М. С. Тимошик,
д. філол. н., проф.
УДК 002. 2: 094. 1

Книгописання в давньоукраїнській державі після прийняття християнства

Проблематика лекції:

1. Провідні осередки рукописної справи.
2. Перетисувачі книг як перші автори, перекладачі, редактори і видавці.
3. Книжкові шедеври XI-XVI століть.

1. Провідні осередки рукописної справи

Дослідники історії Київської Русі, оглядаючи літописання і книжкову справу цього періоду, зазвичай починають її від Ярослава Мудрого. Склалося так, очевидно, тому, що саме за Ярославового правління зафіксовано було найбільше писемних свідчень з цієї проблематики. Однак знаменита школа переписувачів книг, що діяла при Софії Київській, і, як результат її роботи, — дивовижний книжковий скриптоній, слава про який уже тоді рознеслася по цілій Європі, не могли виникнути просто так, без праці попередників.

На цю несправедливість звернув, зокрема, увагу відомий дослідник української рукописної книги Я. Запаско. Він стверджує, що першим осередком рукописної справи на київських землях після прийняття християнства слід вважати Десятинну церкву. Його твердження не є безпідставним.

Десятинна церква у Києві. Була збудована хрестителем України-Руси князем Володимиром протягом 989-996 років. На

той час це була грандіозна кам'яна споруда, виконана у візантійському стилі. Допомогати київським зодчим зводити її прибули спеціально запрошені майстри з Греції. У найголовніший митрополичий храм християнського града над Дніпром напередодні його освячення привезли чимало розкішно виготовленої оздобы з Херсонеса, а з села Берестова перенесли мощі святої Ольги. Перед входом були виставлені квадриги — статуї чотирьох бронзових коней, як стояли на цьому місці до татаро-монгольського нашествя. За свідченням Нестора-літописця, храм було освячено в честь Богородиці, але в народі прижилася інша назва — Десятинна — від десятої частини своїх багатств, які заповів Володимир віддавати на потреби цієї церкви.

Отож, при цій церкві, урядувати якою було доручено від початку Анастасу Корсунянину, створювався своєрідний духовний і просвітницький центр усієї держави. Безумовно, що при ньому працювала й школа, і бібліотека як унікальне сховище поступу думки й розуму іноземців та наших пращурів. Поповнювалася вона не лише книгами, привезеними з далеких країн (переважно це були тексти класиків грецької богословської писемності IV-VI століть), а й переписаними місцевими книжниками інші, пізніші зарубіжні джерела. Тут творці нових рукописів набували тієї майстерності, яка

вдосконалювалася вже при дворі іншого правителя — Ярослава Мудрого.

Про існування при Десятинній церкві гуртка переписувачів книг свідчить та обставина, що за ініціативою Володимира саме в цей час у Києві здійснюється нове літописне зведення, яке увібрало весь історичний матеріал, накопичений на час прийняття русичами християнства, починаючи від Літопису Аскольда. Ніде краще як при цьому храмі така скрупульозна робота не могла бути організована.

Дослідження за радянську добу руїн Десятинної церкви, які, до речі, проводилися поспіхом і не комплексно, виявили фрагменти настінного мозаїчного і фрескового живопису, мармурових плит та багатьох архітектурних деталей із різаного каменю. На жаль, історія не зберегла бодай фрагментів створених тут рукописних книг.

Софійський собор у Києві. Найбільшого розмаху книготворча справа набула за часів Ярослава Мудрого. Київський князь Ярослав не випадково увійшов в історію під прізвиськом Мудрий, бо в основу своєї вираженої політики взяв не загарбницькі війни з близькими і далекими сусідами, а прагнення порозумітися й породичатися з ними (троє його синів одружилися з принцесами відомих у Європі королівських династій. А три доньки вийшли заміж за престолонаступників таких могутніх держав, як Франція, Норвегія, Угорщина).

Що ж до книг, то князь читав їх, за свідченням літописця, і днями, й ночами і захопився ідеєю помноження їх. Очевидно, що таку любов до Слова зародив йому батько Володимир.

В інтерпретації автора Літопису Руського оця любов до Книги та книжності в Ярослава Мудрого пояснюється так:

"І до книг він мав нахил, читаючи їх часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і письмо святе, і списали багато книг. І придбав він книги, що ними поучаються віруючі люди і втішаються

ученням божественного слова. Бо як ото хто-небудь землю зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу вдосталь, — так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне".

Ярослав Мудрий хотів подивувати світ високим на той час рівнем писемності й культури свого народу, для чого створив при дворі, в приміщеннях Святої Софії, знамениту школу переписувачів книжок зі своєї і чужих мов. Звідусіль були запрошені до Києва знавці найпоширеніших мов світу, аби вони могли навчити здібних до наук княжих синів, а ті, в свою чергу, своїх наступників, не лише перекладати і переписувати все те, що було створено розумом і руками їхніх попередників, а й самі писати власну історію свого народу.

Такі ж школи незабаром почали створюватися й у інших краях Київської держави, про що також маємо авторитетне літописне свідчення. Скажімо, 1030 року, приїхавши в Новгород, Ярослав "зібрав з-поміж дітей старост і священників триста душ і звелів їх учити книгам".

Ходять легенди, що бібліотека Ярослава Мудрого була чи не найбільшою в Європі й містила сотні шедеврів вітчизняного й зарубіжного літописання. За свідченням того ж Якіма Запаса, великокняжий скриптоній, з якого вийшли найцінніші пам'ятки давньоукраїнського рукописного мистецтва, налічував понад 950 томів. Серед них такі шедеври, як Реймська Євангелія, Остромирова Євангелія, Ізборники Святослава.

Перед монголо-татарським нашествям на праукраїнські землі цей книжковий скриптоній було вивезено й надійно закопано. У різний час у вітчизняних засобах масової інформації вже подавалися сенсаційні повідомлення про нібито віднайдені сліди цієї унікальної бібліотеки,

розшуки якої щоразу приводять або до підземелля самої Софії Київської, або до Межигірського монастиря.

Києво-Печерська лавра. Досі написання історії цього багатопрофільного осередку духовно-просвітницької діяльності українського народу, яка може слугувати своєрідним портретом християнської України в мініатюрі, було прерогативою чомусь не вітчизняних учених. Тому й маємо не на таких вже й тісних книжкових полицях немало видань, де вчорашній, та й сьогоднішній, день однієї з найбільших українських святинь подається упереджено, спотворено, однобоко. В інтерпретації, скажімо, російських учених, ця історія всуціль подається в контексті заідеологізованої концепції про "спільну колиску трьох братніх народів", наукову неспроможність якої довів ще Михайло Грушевський.

Що ж до справи книготворення в лаврі, то здебільшого досі її розглядали в контексті діяльності лаврської друкарні. Однак витoki видавничої справи тут варто шукати в перших роках становлення цієї твердині духовного подвижництва.

Ставши після Варлаама намісником Печерського монастиря, преподобний Феодосій вирішує запровадити в ньому життя ченців згідно зі статутами східних студитських монастирів. Для цього йому бракувало відповідних списків таких статутів, а також і наявної на той час богословської літератури. Тому високоосвічений Феодосій вирішує відрізати до Константинополя одного зі своїх молодих ченців із завданням розшукати таку літературу, переписати і привезти до Києва. Веління преподобного молодий чернець виконав. Незабаром він доставив на печерські пагорби ці тексти, які спочатку читалися перед братією, а згодом і переписувалися. Сталося це близько 1064 року. До речі, факт переписування Студитського статуту Феодосієм Печерським зафіксував для історії невідомий іконописець в одній зі своїх мініатюр, уміщених пізніше в Радзивілловому літописі XV століття.

Таким чином, тексти статутів східних монастирів, зміст яких закріплював у свідомості насельників монастиря моральні норми життя за Христом, були тим первинним матеріалом, який започаткував перекладання і творення нових книг у цьому важливому осередку київського книгописання на початку XI століття.

Саме тут зосереджувалися наявні на той час різноманітні переклади й літописи, що слугували основою для творення нових літописних зводів про минуле русичів і полян. Скажімо, ієромонах Никін мав найбезпосередніше відношення до укладання літописного зведення 1073 року (після Володимирового 966 року, виконаного в Десятинній церкві та Ярославового 1037, виконаного в Софії). Через двадцять років — 1093 року — за написання нового зведення документів береться ігумен цього монастиря Іван. В історії його праця дістала назву "Початкове зведення". З іменем цього ченця деякі вчені пов'язують появу наприкінці XI століття цілого ряду статей про непросту внутрішньополітичну ситуацію в Києві за правління Всеволода Ярославовича.

Згодом на території Києво-Печерської лаври народжувалися неповторні шедеври давнього українського рукописного книжництва, з-поміж яких — "Повість врем'яних літ" Нестора-літописця, "Києво-Печерський патерик".

Окрім цих релігійно-освітніх осередків, книги вже з XI століття створювалися і в інших давніх київських монастирях. З-поміж них — у Ірининському, Андріївському, Георгіївському, Видубицькому. В останньому, зокрема, за безпосередньої участі ігумена Мойсея було укладено своєрідне продовження "Повісті временних літ" — Київське літописне зведення XII століття.

Чернігівська земля. За припущеннями деяких дослідників, із цим краєм пов'язують місце написання "Слова о полку Ігоревім" — шедевр давньоукраїнської рукописної

справи, історичною основою якого є героїчний похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців. Принаймні у наукових працях останнього часу аргументовано й переконливо доведено українськість походження цього унікального рукопису (на противагу офіційним радянським літературознавцям і книгознавцям, які протягом останніх десятиліть наполегливо відносили в усіх каталогах і довідниках "Слово о полку Ігоревім" до розділу "Російська література"). Головна смислова домінанта цього твору, як відомо, концентрується на проблемі єдності українських земель, ідеї утихомирення і примирення розсварених князів. Власне, й причиною поразки Ігорового війська була неузгодженість дій цього відважного князя зі своїми родичами, бажання самому, проти волі Великого князя київського Святослава, перемогти ворога і зажити слави.

Започаткована в Чернігівському та Новгород-Сіверському князівствах традиція книгописання послужила згодом потужним поштовхом розвитку на цих землях друкарської справи. Діяльність заснованої відомим церковним, політичним і літературним діячем Лазаром Барановичем 1674 року друкарні в Новгород-Сіверському, а згодом і в Чернігові базувалася на досвіді попередників — тамтешніх творців рукописних книг. На жаль, час не зберіг жодної рукописної пам'ятки чернігівського чи новгород-сіверського походження періоду XI — XII століть.

Галичина і Волинь. Державотворчу й культурно-освітню традицію Київської Русі від початку XII століття продовжує Галицько-Волинське князівство. Відтак потужний центр вітчизняного книготворення формується на західноукраїнських землях.

Як і в Києві, тут рукописна справа, як правило, зосереджується при монастирях і княжих дворах. Так, в Успенському соборі Галича, збудованому князем Ярославом Осмомислом у 1153 — 1157 роках, невпин-

но поповнюється збірка манускриптів, написаних місцевими книжниками. До наших днів дійшов один з найцінніших тамтешніх текстів — Галицька Євангелія. Рукопис, обсяг якого — 228 аркушів, створено 1144 року в містечку Крилосі, що за кілька кілометрів від сучасного Галича. Неповторність цієї пам'ятки полягає в тому, що її творці першими серед східнослов'янських книжників не просто скопіювали сторінки із попереднього рукопису, а фактично виконали значну упорядницьку роботу: весь текст вони згрупували в окремі чотири частини, за належністю його до авторів — євангелістів Матвія, Марка, Луки та Іоанна. На жаль, ця пам'ятка давньої української рукописної справи тепер за кордоном — вона була вивезена з Галича в середині XVII століття і зберігається нині в одному з московських музеїв.

Книжкові осередки діяли з XII століття і при Городиському (на території нинішньої Львівщини) та Богородичному (побіля Володимира-Волинського) монастирях. Існує припущення, що саме тут могла бути написана Добрилова Євангелія — пергаментна книга обсягом у 271 сторінку. Цінність рукопису в тому, що він має багату оздобу: по чотири заставки та фігурні мініатюри, близько чотирьохсот ініціалів. Цей твір дійшов до наших днів без оправи і знову ж таки для України є втраченим — нині він є власністю Росії.

У тому, що рукописна справа на галицьких і волинських землях не була спорадичною, свідчить і створена тут наприкінці 80-х років XIII століття найбільша, найвагоміша пам'ятка — Галицько-Волинський літопис. Якщо зауважити, що київський літопис закінчується описом подій 1200 року, то цю пам'ятку можна по праву вважати головним джерелом історії України наступного століття. Це фактично ретельно викладена у хронологічному порядку історія Галицько-Волинського князівства від 1201 до 1292 року, яка подається в тісному взаємозв'язку з описом

подій, що відбувалися по всій Україні-Русі. Автори твору, головною ідеєю якого є необхідність об'єднання всіх праукраїнських земель, широко використовували пройняті патріотизмом вставки з різних переказів і оповідань, які своїм пафосом і патріотичним змістом нагадували "Слово о полку Ігоревім".

Карпатська Русь. Розвиток рукописної справи на Карпатській Русі пов'язаний насамперед з монастирем святого Михаїла, що містився в старовинному українському селі Грушів (нині Тячівський район Закарпатської області). Це був найдавніший культурно-освітній осередок на цих землях, заснований ще до X століття.

Грушівський монастир відіграв неоціненну роль в історії української культури в цілому і видавничої справи зокрема. Тут у XIV — XV століттях були написані книги, яким волею історії судилося стати основним текстовим і художнім матеріалом перших друкованих українських книг. Йдеться про Октоїх, Часословець, Тріодь Пісну, Тріодь Цвітну, Псалтир. Друк перших двох книг пов'язувався досі з іменем німецького друкаря Швайпольта Фіоля. А містом появи їх у друкованому вигляді вважався Краків. Результати багаторічних наукових пошуків закарпатського дослідника Олександра Ороса, схоже, остаточно спростовують краківське походження перших друкованих українських книг, про що йтиметься в розділі про витоки українського друкарства. У контексті ж первинного рукописного матеріалу для складання таких книг методом рухомих літер і множення певної кількості накладу на друкарському верстаті факт їхньої належності до Грушівського рукописного осередку є вже доведеним.

2. Творці й переписувачі книг як перші автори, перекладачі, редактори і видавці

Ретельно розглядаючи сьогодні створювані кілька століть тому рукописні тексти, часом хочеться, аби ті дивовижні аркуші "заговорили", аби крізь рядки, писані

різними почерками, уявити бодай обриси тих людей, які безпосередньо були причетні до непізної таїни народження Книги, відчуті напругу їхніх думок, турбот, переживань і сподівань.

Хто були ті, які, ставши на таку благородну, багато в чому почесну та відповідальну життєвську дорогу, зуміли поєднати в собі цілий спектр навичок і функцій, якими в сучасній редакційно-видавничій справі оволодівають представники кількох спеціальностей?

Творці й переписувачі давніх рукописних книг на зорі рукописної справи здебільшого поєднували в собі функції і перекладача, і редактора, і коректора, і каліграфа (писаря), і художника. А нерідко й письменника, який сам створював і оформляв текст (це все те, що виходить за межі богословських текстів, — хроніки, літописи, полемічні трактати, панегірики, навчальні посібники). Отож, мали вони бути передусім, високоосвіченими, творчими особистостями, обдарованими відповідними здібностями й талантами.

У Стародавньому Римі, наприклад, зі збільшенням попиту на різноманітні рукописні тексти, справа переписування книг поступово набувала цехового характеру. Кілька спеціально підготовлених каліграфів писали тексти під диктовку. В одному з описів середньовічного монастирського скриптонію (за Д. Єгровим) зазначено: "На першому поверсі містилася писарня. В ній світло, 6 вікон, 7 конторок для писарів. Посередині сидів диктатор, він читав манускрипти, 14 писарів записували". Таким чином, через кілька днів інтенсивної праці можна було передавати для продажу одночасно кілька примірників однієї й тієї ж книги.

Чи існували подібні цехи в давній Україні — сьогодні ствердити однозначно важко, бо документальних свідчень досі не віднайдено. Мабуть, таку форму могли запровадити в школі переписувачів книг при дворі Ярослава Мудрого чи й при

Десятинній церкві. Однак, зважаючи на високий рівень текстового й художнього виконання давньоукраїнських рукописних книг, можна припустити, що справа ця спочатку мала здебільшого індивідуальний характер.

Оскільки переважна більшість книготворчих осередків в Україні створювалася при монастирях, то такими творцями були передусім ченці. Згадки в літературі про організацію цієї справи в монастирях є різними. У деяких джерелах зазначається, що писати чи переписувати книги доручалося лише обраним ченцям, і виконувалася ця робота в келіях лише в умовах "благостного настрою". З інших довідуємося, що одним із способів покарання ченців було саме переписування книг. Часом за допущені помилки такі каліграфи змушені були працювати і в "позаурочний" час, переписуючи значно більше сторінок.

Може, через це в передмовах, післямовах і численних приписках на берегах рукописів знаходимо так багато різних покайних слів і вибачень тих, хто писав такі книги. Ось лише деякі з них:

"Недостойний і многогрішний Симеон" (Євангеліє, 1591 рік);

"Сія книга писалася рукою многогрішного, злого і непотрібного, лінивого і невмілого Іванця" (Тріодь Цвітна, 1521 рік);

"Аз же груб і недостойний Божія благодаті і преісполнен всякого беззаконія і неправди, і віддалений від бога, і порабощен злим дияволом, черва син, а не чоловіка... Мене, грішного, благословіте і простіте, і не клянїте..." (Євангеліє Учительне, 1521 рік).

Звичайним явищем було вміщувати наприкінці книг і детальніші тексти, які, оперуючи сучасними видавничими термінами, можна назвати "Післяслово", "Від автора", "Від упорядника". Нерідко тут подавалася ціла історія творення того чи іншого рукопису, розповідалося про труднощі й негаразди, які доводилося переживати його творцям. Із цих частин

давніх рукописних текстів саме й можна довідатися і про місце, і про час їх написання, як також і про самих авторів. Ось яку своєрідну сповідь перед нащадками про виконану роботу й заклик до них не лише "почитати учення книжне", а й шанувати його творців, залишив диякон Григорій — автор нетлінної Остромирової Євангелії:

"Слава Тобі, Господи, Царю Небесний, яко сподоби мя написати Євангеліє се. Почах же його писати в літо 6564 (1056 за н. ст. — М. Т.), а окончих 6565. Написах же Євангеліє се рабу Божию, наречену сушу в Крещенні Іосиф, а мирськи Остромир, близоку сушу Ізяславу князю... [Він] тогда держав обі власті: і отця свого Ярослава, і брата свого Володимира. Сам же Ізяслав князь правлаше престол отца свого Ярослава в Києве, а брата свого престол поручи правити близоку своєму Остромиру Новгороді.

Аз, Григорій Диякон, написах Євангеліє се, да хто ліпше сего напише, то не може заздрити мені, грішнику. Почах же я писати місяця октябрю 21, на память Іларіона, а кончих місяця мая в 12, на память Єпіфана. Молю же всіх почитающих, не можете клясти, ні ісправляше почитайте. Тако бо і Святий апостол Паул каже: "Благословіте, а не клянїте. Амінь".

Ті книги, які мали на своїх сторінках особливу оздобу, потребували певної спеціалізації виконавців. Окремі каліграфи писали лише текстову частину, інші — заставки, кінцівки, заголовні літери. Ще інші зшивали аркуші, а хтось готував для цього пряжу, оправи. Приклади артільної організації книготворчої справи на печерських пагорбах зафіксовані у "Києво-Печерському патерику":

"Не раз, коли великий Никін сидів і переписував книги, вмощувався блаженний коло нього (йдеться про настоятеля монастиря преподобного Феодосія. — М. Т.) і прях нитки для цієї справи".

У іншому місці цього твору йдеться про чорноризця Іларіона, який особливо відзна-

чився у справі книгописання і якому також допомагав Феодосій.

"Був бо книгописцем добрим, і день, і ніч переписував книги в келії блаженного отця нашого Феодосія, а той, тихо співаючи псалми, пряв своїми руками шерсть або щось інше робив".

До речі, сам текст "Києво-Печерського патерика" дає сьогоднішнім фахівцям редакторської справи колосальний матеріал для поцінування ролі й відповідальності редактора не лише в подальшому вдосконаленні тексту, структури твору в цілому, а й змін певних смислових, фактологічних, ба навіть політичних акцентів в умовах, коли цей текст побутує й розмножується протягом тривалого часу.

Як відомо, патерик почали писати ще в домонгольську добу. Аж до початку XV століття він лише доповнювався наступними переписувачами, без внесення суттєвих змін до вже створених текстів.

Перше редакторське втручання до тексту відноситься до 1406 року і пов'язане з іменем ченця Арсенія: скорочення ряду малоактуальних подробиць, додавання найновіших сюжетів. Трохи більше як через півстоліття упорядковувати текст цієї неповторної книги береться ще один редактор — клирик лаври Касіян. Необхідність внесення до рукопису суттєвих змін була обумовлена тим, що ця книга постійно читалася вголос новоприбулим послушникам, ченцям. На такі колективні читання приходило немало й старших людей. Оскільки вони були дуже освіченими, постійно читали багато інших рукописів, тому в процесі читання виникало багато зауважень, доповнень, уточнень. Їх і вирішив врахувати Касіян. Протягом двох років він робить дві редакції патерика: мовний ряд виразніше набирає народних ознак, з'являються нові вставки, переставляються окремі епізоди, виклад окремих розділів стає поетичнішим, а композиція — чіткішою, бо події стали подаватися в хронологічному порядку.

Таким чином, перші три редакції "Києво-Печерського патерика", здійснені у XV столітті, виявилися усталеним текстом для наступних його переписувань і передруків. І щоразу не обходилося без редакторського втручання. Найбільше змін патерик зазнавав пізніше у мовному плані, коли за нього бралися ченці російських монастирів, або московські друкі. Вони свідомо змінювали яскраво виявлені українізми, подаючи значний лексичний ряд у російськомовному написанні (для прикладу, закінчення в прикметниках -аго замість — ого; чи — -и замість -ьи (-иї)), все далі віддаляючи пам'ятку від оригінального звучання, поступово залучаючи її до своєї культури.

Факт створення однієї книги кількома каліграфами підтверджують і результати палеографічного аналізу згадуваної вже видатної пам'ятки давньоукраїнської книги — Остромирової Євангелії 1057 року. Досі вважалося, що автором книги є диякон Григорій. Але при уважному зіставленні правопису та форм одних і тих же літер впадає в око те, що перші 24 сторінки тексту разом із заголовками все ж писалися іншою рукою. Невідомий каліграф, очевидно, не був фаховим писарем і тому не досконало знав церковнослов'янську мову. На це вказують багато слів, що мають давньоукраїнські форми. Був він, скоріше, художником — ним виконані всі золоті заголовки книги (крім п'яти зшитків). Наступні сторінки — від 25 до 294 — писав сам Григорій — досвідчений каліграф. Він з надзвичайною пильністю копіював давньоболгарський оригінал. Припускається, що в створенні цієї книги брав участь і третій виконавець — орнаментатор — його рукою виконані заголовки золотом у п'яти зшитках та написи до мініатюр.

Крізь сторінки іншої пам'ятки давньоукраїнського книготворення — "Слова о полку Ігоревім" — проглядаються обриси її безіменного автора. Передусім, він народився на землях Русі-України, бо добре

знав традиції і звичаї свого народу, був великим патріотом. Наснажені високою емоційною експресією, переживанням і небайдужістю до долі своєї землі сторінки книги показують нам автора, як людину книжну, добре освічену, широко начитану у вітчизняних літописах та грецьких хроніках, з великим поетичним талантом і природженим чуттям краси. Він був одним із перших ідеологів єдності княжої доби, а заодно єдності й могутності Русі як держави зі столицею в Києві. Єдина княжа родина, єдина Русь, об'єднана довкола Києва, — це мета мрій автора "Слова". Автор навмисне змальовує державну могутність старих князів і кличе звернутися до їхнього часу. Автор "Слова" ідею княжої єдності пов'язав з ідеєю сильної княжої влади, через що ідея стала реальною, як засіб творити могутню державу — Русь-Україну. Про його належність до військового стану свідчить багатий словник військової термінології.

До творців рукописних книг у кожного народу віддавна формувалося побожне ставлення. Про них склалися легенди, їхній дивовижний труд прославлявся в піснях. Одна легенда розповідає про ченця-книгописця, який особливо ревно ставився до виконання своїх обов'язків і залишив після себе багато переписаних книг. Після смерті його тіло піддалося тлінню, а рука, якою він писав книги, залишилася нетлінною і довго зберігалася в тому монастирі як реліквія.

Невідомий український автор XVI століття, захоплюючись працею переписувачів і творців стародавніх книг, закликає своїх сучасників не лише уважно читати такі книги, а й молитися Богові за їхніх авторів, які по крупинці збирали мудрість віків так, як бджоли збирають мед:

Буди же того вдячон кождий,
А проси Бога о оборону завжди,
І писара тих книжок не забувай,
Аби його дольше Бог ховал
І за працю ему живот вічний даровал.

Коротко оглянемо два чи не найвагоміші українські літописні книжкові шедеври цього періоду в контексті не стільки їхнього змісту, а історії творення і подальшої видавничої ролі.

3. Книжкові шедеври XI-XVI століть.

Реймська Євангелія. Цей маловідомий у нашій історії книжковий раритет створений у першій половині XI століття й тоді ж вивезений з України. Назавжди. Але нині нам належить не стільки шкодувати за ним, скільки пишатися. Адже книга ця, написана тогочасною мовою княжого Києва при дворі Ярослава Мудрого, стала, як це не дивно звучить сьогодні, одною з найцінніших духовних реліквій... французького народу. На ній присягалися згодом французькі королі, цілючи її сторінки у пам'ятний день своєї коронації. Книга ця неодноразово зникала з Франції, а згодом знову поверталася туди вже в дописаному іншою мовою вигляді. Книга, про яку так багато написано наукових досліджень. На превеликий жаль, іноземними, а не українськими авторами. Як жаль і те, що в наших нинішніх підручниках з історії про неї ще не написано так, як вона цього заслуговує.

Книга, яка найбільше цитується за кордоном у контексті й історії Європи, і зокрема історії Франції, нині називається Реймська Євангелія. У Франції її ще називають коронаційною. А має вона до української історії найбезпосередніше відношення. Бо пов'язана з іменами і Ярослава Мудрого, і його знаменитої доньки-красуні Анни.

Зробимо невеликий відступ. Ще за радянських часів якимось незаслужено непомітно пройшов на екранах кінотеатрів фільм про сиву київську давнину. Називався він "Анна Ярославна — королева Франції". Увагу багатьох глядачів привернув один промовистий епізод у цьому фільмі. Після урочистого прийому на території Софії Київської високоповажного посольства з

далекої Франції на чолі з представником короля Генріха I єпископом Сюр Марн Роже Ярослав Мудрий дає останні розпорядження щодо посагу своїй наймолодшій доньці Анні, яка має тепер виїжджати до тієї далекої Франції як майбутня дружина французького престолонаступника. В тому не малому переліку різних видів срібного й золотого посуду, різноманітного хутра, який ретельно фіксувався самим Сюр Марн Роже, одним із перших, як найдорожчий подарунок Анні, Ярослав Мудрий назвав і тут же передав у руки доньці Євангелію. Євангелію, написану зовсім недавно для знаменитої великокняжої бібліотеки. Написану тогочасною давньоукраїнською мовою. І оправлену в позолочені прикраси так, як оформлялися тоді всі рукописні книги при монастирських і соборних школах переписувачів книжок.

Виявляється, цей епізод з фільму — не вигадана сценаристом чи постановником художня деталь, а достовірний історичний факт, який у майбутньому мав цікаву й неоднозначну інтерпретацію цілого ряду зарубіжних істориків. На жаль, про цю унікальну книгу, яка справді дуже часто цитується в зарубіжних наукових виданнях, в нашій вітчизняній історичній літературі, написано надто скупо. Очевидно ж, серед найголовніших причин — і віддаленість пам'ятки від України, а тому її малодоступність для сучасних дослідників. Однак останнім часом у величезних архівних і книжкових сховищах ученими віднайдено ряд цікавих документів і свідчень про непросту долю цієї книги і значення її не лише для французів, а й для українців.

Анна Ярославна привезла подаровану батьком книгу до невідомої їй Франції 1049, а за іншими даними — 1050 року. Ця давньоукраїнська Євангелія, як засвідчують багато зарубіжних дослідників, була написана-таки в Києві спеціально для Анни, бо її ім'я зазначене в самому рукописі. І написане, до речі, з одною літерою "н" — Ана. Саме так розписувалася згодом Анна Ярослав-

на, ставши королевою Франції, на всіх важливих документах, що благословлялися нею.

Написана кирилицею, книга довго нагадувала мудрій доньці Ярослава Мудрого про її далеку Батьківщину на берегах Дніпра. Вона й присягалася на цій книзі, ставши незабаром королевою Франції — улюбленою королевою невідомих досі їй французів. І, може, це з її доброї легкої руки, покладеної в урочистий момент коронації на сторінки батькової книги, наступні королі Франції започаткували цю традицію — присягу на вірність своєму народові, засвідчену на привезеній з Києва Євангелії. Принаймні цей ритуал зафіксований у королівських хроніках від Франсуа I (1512) до Людовіка XVI (1774).

Після смерті Анни Ярославни Київська Євангелія якийсь час зберігалася в королівських палатах. Та ось майбутній король Чехії Карл IV, проводячи свої юнацькі літа у Франції в 1331-1335 роках, вивозить цю духовну реліквію до Праги. З добрими намірами, аби послужилася вона чеському народу, він дарує книгу одному з бенедиктинських монастирів своєї столиці. 1135 року її ретельно переписує один празький монах, додаючи в замітці, що автором першої частини книги був **Святий Прокіп** — ігумен Сазаватського монастиря, що в Чехії. На думку ряду дослідників, Святий Прокіп за походженням був з Київської Русі, народився в Хотові, навчався у Вишгороді. Друга частина книги вже була дописана тогочасною чеською мовою.

Незабаром заново переписана книга, вже з доданим чеським варіантом, знову опиняється у Франції, у місті Реймсі (звідси — назва Євангелії — Реймська), а в 1793 році вона знову зникає з архівів. По закінченні революції її віднаходять і з 1799 року вона вже назавжди прописується в Реймській бібліотеці Карнежі.

У різний час відомі у світі знаменитості, передусім державні діячі, приїжджаючи до Франції, прагнули якщо не потримати в руках, то бодай подивитися на цю

легендарну книгу. Свідчення цього — ряд написів, залишених на сторінках книги різними іменитими особами. Так, перший напис, зроблений на другій сторінці обкладинки, де французькою мовою зазначається, що 26 і 27 червня 1717 року віце-канцлер російського царя Петра I з почтом прочитали першу сторінку Євангелії і заявили, що вона написана їхньою мовою, другу частину, чеську, не знали, як прочитати. На другій, внутрішній, обкладинці занотовано, що 4 липня 1902 року болгарський принц Фердинанд оглядав Євангелію. Напис за 19 вересня 1906 року сповіщає нащадкам, що книгу оглядали російський цар Микола II та його дружина Олександра.

Остерігаючись, аби ця книга знову не зникла безслідно, як вже не раз було за історію її перебування у Франції, паризький переписувач книг Сильвестр, за матеріальної підтримки одного небайдужого до французької історії багатія Жюля Люді переписав її, до того ж, не в одному примірнику. Пізніше один з таких переписаних примірників був подарований російському цареві Миколі I. Цікаво, якою була доля цього примірника?

Приблизно в цей же час давньоукраїнський текст Реймської Євангелії був перекладений латинською мовою. Архівні документи засвідчують, що перекладачі Копітар і Ганка були удостоєні за цей переклад від Миколи I ордена святої Анни.

Документально доведеними можна вважати й факти присяги французьких королів на тексті цієї книги. Про це, зокрема, занотовано в архівах Реймського архієпископства, де йдеться про коронацію таких французьких королів, як Франц I, Генріх III, Людовік XII, XIV, XV, XVI. В одному з коронаційних описів, віднайдені французьким дослідником Плішаром, привертає увагу така замітка в контексті нашої Євангелії: "На ній, тобто, Євангелії, королі присягали, доторкаючись рукою та цілуючи її".

І ще один важливий аргумент, який переконливо засвідчує українське походження цієї унікальної книги. До речі, на це неодноразово звертали увагу саме зарубіжні дослідники Євангелії. Йдеться про кольори ініціалів, заголовних літер і різноманітних заставок, якими завжди славилися київські рукописні шедеври. Нерідко літописці, ченці чи спеціально підготовлені переписувачі книг місяцями працювали саме над цими художніми елементами, вкладаючи в них свій талант, свої думки, емоції, переживання. І, безумовно, мають рацію ті дослідники, які вважають, що саме в розмальовки і різноманітні прикраси до своїх книг їхні творці вкладали передусім своєрідний національний код свого народу, особливості його світосприйняття й мислення.

Так, у художньому оформленні Реймської Євангелії, як й інших наших давніх книг, переважають синій, жовтий і малиновий кольори. Це ті барви, які були на прапорах Київської держави, а відтак і козацької України.

Хто тільки не "присвоював" собі Реймську Євангелію, синьо-жовті й червоні кольори якої на ініціалах та заставках, як і словниковий ряд (неділя, третю годину, по правді вам, ідіте і ви в виноградники мої) не можуть не переконувати в її українському корінні: і чехи, і словаки, і греки, і навіть... росіяни. Та й серед самих українців, як зазвичай, і в інших принципових питаннях нашої історії, також не було та й досі немає єдиної думки.

Уважно вчитуючись в окремі сторінки нашої історії, нерідко приходиш до висновку, яке несподіване продовження мають окремі її події і факти, в якому тісному взаємозв'язку з нинішніми подіями вони часом перебувають, як впливають на них. Логічно випливає в контексті цієї розповіді таке твердження. У тому, що одна з найвеличніших святинь українського народу — Софійський собор — зберігся до наших днів, ми передусім маємо

завдячувати і доньці Ярослава Мудрого Анні, і привезеній нею до далекої Франції батьковій Євангелії.

Щоб пояснити цю думку, варто бодай фрагментарно згадати ще один факт нашої історії — вже недавньої, радянської. Середина 30-х років. У зв'язку з планами сталінського керівництва перенести столицю радянської України з Харкова на береги Дніпра у високих чиновницьких кабінетах Москви обговорюється проект забудови урядового майдану Києва, який передбачалося розмістити між Володимирською гіркою і Золотими воротами. Великим півколом тут мав постати масивний будинок урядових і партійних органів (частина реалізованого проекту — нинішнє приміщення Міністерства закордонних справ). Все, що стояло на шляху здійснення цього проекту, мало бути знищеним. Першим злетів у повітря Михайлівський золотоверхий собор, наступною на черзі була Софія Київська. Тільки застережна нота французького уряду, який нагадував Кремлю про велику королеву Франції Анну Ярославну і пам'ять про неї, яку зберігає справжній шедевр світової культури — споруджена Ярославом Софія.

Безумовно, ґрунтовне вивчення і справедливе з історичного й наукового боку утвердження цієї пам'ятки серед найвагоміших набутків української культури ще попереду, як і повернення її в Україну шляхом перевидання факсимільним способом. Останнє французи вже давно зробили. Переписаний празьким монахом 1395 року з київського оригіналу рукописний примірник Реймської Євангелії, як і раніше, зберігається у спеціально виготовленому вогнетривкому сейфі за сімома замками в місті коронації Анни Ярославни — Реймсі, а факсимільна копія — в Парижі, у відділі рукописів Паризької національної бібліотеки. Отож, вона є доступною сьогодні й для українських дослідників, і для тих високопосадових чиновників, від патріотизму і волі яких залежатиме вирішення на

міждержавному рівні питання про повернення Євангелії в перевиданому вигляді до своєї Батьківщини.

Ось такі вони, круті віражі української історії, пов'язані з долею однієї із сотень наших перших рукописних книг, покритих таємничим серпанком не лише української, а й європейської історії.

Пересопницька Євангелія. Неповторною пам'яткою вітчизняної культури, вершиною українського рукописного мистецтва вважається Пересопницька Євангелія. Це перший із відомих нам повний переклад Чотириєвангелій тогочасною українською літературною мовою.

Робота над створенням книги розпочалася 15 серпня 1556 року у Троїцькому монастирі в селі Двірець на Хмельниччині, закінчилася 29 серпня 1561 року в Пересопницькому Пречистенському монастирі, що в колишньому давньоруському місті Пересопниця (тепер село на Рівненщині).

Перекладачем Святого Письма мовою свого народу був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій — високоосвічена на той час людина, яка володіла кількома мовами. Про це чітко зазначено в післямові до цієї книги: "Тиї книгі чтири еуангелистоуе соутоустроєни кротким смиренным і боголюбивим еромонахом Григоием, Архимандритом Пересопницким, силою Божією і поспішенням святого духа, і моленієм святія Владичниціца наша Богородици".

Писар Євангелії Михайло Васильович, "син протопопа Саноцького", походив з галицького містечка Сянок — відомого осередку української книжкової писемності. "Благовірною і христолубивою" фундаторкою цього справжнього літературного і мистецького шедевра стала, як зазначається в рукописі, княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська — волинська поміщиця, яка спричинилася до активного опору частини православних культурно-освітніх діячів краю войовничому католицизмові.

Текст складається з чотирьох послідовно розміщених Євангелій — від Матвія, Марка, Луки, Іоанна. Кожній з Євангелій передус детальний показчик його основних частин. Наприкінці книги вміщено велику післямову, а також показчик читання за місяцями. Має вона 960 пергаментних сторінок, обкладинку склали обрамлені в зелений оксамит дубові дошки.

Книга написана графічно виразним і естетично привабливим почерком, який нагадує пізній устав. Особлива художня вартість видання — мініатюри, заставки, ініціали, які по праву можна вважати гордістю українського Ренесансу. Саме на неповторне художнє оформлення рукопису звернув свого часу увагу академік В. Перетц: "Вишуканість малюнка в стилі Відродження, яка ще не вульгаризована молодосвідченими рисувальниками, різноманітність, свіжість і міцність фарб вказують на те, що над художнім оздобленням рукопису трудився небуденний майстер свого часу, до якого далеко іншим, що залишили свій слід у мистецтві Євангелій та інших рукописів XVI ст".

Значення Пересопницької Євангелії лежить і в мовній площині. Книга є наочним свідком активного вживання української мови в нашій церкві вже в середині XVI століття, на чому з ідеологічних міркувань раніше не наголошувалося. Словникові, граматичні й синтаксичні особливості видання дають підстави говорити про високий рівень розвиненості народної мови на ту пору і про активне використання її у книжному стилі. Власне, мова цієї книги дуже наближена до простої народної мови, лише з певним домішком церковнослов'янських і польських слів. Простежимо лише за вибіркоким рядом суто українських слів, взятих, скажімо, з Євангелії від Луки: аби, аж поки, але, бо, болячка, будувати, ворог, вряник, глек, година, громадити, дах, докучати, досить, жадати, забороняти, засоромитися, копа, криниця, лічба, мовити,

мусимо, надго, нехай, ніколи, отожд, пекло, позичати, помста, рута, рядно, сором, стежка, стодола, торба, тиждень, челядь, чинити, шкода. Це лише частина слів, які не властиві, скажімо, мові російській.

Надзвичайно цікава і драматична доля цієї пам'ятки. Після передачі князем Миколою Черторийським Пересопницького монастиря 1630 року єзуїтам, православні монахи покинули його, захопивши й цю святиню. Якимось дивом вона потрапила до рук гетьмана Івана Мазепи. 1701 року він дарує її Переяславському кафедральному собору, про що засвідчує напис на кількох початкових аркушах. Після заборони московською владою відправи богослужб українською мовою цей примірник книги було передано Переяславській семінарії, згодом — Полтавському єпархіальному музею, де й зберігався до 1941 року. після війни книга потрапила до музейних фондів Києво-Печерської лаври. Нині зберігається в Центральній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського НАН України. У новітню українську історію започатковано традицію присягати на цій книзі новообраним президентам Української держави.

1. Запаско Я. *Ошатність української книги* — Л.: Фенікс, 1998. — С. 10 — 43 (Розділ "З історії української рукописної справи").

2. Маслова О. М. *Рукописна книга*. — К.: ДВУ, 1925. — 117 с.

3. *Патерик Києво-Печерський / Упорядкування, адаптація українською мовою І. Жиленко*. — К.: КМ Академія, 1998. — 346 с.

4. *Рукописна україніка: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 року*. — Л., 1999. — 652 с.

5. Степовик Д. *Історія Києво-Печерської лаври*. — К.: Видавн. відділ УПЦ КП, 2001. — С. 15 — 136 (Розділ 1, 2).

О. Ф. Коновець,

д. і. н., проф.

УДК 070: 001 83: 94 (477) "19"

Українська науково-технічна періодика в умовах посилення тоталітаризму (30-ті роки ХХ століття)

Кінець 20-х — початок 30-х років був ознаменований якісно новим підходом до розвитку науково-технічної пропаганди в країні. У цей період видання масової технічної літератури стало для радянського уряду справою великого політичного значення. Адже рівень функціонування як спеціальної, так і масової наукової і технічної преси безпосередньо впливав на процеси індустріалізації промисловості та перебудови сільського господарства, які в республіці набирали швидких темпів.

Більшовики взяли рішучий курс на розширення і поліпшення науково-технічних видань, науково-популярної літератури. У постанові ЦК ВКП(б) "Про обслуговування книгою читача від 28 грудня 1928 року" наголошувалося на необхідності "посилити видання масової виробничої літератури, яка підвищує рівень технічних знань робітників і селян", а також "розвивати видання науково-популярної книги, пов'язуючи її із завданнями соціалістичної реконструкції господарства країни і, пристосовуючи її до потреб самоосвіти" [1]. У 1928-1929 роках в Україні теж було прийнято ряд постанов уряду, в яких наголошувалося на необхідності розширення видання й поліпшення якості науково-популярної літератури. Неодноразово ці питання розглядалися на засіданні Раднаркому республіки, приймалися відповідні рішення [2].

Соціальна необхідність піднесення рівня науки й техніки посилила інтерес спеціалістів до питань науково-технічної пропаганди. По суті, відбувається переосмислення самої концепції науково-технічної діяльності, розширення її цілей і функцій. В основі нової концепції лежала ідея про те, що діяльність науково-просвітницьких закладів повинна змістити основну лінію своєї роботи в бік індустріалізації, а також сама промисловість, й особливо її технічні кадри, повинні серйозно взятися за пропаганду технічного поступу.

За короткий час справи в цьому напрямку помітно поліпшились. Досить сказати, що продукція технічної книги в Україні в 1930 році порівняно з 1928-1929 роками зросла майже вдвічі [3]. Значно збільшилась кількість масових періодичних видань, які спеціалізувалися на висвітленні проблем науки й техніки. Особливу групу видань у системі періодики склали академічні журнали. Серед них чимало технічного спрямування — "Уголь и железо", "Науково-технічний вісник", "Записки сахарного института" та ін. Збільшується частка українськомовних технічних газет і журналів. Водночас значно поглибилися тенденції диференціації цих видань за окремими галузями техніки і виробництва. Так, "Науково-технічний вісник" став основою для створення двох журналів

"Сільськогосподарська машина" (видання Інституту машинобудування ВРНГ УРСР) і "Українські силікати" (Інститут силікатів).

Однак, незважаючи на певні успіхи у видавництві технічної масової літератури, представники інженерних, проектно-конструкторських організацій неодноразово наголошували у своїх виступах на очевидну недостатність обміну виробничим досвідом. Особливо невисокими темпами зростав випуск технічної книги. Так, частка технічної книги в Україні у 1927-1928 роках становила 2,5 відсотка від усієї книжкової продукції, у 1928-1929 — 3,1 і в 1929-1930 роках — 3,8 відсотка [4]. Отже, у 1930-1932 роках у пресі знову прозвучала критика з приводу низьких темпів розвитку технічної масової літератури, а також були вжиті відповідні заходи з метою активізації роботи у цьому напрямі. У постанові ЦК ВКП(б) від 25 травня 1931 року "Про постановку виробничо-технічної пропаганди" ставилося завдання: "Негайно приступити до видання серйозного науково-технічного журналу, в якому повинні висвітлюватися усі нові досягнення техніки як в іноземних державах, так і в СРСР, і де повинно бути поставлено частиною передрукуванням, частиною реферуванням висвітлення найновіших досягнень техніки по закордонним техніко-літературним джерелам" [5].

Як свідчить кількісний аналіз вітчизняних наукових періодичних видань, "пік" їхньої активності припадає на початок 30-х років. Саме в цей період видавалася найбільша кількість науково-популярних і просвітницьких журналів. Серед них — десятки технічних масових журналів з різних галузей науки і техніки: "Техніка — масам" (Харків, 1929-1937), "Робітник металург" (Дніпропетровськ, 1931-1935), "Стахановець зв'язку" (Київ, 1938) та ін.

На хвилі індустріалізації в Україні виник ряд періодичних видань, які ставили за мету пропагувати наукові та технічні знання, сприяти ліквідації технічної безграмотності. Чи не наймасовіший з них — двотижневий

журнал "Техніка масам" (1929-1937) — орган Всеукраїнського товариства "Техніка масам", започаткований у Харкові. Крім лекцій, невеликих відомостей з різних галузей фізики і техніки тут друкувалося чимало статей, які мали суто практичне значення — активізувати винахідницький і раціоналізаторський рух. Такі матеріали публікувались під рубриками "Сам собі майстер", "Технічна грамота", "Наука в техніці" тощо.

У редакційній статті одного з перших номерів журналу так сказано про програмні цілі видання: "Настав час, коли кожний робітник і селянин мусить навчати розуміти силу хитрої сталевий робітниці — машини. Бо без цього затримається наступ її, а значить і соціалістична перебудова нашої країни. Ось чому так діловито-поважно пролунав поклик нашої суспільності: "Техніка масам"!.. Темп індустріального відродження настирливо ставить таке завдання: негайно озброїти товщу мільйонних народних мас елементарним технічним знанням, інакше кажучи — ліквідувати в країні технічну неписьменність" [6].

З 1932 року журнал стає органом сектору техпропаганди ВРНГ УРСР і Ради товариств оволодіння технікою. Відповідно змінюється і характер видання: на його сторінках почали порушувати важливі технічні проблеми, більше місця відводилося питанням інтеграції науки і практики на рівні зв'язків інститутів та підприємств. Такі зміни, насамперед, були зумовлені процесами інституалізації науки в Україні, зі створенням великих академічних і галузевих закладів, розвитком нових технічних шкіл і напрямів. Починаючи з 1933 року в журналі дедалі більше публікується статей про такі перспективні технічні напрями, як авіаційна техніка, ракетобудування, ведеться мова про технічні аспекти розвитку радіо і телебачення в країні. У 1936 році журнал активно висвітлює стаханівський рух у сфері технічної діяльності. Незважаючи на свою

технічну спрямованість, журнал був дуже ідеологізований, особливо коли мова йшла про порівняння вітчизняної техніки з іноземною. У середині 30-х років у журналі активно велась пропаганда проти так званих "троцькістів", "шкідників", "шпигунів і диверсантів". "Ми знаємо, — зазначається в одній з редакційних статей, — що агрегати самі не ламаються. Самі по собі не зупиняються верстати, котли самі по собі не вибухають. За кожним таким актом схована чиясь рука. Чи не рука це ворога?" [7].

Широко висвітлювалися у журналі різні форми масових рухів, пов'язаних з піднесенням рівня технічних знань і розвитком технічної творчості мас, — "Тижні техніки", місячники огляду техпропаганди, молодіжні техестафети тощо. Так, багато розповідалось про "Тиждень техніки", який був проведений в Артемівську, куди з лекціями і рекомендаціями приїхала велика делегація провідних українських учених та інженерів. Вони привезли для робітничих колективів також багато спеціальної і популярної технічної літератури. "Перші ж такі "Тижні техніки" на Артемівщині, — зазначалось в одній із статей журналу, — довели, що масштаб цього тижня далеко ширший, аніж у свій час в Харкові". Серед тих, хто брав активну участь у "Тижні техніки" — академіки О. В. Палладін, Є. В. Оппоков, М. Х. Орлов, професор Мазу-ренко, інженер Каложний. "Тиждень техніки", — наголошувалось у статті, — є першим масовим рухом до оволодіння технічних знань. Артемівці вперше в Союзі організують "Тиждень техніки" всією округою. Ця ініціатива варта уваги. Цим самим інженерно-технічний персонал зміцнює союз праці і науки, з усією пролетарською масою забезпечує перемогу над капіталізмом" [8].

У 20-30-х роках в Україні з'являються видання загальнотехнічного напрямку, тематика яких була тісно пов'язана з проблемами винахідництва і раціоналізації. Наймасовіший з них — "Винахідник

України" (Харків — Київ, 1928-1938) — щомісячний журнал Центральної ради Товариства винахідників України. У перший рік свого видання журнал друкувався шість разів російською мовою під назвою "За изобретательство" і був органом Української асоціації робітників-винахідників (УАРВ). У передмові до першого номера висловлювалася надія, що обговорення на сторінках видання "ряду принципово важливих питань", громадська критика значно "полегшить процес раціоналізації та реорганізації системи сприяння винахідництву" [9]. З лютого 1929 року журнал друкується українською мовою під назвою "За винахідництво", а з 1930 року стає щомісячником. У 1938 році він уже виходить під назвою "Винахідник України".

Це був єдиний в Україні друкований орган, цілком присвячений питанням винахідництва. Особлива увага приділялась висвітленню ролі та значення винахідництва в реконструкції народного господарства і обороні країни, діяльності винахідницьких організацій України, проблем запровадження окремих науково-технічних розробок, проведення конкурсів на кращу технічну раціоналізаторську пропозицію тощо.

У 1930 році союзні кооперативні організації Київщини розпочинають видання щомісячного журналу "Техніка та раціоналізація промкооперації". Журнал ставив собі за мету сприяти "промкооперації організовано перейти на виробничі рейки, відшукати нові шляхи до реконструкції та раціоналізації виробництва й обліку" [10]. І хоч щомісячник проіснував недовго — вийшло всього п'ять номерів — він допоміг технічному персоналу промспілок у розв'язанні питань техніки та раціоналізації, став технічним порадиником для ширшого активу промкооперації. Подібного типу журнали видавалися на деяких великих підприємствах України, зокрема ХТГЗ — "Вестник изобретателя и рационализатора" (1940).

На початку 30-х років в Україні друкувалася газета Київського товариства

винахідників та промсекції міськради "Шлях винахідника" (Київ, 1931-1933) — оперативне видання, повністю присвячене проблемам винахідництва. Основний зміст публікацій зосереджувався навколо питань розширення масовості винахідництва, розгортання соціалістичного змагання за ефективне втілення технічних розробок у виробництво, створення експериментальних підприємств, боротьби зі "шкідництвом" у винахідницькій діяльності.

Один із феноменів української журналістики 30-х років — поява цілої низки масових технічних газет. Це було продиктовано соціальною необхідністю — підняти рівень й оперативність технічної пропаганди. Журнальні видання не відповідали цим вимогам. До того ж газету можна було швидко й значно дешевше запровадити на всіх рівнях — республіканському, обласному, районному, а також на окремих підприємствах і в наукових закладах.

Україна зі своєю вугільною та металургійною промисловістю, зі своїми велетенськими заводами, колосальним новим будівництвом вимагала піднесення на якісно вищий щабель справи оволодіння технікою. На той час у Москві було створено спеціальний технічний орган — всесоюзну газету "Техніка". Отож, були всі підстави для того, щоб створити подібну газету і в Україні.

Все це сприяло запровадженню в Україні в 30-ті роки низки галузевих газет науково-технічного спрямування. Серед них — орган облтехстанції Наркомпостачання УРСР "Техніку в маси" (1934), орган Всесоюзного об'єднання металургійної промисловості "Дніпросталь" — "Трибуна техпропаганди" (Дніпропетровськ, 1932), орган Уповнаркомзв'язку в Україні "Соціалістичний зв'язок" (Харків, 1933-1934) та ін.

Найпопулярнішою була всеукраїнська масова технічна газета "За техніку", яка виходила в Харкові тричі на тиждень в 1933-1934 роках. Уперше питання про організацію такої газети поставили ВРНГ і

"Комсомолець України", які були підтримані всією громадськістю республіки. Цьому значно сприяла Постанова ЦК ВКП(б) від 19 листопада 1931 року про реорганізацію НТТ і "Техмас". У багатьох виступах учених, спеціалістів і державних діячів того часу звучала думка про те, що провідну роль у керівництві технічною пропагандою і технічною громадськістю повинна відігравати "нова галузь більшовицької преси — технічна преса, від цехової техстіннівки і заводської техвеликотиражки до великих технічних газет і журналів" [11]. Так на порядок денний постало питання організації всеукраїнської технічної газети.

У газеті "За техніку" широко висвітлювалися проблеми розвитку фундаментальних наук в Україні, а також запровадження нових форм організації наукової діяльності. Чимало сторінок було присвячено безпосередній діяльності Всеукраїнської академії наук. Тут постійно друкувалися звіти про сесії ВУАН, наукові симпозиуми і конференції, інформація про обрання нових академіків і членів-кореспондентів та ін. Детально висвітлювалась у газеті, наприклад, робота Міжнародної конференції з проблем теоретичної фізики, яка відкрилася у Харкові в травні 1934 року. Цій події відводилися цілі полоси. Крім звітів і поточної інформації з конференції, тут друкували інтерв'ю і виступи її учасників. Так, своїми враженнями про приїзд у нашу країну і відвідини Харківського фізико-технічного інституту поділився керівник французької делегації лауреат Нобелівської премії академік Жан Перрен. Надала слово газета і видатному фізику, засновнику квантової теорії атома Нільсу Бору [12].

Чимало статей і заміток, присвячених популяризації нових наукових розробок, друкувалися під рубрикою "По інститутах і лабораторіях ВУАН". Газета на своїх сторінках провела Всеукраїнський огляд лабораторій, мета якого — сприяти перетворенню фабрично-заводських лабораторій на провідні науково-технічні цехи

підприємств [13]. Серед авторів газети — відомі українські вчені, академіки Є. О. Патон, В. Г. Шапошников, професори С. Ф. Серенсен, А. А. Василенко та ін., які очолювали науково-технічні школи і напрямки в республіці. Тут також публікував свої статті видатний український вчений, майбутній конструктор перших у світі космічних кораблів С. П. Корольов [14], піонер космічної ери Ю. В. Кондратюк, який ще в 20 — 30-ті роки теоретично обґрунтував технічний проект польоту людини на Місяць, що його через багато десятків років блискуче здійснили американські астронавти. Відомо, що Ю. В. Кондратюк на початку 30-х років очолював першу в країні групу спеціалістів, які розробляли й здійснювали проекти потужних вітросилових установок для потреб електростанції. Одна з його статей, яка була опублікована під рубрикою "Вітер на службу електрифікації", саме і присвячена проблемам вітроенергетики [15].

Багато уваги газета приділяла проблемам зміцнення зв'язків науки з виробництвом. У цьому плані характерна стаття Президента ВУАН академіка О. О. Богомольця, де були окреслені шляхи розробки нової наукової тематики по зближенню наукових досліджень з практикою [16]. Часто в газеті друкувалися і критичні кореспонденції з приводу проблем "гальмування" наукових розробок, неякісного проектування технологічного обладнання і рівня конструкторських розробок. Тон таких виступів іноді був дуже різким, їх автори часто прямо вимагали притягнути винуватців до суду [17].

Навіть у статтях, присвячених суто технічним проблемам, автори обов'язково, ніби виконуючи своєрідний ритуал, підкреслювали класову сутність реалізації ідеї більшовиків — "техніку — масам", переваги "соціалістичної науково-технічної думки". Майже в кожній з них читачу нав'язувалась думка, що капіталістична система нездатна по-справжньому стимулювати розвиток техніки на благо

людини і тільки при соціалізмі можливе повне розкриття потенціалу науки і техніки. Ідеї і лозунги подальшого розгортання класової боротьби, пошуки "ворогів народу" знайшли своє відображення і у підзаголовках статей: "Техніка переростає керівництво буржуазії", "Гігантські технічні ідеї заживо поховані капіталізмом", "Повністю змінюється соціально-класова роль машини", "Наука Маркса нас кличе в бій за освоєння нової техніки" і т. д. Ряд інформаційних підбірок були побудовані за принципом протиставлення: "Іржого покривається механізм капіталістичної системи" — "В шостій світу розквітає техніка соціалізму" [18]. Це було своєрідною даниною моді, наслідком міфологізованої свідомості, яка продукувала лише ідеологічні стереотипи. Чимало вчених і спеціалістів, щоб досягти своїх фахових цілей, змушені були оперувати цими ідеологічними штампами.

Водночас не можна не помітити й негативних тенденцій у розвитку системи науково-технічної пропаганди, що виникли на рубежі 20-30-х років. У керівництві народним господарством різко підвищився рівень централізації, значно розширилась сфера безпосереднього впливу держави на розвиток початкових ланок господарської системи. Саме в 30-ті роки почалось надмірне зрощування процесів прийняття рішень і "підпорядкування" інформації управлінню. Утвердилась лінія на розробку лише тієї інформації, яка, на думку управлінців, вимагалась для обґрунтування планових директив і контролю за їх виконанням, а також орієнтація надзвичайну деталізацію цих планів. Саме в той час в інформаційному забезпеченні системи управління економікою склався тоталітарний тип комунікативних зв'язків. У цілому ж інформаційна система все більше втрачала властивий періоду 20-х років самостійний, узагальнюючий і пошуковий характер, набуваючи рис державного монополізму на інформацію, вдаючись до соціально й економічно невиправданих заходів її засекречуваності.

Загальновизнано, що діяльність українських учених у 20-х роках була дуже широка й високоцінна за своїми досягненнями. Та, на жаль, на початку 30-х років українська наука зазнала страшної руйнації. Діяльність багатьох учених влада визнала "буржуазно-націоналістичною" і "контрреволюційною", було репресовано або позбавлено змоги працювати на ниві науки сотні талановитих співробітників Академії, починаючи з М. Грушевського. Наукова і видавнича діяльність дедалі ідеологізуються, набуваючи рис тоталітаризму.

Активну просвітницьку роботу в 20-ті — на початку 30-х років проводили наукові та інженерні товариства. Існували десятки неформальних товариств, що об'єднували широкі кола науково-технічної інтелігенції. Чимало з них концептуально базувалися на традиціях дореволюційних наукових товариств, які відображали інтереси інтелігенції. У 1930-1937 роках внаслідок сталінської політики централізації соціально-суспільних структур інженерні співтовариства були замінені критеріями тоталітаризму. Розгром наукових та інженерних товариств, посилення репресій проти вчених і спеціалістів з високим творчим і демократичним потенціалом, застосування класово-ідеологічних критеріїв щодо оцінки їх наукового доробку — все це, зрештою, призвело до "культу некомпетентності", ослаблення демократичних традицій, розривів у спадкоємності наукових шкіл. Українська наука і загалом науково-просвітницький рух зазнали величезних втрат.

Адміністративна система поступово, але неухильно взяла курс на повне знищення "Просвіт". Ці товариства несли в народ культуру й освіту рідною мовою, перетворювали селян в національно свідомих кооператорів. Але така діяльність суперечила планам борців "казарменого соціалізму", яким потрібні були лише бездумні виконавці їхніх рішень. На рубежі 20-30-х років діяльність "Просвіт" та їх видань на території УРСР була повністю припинена.

Особливість розвитку спеціалізованих українськомовних періодичних видань полягає в тому, що спочатку вони мали науково-популярний характер і виконували здебільшого просвітницьку функцію. І лише в кінці 20-х років більшість з них трансформувалась в наукові періодичні видання. Становлення української (за мовою і змістом) наукової і технічної періодики збіглося з етапом переходу до тоталітарних форм управління наукою і культурою, коли в ході індустріальної і культурної революції був зроблений акцент на зруйнування старого світу, заперечення існуючих культурних цінностей. Щодо науки та її популяризації це означало насамперед розрив з національними традиціями. На практиці ленінська ідея про залучення до співпраці "буржуазних спеціалістів", ширше використання нагромадженого досвіду в галузі науки і культури реалізовувалася досить слабо, а частіше підмінювалася практикою конфронтації на основі ідеологічних, класових ознак. Переслідування інакомислення, гоніння за політичні переконання, жорстокі репресії — все це вносило розкол у середовище інтелігенції, знижувало інтелектуальний і духовний рівень преси про науку і техніку, призводило до втрати вітчизняною наукою завойованих позицій у світовому науковому співтоваристві, і, зокрема, до зниження професійного рівня учених і журналістів.

Внаслідок тотальних репресій ідеологічних викривлень зазнала не тільки власне наукова думка, а й суспільна свідомість, історична пам'ять народу. Досить сказати, що в 30-ті роки було репресовано понад 90 відсотків вітчизняних учених-істориків. Репресії супроводжувалися відповідною обробкою громадської думки й, отже, вимагалася певна пропагандистська орієнтація засобів масової інформації. Отож, трагічною була і доля багатьох авторів і журналістів, які намагалися чесно нести слово правди, відстоювали право мати свою особисту думку. Серед репресованих

українських журналістів 30-х років було чимало справжніх просвітителів національної культури, талановитих популяризаторів науки. Це — дипломат і публіцист Кость Котко, редактор журналів "Робітниця" і "Світ" (Канада) Мирослав Ірчан, провідний український оглядач Феодосій Таран, перший президент ВАПЛІТЕ Михайло Яловий, письменник Олесь Досвітній, редактор українсько-американського видавництва "Космос" і газети "Вісті ВУЦВК" Євген Касяненко та ін. [19].

Після "великого перелому" 1929 — 1930 років починається період утиску української преси. Насамперед вона стає масовим психологічним зняряддям русифікації українського народу за допомогою українського слова. Чимало наукових періодичних видань, які виходили раніше українською мовою, після 30-х років або припинили свій вихід, або ж "русифікувалися". Наукова періодика Академії наук від того часу друкується переважно російською мовою. Літературні журнали — це єдині джерела, де читач ще міг знайти українську тематику, спотворену методом так званого соціалістичного реалізму.

1. Об обслуживании книгой массового читателя. Из постановления ЦК ВКП(б) 28 декабря 1928 г. // КПСС о средствах массовой информации. — М.: Политиздат, 1987. — С. 424-427.

2. Протокол заседания Совнаркома УССР о состоянии изданий технической литературы от 11 декабря 1928 года // ЦДАВО України. — Ф. 24. — Оп. 13. — Д. 45. — Л. 46.

3. Два роки п'ятирічки УРСР. — Х., 1931. — С. 208-210.

4. Книга и книжное дело в Украинской ССР. — К.: Наук. думка., 1985. — С. 298.

5. Про постановку виробничо-технічної пропаганди: Постанова ЦК ВКП(б) 25 травня 1931 // Про партійну і радянську

пресу, радіо і телебачення. — М.: Политиздат, 1972. — С. 402.

6. Школа та "Техніка масам" // Техніка масам. — 1929. — № 9. — С. 1-2.

7. Як найшвидше ліквідувати наслідки шкідництва // Техніка масам. — 1937. — № 2. — С. 16-17.

8. Каложний П. Техніка і наука лицем до виробництва // Техніка масам. — 1929. — № 14. — С. 1-3.

9. Предисловие // За изобретательство. — 1928. — № 1. — С. 7-8.

10. Передмова // Техніка та раціоналізація промкооперації. — 1930. — № 1. — С. 3-4.

11. Затонський В. П., Петровський Д. І. Україні потрібна масова технічна газета // За технічну газету. — № 1. — С. 1.

12. Відкрилась конференція з теоретичної думки // За техніку. — 1934. — 21 трав.; Перрен Ж. Враження французьких учених від УФТІ // За техніку. — 1934. — 2 трав.; Бор Н. Прекрасні можливості для розвитку наукової роботи // За техніку. — 1934. — 24 трав.

13. Вижити технічний консерватизм // За техніку. — 1933. — 8 трав.

14. Корольов С. П. Ракетоплани будуть літати над СРСР // За техніку. — 1934. — 1 трав.

15. Кондратюк Ю. В. Першу 12000 кіловатну вітроустановку сконструйовано // За техніку. — 1934. — 3 січ.

16. Богомолець О. О. Приблизити інститути до виробництва // За техніку. — 1934. — 24 трав.

17. Нанести рішучий удар затискувачам винахідницької думки // За техніку. — 1933. — 4 лип.

18. За техніку. — 1933. — 14 берез.

19. Мукомела О. Феодосій Таран // Знання та праця. — 1900. — № 4. — С. 16-17; Мукомела О. Євген Касяненко // Знання та праця. — 1900. — № 5. — С. 16-17.

"Освіта" в обороні української душі

Останнє століття, скалічене мечами комуністичної бездуховності, сатанинського атеїзму, заведене жемами картатого Луципера в безодню "світлого майбутнього", стікає кров'ю Спасителя в очікуванні Його Другого Пришестя. Воно гряде впевнено і зримо наперекір звироднілому кряканню збанкрутілих парламентських — ЕНКІВ, які, корчачись під священним списом Георгія Побідоносця, що уособлює весь український народ, тягнуть на обличчя нашої держави струхлявіле дрантя советської в'язниці. Як мовиться, у кожного свій ідеал: випотрошеним черепа́м матері-безбожниці годувати отруйних черв'яків у комуністичній трясовинні, а рідним дітям незалежної України — прославляти Господа у рідному храмі, що завжди був нашою провідною зіркою.

Ще на зорі сподіваної волі, засновуючи Українську академію наук, А. Кримський пропонував, з огляду на особливе значення церкви в історії українського народу, створити кафедру "Історії Української церкви". "Боротьба за віру в українському народі провадилась разом з боротьбою за волю, за землю і національність. Церква завжди була живою силою в цій боротьбі і була міцно зв'язана і з письменством, з так званими пам'ятниками полемічної літератури, котрі склалися в оборону православ'я і проти католицизму і проти унії, що до них силували народ" [1].

Сприймаючи релігію й церкву як невід'ємні складники ментальності нашого народу, як запоруку його еволюції, як надійну опору в боротьбі за волю й неза-

лежність з-під московського та польського іґа, газета "Освіта" першою на наших соборних землях почала активну пропаганду ідей Української автокефальної церкви, її історії та реабілітацію закованих у застінках НКВД й КДБ священнослужителів. Масові публікації, присвячені найважливішим християнським святам та подіям, робили газету читабельною та найбільш шанованою не тільки серед західноукраїнського люду, а й поміж інтелігенції та учнівської молоді східних регіонів, на душах яких ще не повністю загоїлися рани від московських атеїстичних кайданів. На відміну від газети "Освіта України", що фінансується державою та силоміць насаджується освітянам, тижневик "Освіта" посяде в історії нашої педагогіки вагоме місце як дороговказ, що вів за собою борців національної української ідеї, традиційної батьківської віри та охоронців рідних оберегів.

Ще в часи розгулу масового російського щовінізму та комуністичного атеїзму, коли навсібіч розкрадали нашу історію та культуру, коли всілякими циркулярами з центру нівелювалися наші національні ознаки, тижневик започаткував сміливі публікації історико-культурного та дидактичного спрямування А. Москаленка, М. Стельмаховича, В. Сергійчука, М. Веркальця, В. Степанишина, В. Качкана, А. Погрібного, М. Тимошенка, Г. Сагач.

Вони, даючи відсіч російським великодержавникам, у доступній формі пропагували постаті діячів національного відродження, самовідданих борців за українську ідею — М. Грушевського, С. Петлюри, С. Єфре-

мова, Д. Донцова, В. Липинського, А. Кримського, С. Русової, В. Липнівського, М. Борецького, В. Самборського, І. Огієнка.

Найбільше зло нашого українського сьогодення, на думку більшості авторів тижневика "Освіта", — не економічна скрута, не парламентські ситуації, а грізна духовна інтервенція Москви, яка заповонила нашу державу порнографічно-антиукраїнською книжково-журнальною продукцією, навала знахабнелих святош під благословенням найманця КДБ, псевдо-патріарха Алексія, що на кожному кроці безкарно ганьблять нашу церкву, нашу "неканонічну" мову, привласнюючи при цьому акцію хрещення Русі та багатотисячну історію України, загарбують українські святині чи то з волі найвищих посадових осіб, чи то з волі патріархів-перевертнів. Щоб постати в очах світової громадськості цивілізованою державою, знахабнілі московити іменують себе Росією, украденим у нас словом, а Києво-Печерську лавру, Святу Софію та інші пам'ятки нашої давньої культури видають за свої. Щоб не бути голослівним, наведу /мовою оригіналу/ неопублікований досі документ — наказ № 310 від 3 травня 1920 року про заборону Кирилові Стеценку відправляти Службу Божу в Софійському соборі: "Епархиальный Совет дает Вам знать, что распоряжением Управляющего епархией Преосвященного Назария, епископа Черкасского, от 17-30 апреля сего 1920 года за № 310 Вам воспрещено святослужение за совершение богослужения, вопреки распоряжению Управляющего епархией, в Большом Киево-Софийском Соборе, отнятом украинцами при содействии Советской власти у православной русской приходской общины" [2].

Нагромадження документів та розпоряджень такого типу розраховане передусім на перспективу шовіністичних істориків і замилування очей несвідомих парафіян, які й донині мавпують "знавців" руської історії та церкви.

Як на нашу думку, насъорбалися цього зілля з дикого поля не тільки марченки, си-

моненки та вітренки, в яких паморо-читься голова від рабського щастя, а й провідні наукові ідеологічних в Україні інституцій. Хіба не пора поставити зайд та їхніх ідо-лопоклонників на своє місце? Та чи не пора звернутися до Міжнародного суду з позовом на злодіїв, що вкрали нашу назву "Русь", привласнивши собі під цим прапором історію нашої держави, церкви та культури?

У статті професора Харківського університету А. Кондратенка "Нехай гірка, але чесна правда" сказано: "А от історія Росії починається ... з історії сусідньої держави — Київської Русі, і спільна між ними лише назва, яку Московщина привласнила собі на правах злодійки. У неї значно більш підстав було б називатися Татарією або Монголією. Адже Московія, як жорстка, мілітарна орда, була заснована І. Калитою, зятем і лакузом хана Узбека. Від золотої орди вона успадкувала систему управління, взаємовідносини між підданими та сусідніми державами. Щоб возвеличити себе, Москва привласнила собі нашу назву, історію, культуру і взяла Візантійський герб" [3].

Далі автор зауважує: "Москва упереджено й боязко дивилася на Україну. А українське духовенство скося поглядало на московське, знало його злиденне життя, знало, як його граблять та кривдять, та й недолюблювало його. Мелетій Смотрицький і Касіян Сакович писали, що в Московському царстві живуть самі раби і що там навіть старшину їхню катують батогами і засуджують до торгової казні. Українці з недовір'ям поглядали на саму московську віру" [3]. І як І. Огієнко, були навіть козаки, які висловлювались про москалів, що в Москві стільки вір, скільки сіл.

У статті О. Вишневецького, професора Дрогобицького педінституту "А сумління — серцевина душі", порушено проблему концепції сучасного українського виховання, яка обговорювалася на конференції у Прикарпатському педагогічному університеті з нагоди 60-річчя Першого Українсько-

го педагогічного конгресу 1935 року у Львові. Перекидаючи місток у наше сьогодення, автор пише: "Якщо ж ідеться про майбутнє життя дитини у вільному суспільстві, про її здатність визначати свою поведінку, то домінантою тут стає сумління. А сумління — серцевина Душі, яку неможливо досягнути раціоналістичним мисленням. Тут не обійтись без віри, волі і розуму самої дитини. Звідси визнаємо божественне начало в людині, її право на участь у власному вихованні. Отож проблема методів постає в цілком іншому ракурсі. З одного боку, це переоцінка відомих методів виховання — в бік демократизації, а з другого, — шлях до душі дитини, її участі в духовних відправах, в молитві, в добродійності. Мусимо зробити "прорив" у наукових засадах педагогіки, як, зрештою, і в нашій свідомості, і визнати, що нею можуть бути лише чисті джерела, незабруднені антихристиянськими цінностями" [4].

Конференція у Прикарпатському педагогічному університеті свої головні зусилля спрямувала на питання виховання українських дітей, які порушували свого часу такі автори, як К. Ушинський, С. Русова, Г. Ващенко та ін. Тепер, наголошує автор статті, ми сповідуємо ті ідеали, якими живуть європейські народи і які трактуємо як християнсько-національно-демократичні.

Російська імперія намагалася вважатися спадкоємицею нашої славної багатотисячної української подніпровської цивілізації та щоб українці сприймали російську неволю як братню опіку.

"Освіта" розпочала 25 грудня 1996 року серію публікацій професора Галини Сагач "Мовлю істину", де говориться: "Руйнівні тенденції логосфери посттоталітарних суспільств 20 століття мають долатися колективними зусиллями не через "війну слів", мовленнєву агресію, а через риторику любові як умову прогресу, братерства, спорівності людства, через гуманістичну репорику істини, добра й краси на засадах християнської моралі, здобутків ака-

демічної науки, кращих світових та національних традицій" [5].

Приурочений до старого Нового року цей же номер часопису вмістив проблемну статтю заслуженого вчителя України В. Лупейка "Великий митрополит" з нагоди 400-річчя від дня народження духовного наставника нашого народу. Великий митрополит, пише автор, знав, що давати народові. Він славився не лише будівництвом та реставрацією храмів, відкриттям нових шкіл, організаторською та пропагандистською працею, але й талановитими творами, які були так потрібні нашому народові. Це — "Требник", своєрідна церковна енциклопедія, де були уніфіковані всі релігійні обряди. Українське православ'я відмежовувалось від російського, де десятиліттями "проблему між прибічниками, що називались "погруженцами" та "обливанцами" неспроможні були вирішити. А духовні владики Москви не прагнули прогресу. Митрополит уклав "Катехізіс", що став важливим чинником в активізації православ'я. На думку автора статті, життєпис митрополита Петра Могили є прекрасним виховним матеріалом не тільки для учнівської молоді, але й її наставників. Вивчення його безсмертної духовної скарбниці в учнівських та студентських аудиторіях — не тільки найвищий йому пам'ятник, а й засіб збереження нації перед навалою дикої московської орди.

У цьому ж номері часопису надруковано глибоко проблемну, патріотичну статтю М. Стельмаховича "Мово наша соловейково-соловецька", де справедливо йдеться про божественне походження нашої прекрасної Тоскани: "Українська мова єднає й згуртовує нас як націю, народ, як Українську державу. Нехтування нею веде до втрати коріння свого роду, національної самостійності. Ось чому зайди і заброди, загарбники й окупанти, ввірвавшись в Україну, всю свою ненависть спрямували проти нашої мови" [5].

Тижневик "Освіта" регулярно друкує цікаві розвідки про найбільші релігійні свята, ілюструється відбитками старовинних

ікон, уміщує портрети українських патріархів, митрополитів, відомих теологів. Так, зустрічаючи Великдень 1997 року, газета за 23 квітня подала цікаву святкову добірку: "Послання оріян хозарам" С. Губернарчука, "Земне тяжіння до рідного народу" В. Щербака, "Мова і національна свідомість" О. Хорошковського, "У німбі обпаленої віри" М. Веркальця тощо. У нарисі В. Щербака йдеться, зокрема, про заїду з Тули Л. І. Жанталай, яка ненавиділа все українське, знущалась над учителями, сіяла серед односельців атеїзм, будучи більше десяти років директором місцевої школи. Завзялася була чужинка й на матір В. Щербака, щоб зняла зі стін власної хати ікони. Але, як пише автор, ніщо не могло примусити його маму, Оксану Григорівну, зняти ікони. У "Посланні оріян хозарам" С. Губернарчук, аналізуючи "Рукопис Войнич", розвінчує огидні шовіністично-більшовицькі теорії про "Колиску трьох братніх народів" та їхню мовно-територіальну спільність. У природі, зауважує автор, такої не існувало взагалі.

Проблема істинно православної української віри порушується на сторінках тижневика навіть у звичайнісіньких дописах про історію нашої церкви. Так, своєрідний репортаж про святкування в Україні 400-ліття від дня народження Петра Могили вміщено в тижневику за 18 грудня 1996 року під заголовком "Слава Богу, почалося!", який підписав В. Сидоренко. Автор повідомляє, що 15 грудня Українська православна церква Київського патріархату на своєму розширеному Архієрейському соборі, що проходив у Свято-Володимирському кафедральному соборі, канонізувала Петра Могили.

У тижневику за 29 червня 1994 року його передплатник і письменник І. Кирій пише про цей часопис: "Рідний для вчителів він тим, що від першої до останньої сторінки відданий творчим проблемам освіти в Україні, школам і вузів, пише про них і для них, учителів. Вчить їх, радить їм, дискутує з ними на найрізноманітніші теми" [6].

У статті кандидата філологічних наук Тамари Усатенко "Корінням в етнос, віттям — у світову культуру" за 29 травня 1996 року йдеться про концепцію "Системи національної освіти", де сказано: "У родині людина засвоює і здійснює душевне милосердя: грішника направити, невіглаха навчити, тому, хто сумнівається, добру раду дати, сумного потішити, особисту кривду терпляче зносити, образу з серця прощати, за живих і померлих молитися... Адже тоталітарний імперський режим через безкінечні репресії, геноцид, нищення традиційної родинно-побутової культури, насаджування чужої ідеології призвів більшість родин до духовного спустошення, втрати національної самобутності, економічного занепаду. Національне родинознавство зараз відроджується завдяки працям акад. М. Г. Стельмаховича, його учнів і послідовників" [7].

Таким чином, зауважує дослідниця, родинність у вихованні — це основа формування здорової тілом і душею дитини, запорука розвитку української нації.

Виконуючи рішення колегії Міністерства освіти України від 16 березня 1994 року, Всеукраїнська педагогічна рада обговорила та затвердила "Концепцію національного виховання". Текст її було надруковано в тижневику "Освіта" від 26 жовтня 1994 року. Педагогічна громадськість сприйняла її по-своєму. Це видно з матеріалів обговорення на сторінках часопису. Так, 11 січня 1995 року на його сторінках вміщено роздуми начальника управління позашкільних закладів та виховної роботи Міністерства освіти України В. Герасименка. "Кожний народ, — пише автор, — витворюючи свою виховну систему, звертається до певних ідеалів, максимально заглиблюючись у сиву минувшину та ідеал майбутнього. Творцями виховних ідеалів у творенні душі та тіла людини використовувалось безліч прийомів та методів виховання відповідно до національних та релігійних традицій... Особлива увага в концепції приділяється творенню культурної атури людини" [8].

Як відомо, у 1994 році відбувся міжнародний форум "Українознавство в розбудові держави", де зроблено висновки про нагромадження великого історико-теоретичного матеріалу з усіх галузей українознавства.

Рішенням Міністерства освіти українознавство вводиться до шкільного компонента, а у вищих навчальних закладах організуються кафедри українознавства. Однак, як зауважує П. Кононенко у статті "Українознавство: до справжніх масштабів", неприпустимо зводити його до елементу фольклору, етнографії чи обрядових дійств, повторення курсу історії; до орієнтації на вузькомісцеві реалії краєзнавства, що зумовлює не стільки об'єднання суспільства, стимулювання державотворчих процесів, скільки диференціацію України за етнічним, регіональним, мовним, культурним, релігійним чинниками. "Віками нас переконували, — пише автор, — що ми не лише політично, а й психічно є народом недержавним і безперспективним, приреченим на тотальну асиміляцію. Ми ж шляхом самопізнання й пізнання своєї сутності, свого реального місця в історії й у світі маємо виховати покоління, сповнене волі до життя, гідне щасливої долі й спроможне виконати визначену природою історичну місію" [8].

В актуальній статті Ліни Майби "Шкільна трагікомедія" йдеться про наслідки деморалізації в одній зі шкіл Тернопільської області, де "педагоги" успадкували не тільки вульгарну монголо-московську лексику, а й методику "виховання" учнів, мораль зайдів-спустошувачів. "А найбільше вразило всіх, — пишуть батьки учнів, — що читати історію релігії призначено жінку, далеку розумом і поведінкою від шкільних справ. Вона вчилась в зоотехнічному, лише рік працювала у школі вожатою, матюкала і била дітей, розпускала плітки по селу про вчителів. Як такий людині католицький піп дав направлення на курси з історії релігії? Це — загадка. Тепер своїм "викладанням" і поведінкою калічить учнів. Діти бродять, як вівці. Районне ж на-

чальство заодно з католиками. Ніхто не дбає ні про школу, ні про село, а лише про наживу" [8].

Так, дух рабства, боязні, смиренності, залишений нам у спадок з тоталітарних часів, ще дуже живучий. А духовні раби не побудують незалежної і високоморальної держави.

Один з найбільших сучасних просвітителів М. Стельмахович у статті, названій висловлюванням Б. Грінченка "Не даймо нашим дітям вирости москальчатами", говорить "Національна педагогіка створює такі умови, які забезпечують трансформацію передових ідей інших народів у психології мислення свого народу. Наша педагогіка покликана формувати в підростаючих поколіннях власну національну ідеологію, яка нині виконує історичні функції ідеології відродження, побудови демократичної, правової держави на засадах народної совісті, правди, справедливості, гідності, гуманізму" [9].

Вчительству України широковідоме ім'я заслуженого вчителя України Віктора Лупейка, який у численних своїх публікаціях порушує проблему духовності нашого народу, що сягає глибини віків. У статті "У сутінках Переяслава" талановитий педагог порівнює закони і традиції російського та українського православ'я. "Українське православ'я (а це було далеко не тотожне явище з православ'ям московським) вкрай негативно поставилось до переяславської акції, — пише він. — Київський митрополит впродовж кількох днів активно протидівав зухвалому натиску Василя Бутурліна. Значна частина київського духовенства так і лишилась без присяги "білому" цареві. Частина — таки склала присягу. Та українська церква не поспішала підпадати під московський патріархат і впродовж довгих 32 років, аж до 1686 року, зберігала самостійність. Між двома гілками православ'я були різючі відмінності. Московську церкву очолювали неуки. Навіть патріарх Никон був малоосвіченим чоловіком. Та й де було взятись у Москві вченим мужам, коли не було в цьому

російському центрі жодного пристойного навчального закладу не лише релігійного, а й загального. Київ та інші тогочасні українські міста (Львів, Острог, Луцьк та ін.) славились на всю Європу вченістю. У Москві ніяка наука не була популярною". А вчених з України піддавали часто анафемі, спалювали книги, видані на нашій батьківщині. Та більше того, фальсифікуючи свої церковні надбання за рахунок українських церковних здобутків, патріарх Іоаким через собор провів ганебне рішення про засудження українських книг, авторами яких були П. Могила, І. Галятовський, Л. Баранович, А. Радивилівський та ін. Книги ці спалювали на московських площах" [10].

Усвідомлюючи небезпеку української духовності для Московії, сотні знахабнелих московських бояр та священників у січні дні 1654 року вихором розбрелися широкими просторами України, змушуючи десятки тисяч українців складати присягу на вірність Москві. Московити поспішали, пише автор, з Переяслава до Києва, Ніжина, Чернігова, навіть Чорнобиля і де тільки можна було, там і притягали українців до присяги, знаючи їхню обов'язковість, даному перед Богом слову. Однак присягання Москві виявилось справою складною.

Починаючи з 21 лютого 1996 року, "Освіта" опублікувала серію документальних матеріалів про духовну діяльність українського православного архієпископа Володимира Самборського в сані священника у приходах Таращанського повіту та на Білоцерківщині, де полум'яний патріот України проголошував свої проповіді рідною мовою, водночас виступаючи проти російської церковної ідеології, яка служила інтересам більшовицької імперії зла. У подачах розповідається, як від ідеологічних наскоків московити перейшли до прямих репресій щодо УАПЦ та її служителів.

Усвідомлюючи, пише автор, що український дух тісно пов'язаний з національною церквою, московські духовні та

світські пахідерми, аби втримати у своїх заgreбутих руках годувальників імперії, всілякими способами приборкували рух за автокефалію: проголошували злочином зміну церковно-слов'янського богослужіння рідною мовою, а освячення вищого духовенства без дозволу Москви вважалися неканонічними. Для цього залучалися, розробляючи теоретичні підвалини імперських планів, не тільки політики, а й духовенство та "мовознавці" — А. Хвиля (Мусульбас), Л. Каганович, О. Фінкель, патріарх Тихон, екзарх М. Єрмаков та ін.

Наприкінці 1929 року преса масово сповіщала про викриття антирадянської організації СВУ, в якій нібито активну участь брали і керівники УАПЦ. Це й стало приводом до ліквідації Української автокефальної православної церкви. А в січні 1930 року ДПУ видало наказ ВПЦРаді скликати у Києві надзвичайний собор УАПЦ і на ньому самоліквідуватися. Митрополитові М. Борецькому та всім єпископам велено було відійти від керівництва церквою. Щоб остаточно розправитись з Українською церквою, її осідок наказано було перевести зі столярного града православних першоієрархів до Харкова, тодішньої столиці УРСР. Невдовзі було заарештовано й митрополита І. Павловського та інших керівників УАПЦ, в тому числі й архієпископа В. Самборського.

У постанові, підписаній заступником прокурора УРСР по спецнагляду Яченіним, значиться, що архієпископ Самборський, будучи українським націоналістом, організував підпільний автокефальний центр легалізації Української автокефальної церкви. Більшом на оці комуністів була й пропаганда антиалкогольного характеру серед віруючих, що суперечило темпам нищення українського народу. Москва лютувала через повільне, як на її переконання, розчищення дороги атеїзмові та споювання українців горілкою. Наприклад, на бланку Луганського окривиконкому читаємо партійну депешу такого змісту: "До всіх голів райвиконкомів!

Окрпотребсоюз повинен забезпечити безперебійне постачання торговельних одиниць горілкою. Окрторгу негайно дати вказівки райторгам, аби останні вжили заходів до забезпечення нормального збуту горілки в районах" [11, 53]. А ось і телеграма з Луганська, адресована в Кринички голові райвиконкому: "План реалізації горілки в січні місяці вами зірваний, чим порушили план на суму 102 тисячі 740 крб. За повідомленням при РВК, ваші філії торгують горілкою з перебоями та млявістю її продажу, що з вашого боку ніяких заходів для цього не вживається і навіть не перевіряється завдання продажу тієї чи іншої вашої філії. На підставі директиви Вукоопспілки РВК категорично пропонується вжити найрішучих заходів щодо негайного усунення причин млявого та ганебного прориву завдань січневому Пленуму вашими філіями з виявленням причин реалізації, які терміново усувайте та винних у невиконанні завдань притягуйте до відповідальності" [11, 55]. Вказівки "пити за планом", вважає автор, більшовицькі власті генетично успадкували від московських царів, які саме на оковиту покладали найбільші надії. Добре розуміючи, яку загрозу несе з собою планове сполучення працьовитої української нації, на захист рідного народу виступали численні українські письменники (Б. Грінченко) та духовенство, в тому числі й В. Самборський. Останній у своїх численних проповідях протистояв найстрашнішим методам деморалізації, зауважуючи: разом з горілкою в мир хрещений увиходить у подобі комуністичної примари сам Сатана, що руйнує не тільки наші старовинні храми, пам'ятки культури, а й нашу душу, усталену мораль, возводячи власне безкультур'я в ранг цивілізації. "Ми стали свідками руїн золотого верхого града — вотчини Андрія Первозданного, — застерігав владика, — але це всього-на-всього рани видимі. Значно страшнішою є руйнація наших душ, запланована безвірниками, що неодмінно при-

зведе до великої катастрофи, масового кровопролиття. Я стою на позиції дефетизму щодо більшовицької ідеології, але до її краху ще далеко. Миряни, будьте пильні: Луципер обсовує червоним павутинням ваші душі!" [12].

Таке повчання і настанови мирянам коштували великому українцеві життя. У протоколі № 84 засідання Трійки при Київській облуправлінні НКВС УРСР від 9 жовтня 1937 року за підписом секретаря Альтзіцера значиться: "Самборського В. І. розстріляти, а особисте майно конфіскувати".

А в звіті старшого лейтенанта держбезпеки Шашкова, який керував процедурою, значиться: "Постанова Трійки УНКВС Київської області від 9 жовтня 1937 року про розстріл Самборського Володимира Ілліча виконана 16 жовтня 1937 року о 24 годині" [13].

Нині, у тяжкий час міжконфесійних чвар, посіяних Москвою, в особі архієпископа В Самборського та його одностудів маємо гідний приклад для порозуміння віруючих через любов до незалежної України та самопожертву заради неї.

Не меншою окрасою цього номера є стаття кандидата педагогічних наук А. Марушкевича "Педагогічна діяльність Івана Огієнка", приурочена 115 річниці від дня народження знаменитого українського теолога і вченого широкого профілю: мовознавця, фольклориста, літературознавця, поета, дослідника книгодрукування в Україні, політика, перекладача українською мовою Біблії та інших церковних текстів. Вже стали відомі, як пише автор статті, такі його безсмертні дослідження, як "Дохристиянські вірування українського народу", "Українська культура", "Історія українського правопису", "Історія українського друкарства", "Історія сучасної української літературної мови", "Наука про рідномовні обов'язки", "Бог і світ" тощо.

Останніми роками тижневик "Освіта" регулярно пропагує спадщину українського педагога Г. Ващенка, який проблему вихо-

вання духовності людини ставив на перше місце. Вмістивши на своїй першій сторінці за 22 листопада 1995 року привітання Міністерства освіти України учасникам Установчого Конгресу Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенка, часопис подає своєрідний епіграф до діяльності організації: "Природний шлях розвитку людства, що не може привести його до світлого майбутнього, полягає в тому, що кожна нація живе самостійним державним життям, вільно розвиваючи свої творчі здібності й прагнучи до мирного співробітництва з іншими народами світу" [14].

На таких засадах має бути побутова й виховна системи кожного народу, зокрема народу українського. Він має свої національні фізичні й психічні особливості, має своє значення, а тому на засадах християнства й загальноєвропейської культури має творити свій національний український вихідний ідеал.

У цьому ж номері вміщено й статтю голови Товариства А. Погрібного "Лікуймо національну пам'ять!" "Як педагог, — пише автор, — що над усе ставив дві найбільші цінності — Б О Г і У К Р А Ї Н А, Г. Ващенко є і цілковито заслуговує бути сьогоднішнім стягом нашої державотворчої педагогічної думки. І якщо, зважаючи на вкрай складну міжконфесійну ситуацію, ми належним чином (але неодмінно лише дотепер) не можемо скористатися сьогодні зробленими Г. Ващенком принципами викладання релігії у загальноосвітніх школах та релігійного виховання, то теоретичні засади, практично-методичні принципи цього видатного педагога щодо національно-патріотичного виховання — це те, з чого ми чим більше прийдемо до зцілення нашого суспільства і особливо до сформування ідейно, морально та фізично здорового молодого покоління, душею і тілом, стовідсоткового відданого незалежній Українській державі" [14].

А ось у статті Тамари Усатенко "Лицарю духу не бути рабом", надрукованій у тому ж номері, у центр роздумів покладено християнський вихідний ідеал Г. Ващенка: "Шлях наслідування Христа визначає й християнські доброчинності як риси ідеального християнства. Таких доброчинностей три: віра, надія, любов. Всі ці доброчинності органічно зв'язані між собою і не можуть існувати одна без другої. Основою і початком їх є віра. Релігія є зв'язок між Богом і людиною. Тому віра мусить бути живою. Характерною рисою віруючого християнина є відчуття Бога. Віра є основа другої християнської доброчинності — надії. Надія є вияв твердості й міцності віри. Основою надії є віра у Всемогутнього Бога, в Його благість і любов, в Його Провидіння" [14].

Отже, пише авторка, Г. Ващенко зазначає, що національні цінності українського народу в основному ті ж, про які писали письменники княжого періоду, що оспівані в народних піснях, передані народом, творами писемними і мистецтва з глибокої давнини. Це передусім: тверда віра в Бога, любов до Батьківщини, патріотизм, що поріднює дохристиянство, митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, з одного боку, козаків XVI-XVII століть, воїнів, Січових стрільців — з другого.

На нотах глибокого українського патріотизму, щирої віри в Бога написана стаття поетеси Марії Влад "Щоб повірити у себе", де порушено проблему душ пастирства в українському війську. "Щоб запобігти спричиненню нової руїни, мусимо надолужити брак релігійної освіти, який є очевидним серед багатьох верств українського населення, в тому числі й серед військовослужбовців Збройних сил України" [14].

Духовне виховання війська, вважає М. Влад, передбачає створення сприятливих умов співжиття серед особового складу військових підрозділів, формування і розвиток гуманітарного світогляду, розуміння необхідності створення Збройних сил, виховання почуття любові до України та її наро-

ду, поваги до загальнонародного та загальнолюдського культурного і духовного надбання, розвиток у воїнів стійких моральних якостей, необхідних для військової служби та подальшої успішної діяльності в суспільстві. І завдання виховної служби Збройних сил України — щодня виховувати особовий склад на християнській основі взаємовідносин. Адже Г. Ващенко вчить, що найвищим виявом християнської любові й милосердя є самопожертва за інших. Це і є фах військового: жертвувати собою за волю і незалежність держави, свого народу. Християнська релігія — це релігія миру.

Професор Омелян Коваль у статті "Християнські принципи вченого і патріота" детально аналізує життєпис Г. Ващенко, його духовну еволюцію в процесі контактів із Симоном Петлюрою, який разом з ним навчався в Полтавській духовній семінарії. Крізь призму сьогодення автор публікації пропускає його фундаментальні праці: "Загальні методи навчання", "Ренесанс XX-го століття", "Основи естетичного виховання", "Завдання виховання української молоді", "Релігія і майбутнє людства", "Виховання мужності й героїства", "Виховання любові до Батьківщини", "Проект системи освіти в самостійній Україні", "Основні лінії розвитку советської педагогіки", "Соціалізм і індивідуалізм у світлі християнства", "Релігійне виховання молоді" тощо. Уже самі назви перерахованих досліджень Г. Ващенко засвідчують, що виховання українського покоління він бачить тільки у єдності з духовністю свого народу, що з давніх часів засновано на вірі в Бога, а світогляд української людини споконвіків був ідеалістичний. Матеріалізм як філософія, вважає автор статті, є чужий українській духовності.

У газеті вміщено і привітальне слово пані Слави Стецько, виголошене перед учасниками Установчого Конгресу Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім. Григорія Ващенко: "Сьогодні ми знаємо, що ієрархія побільшості нашої автокефалії зни-

щена, православна церква розбита. На Україні царствує російська православна церква і так звана українська церква, підпорядкована Московському патріархату... Які ж будуть діти, який вплив на них, коли в церквах проповіді ідуть російською мовою? Який може бути вплив на молоду людину, коли вона приходить в урядову установу, в міністерство, а там говорять російською мовою?" [14].

Проблеми функціонування Української церкви порушено у багатьох публікаціях авторів "Освіти", які є свідками насилля Москви над нашим національним духом. Дослідники цієї важливої ситуації доходять остаточної думки, що Московський патріархат — не твердиня християнства, а заідеологізований придаток імперського центру в особі святійшого синоду та інших силових структур, що сіють ворожнечу між народами, розбрат у середовищі православ'я. Так, у статті "В облозі вампірів III-го Риму" доктор філологічних наук М. Веркалець ("Освіта" за 8 та 22 квітня) детально аналізує історію нашої автокефальної церкви та репресивні методи її знищення советськими владними структурами.

Заснована ще в перші віки християнства й повністю сформована за князювання Володимира наприкінці X століття за допомогою святої церкви Царгородської, УПЦ набагато старша від московської і, незважаючи на тяжкі умови татарського лихоліття та польського поневолення, досягла такої висоти, якою дивувала в XVI-XVII століттях як східних, так і західних сусідів. Від Української церкви того часу світло віри перехопила й Москва. З Києва, Львова, Острога та інших українських міст Московська церква постачалася найкращими священними силами та матеріальними засобами.

Заснована на початку XIV століття, зусиллями Української церкви й особливо за сприянням наших митрополитів, Московська церква стала на ноги, контактуючи через Київську церкву з церквою Константинопольською. Хоч моральної єдності з Царго-

родською церквою наша церква не поривала ніколи, вона залишалася автокефальною: сама обирала єпископів та митрополитів, вільно об'єднувалася у церковні братства. Саме в цей час заслання верховоди Москви, як не парадоксально, захопилися не церковними, а імперськими ідеями, турбуючись виключно про зовнішні ефекти будівель, а не велич духу. На цей час припадає й посягання не тільки на історію хрещення України-Руси, а й на саму назву "Русь". Ігноруючи право на неї самої України, знахабнілий московський князь Симеон Гордий самовільно почав іменувати московські землі "Вся Русія". Тоді греки, аби не плутати землі Московського князівства з південними землями, почали іменувати територію північного регіону "Велика Росія", а всю Східну та Західну Україну — спільною назвою "Мала Росія". Таким чином, відбулося зміщення понять, що склалися історично, на позначення самих лише частин України.

Політиканство московської церковної ієрархії пояснюється й тим, що в XIV столітті вона, скориставшись тяжким становищем Константинопольської церкви в результаті турецької навали (1453) грубо пориває з центром православ'я. Це й призвело московитих до думки влаштувати в Москві патріархію, тобто "III-й Рим", не маючи для цього ні церковних, ні канонічних підстав. З цією метою були пущені в хід найганебніші махінації, а незаконне патріаршество було куплено за золото та інші коштовності. Реалізовано цей злочин руками вірного царського слуги — Никона. І у всьому цьому годі шукати не тільки канонічності та церковно-апостольського наслідування, а й звичайної порядності, не властивої московитам. Це був, як зауважує М. Веркалець, атеїзм на практиці, прикритий оболонкою православ'я. А непорядність та шахрайство спричинилися до абсолютного відмежування українців від церковного московського антихриста та пошуків порятунку в уніатстві.

Незважаючи на тридцятилітню боротьбу за свою автокефалію та незалежність від московського патріарха, наша церква все-таки опинилась в неволі. Всупереч правилам св. Апостолів, хоч ніколи Українська церква від московської не залежала, всі її права були ліквідовані. І, замість митрополитів та єпископів, які вільно обиралися Українською церквою, московський уряд почав присилати в Україну бездарних своїх святош. Були пущені в хід також підкупи та дипломатичні тиски на турецьких правителів, в тому числі й на константинопольського патріарха Діонісія та єрусалимського Досіфея. В результаті константинопольський патріарх віддав Українську церкву в духовне рабство Москви.

Силоміць загнана московськими загарбниками в темницю, Українська православна церква втратила всі національні ознаки. Тільки в 1917 році справжні патріоти українського духу порушили проблему про незалежність нашої церкви від Москви, і серед них найяскравішою постаттю був В. Липківський.

У статті доктора філології М. Веркальця "Сходження на Голгофу", надрукованій в "Освіті", значиться: З метою поширення ідей УАПЦ з ініціативи В. Липківського у листопаді 1917 року засновується в Києві "Братство Воскресіння", що невдовзі перетворилося на "Всеукраїнську Церковну Рад", яка скликала 7 січня 1918 року Перший Всеукраїнський Церковний Собор. На цьому Соборі виступив В. Чехівський, запропонувавши апостольську висвяту митрополита незалежно від Москви. За цією традицією Александрівської православної церкви був обраний перший у новітніх часах український митрополит Василь Липківський, який відразу запровадив у церквах відправу Служби Божої українською мовою.

А нині, коли тіж самі святоші продовжують клясти-проклинати не тільки синів України, а й весь наш народ, розлуку з яким оплакують не тільки московські опікуни-се-

лезньови, а й власні яничари з Верховної Ради, що стають перед Сатанайлом на коліна.

Як пише Лариса Піголь у статті "Коли душа здорова", немає нічого таємного, яке з часом не стало б явним. Вищий розум чи Господь Бог завжди зіставляють обставини так, що обман неодмінно впливає на поверхню. "У Біблії сказано, — пише біоенергетик, — що все те зло, яке ти чиниш людям, повернеться бумерангом, бо ми не судді, і не маємо права карати людей, насилаючи на них усілякі напасти. Всім нам суддя — Бог, Вищий Розум, тільки він знає, чого людина заслуговує, кому яку долю дати" [15].

Нині, продовжує авторка, у часи безкарної вседозволеності, часто можна бачити такі літературні "шедеври", як "Чорна магія", і люди бездуховні намагаються робити одне одному зло, не замислюючись про наслідки своєї бездуховності. І якщо ця книга з'явилась у продажу, це — злочин проти нашого народу, тому що її рекомендації є провокацією до кривавої помсти, а ця риса не характерна для наших співвітчизників. На жаль, за тотальної бездуховності навіть у школах діти дозволяють собі нецензурно лаятись, тобто йде нескінченне випромінювання у навколишній простір негативної енергетики, яка роками не зникає, а нагромаджується і, як павутиння, обплутує людину, яка стає нервовою, недобррозичливою, роздратованою.

Тижневик "Освіта" 28 жовтня 2000 року започаткував серію статей патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета.

Наближається, зазначено у першій подачі, 2000-ліття Різдва Христового. Цю надзвичайну подію готується відсвяткувати не тільки Україна, а й весь християнський світ. Ми перебуваємо на зламі тисячоліть — другого і третього. І це спонукає нас подивитись на цю подію під кутом зору всього людства. Адже християнство зрбило велику революцію не тільки в Європі, а й усьому світі, вплинувши зокрема на культуру,

архітектуру, образотворче мистецтво, музику, літературу, юриспруденцію. Але головна суть події полягає в переосмисленні цінностей, в сутності буття всього людства.

Патріарх ставить запитання: що означає для людства Різдво Христове? І відповідає: це не тільки народження Ісуса Христа як людини. Це — прихід, пришествя у світ Сина Божого, однієї із трьох іпостасей Пресвятої Трійці, тобто Самого Творця, який сотворив Всесвіт.

Ведучу мову про вплив християнства на моральний стан Київської держави та її культури, автор проблемної статті зауважує, що християнські ідеали виявлялися як в усній, так і в писемній, матеріальній традиціях, в житті святих, в молитвах, в народному епосі, в піснях, у побуті. Вся давньоруська література просякнута християнським духом.

Для сучасного відродження української духовності, моралі та етики мають повчальні висновки патріарха про обличчя українського сімейного життя, про причини сімейних взаємовідносин. Адже сім'я — це держава в мініатюрі з яскраво виявленим християнським обличчям. Під впливом християнства, вважає авторитетний теолог, в Київській державі відбулися важливі зміни в сімейному житті. Церква створила міцну християнську сім'ю, перебудувавши її язичницьку форму моралі. Вона викорінила такі брутальні звичаї, як полігамія, кровна помста тощо. Під впливом церкви зростав авторитет матері та батька. Наприклад, Статут Ярослава Мудрого стримував сваволлю батьків у справі одруження їхніх дітей, покладаючи на них відповідальність за цнотливих дочок.

Своєрідним тематичним продовженням статті Філарета є дослідження доктора педагогічних наук Бориса Кобзаря "Національна школа: всебічний, гармонійний розвиток особистості", що доводить турботу за долю підрастаючого покоління як духовництва, так і широкої світської автури. "Правильно організоване національне виховання фор-

мує повноцінну особистість і особисту гідність, совість і честь. Формування національного типу особистості забезпечує духовну єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації" [16].

Неабияке значення, доводить професор Кобзар, — у виховній роботі слід відводити народним традиціям. Вони бувають культурні, духовні, моральні, трудові, сімейно-побутові. Народні традиції — фундамент, на якому будуються міцні моральні цінності.

"Будучи національно самосвідомою, — зауважує Ю. Руденко, — автор "Концепції формування національної свідомості і самосвідомості особистості", — особистість вибирає найефективніші шляхи реалізації своїх фізичних та інтелектуальних сил, можливостей. Вона глибше відчуває і усвідомлює, що найпріоритетнішими цінностями в житті є Бог, Батьківщина, рідний народ, земля, культура, патріотизм та ін. Утвердження в серці і розумі цих цінностей становить серцевину її гуманістичної моралі, вершини духовності" [17]. Адже наукою доведено, що відчуження особистості від її національних витоків (рідної мови, культури, історії) призводить до морального, ідейного, духовного занепаду, деградації, руйнування особистості. На уроках з української літератури є всі можливості, щоб довести це. Наприклад, вивчаючи твір І. Нечуя-Левицького "Дві московки", вчитель на прикладі героїв твору, зокрема Ганниного сина Івася, має змогу довести ганебний вплив московської "моралі" як чинника страшної деградації та денационалізації на українську особистість. Перекручені на російський кшталт слова Івася разили не тільки Ганну, його матір, а й оточуючих. Адже всяке слово несе в собі позитивний чи негативний заряд. "Слово мусить бути чистим, — переконує нас Василь Письменний у статті "З роду і до роду", — правдивим, святим, адже Творець кожен народ наділив саме йому притаманною мовою" [17]. Я переконаний, що слово не

тільки лікує чи раниць, воно руйнує довкілля. Візьмімо, наприклад, масові аварії на вугільних шахтах Донбасу. Пояснюються вони не тільки диверсіями противників незалежної України, а й мовним дисбалансом. Коли на території України, виділеній Самим Господом Богом, домінує чужа мова, вона руйнує біосферу невластивими для неї звуками. Ось чому й прибалтійські країни намагаються видворити зі своєї території чужинців як домінанту асиміляції, гріховності, злочинності, інтервенції Неба і Землі.

Потреба у християнській моралі як найгуманніша естафета передається тижневиком типу "Освіта" систематично з номера в номер, руйнуючи фортецю сатанізму на всіх просторах України.

Найавторитетніший педагогічний часопис позбавлений будь-якої державної підтримки, навіть постійного приміщення. Натомість фальшивки Мінвузу "Освіта України", що стоїть на антиукраїнських педагогічних засадах, проповідуючи чужу мораль та заяложений матеріалізм, оплачуються з наших-таки кишень більш ніж щедро. Не будемо докоряти червоній пресі: Бог їй суддя. Скажемо тільки, що з нею нам не по дорозі. Недарма ж кандидат наук Людмила Боровська у статті "Куди і з ким крокує інтелігенція?" пише: "Враховуючи підвищену зацікавленість, на базі товариства "Знання" можна розробити своєрідний лекторій вивчення Біблії. Адже слухачам цікаво було б дізнатися від кваліфікованих промовців-науковців про Церкву, Ісуса Христа, про рідинне життя, яке схвалюється Богом, про вірування та звичаї, про вічне життя" [18].

Але це тільки побажання вчителів Київщини. Тимчасом, як у Львові з ініціативи науково-методичного інституту освіти діють курси з християнської етики, де навчаються вчителі з багатьох країн світу, наше Міністерство освіти і вухом не веде про аналогічну власну ініціативу. Можемо тільки сподіватися, що керівники освітянського відомства прихильно поставляться до

християнської етики у навчальних планах школи. "Симптоми несприйняття самої ідеї християнського виховання дітей та молоді очевидні, — пише пан О. Гентош у статті "Ми навчилися любові і терпимості", — бо сім років незалежності України Міністерство не визначило чітко свою позицію з цього питання. А втім, може, це і є його позиція, якщо дотепер Міністерством не вироблено концепції національного виховання, де знайшлося б місце і для християнського виховання, а з навчальних планів вищої школи вилучається предмет "Етика", в якому бодай дотично можна подати студентам хоч деякі знання і з християнської етики" [18].

Якщо верхи не воліють йти в ногу з життям, навчає марксизм-ленінізм, — а низи не бажають жити по-старому, настає революційна ситуація. Чи не пора тим же низам взяти реванш над духовно байдужою установою на проспекті Перемоги, що в Києві?

1. *Записки Історико-філологічного відділу УАН.* — К., 1919. — Кн. 1. — С. XIV.
2. *Інститут рукопису ЦНБ ім. В. Вернацького.* — Ф. 62. — № 224.
3. *Освіта*, 1994. — 27 квіт.
4. *Там само.* — 1996. — 17 січ.
5. *Там само.* — 1997. — 15 січ.
6. *Там само.* — 1994. — 29 черв.
7. *Там само.* — 1996. — 29 трав.
8. *Там само.* — 1995. — 11 січ.
9. *Там само.* — 1994. — 27 квіт.
10. *Там само.* — 1996. — 21 лют.
11. *Калиник О. Горілка як засіб побудови соціалізму.* — Мюнхен, 1954.
12. *Центральний державний архів Громадських об'єднань України.* — Ф. 65191. — кор. 1844.
13. *Там само.* — Ф. 24. — кор. 1844.
14. *Освіта.* — 1995. — 22 лист.
15. *Там само.* — 1998. — 22 квіт.
16. *Там само.* — 4 лист.
17. *Там само.* — 11 лист.
18. *Там само.* — 9 груд.

Феномен "Вечірнього Києва" наприкінці 80-х — на початку 90-х років (Нотатки головного редактора)

Пригадую, коли мене 1985 року затвердили головним редактором "Вечірнього Києва" "для зміцнення керівництва" у зв'язку з певними проблемами, що виникли в газеті, я мав повноваження проводити необхідні кадрові зміни. То був час, коли вся преса була підцензурною і мусила працювати в жорстких рамках компартійної однолінійності, але вже пробивалися перші паростки демократизації, звісно ж, у тісних межах горбачовської перебудови. Але жоден працівник не був звільнений з редакції. Я спробував, використовуючи можливості, що виникли у зв'язку з новою ситуацією в країні, розкріпачити колектив, на ділі повірити в його потенційні сили і зробити все для того, щоб і люди повірили в себе.

І вони повірили — колектив ніби підмінили, журналісти, позбувшись дрібної редакторської опіки, розправили творчі крила, працювали з натхненням, знаючи, що їхні зусилля будуть гідно оцінені, що написані ними матеріали не спотворюватимуться невинуватою правкою. Розширилася тематика газети, з'явилися гострі проблемні матеріали, зріс рівень критики. Про "Вечірню" заговорили в столиці, почав стабільно зростати наклад.

Цим хочу наголосити, що в будь-якому редакційному колективі можна домогтися позитивних змін, не перетасовуючи кадри, не залучаючи свіжі сили, а лише створивши по-справжньому творчу атмосферу, в якій би найповніше розкривалися журналістські таланти, які, звичайно, є в кожній редакції.

До речі, журналістські кадри "Вечірнього Києва" високо поціновувалися на журналістському ринку. 1996 року, відзначаючи черговий ювілей газети, ми підраховали, що півтора десятка колишніх працівників "Вечірки" очолили відомі всій країні газети й журнали. А потім два тижні отримували інформацію по телефону, кого ще забули назвати. У цьому, як на мене, перший феномен київської "Вечірки" — вона стала доброю школою для багатьох, справжньою кузницею журналістських кадрів.

То були непрості, однак цікаві та по-своєму прикметні часи горбачовської, перебудови. Відносна гласність — чи не найхарактерніша риса та чи не найбільше досягнення тієї доби. Затиснута жорсткою цензурою, поставлена на службу монопартийній тоталітарній системі, компартійна преса задихалася в безправній атмосфері, творчо деградувала, б'ючись у тісних рамках стереотипів лакування та вихваляння соціалістичної дійсності від "схвалюючи та підтримуючи" до "ставши на трудову вахту". І раптом ідеологічне послаблення під час перебудови — як ковток свіжого повітря. Та апетит приходить під час їди — цього ковтка виявилось замало: хотілося дихати на повні груди. І преса під прапорами перебудови, зовні підтримуючи генеральну лінію партії, не тільки посвіжішала тематично, а й замахнулася на святая святих — почала критикувати саму партію і створену нею систему. Система ще трималася, але вже тріщала скрізь. І засоби

масової інформації відіграли в цьому історичному процесі не останню роль. Якщо діаспорні українські мас-медіа піддавали критиці радянську тоталітарну систему зі сторони, підпільно-самвидавча література — знизу, то сама компартійна преса, використовуючи перебудовну фразеологію, розкладала її зсередини. Небезпесу цього явища першою відчула сама компартія і відповідно почала реагувати — типовими по всій країні стали переслідування журналістів і редакторів та тиск на пресу. Інших методів компартія не знала і не визнавала.

Це були, викликані синдромом самозбереження, репресії партійних комітетів проти своїх же друкованих органів, які, відчувши відносну волю, почали вислизати з-під так званого партійного керівництва. Але ситуація різко змінилась, і преса не могла мовчазно зносити знущання над собою, як це було раніше, а почала, спираючись на громадську думку, "показувати зуби". Один за одним стали виникати конфлікти між газетами та їхніми видавцями — партійними комітетами. Скандали прокотились по всій країні — від центру до околиць. Репресивна сокира нерідко нависала над непокірними головами редакторів і журналістів. Звільнення з роботи за критику партійних комітетів та їхнього керівництва стало доволі поширеним і типовим явищем.

У взаєминах партійних комітетів з пресою в нових умовах, як світ у краплині води, відбилися реалії перебудови. Уже тоді можна було побачити, що процес виходить за межі задуманого партійною верхівкою фасадного підновлення системи, зачіпає глибинні пласти суспільної свідомості та стає все більше некерованим. Все це було ще характернішим для України.

"Вечірній Київ", відомий своїм традиційним демократизмом, під час перебудови пішов у руслі гласності далі від інших партійних газет в Україні. Критика компартії, номенклатурних привілеїв, підтримка Народного руху України — все це викликало зворотну реакцію: шалений тиск

на газету з боку і міськкому, і ЦК партії. Не раз редактора "проробляли" на бюро і пленумах міськкому партії, не раз викликали на бесіди у відділ пропаганди й агітації і навіть до секретарів ЦК.

На одному із зібрань неформалів ЦК компартії України був названий заповідником брежнєвізму, про що й написав "Вечірній Київ". Редактора негайно викликали у відділ пропаганди й агітації ЦК: як газета посміла таке написати? Доводилося відбиватися таким чином:

— Та то ж говорять ідеологічні противники. Чи ви з ними згодні?..

Справді, для розправи формального приводу не було, оскільки фразу було вжито у переказі, і обійшлося "розмовою". А згодом стало відомо, що для такої роздратованої реакції спричинилися телефонні дзвінки у різні відділи ЦК і до приймальні Щербицького, в яких невідомі абоненти запитували не без єхидства: "Алло, це заповідник? Покличте директора..."

І так реагувала громадськість на виступи газети...

Виклики редактора "Вечірнього Києва" до міськкому партії і ЦК стали своєрідною рисою стилю партійної роботи. Приводи могли бути найрізноманітніші: публікація відразу після Чорнобильської трагедії фотографії під заголовком "Київ сьогодні", на якій мало було людей (інкримінація політичної недалекоглядності, підігрування зарубіжній пресі, яка повідомляла про масову втечу жителів зі столиці); критика номенклатурних привілеїв; оприлюднення точки зору, яка не збігалася з офіційною; звичайний недогляд і допущення фактологічної помилки внаслідок цього.

Показовий у цьому плані такий випадок. Під час перебудови припинились переслідування людей, які у день перезаховання праху Т. Шевченка в рідну землю приходили вклонитися пам'ятникові поетові у Києві. Більше того, 22 травня 1988 року в покладанні квітів до монумента взяли участь представники районної влади. У

"Вечірньому Києві" на радішах було вміщено велику кореспонденцію на цю тему, в якій, на жаль, трапилась фактологічна помилка — зазначалося, що до пам'ятника Шевченкові були покладені квіти не від райвиконкому, як було насправді, а від ЦК компартії та уряду України. Це й стало приводом для "проробки" редактора на бюро міськкому партії. Все зводилося до одного: це фальсифікація, обман громадської думки, як газета могла написати таке?! Будь-які пояснення, що це прикрий недогляд, не бралися до уваги. Члени бюро, знай, твердили своє: ніяких вінків від ЦК і уряду не було. Знервований і напружений до краю, я не витримав і кинув спересердя:

— Ну й погано, що не було. Прийде час — будуть!

Тоді до оргвисновків не дійшло, зате через два роки день 22 травня відзначався офіційно — біля пам'ятника Тарасові Шевченкові розлилося людське море, прийшла сюди і Верховна Рада мало не в повному складі, був тут і секретар ЦК Леонід Кравчук, було багато квітів і вінків. Люди зі сльозами на очах співали "Рече та стогне Дніпр широкий", "Червону калину". Я, згадуючи колишню "проробку" на бюро, щиро радів, що газета допустила таку справді пророчу помилку.

Втручання партійних комітетів у роботу редакцій у ті часи стали масовими. Як не парадоксально, але у час політичної відлиги цензура стала ще жорсткішою: якщо раніше її втручання були тільки тоді, коли подавалась інформація, заборонена так званим "Переліком" заборонених для публікації фактів і тем, то тепер про кожен сумнівний з офіційного політичного погляду матеріал доповідалося в партійний комітет і той вирішував: дозволити друкувати чи ні. За кількістю втручань "Вечірній Київ" посідав чільне місце. Зі шпальт газети вилучались фрагменти або знімалися повністю матеріали, які розповідали правду про більшовицькі репресії 30-х років або в

яких висловлювались відмінні від офіційної позиції точки зору на війну в Афганістані, правда про Чорнобильську катастрофу та її наслідки тощо.

Серйозні колізії розгорнулись навколо виявлених свого часу масових поховань у Биківнянському лісі під Києвом: вони були приписані звірствам німецьких нацистів під час окупації. Такого висновку дійшла спеціально створена урядова комісія, яка, виконуючи замовлення партійної влади, свідомо ототожнювала поховання у Биківнянському лісі з сусіднім похованням біля Дарницького концентраційного табору для радянських військовополонених. Це підтвердила і друга урядова комісія, створена для заспокоєння громадської думки, яка час від часу поверталась до цієї теми. При цьому ігнорувались такі факти, як свідчення старожилів про те, що биківнянське поховання існувало ще до війни; що на території концтабору людей закопували голими, а в Биківнянському лісі — в одязі; що в концентраційному таборі німці розстрілювали свої жертви з кулеметів і автоматів, а в черепах, знайдених під Биківнею, кульові отвори були в потиличній частині, найімовірніше від пістолетних куль та інші.

Щоб остаточно заспокоїти громадськість, у травні 1988 року у Биківнянському лісі помпезно, за участю керівників міста, було відкрито гранітну стелу з написом, що тут поховані жертви німецького фашизму. Хоч жодного доказу, що масові розстріли під Биківнею є справою рук німців, не було знайдено. Натомість об'єктивний розгляд всіх доказів та знахідок на місці поховання вказував на справжніх виконавців розстрілів — репресивних радянських органів. Це підтверджували також неповні й уривчасті свідчення очевидців. Однак жодних версій, альтернативних висновкам кількох державних комісій, не допускалося.

І коли стривожена громадськість знову заговорила про Биківнянську трагедію, була створена третя урядова комісія на чолі з

міністром внутрішніх справ І. Гладушем, яка, судячи з усього, мала завдання підтвердити висновки перших двох. Тому її робота була оповита тасмичністю, жодна правдива інформація для преси не надавалась. На нарікання щодо необ'єктивності комісії, що складалася переважно з партійних та урядових чиновників, до її складу для заспокоєння киян було додатково введено представників громадськості. Але від цього мало що змінилося — тема ця залишалась для преси забороненою.

Блокаду мовчання спробував прорвати "Вечірній Київ". Після оприлюднення офіційних повідомлень урядової комісії та слідчої групи республіканської прокуратури, які мало що додавали до офіційної версії і аж ніяк її не спростовували, та публікацій у "Вечірньому Києві" різних матеріалів на цю тему (1, 7, 8, 14, 15, 21, 28 грудня 1988 року) в редакцію посипались листи від читачів. Інтерес до теми був надзвичайно великим. Редакція підготувала репортаж про роботу комісії, додала кілька читачьких листів, які фактично підтверджували факти розстрілів громадян у Києві, але добірка матеріалів під назвою "Биківня: шлях встановлення істини непростий — подробиці для "Вечірки" була заборонена цензурою. Для повнішого уявлення про зміст добірки варто навести дослівно лист надзвичайної сили, написаний одним з учасників розстрілів.

"Товариші, ось почитайте, що я вам напишу.

Я сам, Мовчан Іван Юхимович, народився 21 січня 1905 року у місті Біла Церква, скінчив 4 класи середньої школи і працював до 1920 року на фабриці. У 1923 році вступив до комсомолу. У 1928 році служив в 3-му відділенні Київського УНКВД рядовим бійцем охорони, жили у казармі на Сирецькій, 5.

Я тричі брав участь у розстрілах. Перший раз це сталося на початку квітня 1934 р. Нас було 9 бійців, командир наш був Григолевич, як звали, не пам'ятаю. Ми привезли 8

людей для розстрілу. Доїхали до Солом'янського кладовища, але далі їхати було не можна, велика грязюка, й пішли далі пішки до Батіївки. Там був великий такий рів, ми туди вийшли донизу і там же тих ворогів постріляли, а потім заховали. У одного з них був кожаний піджак, Григолевич сказав, щоб я його взяв собі, тому я стріляв у голову, щоб не попортити піджак. В мене була ще царська гвинтівка, а в Григолевича був наган. Було в мене лише 10 патронів, тому я вбив лише чотирьох, а Григолевич вбив більше.

А другий раз я брав участь у розстрілах в липні 1938 р., два рази. Перший раз ми постріляли 29 людей, з них 4 жінки, а в другий раз — 39 людей. Обидва рази стріляли ми в Бабиному Ярі, трохи нижче і правіше, де стоїть пам'ятник євреям. Я також стріляв по них з гвинтівки, а у деяких моїх товаришів були нагани. Тоді товариші мені розказували, що на тому місці лежить багато постріляних НКВД. Я й тоді вбив чотирьох, ми їх присипали землею і поїхали до міста. Я тоді дуже пишався тим, що роблю за партію нашу і за тов. Сталіна Й. В.

Тепер мені вже скоро вмирати, так я хочу, щоб усі знали, де лежать вбиті люди, яких постріляли. Я знаю, що постріляних там дуже багато, більше двісті людей.

Я свої адреси не пишу, щоб спокійно дожити у своїй хаті. Та хай мене судить Господь наш Бог.

Нікого в мене вже нема, жінка померла в 1979 р., сина вбили лихі люди, онуки десь роз'їхались по світу. Тепер усі каються, покаюся і я.

І простіть мене, люди добрі" [1].

Лист вражаючий за відвертістю і щирістю каяття. І хоч автор із цілком зрозумілих причин не назвав свою адресу, можливо, і прізвище написав вигадане, в редакції ніхто не сумнівався, що це цілком реальна людина. До речі, і ті, хто забороняв публікацію добірки, — а заборона була пов'язана саме зі змістом цього листа, — не дорікнув редакції, що він анонімний (не

зазначена адреса автора). Та навіть при цьому дуже легко було встановити правдивість викладених фактів, оскільки автор посилався на конкретику: де саме були розстріли, прізвище командира, назва частини та її адреса, свою дату і місце народження тощо. Саме ця конкретика найбільше налякала владу, тим більше, що під тиском масових викриттів злочинів тоталітаризму була ухвалена партійна постанова не розкривати нових місць масових поховань.

Знаючи хитрування та звички цензури і влади, редакція, скориставшись тим, що урядова комісія була поповнена представниками громадськості, звернулась до одного з них — Владлена Кузнецова, демократично налаштованої людини, яка співчутливо ставилась до газети — з проханням завізувати цю добірку. І він це залюбки зробив.

Проте добитися дозволу на друкування цих матеріалів все одно не вдалося. Формально цензура не могла заборонити публікацію: у "Переліку" ці теми не значились, оскільки тоді, як він складався, репресій тоталітаризму, за офіційною версією, просто не існувало. Але цензори відмовлялися "залітувати" полосу, а без їхнього штампу та підпису видавництво не мало права взяти її до друку. Керівництво Головліту (республіканського управління охорони державних таємниць у пресі — так називалися органи цензури) на вимогу редакції повідомити письмово, на якій підставі заборонено друкування цих матеріалів, не мало чим крити і, зрештою, повідомило усно, що згодне "залітувати" добірку, якщо її завізує голова урядової комісії.

Редакція надіслала міністрові І. Гладушеві відбиток полоси з цією добіркою з проханням ознайомитися і підписати, якщо він заперечень не має, а якби були які зауваження, то редакція згодна внести відповідні виправлення. Той мовчав півтори доби, нарешті, зателефонував редакторіві

по "вертушці" (телефон урядового зв'язку) і сказав, що так друкувати не можна, є питання. Редактор висловив готовність зняти всі питання — тільки висловіть їх. І. Гладуш попросив прислати кореспондента до керівника служби зв'язків з громадськістю. Але у того не виявилось ні відбитку полоси, ні зауважень. На телефонний дзвінок редактора міністр вибачився, сказавши, що то якесь непорозуміння, і запросив кореспондента газети на засідання урядової комісії, де всі питання будуть з'ясовані. Але кореспондента просто не пропустили через прохідну міністерства.

Редакції нічого не залишалось, як скористатися власними можливостями і, використовуючи випробувану зброю — гласність, здійснювати тиск на владу. Оскільки вихід добірки "Биківня: шлях встановлення істини непростий — подробиці для "Вечірки" редакція, ніби передбачаючи можливий розвиток подій, проанонсувала напередодні [2], то тепер цілком логічно було б скористатися цим і в якійсь формі проінформувати громадськість про "вибрики" цензури. Так у газеті під рубрикою "Просимо вибачення" з'явилася замітка "Факти потребують перевірки". У ній йшлося про те, що обіцяна в анонсі добірка була редакцією підготовлена до друку, згадувалось про матеріали, з яких вона була сформована, а далі пояснювалось у м'якій формі, чому вона не була оприлюднена:

"Матеріал про Дарницький ліс не з'явився з тієї причини, що голова урядової комісії вважає неможливою публікацію свідчень старожилів, які зустрічалися з членами урядової комісії, бо ці свідчення потребують додаткової перевірки... Люди розповідали те, про що чули від інших і що бачили самі. Чи були ці свідчення підтверджено документально? Мабуть, ні. Документів, що підтверджують ту чи іншу версію, у тих, хто розповідав, не було" [3].

Сподівання редакції справдилися — люди зрозуміли, у чому справа. Пішли листи з цього приводу. Відгукнувся на публікацію

також член урядової комісії від громадськості В. Кузнецов — він написав листа до редакції "Відступати не можна", в якому з перших рядків чітко заявив:

"Вважаю за свій обов'язок рішуче відмежуватися від заборони на публікацію в газеті "Вечірній Київ" добірки матеріалів "Биківня: шлях встановлення істини непростий — подробиці для "Вечірки", яку було накладено головою урядової комісії, міністром внутрішніх справ УРСР генерал-полковником Гладушем І. Д.

Ця заборона йде врозріз з лінією партії на демократизацію, гласність, на ліквідацію наслідків культу особи та застою" [4].

Далі йшло обґрунтування необхідності плюралізму, справжньої демократії, яка передбачає різні точки зору і різні думки, а не одностороннє трактування цієї важливої справи. У листі не тільки однозначно засуджувалась позиція міністра І. Гладуша, а й ставилися вимоги: негайно опублікувати в газеті підготовлені матеріали; надалі не обмежувати інформацію й коментарі у справі биківнянської трагедії; попросити міністра І. Гладуша прояснити для себе і для громадськості власну позицію з биківнянської проблеми і скласти з себе повноваження голови урядової комісії, якщо він відчує, що подолати упередженості йому не вдасться [4]. Підтримка В. Кузнецова позиції редакції "Вечірнього Києва" була значною моральною підмогою в боротьбі за правду. Публікація листа викликала значний резонанс і серед громадськості, і в офіційних колах.

У щоденнику тих часів від 2 лютого 1989 року я занотував по гарячих слідах телефонну розмову з міністром І. Гладушем. Привітавшись, він відразу перейшов до справи (російською мовою):

— Що ж це Ви ведете атаки на міністра внутрішніх справ?

— Не на міністра, а на голову урядової комісії.

— Це вже легше. Але ж у публікації неправда — я не забороняв. Ви ж знаєте, хто забороняв...

— Вочевидь, допущена неточність. Ви справді не забороняли, а просто не завізували добірку, тобто не дозволили до публікації.

— Повірте, я хочу, щоб у подальшому ми тісно співпрацювали, краще, ніж до цих пір...

— Я теж хочу.

— От і прекрасно. Присилайте кореспондента на засідання комісії сьогодні об 11 годині. А минулого разу — то було просто непорозуміння...

— Добре. Дякую.

— Ну, обнімаю...

От і дожився: сам міністр Гладуш обнімає. Це небезпечно — може задушити в обіймах.

Ця приписка в щоденнику виявилась по-своєму пророчою, бо буквально другодні потелефонували з ЦК партії і поставили вимогу: негайно написати пояснювальну записку, яким чином і чому з'явилась у газеті публікація В. Кузнецова "Відступати не можна". Я детально виклав усі перипетії з добіркою, зауваживши, що лист В. Кузнецова ми обговорили на редколегії і дійшли висновку, що він повністю відповідає позиції ЦК КПСС, викладеній у партійних документах. Зокрема, у Постанові "Про додаткові заходи до відновлення справедливості щодо жертв репресій, що мали місце в період 30-40-х і початку 50-х років" [5].

Наступного дня зателефонував завідувач сектору ЦК компартії України Анатолій Прядко:

— Керівництво не влаштовує твоє пояснення.

— Чому?

— Маєш написати конкретно: у чому полягала заборона міністра Гладуша друкувати матеріали.

— Написати конкретніше, ніж я написав, не можу.

Саме безкомпромісна позиція редакції і привернення до биківнянської трагедії громадської уваги не дозволили третій

урядовій комісії піти шляхом перших двох, і списати злочини сталінщини на німецьких фашистів. Правда пробилася до людей. Хоч і з запізненням — через шість місяців, — але була опублікована наша добірка [6]. Біля в'їзду до Биківнянського лісу згодом встановлено оригінальний пам'ятник жертвам сталінських репресій.

Епізод боротьби за розкриття тасмниці Биківнянського лісу висвічує все лицемірство та ієзуїзтво партрадянської номенклатури часів перебудови, коли безпосередньо затулити рота пресі вона вже була не в змозі, але використовувала багатий арсенал засобів, щоб не говорити правду.

Протистояння преси і партійних органів значно посилилося під час передвиборної кампанії до Верховної Ради СРСР 1989 року. Загальнополітичні газети в міру своєї сміливості та можливостей намагалися використати дозволена законом агітацію "за" і "проти" кандидатів. Звичайно, партійні комітети досить вільно дивилися на закон, вони намагалися не випустити зі своїх рук процес висунання кандидатів і скрізь розставити своїх людей. Та добитися повсюдного і всесильного контролю були вже неспроможні. Трудові колективи далеко не завжди йшли на повідку у партійних комітетів, а часто всупереч "лінії", наперекір парткомам висували зовсім не тих людей, яких їм радили.

Перші керівники столиці все-таки вирішили убезпечити себе від несподіванок: по всіх округах було висунуто по кілька кандидатів, а по двох — Київському національно-територіальному та Дарницькому — по одному. По першому з них безальтернативно був зареєстрований перший секретар Київського міськкому партії Костянтин Масик, по другому — голова Київради Валентин Згурський. Але сполізованого виборця вже важко було обвести круг пальця такими примітивними хитрощами. Сталося те, що й мало статися, але на що не розраховували керівники: саме по цих двох округах, де вони безаль-

тернативно зареєструвалися кандидатами в депутати, їх дружно завалили. Для них це був грім серед ясного неба, для киян — велика перемога. Згідно з законом у цих округах треба проводити повторні вибори. І тут трудові колективи, заохочені результатами попередніх виборів, ще більше посміливішали — почали висувати кандидатами людей, яких знали і хотіли бачити депутатами всупереч думці партноменклатури.

Працівники редакції радіомовлення на Київ і область на своїх зборах одностайно висунули кандидатом у народні депутати СРСР свого колегу — редактора газети "Вечірній Київ". Це була небачена зухвалість, оскільки журналісти міського радіо, як і працівники міських газет, вважалися надійними підручними партії (М. Хрущов). Але вони витримали тиск з боку міськкому і не відмовились від своєї позиції.

Крім працівників редакції Київського радіо, редактора "Вечірнього Києва" висунуло кандидатом ще понад 10 колективів. І тут керівництво міста змінило тактику. Якщо під час перших виборів вони створили прецедент безальтернативності, то на повторних виборах вирішили довести демократію до абсурду: пішли на масове висунення кандидатів — по національно-територіальному округу, де балотувався і зазнав поразки перший секретар міськкому партії К. Масик, було близько півсотні кандидатів. Зареєстровано, до речі, без передвиборних зборів, які служили надійним ситом для відсівання незручних кандидатів, 33 особи. Щоб розсіяти голоси, до бюлетенів було внесено таких популярних людей, як тренер київської футбольної команди "Динамо" Валерій Лобановський, відомий співак Дмитро Гнатюк, композитор Олександр Білаш, академіки Дмитро Гродзинський та Юрій Шемшученко.

Проти редактора "Вечірнього Києва", якого добре знали в столиці завдяки чіткій і безкомпромісній позиції газети, включили

машину компрометації та очорнення. У виданні ЦК компартії України "Робітничій газеті", яку редагував голова Спілки журналістів України М. Шибик, під рубрикою "Етика професії" з'являється матеріал "Про ікебану і ще про дещо", підписаний Р. Міхньовим з цілою низкою титулів: доктор економічних наук, професор, заслужений працівник культури УРСР, лектор. Насмикавши цитат із подорожніх нотаток редактора "Вечірнього Києва" про Японію та відповідно їх препаруючи, Р. Міхньов звинуватив автора заміток у плагіаті: мовляв, він списав з книжок про Японію В. Овчинникова та В. Цветова.

Це був підступний удар нижче пояса. Боротись з цією дезінформацією можна було тільки на сторінках "Вечірнього Києва" — жодне видання не могло піти проти офіційної газети республіканського партійного комітету. Широкий загал читачів дуже швидко зорієнтувався, що стоїть за випадом "Робітничої газети": на цю публікацію та на відповідь у "Вечірньому Києві" прийшли сотні листів — від літераторів, вчених, економістів, робітників. Найцікавіші з них були оприлюднені у "Вечірньому Києві". Оскільки наклад "Вечірки" був більшим, ніж "Робітничої газети", і розходився переважно в столиці, то така рішуча відсіч громадськості викликала розгубленість серед ініціаторів компромату. Так звана комісія з етики Спілки журналістів приймає рішення: "Засудити вчинок В. О. Карпенка, поставити питання перед Київським міськкомом партії про його відповідність посаді, яку він займає, перед правлінням Спілки журналістів — про виведення із складу редакційної колегії видання СЖ УРСР "Журналіст України" [7].

Однак повністю вибив хисткий ґрунт з-під ніг "компроматників" сам В. Цветов, у якого, за твердженням "Робітничої газети", редактор "Вечірки" списав свої нотатки. Він надіслав до редакції "Вечірнього Києва" листа, в якому спростував інсинуації Р. Міх-

ньова, висміяв твердження "Робітничої газети" про плагіат, переконливо довівши, що у нотатках про Японію використані загальнодоступні та широковідомі факти, а там, де запозичено з інших видань, є конкретні посилання на них. Оприлюднення цього листа поставило останню крапку в цій історії: задум компрометації редактора "Вечірнього Києва", кандидата у народні депутати повністю провалився [8].

Однак це зовсім не означало, що, отримавши відкоша, партноменклатурники заспокоїлись. Тривали різні спроби тиску, були виклики під різним приводом до ЦК.

Якось мене викликав перший заступник завідувача відділу пропаганди та агітації Володимир Барсук, вочевидь, за дорученням вищого керівництва. Після довгої і нудної нотації він, зрештою, прорік:

— Є така думка... Вам треба написати заяву про відставку... —

Добре знаючи партапарат зсередини, я досить спокійно запитав:

— Чия думка — ЦК, політбюро, відділу пропаганди чи ваша особиста?...

Барсук розгубився — послатися на того, чиє доручення виконував, він не міг. Тому скоромовкою промимрив:

— Моя особиста, моя особиста...

— Ну то й залишайтеся при своїй думці, — сказав я і вийшов з кабінету.

Нападки на редактора "Вечірки" і кандидата в депутати Верховної Ради СРСР посилюлися після оприлюднення результатів голосування: у фінал вийшли економіст Володимир Черняк (416217 голосів) та редактор Віталій Карпенко (майже 300 тисяч голосів); найближчий суперник — тренер популярної футбольної команди "Динамо" Валерій Лобановський значно відстав, зібравши 88300 голосів.

І тут партійні комітети — київський і центральний — своїми діями розкрили себе повністю. Зовні ніби ставлячись нейтрально, таємно вони підтримували члена невідомого їм Народного руху України, з яким боролися, безпартійного професора

Володимира Черняка і всіляко шкодили членові КПРС, редакторів партійної газети. Так званий компромат продовжував поширюватись, але вже нібито через самвидав — як творчість мас. Джерела його можна було простежити хоча б тому, що деякі дані бралися з особової справи, яких більше ніде не було, крім ЦК.

Знаючи антипартійні настрої громадськості, розігрували карту колишньої роботи редактора інструктором сектору преси ЦК компартії України. Київ закидали метеликами на кшталт "Карпенко — рупор Масика, вихованець апарату Щербицького; Карпенко — це погром незалежних об'єднань, це антисемітські та антиукраїнські публікації" [9].

Сюжет другого туру виборів був захопливим і напруженим. Буяла народна творчість, гострі агітки невідомих авторів "за" і "проти" з'являлися спонтанно на вулицях, у підземних переходах, у найнесподіваніших місцях. Скажімо, тільки-но хтось наклеював листівку з короткою фразою "Карпенко — выкормыш ЦК", як інший хтось дописував від руки "Карпенко выкормыш ЦК? Чому ж ЦК — за Черняка?" [9]. Конфронтація "Вечірнього Києва" з компартійною пресою також знаходила відображення в наочній передвиборній творчості:

На "Вечірку" брешуть грізно
Ситий "Прапор комунізму"
І газетка невиразна,
Де "робоча" тільки назва [9].

Виступи "Вечірнього Києва" імпонували багатьом. У боротьбі з партноменклатурою симпатії більшості киян були на боці "Вечірки", і це також знайшло відображення в самодіяльній передвиборній агітації:

Прикроем "Вечёрку"
Народным мандатом,
Пока не прикрыли
Её аппаратом! [9].

Були дотепні агітки і на користь Володимира Черняка.

Оберемо від нашого міста
Відомого вченого-економіста.
Без нього реформи не підуть ніяк —
У Верховній потрібен Черняк [9].

Вибори виграв Володимир Черняк (676 489 голосів), якого підтримував Рух і негласно — ЦК КПУ. Однак вся передвиборна кампанія була корисною і повчальною. Вона дала політичне загартування, збагатила досвідом і висвітлила ставлення киян до "Вечірки" — за кандидатуру редактора проголосувало близько півмільйона киян, майже всі наші передплатники. Це зміцнило позиції газети, піднесло її авторитет, примусило партійні комітети серйозно замислитись над тим, яким чином нейтралізувати вплив видання на киян. Найпростіший і водночас, з огляду на політичну атмосферу в столиці, досить ризикований вихід — усунути редактора. І Щербицький погодився на це.

Якось у середу по "вертушці" редакторів зателефонував особисто перший секретар міськкому партії Масик, що бувало нечасто.

— Ти коли йдеш у відпустку? — запитав.

— З понеділка.

— Іди з завтрішнього дня. І їдь з Києва. Все.

Дзвінок незвичайний, і я внутрішньо відчував, що зігнорувати його не можна. Написав наказ і наступного дня вже був на дачі за містом, сушачи голову, що б це могло означати. Аж ось у суботу передають по радіо — відбувся пленум Київського міськкому партії. Я збагнув — моя відпустка безпосередньо з цим пов'язана. І не помилився. Уже пізніше я дізнався, що у Щербицького терпець увірвався, і він дав Масикові вказівку: Карпенка з посади редактора зняти і з партії виключити на пленумі міськкому — для інших буде урок.

Треба віддати належне, як правило, персональні справи в компартії не

вирішувалися заочно. Тому особиста справа редактора на пленумі не розглядалась.

Уже пізніше, у свою бутність першим віце-прем'єром Костянтин Масик якось при зустрічі згадав:

— Пам'ятаєш, як я тебе врятував?..

— Пам'ятаю. І з вдячністю оцінюю той крок... — відповів я, хоча розумів, що рятував Масик передусім себе, бо Київ тоді був, як вируючий казан. Виконання вказівки Щербицького могло викликати непередбачувані наслідки.

Атаки столичної і республіканської партноменклатури проти "Вечірнього Києва" велися постійно, оскільки він уособлював в собі згусток демократії і гласності, концентрував навколо себе опозиційні сили і, ставши прапором боротьби з компартійною монополією в усіх сферах суспільного життя, мав значний вплив на формування суспільної думки. Нерідко ці атаки велись безпосередньо на головного редактора: якби його вдалося нейтралізувати, легше було б боротися з газетою загалом. Особливо це виявилось під час перших демократичних виборів до Верховної Ради УРСР, що відбувалися весною 1990 року під знаком перебудови.

На хвилі великої популярності "Вечірнього Києва" в столиці, його редактор, всупереч спротиву партапаратників, був висунутий кандидатом у депутати по цілій низці виборчих округів. Було очевидним, що на цьому етапі передвиборної боротьби зупинити його не вдасться, тому головні зусилля протидії були зосереджені на кінцевому етапі. За день до голосування в кожному поштово скриньку Прирічного виборчого округу № 14, де балотувався редактор "Вечірнього Києва", було розкладено 30 тисяч листівок з так званим компроматом. На той час виборці уже знали ціну такому "компроматові" та чийх рук це справа. Їхня реакція у відповідь була приголомшуючою для партократії — з усіх столичних округів по єдиному Прирічному депутата було обрано з першого разу — за

редактора "Вечірнього Києва" віддали голоси 26563 виборці з 41596, що взяли участь у голосуванні [10]. По решті округів ніхто — навіть перший секретар ЦК компартії України Володимир Івашко — не набрав оптимальної для перемоги кількості голосів і скрізь мав відбутися фінальний етап голосування для двох кандидатів, які посіли перше і друге місця [11].

Було від чого розгубитися, адже депутатський мандат редактора утруднював тиск на нелюбу газету, очолювану ним.

Залюкування редакторів і журналістів, погроза звільнення з роботи і саме звільнення, не кажучи вже про догани по партійній лінії, виключення з партії, — звичний арсенал тиску на пресу, за допомогою якого партія намагалась утримувати її поступливою та слухняною. Але часи були інші, преса вже могла, спираючись на підтримку громадськості, показувати зуби. Партноменклатура громадської думки боялась чи не найбільше — вона могла змести і її саму, що й траплялося локально то в одному, то в іншому регіоні — щоб розрядити суспільну напругу доводилось міняти окремих одіозних керівників, рятуючи систему в цілому.

Преса часів горбачовської перебудови, залишаючись в цілому гвинтиком тоталітарної системи, "пропагандистом і організатором", поступово трансформувалась в опозиційну силу завдяки проголошеному принципіві гласності. Гласність стала реальним кроком до свободи слова, тією щільною, крізь яку просочується правда життя, киснем демократії (Чингіз Айтматов). Позитивні зміни у самій пресі, викликані перебудовою, були помітні неозброєним оком: вона посвіжішала, стала цікавішою і гострішою, критичнішою щодо існуючого ладу. Відмовитися від принципу партійності преси, який десятиліттями насаджувала компартія, було ще неможливо і небезпечно, але в найбільш демократично налаштованих часописах, не декларуючи

зайве, ставили його під сумнів і брали на озброєння інші підходи. У редакції "Вечірнього Києва", наприклад, були вироблені 10 заповідей журналіста, своєрідний катехізис, який, спираючись на загальні моральні вимоги до професії, власне, протистояв принципів партійної заангажованості. Ось ці заповіді:

1. Не збреши: правдивість — наше ремесло.

2. В статтях не вимагай вироку — ти не прокурор.

3. Думай про читача: без нього немає тебе як журналіста.

4. Найбільша помилка журналіста — боятися помилитися.

5. Іди в люди: гора не ходить до Магомета.

6. Пам'ятай: "Вечірній Київ" — енциклопедія міста: вступи у неї свій рядок.

7. Не хлібом єдиним живе людина: сприймай життя крізь призму духовності.

8. Не повчай читача: він не дурніший від тебе; враховуй думку протилежну твоїй; засвой дві аксіоми: немає істини в останній інстанції і зіпертися можна лише на те, що чинить опір.

9. Відбивай розмаїття думок, не боячись звинувачень у відсутності позиції: наша позиція — плюралізм у мисленні.

10. Зроби все для того, щоб кожна з наших 300 зустрічей з читачем стала для нього пам'ятною ("Вечірній Київ" виходив 300 разів на рік) [1].

У розпалі перебудови, надто після прийняття Верховною Радою СРСР Закону про пресу — вперше в історії! — система засобів масової інформації, передусім друкованих, стала розшаровуватись. Більшість і за формою, і за суттю залишалася компартійною — це всупереч новому Закону про пресу, який не допускає її монополізації, але неспроможний був розбити монополію партії на засоби масової інформації. Та в загальній масі виділилась частина видань, які, навіть залишаючись формально партійними, стали на демокра-

тичні рейки і за суттю фактично протистояли партійній пресі (у Москві — "Огонек", "Литературная газета", "Московские новости", "Аргументы и факты"; в Україні — "Вечірній Київ", "Літературна Україна", "Комсомольское знамя").

Друга група видань — створені згідно з Законом про пресу друковані органи лише рад народних депутатів, без співвласників в особі відповідних партійних комітетів, або іншими, непартійними структурами. В Україні цю групу преси представляли такі газети, як, наприклад, "За вільну Україну" у Львові, "Народна газета" та "Контрактова площа" у Києві, низка новоутворених газет у регіонах.

Виникла якісно нова ситуація — преса поляризувалася у своїх позиціях і в цьому був якраз вияв плюралізму. Демократичні видання протистояли численній ще партійній пресі. Компартія через свої засоби масової інформації вела по суті неоголошену війну проти демократичної преси, звинувачуючи її в усіх смертних гріхах. У цьому дусі й оброблялася громадська думка: мовляв, так звана демократична преса очорнює радянську історію, спотворює дійсність, розпалює націоналістичні пристрасті, підтримує деструктивні елементи, дезорганізує економіку. Демократичну пресу повчали, що критика має бути конструктивною. Та відбивалась: преса — суспільне дзеркало, відображає життя таким, яким воно є, не буде негативу в житті — не буде його і в пресі; критика завжди деструктивна, оскільки покликана руйнувати те, що заважає суспільному поступові, її конструктивність якраз і полягає в руйнуванні.

Однак під тиском партійної влади та її засобів масової інформації виникла потреба в організаційному згуртуванні демократичної преси. Так, в Україні була створена Асоціація демократичної преси, яка об'єднала кілька десятків видань, що стояли на чітких демократичних позиціях. Вона недовго проіснувала, бо ситуація різко

змінилася після путчу гекаченістів, коли компартія в Україні була поставлена поза законом і вся колишня компартійна преса в один день стала незалежною і демократичною. Але значення Асоціації на тому етапі було позитивне, оскільки вона справді згуртувала прогресивні засоби масової інформації, які протистояли компартійній пресі і самій компартії, котра, тримаючи у своїх руках поліграфічну базу та монополію на постачання паперу, здійснювала тиск реальний на незручні видання. Завдяки Асоціації цей тиск вдалося послабити.

Хоч "Вечірній Київ" досить рішуче протистояв партійній владі, в межах можливого критикував систему, та він не був незалежним від партії. На титулах по-старому значилося: газета Київського міського комітету Комуністичної партії України і Київської міської ради народних депутатів. Звичайно, вершиною мріянь редакційного колективу було стати виданням справді незалежним. Незалежним передусім від партії. І від радянської влади. Стати газетою киян і для киян. Такі мріяння на той час могли здатися утопією, але ситуація розвивалася таким чином, що утопія могла й уреальнитися.

Найприкметнішою рисою "Вечірнього Києва" часів перебудови поряд з конфронтацією з партійними органами була опора на читачів, постійне спілкування та надійний зворотний зв'язок з ними. Журналісти пішли в трудові колективи: на підприємствах, в установах, навчальних закладах влаштовувались так звані відкриті летючки — публічне обговорення творчого доробку та тематичних планів редакції. Така відкритість, прозорість роботи редакції імпонувала киянам — вони охоче відвідували редакційні заходи. Тим більше, що на цих зустрічах справді можна було поговорити на найгостріші теми, порушити найболючіші проблеми, побачити навч журналістів, відомих з публікацій, та й, знаючи, що звіт про цей захід буде оприлюднений, покритикувати газету, яка сама звикла критикувати.

Тому зали, де проводилися такі зустрічі, буквально ломилися від людей. Тоді редакція пішла далі — винесла свої заходи з конкретних колективів у великі заклади культури Києва, зробивши вхід на них вільним для всіх. Зустрічі з редакційним колективом відбувалися у великих залах Київської філармонії, тодішнього музею Леніна (нині — Український дім), навіть у Палаці культури "Україна" — і практично скрізь яблуку ніде було впасти.

І тоді редакція замахнулася на ще більше — вийти на вулиці й площі столиці. Так було започатковано свята-фестивалі газети "Вечірній Київ", які проводилися спочатку в мальовничому Центральному парку культури і відпочинку на схилах Дніпра та стадіоні "Динамо", компактно розташованому в центрі міста, який вмщував понад 30 тисяч глядачів, а потім розпросторилося на весь центр столиці.

Керівництво міськкому партії було дещо розгублено, дізнавшись про задум редакції: з одного боку, все робилося в руслі, так би мовити, перебудови і лінії партії, а з другого, — враховуючи непрості взаємини між міськкомом партії і газетою та її надто критичний пафос, могли бути різні несподіванки, і партійні боси справді побоювалися, аби чогось не трапилось. Тому всю підготовку — а вона проводилася гласно, на шпальтах газети, і самі читачі брали участь у формуванні програми свята-фестивалю, надсилаючи свої побажання та пропозиції — міськком партії намагався тримати під неослабним контролем. Звичайно, партійних ідеологів не стільки цікавило, які творчі сили планувалося задіяти на святковій виставі на стадіоні (а тут брали участь відомі мистецькі колективи не тільки столиці, а й інших міст України, видатні актори й співаки, артисти цирку і навіть звірі з Київського зоопарку), скільки те, в якому руслі буде вестися публічна дискусія на відкритій естраді Центрального парку культури й відпочинку. Адже Київ був надзвичайно політизованим, і до соціаль-

ного вибуху могла призвести будь-яка необережна іскра. У проєкті постанови бюро Київського міськкому компартії "О политической ситуации в г. Киеве и задачах парторганизаций", надісланого також редакторів "Вечірнього Києва", зазначалось: "Увеличилась социальная напряженность, все острее чувствуется серьезный разрыв между ожиданиями населения и возможностью их удовлетворения..." Тим часом "бюро, секретариат, отделы горкома партии, райкомы, первичные партийные организации недооценили степень остроты имеющихся проблем, не всегда проявляли решительность и последовательность в борьбе с негативными факторами..." [9].

Звичайно, редакція запевняла: все буде у руслі перебудови. Та саме це найбільше й лякало партійне керівництво — на редакційну дискусію зобов'язали піти мало не весь апарат міськкому та Печерського райкому партії (на території цього району все й відбувалося). Прийшов навіть сам перший секретар Костянтин Масик, скромно одягнувшись у потерту спортивну куртку.

Дискусія справді була гострою, обмін думками відвертий, з критикою влади, побажаннями газеті. На одне характерне запитання читача, що відбивало типову негативну думку громадськості щодо суцільної партійної підпорядкованості преси, "Чи може редактор "Вечірнього Києва" бути безпартійним?", я відбувся жартом, кинувши фразу "Може стати", натякаючи на добре відомі методи і форми тиску на пресу з боку партійних комітетів. Присутні оплесками відреагували на дотеп, відразу збагнувши його суть. А по закінченню дискусії до мене підійшов один з високих міськпартійних функціонерів і багатозначно сказав: "А таки може редактор стати безпартійним..." Тоді я ще навіть не здогадувався, що цей мій жарт і прозорий натяк функціонера можуть стати реальністю, від якої мене порятував випадок, про який розказано вище.

Звичайно ж, нічого такого не трапилося, жодних ексцесів на світі не сталося, що потім дозволило міськкому партії подати цей захід як придуману ним нову форму роботи з масами.

Свята-фестивалі "Вечірнього Києва" стали традиційними, проводились другої неділі вересня п'ять років підряд, збираючи у центрі міста до мільйона киян різного віку і статі. Ініціатива редакції популярної газети переросла межі локального, суто редакційного заходу, перетворилася в улюблене свято киян з високим духовним насиченням. Це по-своєму також феноменальний випадок — жодне інше видання у ті часи не змогло би зібрати таку велику аудиторію і залучити такі визначні сили української культури. Зрештою, згодом найвищі керівники держави вважали за честь взяти участь у дискусіях на відкритій естраді Центрального парку, організованих "Вечірню" в рамках свята-фестивалю газети.

Крім безпосереднього спілкування журналістів "Вечірки" з громадськістю, редакція використовувала різноманітні опитування через газету. Читачі підказували нові рубрики і теми для виступів, називали конкретні адреси людей чи випадків, якими варто зацікавитись, дискутували, критикували, сперечались — все це, винесене на газетні полоси, надавало виданню особливої свіжості, підкреслювало його демократизм та плюрастичні принципи, робило газету для сотень тисяч людей справді своєю.

Однією з найсерйозніших проблем була мовна — вона висунулась на перший план завдяки рухові творчої інтелігенції та створенню Товариства української мови, яке стало поширеним та відомим в усій Україні. Перекоси у мовній політиці за часів Щербицького було видно повсюди: у вищих ешелонах влади, в партійних комітетах, в управлінських структурах — скрізь за робочу мову визнавалась російська. "Вечірній Київ", який спочатку виходив українською, з ініціативи Володимира Щербицького став дублюватися на російсь-

ку мову — йдучи назустріч побажанням трудящих [12]. Що це означало для газети і для Києва, свідчить така динаміка тиражів столичної вечірньої газети, починаючи з року переходу на дублювання [13]:

Роки	Українськомовний наклад	Російськомовний наклад
1983	185 000	46 000
1984	146 000	70 000
1985	110 000	100 000
1986	85 000	125 000
1987	78 000	167 000
1988	100 000	260 000
1989	130 000	330 000

Неважко помітити, як із зростанням загального накладу газети збільшувався й наклад її російськомовного варіанта — об'єктивно процес зросійщення нарастив. Ось чому у цих складних щодо мовної політики умовах газета розпочала активну мовну дискусію. Рубрика "Бо то не просто мова, звуки..." з'являється регулярно, під нею вміщуються статті фахівців, письменників, учених, листи читачів із різних соціальних прошарків на захист української мови, які розглядають проблему в різних ракурсах. Полеміка точиться навколо гострих, глибоко аргументованих виступів Дмитра Павличка, Івана Дзюби, інших діячів української культури. Газета подає також думки відвертих українофобів, і вони нерідко мають більший вплив, ніж виступи полум'яних українських патріотів, бо є відмінним полемічним подразником, каталізатором громадської думки і викликають зливу відгуків.

Постійна увага газети до мовних проблем, послідовне відстоювання мови української в Україні, показ її краси, мелодійності, лексичного багатства допомогли дещо ослабити процес зросійщення в Києві. Принаймні співвідношення накладів українсько- та російськомовного варіантів газети почало вирівнюватись на користь першого. Якщо 1989 року співвідношення

було 1:3 на користь російськомовного, то 1991 року, коли загальний наклад "Вечірки" перевищив 570 тис. примірників, це співвідношення змінилось з точністю до навпаки — 3:1 на користь українськомовного. Зрештою, суспільний ґрунт у столиці визрів на користь української мови настільки, що редакція вирішила зробити ще рішучіший крок — відмовитись від російськомовного варіанта і видавати "Вечірній Київ" виключно українською мовою. І жодного вибуху, який віщували навіть деякі журналісти, не трапилося. Читачі досить прихильно це зустріли, навіть ті, що читали газету російською, поставилися з розумінням. Кілька десятків листів з обуренням, переважно від ветеранів-партійців, блякли на тлі загальної підтримки.

Та якщо в ідеологічному плані на той час це був досить сильний хід, то в перспективі виявилось, що була допущена стратегічна помилка. Події розгортались так, що через позицію найвищих державників, які заявляли про необхідність запровадження в Україні двомовності, а також через знекровлення Товариства української мови, реорганізованого в "Просвіту", в Києві та й в усій країні розпочався новий виток зросійщення та звуження сфери вживання української мови. Нішу, якою поступився "Вечірній Київ", відразу зайняла російськомовна газета "Киевские ведомости", перехопивши колишнього вечірківського російськомовного читача. До того ж, інфляція, занепад економіки, паперовий дефіцит, значне подорожчання преси взагалі та "Вечірнього Києва" зокрема на тлі зубожіння загальної маси населення та безгрошів'я, призвели до значного зменшення тиражів друкованої періодики. Якби можна було передбачити такий поворот, то не слід було б відмовлятися від російськомовного варіанта газети, щоб не втрачати демократичний вплив на російськомовного обивателя, не відштовхувати його в обійми жовтої неукраїнської преси.

Тим часом протистояння між демократично налаштованою пресою, яка намагалася ослабити партійні пута, та партійними комітетами, які ніяк не хотіли поступатися своєю монополією у цій галузі, наростало. Використовуючи формальний статус друкованого органу Спілки письменників України, намагалася вести самостійну, незалежну від партії політику "Літературна Україна". Віддійшла за прикладом "Вечірнього Києва" від партійної лінії газета "Комсомольское знамя", потягнулася до незалежного погляду "Молодь України". Почали горнутися до радянської влади газети, які до цього були спільними органами партійних комітетів і рад народних депутатів. До краю загострилися взаємини між "Вечірнім Києвом" та міськкомом партії.

У цій незвичній ситуації, коли партійні комітети не могли миритися з газетами, які надто багато собі дозволяють, але вже нічого вдіяти були неспроможні, бо втратили свою фактичну владу над ними, вони, з одного боку, намагалися задушити їх економічно, з другого — замінити їх іншими, слухняними. Так, як альтернатива "непокірному" "Комсомольському знамені" та малонадійній "Молоді України" було засновано нову однотипну газету "Україна молода". Київський міськком партії постановою свого бюро в односторонньому порядку, не погодивши з іншим своїм співзасновником — Київрадою, до якої під час останніх виборів пройшло чимало демократично налаштованих людей, перейменував спільну газету із "Прапора комунізму" у "Київський вісник", оголосив її тільки своїм органом, перевів паралельно на російську мову, скасувавши російськомовний варіант "Вечірнього Києва", щоб зменшити його наклад і таким чином послабити вплив на столицю.

Можливо, це була відповідь міськкому партії на заяву загальних зборів трудового колективу редакції "Вечірнього Києва" від 29 березня 1990 року, опубліковану в газеті, де ставилося питання про перехід часопису

під Київраду, що було б, враховуючи демократичний склад її депутатів, меншим злом. Ця доцільність обґрунтовувалась у заяві так:

"Задогматизований принцип партійності, прямолінійна залежність від вказівок директивних органів, повне відчуження результатів журналістської праці і підзвітність у вирішенні щонайменшого питання фінансово-господарської діяльності газети аж до Управління справами ЦК КПРС ставлять колектив "Вечірнього Києва" на грань, за якою стає неможливим виконувати журналістський і громадянський обов'язок відповідно до об'єктивних реалій оновлюваної дійсності.

Виходячи з цього, загальні збори трудового колективу редакції вимагають зміни нинішнього статусу "Вечірнього Києва". Вважаємо, "з газети Київських міськкому партії та міськради" вона має стати "газетою Київради"...

Життя вимагає негайного вирішення питання. Закликаємо Київський міськком партії не зволікати, проявити політичну мудрість та далекоглядність і передати "Вечірній Київ" Київській міській Раді народних депутатів" [14].

В кожному разі постанова бюро міськкому партії, хоч би чим вона була викликана, стала сигналом для прямого виклику колективу газети міськкомові партії. Редакція "Вечірнього Києва", яка відстоювала українську мову для газети, звернулася до видавництва "Київська правда" — друкувати газету обома мовами; до виробничого об'єднання "Київський поштамт" — приймати передплату на обидва варіанти газети, а до своїх читачів — передплачувати відповідно також обидва варіанти — українською та російською мовами.

Президія демократизованої Київради у відповідь на постанову бюро міськкому партії ухвалює своє рішення: вважати "Вечірній Київ" виданням Київради [15]. У редакції ситуацію, яка склалася навколо

газети, обговорюють збори творчого колективу. У наступному числі газети оприлюднюється інформація, в якій чітко зазначається:

"Спроба бюро Київського міськкому партії в односторонньому порядку відсікти від масової газети "Вечірній Київ" понад 300 тисяч російськомовних читачів, а також вперте небажання рахуватися з думкою величезної кількості жителів міста і членів трудового колективу "Вечірки", створили надзвичайно складну ситуацію... У такій ситуації колектив "ВК" був поставлений перед необхідністю самому — і негайно! — вирішувати долю газети" [16].

Далі оприлюднено рішення зборів журналістів, з чітких чотирьох пунктів:

"1. На виконання рішення президії Київської міської Ради народних депутатів "Про статус газети "Вечірній Київ" вважати, що віднині газета "Вечірній Київ" стала виданням Київської міської Ради народних депутатів.

2. Подати до Держкомпреси УРСР заяву про реєстрацію газети "Вечірній Київ", засновником якої є трудовий колектив редакції.

3. Звернутися до Київради, до виробничого об'єднання "Київський поштамт", до видавництва "Київська правда" з вимогою невідкладно розпочати передплату на російськомовний варіант газети "Вечірній Київ".

4. Інформувати читачів про ці збори та друкувати відгуки киян на їх рішення" [16].

На перший погляд, таке рішення — вважатися виданням Київради і водночас зареєструватися газетою трудового колективу — може видатися непослідовним та двоїстим. Однак уважне ознайомлення з тематикою газети протягом останніх років, аналіз її постійної і твердої національно-демократичної позиції переконує, що рішення є цілком логічним, що воно випливає із чіткої лінії газети на незалежність і від партійної, і від радянської влади. І чому, власне, не скористатися конфліктом між засновниками та, спираючись на щойно

ухвалений союзний Закон "Про пресу та інші засоби масової інформації", не зробити спроби позбутися лабетів засновників?

Це не стихійна ідея, вона виношувалась давно, апробовувалась серед читацького загалу. Ще задовго до цієї колізії, у газеті була опублікована анкета, в якій конкретно запитувалось: яким читач бачить "Вечірній Київ" — газетою міськкому партії? міської партійної організації? Київради? спільною газетою міськкому партії і Київради? незалежним часописом? [17]. Інтерес до цієї анкети був величезним: за два з половиною тижні редакція отримала понад 45 тисяч відгуків. З них на користь міськкому та міської парторганізації висловилося 1,35 %, на користь Київради — 16,7 %, а переважна більшість тих, що відгукнулись (74,5 %), рішуче висловились за те, щоб "Вечірній Київ" був незалежним виданням [18].

Отже, у Заяві до Держкомпреси УРСР про реєстрацію, оприлюдненій у газеті, не було нічого несподіваного, у ній чітко висловлювалась кінцева мета, яка повністю збігалася з громадською думкою:

"Трудовий колектив газети "Вечірній Київ" на підставі статті 7 Закону Союзу РСР "Про пресу та інші засоби масової інформації" і пункту 2 Постанови Верховної Ради СРСР "Про пресу та інші засоби масової інформації" просить зареєструвати газету "Вечірній Київ" як масове видання, яке переважно розповсюджується в м. Києві та в Київській області... (далі зазначалось: а також в інших регіонах. — В. К.) Мова: українська та російська... "Вечірній Київ" є газетою киян, незалежною від політичних партій, масових рухів, громадських організацій, приватних осіб. Газета орієнтується на широке коло читачів, вивчає і враховує їхні інтереси, відбиває плюралізм думок, відстоює власну точку зору з усіх питань" [19].

Уже другого дня після зборів з титулу газети було знято згадку про міськком партії, а натомість зазначено: Видання Київради. Це цілком узгоджувалось з настроями журналістського колективу, з

думкою громадськості, з економічними розрахунками. За 1986, 1987, 1988, та 1989 роки тільки "Вечірній Київ", без рекламного додатка, давав у партійний бюджет чистого прибутку відповідно 1112, 1176, 1556 та 1995 тисяч рублів [20]. Отож, редакційний колектив був переконаний, що обрав правильний шлях.

До Держкомпреси було передано Заяву на реєстрацію [21]. І міськком партії, і Київрада, дізнавшись про це, намагалися не допустити реєстрації. Однак Закон був на нашому боці: Держкомпреси не ризикнув відмовити. 27 вересня 1990 року "Вечірній Київ" був зареєстрований на всереспубліканську аудиторію як незалежна газета, засновником якої значився трудовий колектив. Редакції вручено свідоцтво про реєстрацію серії КП № 26 — відбиток його титульної сторінки було вміщено на першій сторінці газети [22]. Це число вийшло в кольорі — як святковий випуск. І справді для колективу редакції, та й для численних читачів, це було свято. Редакція разом з громадськістю здобула важливу перемогу в нерівній боротьбі з партократією. Будуть ще тиск, заборони, шантаж, спроби задушити цю самостійність, але головний результат залишиться в історії — перша в Україні загальнополітична газета вирвалась з компартійних лабетів і проголосила свою незалежність від партії тоді, коли та ще була при владі. Це по-своєму феноменальний випадок — без перебільшення можна сказати, що з 27 вересня 1990 року починається нова біографія "Вечірнього Києва", починає свій відлік історія вільної, цілком легальної української преси, яка з великими потугами і труднощами зароджувалась у надрах тоталітарної системи.

У цьому ж числі повідомлялося про ще одну перемогу: редакція газети, виробниче об'єднання "Київський поштамт" та Київський обком партії взяли відповідальність на себе і всупереч постанові бюро Київського міськкому партії з першого жовтня

оголосили передплату також на російськомовний варіант "Вечірнього Києва". Таким чином, підступний задум київської партократії штучно обмежити вплив "Вечірнього Києва" на столицю, переорієнтувавши його російськомовного читача на свою слухняну газету, перейменовану з "Прапора комунізму" на "Київський вісник", зазнав краху. Підсумки передплати показали: "Київський вісник" не набрав бажаного накладу за рахунок російської мови, а загальний тираж уже незалежної від партії "Вечірки" не тільки не зменшився, а й помітно зріс, досягши 576 тисяч примірників.

Це був на той час найвищий наклад серед вечірніх газет Радянського Союзу з московською та ленінградською включно. У цьому ще один феномен київської "Вечірки", яка стала справді незалежною від влади, від партій та грошових мішків газетою, політичну лінію якої визначав журналістський колектив.

1. Редакційний архів "Вечірнього Києва".
2. Вечірній Київ. — 1989. — 5 січ.
3. Там само. — 12 січ.
4. Там само. — 23 січ.
5. Правда. — 1989. — 6 січ.
6. Вечірній Київ. — 1989. — 2 верес.
7. Радянська Україна. — 1989. — 29 квіт.
(Ця інформація була передана каналами Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ) для публікації у республіканських, обласних партійних, міських великоформатних та вечірніх газетах, передачі по Держтелерадіо УРСР. Така приписка вважалась офіційною вказівкою і підлягала обов'язковому виконанню. Ужє цей факт переконливо засвідчив, хто насправді стоїть за випадом "Робітничої газети".)
8. Вечірній Київ. — 1989. — 10 трав.
9. Особистий архів автора.
10. Повідомлення окружних виборчих комісій про результати виборів народних депутатів Української РСР по місту Києву // Вечірній Київ. — 1990. — 7 берез.

11. Українське радіо, яке оперативно інформувало про хід виборів по всій республіці, три дні поспіль замовчувало результати по Прирічному виборчому окрузі в Києві. Як потім стало відомо, Центральна виборча комісія затребувала всі бюлетені з цього округу для додаткового вивчення, але жодних помилок чи порушень в підрахунку голосів не виявилось.

12. На одних із зборів партійного активу Києва, участь у яких брав також В. Щербицький, хтось із ветеранів партії написав записку в президію з пропозицією випустити кийську "Вечірку" також "мовою міжнаціонального спілкування". Судячи з того, що ця записка була зачитана і Щербицький пропозицію підтримав, більше того — оперативно її реалізував, можна припустити, що та записка не була випадковою, і крок цей був ретельно задуманий.

13. Про мову "Вечірки" // Вечірній Київ. — 1989. — 4 квіт.

14. Вечірній Київ. — 1990. — 2 квіт.

15. Там само. — 11 верес.

16. Там само. — 14 верес.

17. Згодом цим же шляхом пішла маріупольська міська газета Донецької області "Приазовський рабочий", звернувшись 31 липня 1990 року з аналогічною анкетою до своїх 132 тисяч читачів, тут же висловивши думку редакційного колективу: зареєструвати газету як незалежну, зняти із титулу партійний лозунг "Пролетарі усіх країн, єднайтеся!"

18. Ці результати потім були головним козирем у суперечках з міськкомом партії. Коли керівництво ставало надзвичайно агресивним і дорікало редакторів надто

великою незалежністю, нагадуючи, що він редагує газету міськкому партії, я відповідав: "Партія завжди декларує, що прислухається до думки народу і діє в його інтересах. Подивіться лантухи листів у редакції — понад 45 тисяч — у них думка народу, який хоче, щоб "Вечірній Київ" став незалежною газетою. То може пора, не на словах, а на ділі прислухатись і врахувати?..

19. Вечірній Київ. — 1990. — 14 верес.

20. Редакційний архів. Річні звіти бухгалтерії видавництва "Київська правда". У той час, звичайно, журналісти "Вечірки" не могли знати, що чекає Україну незабаром, і наївно вважали, що зможуть вести редакційну економіку не менш успішно.

21. Голова Держкомпреси Юрій Дяченко довго розглядався Заяву, вагаючись, чи приймати її. Я йому вирішив допомогти порадою: "Треба діяти згідно з Законом. Адже немає жодних причин відмовити". "Але ж вони (він багатозначно звів очі догори) зможуть подати до суду — згідно з тим же Законом". "Звичайно, — переконував я далі. — В такому випадку ми будемо разом і висвітлюватимемо судовий процес у газеті, апелюючи до громадськості. Якщо ж у реєстрації буде відмовлено, тоді до суду звернеться редакція — згідно з Законом. І також висвітлюватиме судовий процес. Але тоді ми вже будемо по різні сторони барикади". Не знаю, чи мої резони, чи щось інше подіяло, але через два тижні "Вечірній Київ" був зареєстрований як незалежна газета, засновником якої є трудовий колектив.

22. Вечірній Київ. — 1990. — 29 верес.

Журналістська етика і вибори

За роки незалежності ми всі стали свідками того факту, що в нашій журналістиці поновилася у своїх правах індивідуальність, майстерність представників ЗМІ, відповідно до сучасного законодавства з питань преси розширилися їх права та обов'язки, активізувалися проблеми соціальної відповідальності, професійної майстерності. Саме професіоналізм, дотримання журналістської етики стали гаслом доби на сучасному етапі. І їх сьогодні має об'єднувати єдина платформа — це сповідування загальнолюдських цінностей, злагоди та консолідації в суспільстві. А досягається це завдяки дотриманню журналістами основних професійних принципів, які діють у світовій журналістиці. Це — об'єктивність і правдивість, це — переконаність і принциповість, це — організованість і дисципліна, це — вміння швидко орієнтуватися в конкретно-історичних умовах і вміння їх правильно оцінювати. Сюди ж можна віднести точність, коректність, аргументованість та цілісність. Ця сума професійних правил найбільш точно відповідає теорії "соціальної відповідальності журналіста", яка притаманна саме демократичному суспільству.

Передаючи інформацію широкій аудиторії, журналіст повинен будувати її на достовірних фактах, спиратися на міцну соціологічну основу. Це — по-перше. По-друге, знати і вміти використовувати свої права та обов'язки як учасник інформаційних процесів. Тому статус журналіста надзвичайно тісно пов'язаний з нормами професійної етики, сучасним законодавст-

вом щодо функціонування ЗМІ.

На сьогодні норми діяльності вітчизняних мас-медіа під час виборчих кампаній регулює ціла низка законів та офіційних документів. Серед них, зокрема, Закони України "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", "Про вибори народних депутатів", "Про вибори Президента України". А також деякі документи Центральної виборчої комісії — "Про порядок використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації під час виборів Президента України у 1999 році", "Про дотримання положень Закону України "Про вибори Президента України" щодо проведення передвиборної агітації" та ін.

Проте поряд із чинним законодавством важливу роль у діяльності мас-медіа відіграють і принципи журналістської етики. Про це, зокрема, свідчить досвід президентських виборів 1994 року. У травні 1994 року на міжнародному семінарі "Засоби масової інформації і вибори", який відбувся у Києві, був прийнятий Кодекс професійної етики журналіста. У документі зазначені 10 основних принципів щодо об'єктивної та чесної діяльності журналістів під час президентських перегонів 1994 року.

Враховуючи цей позитивний досвід стосовно дотримання представниками мас-медіа етичних норм поведінки, Національна СЖУ в липні 1999 року запропонувала Центральній виборчій комісії виробити спільні правила поведінки ЗМІ на президентських виборах. Зокрема, йшлося

про те, що до 1 серпня 1999 року необхідно було розробити механізми, які б забезпечували рівні можливості в ЗМІ всім кандидатам у президенти. Саме на цьому наголошувалося на пленумі правління СЖУ, де обговорювалося питання "Вибори київського голови і преса: уроки на президентські вибори".

Зокрема, згадувалося 3 червня 1999 року, коли відбулося сесійне засідання Київради, яке проводив О. Омельченко вперше як міський голова. На ньому, а також на прес-конференції, яка відбулася після засідання, було порушено питання про етику й поведінку деяких журналістів та ЗМІ до і після завершення виборів міського голови.

Ми, кияни, пам'ятаємо, як напередодні виборів з радіо- та телефіру загальнодержавного значення майже зникла достовірна інформація про життя столиці, діяльність її керівництва. А та, що з'являлася, подавалася дозовано і в перекрученому вигляді. Так, канал "Інтер" вдавався до низькопробних відеокліпів, аби принизити перед виборцями постать голови Київради та міськкадіміністрації.

Відтак на прес-конференції нинішній міський голова заявив, що подаватиме судові позови на деякі ЗМІ не тільки про захист своєї честі й гідності, а й про порушення ними чинного законодавства України. Він не вимагав матеріальної компенсації, а тільки того, аби позбавити деякі телеканали (такі, скажімо, як "Інтер") ліцензії на вихід в інформаційний простір України...

"Цікаво" було спостерігати ще й таке, коли представники деяких ТРК, які до виборів виступали проти Омельченка, у день його офіційного вступу на посаду міськголови намагалися негайно засвідчити йому свою лояльність.

Згадуючи ці та інші факти, голова Спілки журналістів І. Лубченко наголосив, що ЗМІ, які беруть участь у президентській кампанії, насамперед повинні дотримуватися закону. Необхідно підписати меморандум "За честь,

об'єктивність і високий професіоналізм". Він повинен стати основою для укладання Декларації, в якій редакції зобов'язалися б не обнародувати негативні матеріали про інші ЗМІ.

Під цим кутом зору необхідно було об'єднати зусилля всіх мас-медіа проти тих, хто висуває пресі й матеріальні позови. Зокрема, на пленумі було зазначено, що журналісти повинні зробити так, щоб особи, які вимагають від преси грошового відшкодування моральних збитків, просто бойкотувалися.

На думку СЖУ, слід було звернутися до Президента України і Верховної Ради України з метою створення Експертної ради щодо діяльності ЗМІ, яка б розглядала морально-етичні та інші аспекти, пов'язані з конфліктними ситуаціями в пресі.

У свою чергу, Верховна Рада України звернулася до ЗМІ з питанням про дотримання журналістської етики, про неприпустимість брутального, принизливого тону публікацій. Особливо, якщо мова йде про керівні гілки держави. Справді, можна мати антипатію до тієї чи іншої посадової особи, але друкувати бруд на її адресу — це образа найперше для держави. У нашій мові вистачає шляхетних, більш переконливих слів, щоб висловлювати і думки, і емоції. Критикувати уряд потрібно — так ведеться в усіх демократичних країнах. Але ж найбільш дієвою є критика розумна, обґрунтована. А опускатися до рівня бульварності — це найлегше, і зовсім не на користь ані критикам, ані державі. Але при цьому дуже важливо, щоб і влада в особі вищих посадових осіб намагалася бути стриманішою щодо опозиційних ЗМІ.

Досвід і виборів до Верховної Ради України 1998 року, і президентських перегонів 1999 року, на жаль, свідчить далеко не на користь етичної поведінки посадових осіб щодо окремих опозиційних видань та журналістів. На нашу думку, позитивним кроком у напрямі усунення неетичних норм діяльності посадовців ста-

не Кодекс державного службовця, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 7 листопада 2000 року. Ці правила є узагальненням стандартів поведінки та доброчесності державних службовців. Вони ґрунтуються на Конституції України та визначених законами України принципах державної служби, що спрямовані на створення умов для підвищення авторитету державної служби та зміцнення репутації державних службовців, а також інформування громадян про поведінку, яку вони мають очікувати від державних службовців. При прийнятті на державну службу працівник ознайомлюється з цими правилами, про що робиться письмове засвідчення в його особовій справі.

Проте, на жаль, ані Кодекс професійної етики українського журналіста, ані інформаційне законодавство, що регламентують норми поведінки представників мас-медіа під час виконання ними професійних обов'язків, не змогли запобігти випадкам порушення професійних принципів діяльності журналістів.

Малоприхована ангажованість вітчизняних мас-медіа у політичні процеси сягла закономірного апогею напередодні президентських виборів 1999 року. Чимало впливових журналістів віддали в жертву своє добре ім'я на користь окремих кандидатів у Президенти. З'явилися видання і телепрограми, що спеціалізувалися на "чорному досьє" та війні компроматів. Вельми активне залучення четвертої влади до політичної боротьби анітрохи не дивує: за останні кілька років ЗМІ впевнено трансформувалися в інструменти партій і приватних інтересів. І от ще цікаво: з одного боку, круті постперебудовні ЗМІ запевняють, наче вони створені на західний кшталт, з іншого боку, поєднання функцій журналіста і представника політичної партії під час виборчих перегонів в одній особі не мають нічого спільного зі світовим досвідом.

Пошлемося на конкретний досвід.

Згідно з професійними стандартами американських ЗМІ, журналісту (особливо якщо він висвітлює соціальні теми) не слід брати участь у політиці, громадських кампаніях, демонстраціях, підписувати петиції і працювати на організації, що є потенційними джерелами інформації. Бо слід "уникати навіть натяку на конфлікт інтересів".

Окрім того, поважні американські редакції запроваджують власні статuti поведінки, які на додаток до національного кодексу містять ще суворіші обмеження. Так, у "Los Angeles Times" вимога політичної нейтральності поширюється не лише на працівників, але й на їхнє оточення: якщо журналіст газети має близьких родичів або друзів у політичній організації, він повинен утримуватися від будь-яких публікацій про неї. Ще суворіший етичний кодекс "Washington Post" стверджує, що участь родичів кореспондента в громадському житті "може скомпрометувати репутацію" видання. Правило №1 "New York Daily News" попереджає: усі службовці газети, від видавця до технічного виконавця, не мають права обіймати державні та громадські посади, працювати на політиків не лише за платню, але навіть на волонтерських засадах, тому що "немає нічого більш підозрілого й уразливого для довіри, ніж союз між журналістикою і політикою".

Про бездоганну репутацію в умовах цивілізованої конкуренції піклуються не лише американські мас-медіа. Міжнародний кодекс етичних норм, прийнятий Товариством професійних журналістів, забороняє прес-особам працювати за сумісництвом, вступати до об'єднань, обіймати державні пости, якщо може "скластися уявлення про конфлікт інтересів". Кодекс журналістів Республіки Словенія рекомендує "припинити свою професійну діяльність під час заняття політикою. Це дозволить уникнути відчуття подвійного стандарту і лояльності".

Східні сусіди теж не в захваті від злиття четвертої влади з першими трьома. У всякому разі, Кодекс професійної етики російського журналіста, затверджений у 1994 році, відстоює досить жорстку позицію: "Журналіст вважає свій професійний статус несумісним із обійманням посад в органах державного управління, законодавчої або судової влади, а також у керівних органах політичних партій та інших організацій політичної спрямованості".

На жаль, в Україні питання про "сумісників" просто ігноруються і законодавством про ЗМІ, і етичним кодексом.

Утім є й окремі протилежні приклади. Німецький кодекс преси, покладаючись на порядність і моральну охайність фаворитів пера, до сплетіння інтересів ставиться лояльно: "Якщо журналіст або видавець... обіймає будь-яку посаду, наприклад, в уряді, державному органі або у фірмі, то він повинен суворо стежити за розмежуванням своїх функцій. Те ж стосується і зворотних випадків". Експерти німецьких медіа запевняють, що за останні 20 років у Німеччині не було жодного істотного порушення цього правила.

Не має аналогів і така вітчизняна практика — поєднувати посаду прес-секретаря органу влади або іміджмейкера кандидата в президенти з позицією шеф-редактора великого національного ЗМІ. Якщо прислухатись до Іспанського (та Каталонського) кодексу, "неприпустимо поєднання журналістської професії... з різними видами рекламної діяльності, public relations та іміджмейкерством... як в публічних організаціях, так і в приватних компаніях".

Взагалі, на Заході прес-аташе — зазвичай не журналісти, а фахівці з PR. Хоча, наприклад, у Швеції редактори газет іноді стають прес-секретарями або радниками держaparату. Але там для "перебіжчиків" встановлено залізне правило: звільнення з попереднього місця роботи.

Що ж до тенденційних авторських програм і друкованої публіцистики, то європейські країни по-різному ставляться до конфлікту між ідеологічною позицією журналіста і його обов'язком об'єктивно висвітлювати події. Кодекс Хорватії визнає, що "як і будь-який громадянин, журналіст має право на політичні та інші переконання і пристрасті, однак у своїй роботі він професійно дистанціюється від подій, що відбуваються". Про те ж піклуються й етичні кодекси Швеції, Норвегії та Польщі.

Зате у Фінляндії "журналіст не повинен діяти всупереч особистим переконанням", та й у Швейцарії "ніхто не має права примушувати журналіста висловлювати думку, яка може суперечити... його совісті". Настільки ж ризиковані правила Італії та Росії, де "журналіст не зобов'язаний бути нейтральним".

Кодекс преси Німеччини і Кодекс журналістів Республіки Словенії жорстко обмежують свободу вираження думок лише напередодні виборів, зобов'язуючи репортера або редактора, який висвітлює виборні баталії, "висловлювати також ті думки, які він не поділяє" (цей принцип поширюється на будь-яку інформацію, навіть захищену свободою преси). Між іншим, і за Законом "Про вибори Президента України" (ст. 7. 4) ЗМІ "зобов'язані об'єктивно висвітлювати" виборчий процес (на жаль, про критерії об'єктивності не йдеться).

Збалансованість політичної інформації стає головним постулатом етики закордонних електронних мас-медіа. Із наближенням виборів магнати, наприклад NBS, керуються правилом "рівних шансів". Тобто якщо офіційно зареєстрований кандидат на будь-яку громадську посаду виступає в одній із програм NBS у будь-якому амплуа, політичному або ні, до NBS можуть звернутися з вимогою дати "рівну можливість", яку, за звичаєм, називають "рівним часом", іншому офіційно зареєстрованому кандидату на цю ж посаду. Політика тотожних шансів містить ще одне беззаперечне правило: су-

первідверта підтримка одного кандидата, з погляду західних стандартів, є брутальним порушенням демократичних принципів.

Зате в нас підтримка улюблених претендентів у шані, тим більше, тільки державним ЗМІ "забороняється підтримувати або віддавати перевагу в будь-якій формі тому чи іншому кандидату в Президенти" (ст. 33. 2 Закону "Про вибори Президента України").

Щоб боротьба за електорат не перетворилася на війну гаманців, досить цікаві заходи винайшло французьке законодавство: тут протягом трьох місяців перед будь-якими виборами платна політична реклама й інформація в пресі, на радіо і телебаченні заборонена, а безкоштовна суворо обмежується.

Кодекси етики багатьох країн проголошують ще одну аксіому. "У справжній журналістиці встановлюється чітка межа між новинами і коментарем. Зведення новин не повинні містити думки або упередження журналіста, а зобов'язані викладати тему з усіх боків", — стверджує Кодекс етики США.

Неодмінне розмежування фактів і коментарів встановлено правилами Ірландії, Італії, Латвії, Польщі, Швеції, Росії.

Щодо українських традицій, як уже зазначалося, досить згадати новини "Інтер" напередодні виборів мера Києва (1999).

Щоправда, під час боротьби за крісло голови держави "внесення в інформаційні телерадіопрограми агітаційних матеріалів кандидатів у Президенти України або політичної реклами не допускається" (ст. 33.6).

На тлі американських, європейських і навіть російських стандартів Кодекс професійної етики українського журналіста, прийнятий 1997 року на IX з'їзді СЖУ та доповнений на X з'їзді СЖУ в 2002 році, здається занадто вже демократичним.

Фактично, він обмежується декларацією формальних фраз на кшталт: журналіст "є скромним, наполегливим і працелюбним на

шляху до творчого визнання". Тут не згадується ані про подвійну лояльність, ані про партійну належність "скромних і наполегливих". Адже, як писав Шопенгауер, "я дуже побоююся, що дурні наслідки свободи преси значно переважають користь від неї". Торкаючись проблеми високоякісної професійної журналістики, її етики та свободи, слід зауважити, що досягаються ці високі стандарти завдяки все-таки саморегулюванню професії. Про це, до речі, йдеться в Резолюції № 1003 про журналістську етику, яка була прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи в 1993 році. У ній передбачалася необхідність створення засобами масової інформації органів саморегуляції, проведення межі між новинами і судженням про них, перевірки істинної інформації, що передається.

Парламентська асамблея звернулася до Ради Міністрів із закликом запропонувати урядам держав-членів передбачити законодавчі гарантії ефективної організації державних ЗМІ для того, щоб забезпечити нейтральність інформації, плюралізм думок та збалансованість доступу до роботи в ЗМІ чоловіків та жінок, а також надання рівного права на відповідь будь-якій фізичній особі, що стала жертвою повідомлень у пресі. Виступаючи у 1993 році у Варшаві на семінарі ОБСЄ, присвяченому ЗМІ, представник ЮНЕСКО навів слова Генерального директора ЮНЕСКО про те, що питання етики — справа професіоналів і лише їх, а не урядів, навіть якщо це стосується національного чи міжнародного рівня.

Ще одним впливовим чинником перевірки виконання представниками ЗМК своїх моральних зобов'язань перед аудиторією стали вибори до ВР України 2002 року. Ще раз підтвердилася теза: сьогодні наші журналісти такі ж роз'єднані й поділені, як й усе суспільство. Спроби консолідуватися завжди залишалися лише спробами.

"Ми, українські журналісти, які підписалися нижче, гостро відчуваємо власну відповідальність за роль ЗМІ у проведенні

справедливих та вільних виборів навесні 2002 року. Роль мас-медіа у правовій державі для вільного та усвідомленого вибору громадян є непересічною. ЗМІ надають громадськості можливість ознайомитися з позицією політичних та громадських лідерів, давати їм оцінку, а політикам забезпечують можливість висловлювати своє ставлення до суспільних проблем і брати участь у вільному перебігу політичних дискусій" — цими словами починається звернення ініціативи "Журналісти — за чисті вибори", яке було підписано 15 вересня 2001 року 80 працівниками мас-медіа під час корпоративних слухань "Журналісти і вибори", організованих Інститутом "Республіка" і "Хартією — 4".

Звернення містить 12 пунктів, що визначають принципи, якими повинні керуватися журналісти у своїй професійній діяльності. Таким чином робиться спроба відділити журналістику від піару, як відвертого, так і прихованого. Журналіст повинен бути журналістом, піарщик повинен бути піарщиком, прес-секретар — прес-секретарем. Але це в ідеалі. Українські ж реалії дають нам зовсім інші приклади. І навряд чи їх вдасться побороти зараз, причому з різних причин, як суб'єктивних, так і об'єктивних.

Дехто вважав, що це звернення мали б підписати не просто журналісти, а керівники мас-медіа. Адже журналісти є залежними від редакційної політики.

Це журналістське звернення передбачало створення Комісії з журналістської етики, яка мала на меті повноваження відстежувати та оцінювати ситуацію в журналістському середовищі, відділяти журналістику від пропаганди. У світі така практика є загально визнаною. До подібних комісій входять, зазвичай, авторитетні журналісти, слово яких важить чимало, з якими рахуються.

У деяких країнах такі комісії навіть мають право позбавляти журналістів їхніх прес-карток, тобто це означатиме, що ця

людина навряд чи після негативного висновку комісії зможе знайти собі роботу в сфері журналістики.

Наші журналісти навіть пропонували вдатися до радикальних засобів: заводити "чорні списки" журналістів, які порушують етичні засади діяльності.

Проте, як запевнили представники Інституту масової інформації, який тісно співпрацює з Міжнародною організацією "Репортери без кордонів", ніде у світі такі комісії саме перед виборами не створювалися. І саме в цьому слабкість даної ініціативи.

Головою Комісії було обрано редактора аналітичного тижневика "Дзеркало тижня" Володимира Мостового. Загальний склад комісії — 13 осіб. До неї увійшли — Михайло Батіч (УНІАН), Ліля Буджурова (Кримська асоціація вільних журналістів), Микола Вересень, Світлана Дорош (Українська служба Бі-Бі-Сі), Михайло Дорошенко ("Україна молода"), Степан Курпіль ("Високий замок"), Наталя Лігачова (сайт "Телекритика"), Ігор Лубченко, Олена Притула ("Українська правда"), Сергій Рахманін ("Дзеркало тижня"), Олександр Ткаченко ("Новий канал"), Ірина Чемерис (Інститут "Республіка").

Ініціатори очікували, що до звернення згодом долучаться й інші журналісти, а особливо регіональні. Планувалося, що через деякий час мав відбутися з'їзд учасників цього звернення. А Комісія мала б прозвітувати про свою роботу через півроку.

Хотілося б, щоб справді ця ініціатива була об'єднавчою для журналістів, а не навпаки. Нашим журналістам нема що ділити. Інформаційний простір ділять і без них, так само, як і голоси на виборах. А вибори обіцяли бути непростими. І журналістам залишалося зберегти мудрість, не воювати один з одним.

Ось, що сказав з цього приводу Володимир Мостовий: "Наші переконання, громадянська позиція ставлять перед кожним межу, яку переступати не можна. Це як у стрибках у довжину — можна

стрибнути далеко, але спробу не буде зараховано через заступ — порушення морально-етичних норм.

Підписати такий кодекс — це вчинок. Ми знаємо, що начальство у ЗМІ може й не поділяти моральних засад "підписантів", але це наша позиція. Спимо ж ми не з начальством, а з власною совістю. Не спиться..." [1].

До речі, і Конституція, і галузеве законодавство відповідають положенням звернення "Журналісти — за чисті вибори". Суто професійних правил у Кодексі лише два: п. 6 — "Редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу тощо не повинні фальсифікувати зміст" і п. 9 — "Новини, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного".

Решта ж пунктів — фактично взяті з чинного законодавства.

Звернення журналістської ініціативи "Журналісти — за чисті вибори"

"Ми, українські журналісти, гостро відчуваємо власну відповідальність за роль ЗМІ у проведенні справедливих та вільних виборів навесні 2002 року.

Роль мас-медіа у правовій державі для вільного та усвідомленого вибору громадян є непересічною. ЗМІ надають можливість громадськості знайомитися з позицією політичних та громадських лідерів, давати їм оцінку, а політикам забезпечує можливість висловлювати своє ставлення до суспільних проблем і брати участь у вільному перебігу політичних дискусій.

В умовах демократії медіа зобов'язані надавати виборцям інформацію в обсязі, достатньому для прийняття усвідомлених рішень.

Ми визнаємо, що наша відповідальність перед суспільством полягає у чесному дотриманні професійних та етичних норм.

Ми працюємо в різних ЗМІ, з різною редакційною політикою, з різними власниками. Тому ми свідомо не апелюємо до

поняття колективної відповідальності. Вибір кожного — за якими принципами працювати — стає сьогодні визначальним.

Тому підпис кожного з нас є особистою декларацією того, що ми під час виборчих перегонів у своїй журналістській діяльності будемо керуватися такими принципами:

1. Повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста.

2. Журналіста не можна службовим порядком зобов'язати писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить його власним переконанням чи принципам.

3. Інформаційні та аналітичні матеріали мають бути чітко відокремлені від політичної реклами відповідною рубрикацією. Редакційні публікації не повинні залежати від приватних чи комерційних інтересів третіх осіб.

4. Необгрунтовані звинувачення, твердження, які принижують людську гідність, суперечать журналістській етиці та ведуть до юридичної відповідальності.

5. Журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності.

6. Редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу, тощо не повинні фальсифікувати зміст.

7. Журналіст має використовувати законні методи отримання інформації з повагою до приватного життя людини.

8. Публікація про судові процеси не може бути упередженою щодо звинувачених. Журналіст не може називати людину злочинцем до відповідного рішення суду.

9. Новини, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного.

10. Точки зору опонентів, в тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано та контраверсійно. Так само мають бути подані оцінки незалежних експертів.

11. Не допускається таке вибіркове цитування соціологічних досліджень, яке призводить до викривлення змісту. Журналістські опитування громадян не повинні фабрикуватися з метою отримання наперед визначеного результату.

12. Ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання.

Ми закликаємо приєднатися до цього звернення тих журналістів, які розуміють важливість дотримання цих принципів та відчують відповідальність за особисту позицію перед майбутнім України.

Для дотримання культури професійної та чесної журналістики ми ініціюємо створення Комісії з журналістської етики."

14 квітня 2002 року відбувся (установчий) з'їзд Комісії з журналістської етики "Журналісти — за чисті вибори". Цій організації надано юридичний статус. Основний принцип роботи журналістів — принциповість в інформаційній галузі. Комісія почала працювати у символічний день — 16 вересня 2001 року, в річницю від дня зникнення Г. Гонгадзе. Були створені осередки в регіонах. Сьогодні рух за етичність підтримують багато журналістів, численні ЗМІ.

Серед плюсів діяльності Комісії є той факт, що під час передвиборних перегонів ніхто не зміг використати об'єднання для зведення особистих рахунків. Проте були й вади — члени Комісії (дехто з них) брали участь у виборах, а отже, обмежували свою участь в активному утвердженні етичних норм ЗМІ.

В цілому щодо виборів 2002 року, то об'єктивність у ЗМІ була низькою. З'явилося чимало безпідставних, непідтверджених фактами обвинувачень на адресу суб'єктів виборчого процесу. Особливо відзначилася за кількістю таких порушень газета "Киевские ведомости". Крім того, за два тижні до виборів однією з основних тем багатьох російських ЗМІ, які видаються під грифом "в Україні", стала тема впливу Заходу на

наш виборчий процес, що свідчить про спланованість такої одноставності.

Невипадково вибір народу продемонстрував кризу довіри до заангажованих ЗМІ: адже часто люди не голосували за тих, хто багато "світвся" на телебаченні, у ЗМІ. Виборцям доводилося самим розбиратися в потоці необ'єктивної інформації. І те, що більшість журналістів, які балотувалися на виборах різного рівня, програли кампанію, лише підтверджує недовіру електорату як до продажних ЗМІ взагалі, так і до журналістів зокрема.

Сьогодні роль Комісії полягає в тому, щоб відстежувати факти подачі сфальсифікованої недоброякісної інформації і давати їй відсіч. З цим ганебним явищем необхідно боротися попри розуміння того, що підконтрольні ЗМІ потрібні будь-якій владі і вона буде стимулювати їх підтримку.

Нині кількість членів Комісії розширилася з 13 представників до 21 за рахунок регіональних журналістів та громадських об'єднань ЗМІ.

Основна стратегія організації полягає у об'єднанні спільних зусиль щодо відстоювання права писати і говорити правду та цивілізованого вирішення конфліктних ситуацій в редакційних колективах.

"Ми, журналісти, які підписали Кодекс професійної етики, закликаємо всіх колег підтримати нашу ініціативу. Дотримання норм кодексу допоможе встановити стандарти та повернути ЗМІ довіру аудиторії" [2].

Щодо довіри, то вітчизняним ЗМІ довіряє майже 56 % українців. Зокрема, 13,3 % громадян довіряють ЗМІ цілком, а 40,6 % — швидше довіряють, аніж ні. Про це свідчать результати всеукраїнського соціологічного дослідження, проведеного 21-28 травня 2002 року Українським центром економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова.

За результатами опитування, ЗМІ тільки трохи поступаються інституту церкви, якій традиційно довіряє населення. [3].

За результатами дослідження читацької аудиторії періодичних видань, яке провела Українська асоціація видавців періодичної преси (опитано 2,5 тис. громадян віком від 18 років у 49 містах, 68 селах і 23 смт), наші ЗМІ за рівнем довіри населення поступаються лише церкві — матеріалам журналістів вірять 66 % населення. Більшість українців (88 %), як мінімум раз на тиждень читають періодичні видання, і лише 6 % абсолютно ігнорують пресу, бо беруть у руки газету не частіше ніж раз на півроку.

За словами Тетяни Репкової, директора з маркетингу Всесвітньої газетної асоціації, газетна галузь в Україні має стабільне майбутнє, а наш читач "дуже розумний, цивілізований і не поступається європейському читачу" [4].

Прагнення чесно та відкрито працювати в українському інформаційному просторі підтвердили й журналісти Інституту масової інформації.

У День журналіста України 6 червня 2002 року, ця організація, що здобула статус українського представника Міжнародної організації "Репортери без кордонів", прийняла Меморандум професійної солідарності, в якому зазначається, що "правдива, чесна, оперативна і неупереджена інформація — це наш спільний професійний обов'язок і наш спільний і найефективніший засіб самозахисту" [4].

Підписанти зобов'язуються надавати максимально можливу інформаційну підтримку одне одному в захисті своїх законних професійних прав і свобод та не брати участі в кампаніях з дезінформації, цькування, переслідування чи запровадження інформаційної блокади щодо будь-якого іншого учасника меморандуму.

При цьому журналіст не зобов'язаний поділяти точку зору Інституту чи "Репортерів без кордонів" на конфліктну ситуацію в медійному середовищі, але він бере на себе зобов'язання не залишати поза власною журналістською увагою факти утисків прав колег.

Особливої гостроти проблема щодо етичних принципів діяльності вітчизняних журналістів набула у жовтні 2002 року, коли почався рух українських представників ЗМІ проти цензури. Третього жовтня 2002 року учасники круглого столу "Політична цензура в Україні" підписали "Маніфест українського журналіста з приводу політичної цензури". Зокрема в документі зазначалося, що журналісти України, усвідомлюючи унікальне значення правдивого слова для розвитку і зміцнення нашої Батьківщини, усвідомлюючи особисту відповідальність за чесне інформування суспільства, знаючи, що страх завадить деяким нашим колегам підписатися під цим маніфестом, проголошують:

"1. В Україні існує політична цензура, засобами якої є цензурування, за вказівкою або згодою влади, програм на телебаченні і радіо, статей у пресі, тиск у різноманітних протизаконних формах на журналістів та окремі ЗМІ, які намагаються об'єктивно висвітлювати суспільно-політичне життя країни.

2. Політична цензура є приниженням журналістів та народу України.

3. Політична цензура є протизаконною: здійснюючи політичну цензуру, влада намагається обмежити конституційне право громадян на свободу слова, зафіксоване в Конституції, законах України, міжнародних правових документах, ратифікованих Україною, а отже, чинних на її території. Варто наголосити, що право свободи слова є невід'ємним правом українських громадян. Таким чином здійснюється грубе порушення одного з найважливіших засадничих принципів Конституції України. Те, що за наявності кричущих прикладів політичної цензури в Україні досі ніхто не був притягнутий за це до відповідальності, ми вважаємо глумлінням над законом і над правом українських громадян.

4. Ми, журналісти України, солідаризуємося з опором наших колег і вітаємо тенденцію, за якою в умовах посилення політичної

цензури в Україні журналісти від протестів одинаків переходять до колективних солідарних дій.

5. Ми, журналісти України, оголошуємо про готовність до загальноукраїнського страйку, з метою підготовки якого та інших солідарних дій журналістів на підтримку своїх колег створюється Ініціативна група.

6. Ми, журналісти України, шукатимемо усіх необхідних засобів для підтримки наших колег, звільнених з роботи чи переслідуваних у зв'язку з їхнім намаганням об'єктивно висвітлювати події."

З огляду на ту ситуацію, що суспільство фактично позбавлене проголошеного Конституцією права на отримання об'єктивної інформації, що в Україні існує політична цензура, яка, зокрема, насаджується Головним управлінням з інформаційної політики Адміністрації Президента та його керівником, створена згодом Незалежна профспілка працівників ЗМІ, до складу якої увійшли провідні журналісти України: Данило Яневський, Альбіна Трубенкова, Наталія Лігачова, Ігор Куляс, Віктор Уколов, Борис Гривачевський, Євген Глібовицький, Олесь Ковальчук, Андрій Шевченко, Роман Скрипін, Сергій Гузь, у своєму документі проголосила таке:

— проведення парламентських слухань з проблем політичної цензури (за участю народних депутатів, представників виконавчої влади, Адміністрації Президента, громадських організацій та журналістів);

— оголошення у ЗМІ мораторію на звільнення працівників із політичних та цензурних мотивів (ідеться про тих, хто підписався під "Маніфестом українських журналістів" з приводу політичної цензури та/або бере участь у створенні НПП ЗМІ);

— порушення Генпрокуратурою кримінальних справ за ознаками порушення статті 15 (третій абзац) Конституції, що забороняє цензуру;

— доведення до суду та покарання реальних винуватців загибелі наших колег, зокрема Георгія Гонгадзе та Ігоря Александрова.

Як відомо, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 року "Про парламентські слухання "Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова та цензура в Україні" 4 грудня 2002 року Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації було організовано парламентські слухання з вищезазначеної тематики. За результатами парламентських слухань, Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації було підготовлено проект Постанови Верховної Ради України "Про підсумки парламентських слухань "Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова та цензура в Україні". Зокрема, в документі зазначено, що під час слухань було проаналізовано проблеми і загалом ситуацію, що склалася в галузі ЗМІ, визначено їх місце та роль у системі соціальних інституцій та у взаєминах із інститутами влади й суспільства у цілому.

Відсутність достатніх, у тому числі й законодавчих, умов для виконання ЗМІ функцій інформування, громадської критики й контролю, а також налагодження процесу комунікацій між усіма складниками суспільства; відсутність умов для економічної незалежності ЗМІ; неконституційне управління інформаційним потоком з боку органів держаної влади є основними передумовами обмеження конституційних прав громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження поглядів і переконань та застосування в українських ЗМІ прямої та опосередкованої цензури, хоч це беззастережно заборонено Конституцією України.

В Україні склалася загрозлива ситуація у справі забезпечення основних прав та свобод людини й громадянина на отримання повної неупередженої інформації, необхідної для прийняття усвідомлених рішень. Не менш загрозлива ситуація склалася у справі забезпечення права журналіста на вільне, без зовнішнього тиску виконання своїх професійних обов'язків, що зумовлено

запровадженням політичної цензури. Засоби масової інформації втрачають належні їм у демократичному суспільстві функції посередника між владою та суспільством, перетворюються на знаряддя політичного впливу та маніпулювання.

З огляду на таку ситуацію в Постанові Верховної Ради України передбачається необхідність законодавчого забезпечення у внутрішні нормативні документи ЗМІ загальноєвропейських принципів журналістської діяльності, зокрема стосовно об'єктивності, збалансованості інформації та нейтральності ЗМІ до результатів свого інформування, а також законодавчого

забезпечення дотримання цих нормативних документів, професійних і етичних норм, прав власників і керівників ЗМІ, а також журналістів і творчих працівників через обов'язкове укладання між журналістами та власниками й керівниками засобів масової інформації трудових угод з урахуванням основних принципів внутрішніх нормативних документів засобів масової інформації.

1. *Україна молода*. — 2001. — 18 верес.
2. *Там само*. — 2002. — 16 квіт.
3. *Голос України*. — 2002. — 5 черв.
4. *Україна молода*. — 2002. — 6 черв.

В. Е. Шевченко,
асист.
УДК 070. 745/749

Системність у застосуванні декоративних елементів у сучасних періодичних виданнях

Декоративні елементи надають специфічних рис оформленню того або іншого типу видання. Їх відсутність погіршує орієнтацію читача, розмиває межі між публікаціями, послабляє деякі акценти, але не змінює зміст. Саме ця функція декоративних елементів дала їм назву службових. Справді, з точки зору оформлення, службові та декоративні елементи мають однакове призначення. Проте класифікація елементів періодичних видань щодо архітектонічної сутності дає підстави для формування групи архітектонічних елементів, які ми називатимемо декоративними. До цієї групи належать як службові, так і деякі з постійних елементів оформлення.

В. В. Попов та С. М. Гуревич до службових деталей зараховують назву газети, вихідні відомості, а також колонтитул, підпис, ініціал, текстівку, епіграф, міжшпальтні лінійки, відбиття [11, 95]. С. І. Галкін лінійки та прикраси також відносить до службових елементів [5, 45] через їх функцію — поділ газетної сторінки на самостійні фрагменти. В. Ф. Іванов розділяє службові та постійні елементи, до службових відносить вихідні відомості, колонтитул, авторський підпис, ініціал, а до постійних — заголовну частину, текстові матеріали і заголовки до них, ілюстрації, роздільні засоби [7, 42]. Більшість дослідників оформлення видань вважають, що декора-

тивні елементи є лише допоміжним засобом оформлення і відносять до них всі нешрифтові елементи, які складаються із набірного орнаменту, геометричних фігур, різних знаків, лінійок.

У нашому розумінні, декоративні елементи не лише виконують службову функцію виділення, відокремлення та акцентуації, але й формують послідовність сприйняття матеріалів на сторінці, поділяють їх на блоки, надають ритмічності, разом із шрифтовими та зображальними елементами утворюють систему, яка визначає архітектонічний тип видання. Важливою для декоративних елементів є постійність у застосуванні та з'єднанні з іншими елементами видання. Отже, до декоративних елементів належать:

- лінійки, повні або неповні рамки;
- різноманітні фігурні позначки, кінцівки;
- плашки, підкладки;
- ініціал.

Своїм загальним виглядом, гармонійним сполученням із графікою сторінок декоративні елементи сприяють створенню певного відчуття при огляді періодичного видання (естетична функція), допомагають орієнтуватися в його структурі (видільно-роздільна функція), а також загострюють увагу на окремих публікаціях та їх частинах (функція акцентування). Архітектонічне

значення декоративних елементів, особливо лінійок, полягає у наданні конструктивної чіткості сторінці. Наприклад, рамка відкреслює тематичну добірку і однозначно вказує на її постійність; ініціал створює ритм читання, вказує на початок матеріалу або його частини; підкладка під додатковим текстовим матеріалом підкреслює його другорядність, хоча вріз на підкладці є знаковим сигналом важливості повідомлення, рамка навколо сторінки не лише її обмежує, але й відображає постійне "обличчя" видання.

Лінійки, що відкреслюють добірки в бічних блоках або відокремлюють певний матеріал внизу чи посередині сторінки, створюють самостійні структурні одиниці, ділять розворот на частини, спрямовують погляд читача в горизонтальному або вертикальному напрямку.

Більшість сучасних газет мають блокову структуру, але присутність в їх архітектоніці декоративних елементів утворює вертикальний або горизонтальний ритм на сторінці. Вертикальний рух найчастіше виникає завдяки лінійкам та рамкам, що відокремлюють бічний блок. Лінійки на висоту сторінки трапляються в 80 % сучасних газетних видань. Проте 3 % газет мають горизонтальний ритм. Взагалі горизонтальні лінійки для відокремлення матеріалів трапляються рідше, ніж вертикальні: 40 % газет використовують горизонтальні лінійки і 73 % — вертикальні. Функції горизонтального розмежування виконують заголовки, рубрики на плашках. Лише 10 % газет взагалі не користуються вертикальними лінійками, а віддають перевагу горизонтальним. Вертикальне відокремлення в деяких випадках здійснюється вертикальними плашками-рубриками. У 20 % газет вертикальні лінії більшої товщини, а в 10 % навпаки — горизонтальні. Це надає графіці сторінки необхідну сталість, яскравість.

Засобом розчленовування матеріалів добірки при відсутності заголовків стають збільшені початкові рядки, фігурні еле-

менти, проміжки або ініціал. Заголовки використовуються для відокремлення частіше — у 50 % газет, але трапляються й горизонтальні та вертикальні риси — у 15 %, кружки — у 8 %, зірочки, прапорці, квадрати — у 4 %, іноді — підкладки та рамки.

Створення акцентів — ще одна функція декоративних елементів. Прикладом акцентування за допомогою лінійок можуть служити сторінки газети "Столичные новости": лінійка єдина у виданні й використовується для колонтитулів, нечисленних виділень матеріалів за допомогою рамки (найчастіше бічний блок), обрамлення врізів, лише іноді — для зорового поділу вертикаллю. Ще один приклад акцентування — виділення бічного блоку постійної рубрики підкладкою, рамкою або лініями відмінного від інших накреслення.

Роздільно-об'єднуючі та акцентуючі властивості передбачають варіювання декоративними елементами за їх графічними параметрами, засобом передачі інформації відповідно до призначення. Кожне видання обмежує кількість та конфігурацію декоративних елементів і закріплює їх функції за іншими елементами. Наприклад, для поділу шпальт використовують прямі світлі лінійки, як кінцівки застосовуються кружки, квадрати, для відокремлення матеріалів добірки — лінійки або зірки, масні лінійки та рамки обмежують добірки, поділяють матеріали, плашки доповнюють колонтитули, фігурні елементи акцентують увагу тощо. Сусідні матеріали однакових розмірів, розміщені на одній сторінці, а надто при горизонтальній верстці, роз'єднуються лініями особливого накреслення або товщини — подвійними тонкими, рантовими, хвилястими, орнаментованими, пунктирними. Назва рубрики може продовжуватися плашкою, лід виділятися квадратиком або підкладкою, підпис відокремлюватися од тексту лінійкою.

На формування типу періодичного видання значною мірою впливає насиче-

ність сторінок декоративними елементами і їх різновиди. Деякі газети майже використовують декоративні елементи, а функції відокремлення та виділення виконують пробільні елементи. Наприклад, газета "Вечірній Київ" лише добірки обрамлює тонкими рамками, а всі інші матеріали відокремлюються проміжками або назвами рубрик на плашці. Якись газети використовують не тільки шість типів лінійок, а й весь набір декоративних елементів: плашки, ініціали, підкладки.

Слід зауважити: у безлінійкових газетах кожен матеріал обмежений рамкою. Винятком є газета "Свобода", в якій *лінійки* та *рамки* не знайшли свого місця, і з усіх декоративних елементів застосовується лише ініціал, лінійка для підкреслення ліду (1-2 на номер) та плашка для рубрики (1-2 на номер). Навіть у колонтитулах будь-які декоративні елементи відсутні, а відокремлення матеріалів здійснюється збільшеними проміжками.

Найуживаніші декоративні елементи в сучасній періодичній пресі — *лінійки* та *рамки*. Лінійки можна знайти в кожній газеті. Рамки є різновидом лінійок, до того ж часто використовуються неповні рамки, якими обмежена лише частина тексту. 18 % газет взагалі не відокремлюють матеріали лінійками, а використовують підкладки, фігурні позначки. Деякі видання всі матеріали розміщують у рамках.

Особливості взаємодії декоративних елементів із врізами та заголовними компонентами

Функції декоративних елементів у сполученні з іншими відрізняються: у врізах це — виділення, у заголовках і рубриках — постійність застосування, закладена в макеті, у текстових матеріалах — об'єднання або відокремлення, усередині тексту — позначення початку або закінчення, розбиття на частини. Рубрики та заголовки сполучаються з декоративними елементами в 73 % видань.

У 60 % сучасних періодичних видань для виділення врізів використовують декоративні елементи. Найчастіше це лінійки та рамки. Лінійками врізи підкреслюються, відокремлюють зверху та знизу, вертикально ліворуч або кутовою подвійною. Рамки для врізів обирають прості, фігурні, з тінню або заокруглені, доповнюють заголовками на плашках, зображеннями, підкладками, роблять на виворотку, додають фігурні елементи. Нерідко врізи виділяють лише підкладками простими або зображальними, фігурними елементами, проміжками чи вирівнюванням.

Рубрики мають постійне оформлення у 95 % видань: у 79 % — назви рубрик розміщені на плашках, у 10 % — у звичайних, заокруглених, фігурних рамках. Плашкавивороток застосовується для назв рубрик у 50 % газет, вона може поєднуватися з фігурними елементами у вигляді кружків, прапорців, зображення. Також застосовуються фігурні або подвійні лінійки, підкреслення лінією, крапками, виділення лише шрифтом та фігурними елементами. Цікавим є виділення рубрики у газеті "Наша газета +". Для цього назва рубрики зорозовується широкою лінією у вигляді плашки на ширину матеріалу.

Заголовок або інші заголовні компоненти, виділені декоративними елементами, швидше привертають увагу читача, тому в 29 % видань заголовки беруться в рамки, напіврамки, підкреслюються або відкреслюються лініями. Для виділення них використовуються заокруглені рамки, підкладки. У "Літературній Україні" не лише всі заголовки в подвійних рамках, але ще й рубрики в заокруглених рамках, підкреслені лінійками з крапками. В деяких газетах заголовок підкреслюється лише у випадку його розташування всередині тексту.

Підписи виділяються декоративними елементами у 40 % сучасних газет. У газеті "Нова генерація" підпис береться в рамку із додаванням логотипу газети. "Київській телеграф" між текстом та підписом

застосовує лінійку 0,12 мм, а знизу — крапку. В газеті "Правда України" підпис виділяється лініями лише у разі розміщення над матеріалом.

Лінії виділяють підписи:

- знизу в 44 % газет;
- зверху в 13 % газет;
- одночасно зверху та знизу в 25 % газет.

У багатьох періодичних виданнях для обрамлення та підкреслення рубрик, підписів застосовується спеціальний фігурний тип лінійки. Якщо на сторінці інші декоративні елементи відсутні, таке акцентування виступає як зорово-значеннєвий поділ.

Взаємодія заголовних та декоративних елементів постійна для кожного видання:

- рубрики та заголовки на виворотку;
- заголовні компоненти у рамці, відкреслені зверху та знизу, оточені складеними лініями;
- заголовок або рубрика підкреслені, у напіврамці; беруться в рамку лише у визначених випадках: бічний блок, заголовок добірки, глухий заголовок;
- назва рубрики продовжується лінією або плашкою;
- врізи на підкладці, у рамці звичайній або тіньовій фігурними елементами, рамкою;
- підкладка або рамка об'єднує заголовні компоненти у блок.

Декоративні елементи як складова частина колонтитула

Колонтитули є у кожній газеті, до того ж їх різне розташування, поєднання з декоративними та пробільними елементами значно впливає на архітектоніку газети. У літературі з оформлення видань колонтитулам відведено один-два абзаци, тому зупинимося на них докладніше.

Згідно із визначенням, колонтитул — текст заголовка, що з'являється над або під основним текстом на всіх сторінках, окрім титульних, або на парних і непарних сторінках. Розрізняють постійний колонтитул — однаковий по всьому виданню та пере-

мінний — такий, що змінюється від одного розділу до іншого. Як правило, колонтитул друкується в одному рядку з колонцифрою та окреслюється лініями з одного або обох боків на формат сторінки [13, 87-88].

До складу колонтитула в газеті входять: назва видання, номер сторінки, дата і номер випуску, інколи назва тематичної сторінки. Для виділення колонтитулів на сторінці та позначення у виданні в цілому використовують декоративні елементи — лінійки, плашки, рамки. Але деякі газети декоративні елементи в колонтитулах не використовують, або застосовують орнаментовані, зображальні елементи.

Зображення або логотип у колонтитулах можна побачити у 43 % сучасних загальнонаціональних газет. Повторення малюнка назви газети на кожній сторінці — важливий прийом оформлення і застосовується переважно у верхньому колонтитулі посередині сторінки. Логотип газети трапляється у 13 % видань і має вигляд скороченої назви газети.

У сучасних газетах колонтитул має кілька варіантів оформлення: 59 % видань розташовують колонтитул зверху, 38 % — одночасно зверху та знизу, 3 % — знизу. Верхній колонтитул — найпоширеніший. Він виставляється вгорі сторінки на весь її формат, знизу відбивається від тексту тонкою чи напівжирною лінійкою, плашкою. Зовні зазначають номер сторінки, на внутрішніх полях — дату виходу, в центрі, посередині сторінки — назву газети або залишають вільне місце.

До складу верхнього колонтитула нерідко входить назва тематичної сторінки, іноді зазначається кількість номерів газети за поточний рік або від дати заснування. Газета "Київська правда" біля номера сторінки ставить скорочену назву, "Українське слово" — число номерів, "Високий замок" — лінійку оформляє у вигляді силуету міста, "Деловая неделя" номер сторінки зазначає на виворотку, "Сегодня" — на чорному крузі вивороткою. У верхньому колонтитулі

замість назви розміщують логотип або зображальну назву.

Один із варіантів верхнього колонтитула — розірваний (20 % газет). Так, наприклад, у газеті "Голос України" на зовнішньому полі колонтитула дається назва тематичної сторінки, а з внутрішнього боку — назва газети, дата і номер сторінки. В газеті "Українське слово" на зовнішньому полі йде дата, а всередині газети — назва й порядковий номер, проте на відміну від інших газет, де номер позначається символом №, тут йде скорочення слова "число" й виходить — "ч. 2".

Нижній колонтитул без верхнього практично не застосовується (лише у 3 % газет). Але досить часто сучасні газети використовують одночасно верхній та нижній колонтитули (38% газет). Такий варіант не завжди містить колонти-тульні дані: сторінка може бути оточеною рамкою, нижній колонтитул складається лише з лінійки, плашки без будь-яких написів. Якщо ж у газеті й верхній, і нижній колонтитули інформативні, тоді в нижньому колонтитулі здебільшого подають рекламу, назву газети, номер сторінки, цитату.

На плашці нижнього колонтитула частіше виставляють номер сторінки (33 %), а у верхньому — назву тематичної сторінки (21 %) та дату (25 %). Видільно-роздільні функції у верхніх колонтитулах виконують найчастіше лінійки знизу (38 % газет), зверху (2 %), розірвані (15 %), подвійні (12 %), плашки (20 %), плашки-виворотки (5 %), одночасно плашки та лінійки (10 %), іноді плашки в рамках, фігурні лінійки, тінюві рамки.

При розташуванні елементів колонтитула не на всю ширину сторінки, їх часто зсувають до зовнішнього поля, відбивають лінійкою. У газеті Ч, наприклад, у верхньому колонтитулі зовні дається назва тематичної сторінки, посередині зображення-логотип; а в нижньому — біля внутрішнього поля — назва видання, й обидва колонтитули виділені подвійною колонлінійкою. Нижній колонтитул здебільшого стоїть на внутрішній

частині розвороту і відкреслюється лінійкою.

Призначення декоративних елементів

Системний розгляд декоративних елементів дає змогу виділити кілька типів їх застосування: неорганізоване, безладне використання, систему закріплення декоративних елементів за структурними одиницями газети і відносно організований стиль — закріплення за сторінкою або місцем на сторінці.

Архітектонічність використання лінійок у газеті виявляється в їх насиченості залежно від призначення. Загальне призначення — відокремлення одного матеріалу від іншого. Але для відокремлення матеріалів у добірці, виділення самої добірки серед інших добірок, позначення на сторінці, поділ окремих матеріалів або шпальт використовують лінійки різної насиченості: тонку світлу (міжшпальтну), світлу напівжирну (для відокремлення матеріалів добірки), світлу жирну (для виділення добірки всередині блоку), масну (для позначення блоку на сторінці).

Сьогодні деякі газети застосовують як лінійки 5-6 типів (жирні, подвійні, штрихові, орнаментовані, напівтонові), так і лише один тип лінійок відповідно до технічних вимог у межах одного звичайного номера рекомендується застосування двох-трьох малюнків лінійок і не більше двох малюнків-прикрас. Припускається застосування одного або трьох малюнків — *лінійок* і *прикрас*.

Різні за малюнком та насиченістю лінійки використовуються або безсистемно, коли відсутнє основне призначення відокремлення і виділення матеріалів, або залежно від змісту відбувається систематизація за накресленням і насиченістю (приміром, добірка виділяється масними лініями, а матеріали в ній тонкими).

Найчастіше використовуються світлі тонкі лінійки (у 80 % газет). Виданню, що

"працює" на газетних світлих лінійках і широких проміжках, простіше перейти до безлінійкового стилю оформлення. Тенденція відповідності — один тип лінійок або рамка — поширена в більшості сучасних газет. Застосування одного-двох видів світлих лінійок цілком виправдане: жирні лінійки спрощують структуру сторінки, а рамка контрастує із зображальним матеріалом.

Газети з одним типом лінійок (22 %) належать до світлих. Лінійки в них тонкі (0,12-0,4 мм). Рамки, складені з них, оточують врізи, бічні блоки або сторінку. Часто спеціальний тип лінійок використовується лише для колонтитулів. Застосування одного типу лінійок дає більше можливостей для маніпулювання іншими декоративними елементами — фігурними (90 %), підкладками (85 %), ініціалами (60 %).

Газети з двома типами лінійок (23 %) також світлі, але інших декоративних елементів застосовується значно менше, а ініціал взагалі не використовується. Чіткий розподіл лінійок за призначенням у таких газетах обов'язковий (приміром, одна вертикальна лінійка застосовується для відокремлення шпальт і матеріалів, а друга — у горизонталях, до того ж вертикальні лінійки завжди товстіші за горизонтальні).

Газети з трьома типами лінійок найпоширеніші — 29 %. У таких газетах також простежується відповідність малюнка лінійки призначенню. У газеті "Вечерние вести" три типи лінійок чітко розподілені за функціями: відокремлення матеріалів — 0,3 мм, відкреслення врізів 1,3 мм, сірі рамки добірок — 0,8 мм. Такий розподіл лінійок за призначенням чітко вказує читачеві на потрібний елемент, допомагає сприйняттю, розмежує поняття. У газеті "Сегодня" один тип лінійок використовують для рамок, інший — для підписів, третій — між шпальтами. Подвійні та потрійні лінійки в таких газетах можна побачити досить часто.

У сучасних газетах міжшпальтні лінійки застосовуються лише у 10 % газет. Відмова

від них пов'язана з тим, що хоча сторінка набуває чіткої вертикальної структури, проте можливості виділення та акцентування обмежуються. Саме тому частіше міжшпальтні лінійки застосовуються лише в частині матеріалів, наприклад, лише в матеріалах, не обмежених рамкою.

Різновидом лінійок можна назвати рамки та плашки. Тому кількість лінійок здебільшого визначається використанням рамок. Скажімо, якщо всі матеріали розташовані в рамках, не лише різноманітної товщини, але будь-якого накреслення — орнаментовані, сірі та чорні, подвійні та потрійні — тоді лінійки взагалі зайві.

Рамки мають чимало позитивних властивостей, насамперед естетичних, але потребують уваги. При розташуванні всіх без винятку матеріалів у рамках, їх видільна функція втрачається, до того ж утруднюється сприйняття читачем. Рамка навколо зображення змушує його компоненти тісніше зчіплюватися один з одним і, водночас, немовби виштовхує зображення, стає "пристроєм наведення і фокусування, розташованим між глядачем і зображенням" [14, 141]. Таке оформлення створює сильну насиченість сторінки, і його можна вважати доречним лише у випадках, коли на сторінці потрібно розмістити велику кількість різних матеріалів невеликого обсягу і відсутні зображення.

Це пов'язано з так званими "перцептивними силами", які пояснюються інтерпретативною потенцією площини. Якщо усередину прямокутника, пише Р. Арнхейм, помістити, наприклад, коло, і зсунути його до однієї зі сторін, тоді здається, ніби коло тисне на цю сторону і, немов під впливом якихось сил, прагне вийти за межі прямокутника [1, 28-30]. Це відбувається через те, що підсвідомість зберігає образ прямокутника, його вісі та діагоналі, уздовж яких діють сили, що стягують об'єкти до центра прямокутника. Об'єкт, розташований поза лініями структурного плану, дістає енергію, що перевищує доцентровий вплив

"перцептивних сил", і його значення залежить від місця розташування. Але якщо, як у більшості газет, на сторінці кілька зображальних елементів, тоді око зупиняється на більшому. Елемент, що міститься в центрі композиції чи близько до нього, або розташований за вертикальною віссю в центрі композиції, композиційно важить менше за елемент поза основними лініями структурного плану.

Додатковим засобом акцентування можна назвати розрив рамки. Найчастіше у такий спосіб оформляють назви рубрик, врізи. Неповні рамки надають особливого ритму сторінці й не лише розмежовують матеріали, але й виділяють їх з-поміж інших. Цікавим варіантом рамки є формування її з багаторазового повторення назви рубрики.

Значно привертає увагу тонка рамка з заокругленими кутами. Такий тип рамок застосовують як для коротких матеріалів, добірок, так і для врізів, заголовних компонентів.

Деякі газети всі сторінки оточують повною або неповною рамкою — вони можуть бути розірвані на внутрішньому полі або утворюватися верхнім та нижнім колонтитулом та бічною вертикальною лінією.

Отже, *лінійки* і *рамки* в сучасних газетах використовують для:

- створення горизонтального (вертикального) руху;
- виділення врізів, цитат, резюме, лідів; бічного блоку; добірки в окремому номері або у виданні в цілому;
- підкреслення рубрик, заголовків, підписів;
- відокремлення шпальт, окремих публікацій, матеріалів добірки;
- як кінцівку;
- як верхні або нижні колонтитули;
- формування рамок;
- обрамлення сторінки.

Останнім часом на сторінках багатьох газет з'явився такий декоративний елемент, як *плашка*. На плашках вміщують заголов-

ки, підзаголовки, врізи, рубрики, колонтитули. Сьогодні їх можна побачити у 82 % газет. Постійність використання плашки утворює змістовий елемент з чіткою орієнтацією читача, виділяє і одночасно відокремлює матеріали, а в деяких випадках розбиває текстові блоки на частини.

Основне призначення плашки — виділення рубрики (88 %), але на плашках розташовують підписи й текстівки (9 %), врізи (3 %). Розташування елементів на плашках ділиться на такі види: світло-сіра плашка, плашка-вивороток, плашка з лініями або рамкою, плашка — продовження назви рубрики.

Через головну функцію плашки — виділення — вони частіше бувають виворотками. Однак в газетах, структура яких не передбачає застосування рамок та лінійок, плашки, продовжені на всю ширину матеріалу, членують сторінку, утворюють змістові блоки. Зрідка можна бачити рубрику, розташовану вертикально на плашці. Таке оформлення є не тільки засобом акцентування, але й значно впливає на структуру сторінки.

У багатьох газетах (76 %) привертають увагу читачів матеріали на світлому фоні — *підкладці*. Підкладки, як і будь-який інший декоративний елемент, використовуються для виділення окремого матеріалу або добірки на сторінці, відокремлення бічного блоку або матеріалу, надання акцентів, утворення структурних одиниць. Вони можуть поєднуватися з лініями або рамками. На підкладках вміщують окремі текстові матеріали, заголовки, підписи, текстівки, врізи, бічні блоки, добірки.

Підкладки можуть замінити рамки та лінійки: бічний блок чи матеріал на ширину сторінки відокремлюється від інших у 23 % газет. Врізи, розташовані посередині текстового матеріалу, у 47 % видань виділяються підкладками без рамок і лінійок. Єдиним декоративним елементом, що використовує ДН, є підкладка — з них

утворюють рамки для врізів, бічних блоків, добірок, окремих матеріалів. Але більшість газет підкладки доповнюють рамками.

Отже, підкладки використовуються:

- для відокремлення текстових матеріалів, добірок, бічних блоків;
- для виділення врізів, рубрик, заголовків;
- як структурні одиниці;
- як фон.

Ще один важливий декоративний елемент залишився поза увагою в літературі з оформлення періодичних видань. Це — *фігурні елементи*, що трапляються у 57 % сучасних газет. Вони застосовуються як декоративно-видільно-роздільний засіб, що долучається до графіки сторінки для формування текстових блоків, заголовних компонентів, текстівок та підписів.

У 17 % газет невеличкі замітки або частини матеріалів розділяються зірками, кружками, складними візерунками, символічними й орнаментальними прикрасами, які стоять наприкінці або перед початком тексту. Такі елементи іноді утворюють лінійку, що оточує або відкреслює матеріал. Деякі газети прикрасами заповнюють вільний простір наприкінці публікації і завершують кути рамок. Фігурні елементи відділяють короткі повідомлення добірки або анонсу й одночасно виділяють їх.

У багатьох газетах крапки, кружки, ромбики заміняють значеннєві частини добірки, наприклад, заголовки коротких повідомлень, або підзаголовки великих текстів. Деякі газети заміняють зірками заголовки матеріалів добірки; розмежовують матеріали добірок, навіть із заголовками. Якщо публікація на цілу сторінку не має внутрішніх підзаголовків, її ділять на частини також фігурними елементами.

Фігурні елементи нерідко включаються у заголовний комплекс видання для відокремлення тексту від підзаголовків, лідів. Перед матеріалом без рубрики та заголовка у вигляді списку можуть подаватися основні

теми, яким передують фігурні елементи — кружки.

Важливе призначення фігурних елементів — вказівка на певний елемент газети (назву рубрики, підпис, вріз тощо). "Дзеркало тижня" для позначення рубрики перед її назвою ставить прапорець, інші видання — кружок або прапорець. Квадратом позначають лід, текстівки, відділяють підпис на початку матеріалу від тексту. У газеті "Столичные новости" цікаво оформлені цитати — на плашках з великими лапками попереду.

Перші сторінки газет мають найбільшу кількість фігурних елементів — в анонсах, рубриках коротких повідомлень, замість підзаголовків.

Одна з функцій фігурних елементів — позначка про закінчення матеріалу або кінцівка. Кінцівки не лише відділяють короткими тонкими лініями або значками розташовані один над одним короткі тексти або матеріали без підписів, у 7 % газет всі матеріали завершуються кінцівками. Інколи це — тонка лінійка, яка відокремлює текстовий матеріал від підпису. Але в газетах, які дають підпис на початку, кінцівкою може бути логотип.

Сьогодні застосовуються лише фігурні елементи з простим геометричним малюнком. Більшість газет використовує один-два види фігурних елементів. У газеті, в якій декоративні елементи ставляться без дотримання певної системи, важливі матеріали залишаються поза увагою читачів, акценти сторінки зсуваються, порушується ритм, графічна рівновага ліній.

Ще один декоративний елемент, який можна побачити на сторінках сучасних газет — *ініціал* — велика перша літера матеріалу, що вказує на початок публікації і використовується найчастіше у випадках, коли заголовок зрушений від початку матеріалу. Значне місце займають ініціали в газетах з малою кількістю лінійок і рамок. Ініціали акцентують увагу читача на початок матеріалу, який відокремлений від попереднього

лише збільшеним проміжком. Застосовується ініціал і як прикраса або коли сторінка не має зображальних елементів. У 47 % газет кожен матеріал починається зі збільшеної першої літери, але якщо замітка на 4-7 рядків — ініціал відсутній. Таке оформлення цілком відповідає технічним умовам (ініціал має закривати знизу не менше двох-трьох рядків тексту).

Розмір ініціальної літери постійний у 61 % сучасних газет, інколи варіюється залежно від обсягу текстового матеріалу на 2-7 рядків. Формат газетної сторінки також впливає на розмір ініціалів: у 80 % газет формату А3 — це 3 рядки текстового матеріалу, у газетах формату А2 — від 3 до 7.

Ініціальні літери розбивають текстовий матеріал великого обсягу без підзаголовків на частини. Архітектонічне значення ініціалів та кінцівок у тому, що вони є безпосередніми виразниками рубрикаційних членувань.

Отже, специфіка декоративних елементів полягає не тільки у наданні елементам газети потрібних акцентів, виділенні, відокремленні матеріалів, а й у систематизації самих архітектонічних елементів, їх комплексів. Призначення декоративних елементів у сучасних українських газетах полягає у створенні руху читання газети, розмежуванні окремих матеріалів, виділенні рубрик, колонтитулів, заголовків, врізів; групуванні добірок і розмежуванні окремих матеріалів; поділі текстових шпальт лініями; формуванні бічного блоку рамками та лініями; акцентуванні на початку, закінченні або фрагменті матеріалу ініціалами, кінцівками, фігурними елементами, лініями; обрамленні сторінок.

Насиченість сучасних газет декоративними елементами робить їх світлими (76 %) або темними (15 %) і це впливає на визначення архітектонічного типу. Відсутність декоративних елементів погіршує орієнтацію читача у виданні, розмиває межі між матеріалами, послабляє акцентування, проте неправильно розставлені акценти

порушують структурні зв'язки на сторінці і взагалі архітектоніку газети. В світлих газетах кількість декоративних елементів жорстко обмежена, зображальний матеріал добре виділяється і не заважає сприйняттю текстового. Непомірне використання різноманітних декоративних елементів створює враження темних плям.

1. Арнхейм Р. *Искусство и визуальное восприятие* / Сокр. пер. с англ. В. Н. Самохина. — М.: Прогресс, 1974. — 392 с.

2. Бакин В. В. *Оформление газет разного типа: Учеб.-метод. пособие* / Под ред. А. П. Киселева. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. — 71 с.

3. Бершов О. В. *Американські методики наукових досліджень у сфері друкованих засобів масової інформації* // Друкарство. — 2001. — № 2. — С. 18.

4. Валуєнко Б. В. *Зовнішнє оформлення друкованих видань: Способи композиційного зв'язку шрифту і зображення* // Друкарство. — 1999. — № 3. — С. 12-13.

5. Галкин С. И. *Оформление газеты и журнала: От элемента к системе. Общее и особенное в худ.-техн. конструировании период. изданий*. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 152 с.

6. ДСТУ 3018-95. *Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення*. — К.: Держстандарт України, 1995. — 21 с.

7. Іванов В. Ф. *Техніка оформлення газети: Курс лекцій: Навч. посібник для студ. фак. журналістики*. — К.: Знання, 2000. — 222 с.

8. Киселев А. П. *От содержания к форме: Основные понятия и термины газетного оформления*. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. — 48 с.

9. *О газетах и вокруг них: [Обзор]* / Подборку подготовил О. Чечилов // Журналист. — 1999. — № 10. — С. 38-40.

10. *Оформление газеты: Модель, набор, монтаж, печать* / Сост. А. А. Андреева. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. — Вып. 2. — 32 с.

11. Попов В. В. Производство и оформление газеты: Учеб. пособие для студ. / В. В. Попов, С. М. Гуревич. — 2-е изд., перераб. — М.: Высш. школа, 1977. — 246 с.

12. Шевченко В. Е. Елементи оформлення сучасного газетного видання // Наукові записки Ін-ту журналістики. — К., 2000. — Т. 1. — С. 88-95.

13. Шевченко В. Е. Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем. Англо-український словник. — К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2000. — 112 с.

14. Шати́ро М. Некоторые проблемы семиотики изобразительного искусства // Семиотика и искусствометрия. — М., 1972.

Дослідження й формулювання естетичних норм редагування повідомлень

Під час редагування повідомлень редактор завжди повинен враховувати естетичні норми, іншими словами — норми прекрасного. Без їх дотримання будь-яке повідомлення, навіть і з найбільшою кількістю нової та цінної інформації, реципієнт може поминути як таке, що не варте уваги.

Норми прекрасного стосуються не лише образних повідомлень, а й образно-поняттєвих та виключно поняттєвих. Так, композиція наукової монографії теж повинна відповідати критеріям прекрасного, які тут можуть виявлятися, зокрема, у симетричності, паралелізмі, дотриманні правил класифікації тощо.

Загалом треба зазначити, що норми прекрасного малодосліджені, а тому часто не можуть бути формально описані, внаслідок чого оцінку їх дотримання часто здійснюють лише експерти. Проте існують і такі естетичні норми, які мають формальний опис, а тому ними без перешкод може користуватися будь-який редактор. Спробуємо дати перелік таких норм (кожну з норм позначимо кружечком).

• Співвідношення розмірів сторін двомірних компонентів (наприклад, сторінок чи ілюстрацій) повинне бути 2:3 (згідно з правилом "золотого перерізу") [1, 39]. Для порівняння вкажемо, що на американському континенті таке співвідношення є 3:5 [2], а в Німеччині воно наближається до 4:5. Коли виникає потреба відхилитися від цих співвідношень, слід користуватися їх готовими варіантами (так званими мо-

дульними сітками) або законами пропорційності [3, 4].

• У готових візуальних продуктах ЗМІ (друкованій продукції, телепрограмах) компоненти в оптичному центрі площини (сторінки чи екрана) найбільше привертають увагу реципієнтів. (Оптичний центр — це точка на площині, яка визначається правилом "золотого перерізу", тобто розташована симетрично щодо лівої та правої сторін і на $1/3$ висоти площини.)

З останньої норми випливає два наслідки: а) найважливіше повідомлення (найважливіша його частина) має бути розташоване в оптичному центрі площини (і ніколи — в кутах площини); б) коли в оптичному центрі розташовані маловажливі компоненти, то їх слід перемістити за межі оптичного центра, тобто на периферію площини.

• Ілюстрації для повідомлення повинні бути виконані або доповнювальними кольорами (доповнювальні кольори — це ті, які гармонує між собою), або нюансними (різними відтінками одного кольору).

Різниця в насиченості між відтінками одного кольору, що потрібна для однозначного їх розрізнення реципієнтами, подана в довідниках із кольорознавства [5].

До доповнювальних кольорів належать [6]:

- синій та жовтогарячий;
- фіолетовий та жовтий;
- пурпуровий та жовтий;
- пурпуровий та зелений;
- синій та зеленувато-жовтий;

- блакитний та червоний;
- червоний, жовтий та синій;
- пурпуровий, жовтий та блакитний;
- червоний, зелений та синій;
- жовтий, жовтогарячий та фіолетовий.

Існують і деякі інші менш вживані комбінації доповнюючих кольорів.

• Емоції, викликані текстом повідомлення, не повинні контрастувати з його колористичним оформленням.

Як інтуїтивно зафіксував Й. Гете (ці характеристики ніхто не заперечив і до нашого часу), комбінація синього і жовтого кольорів створює відчуття буденності, жовтого і пурпурового — пишноти, фіолетового і жовтогарячого — піднесеності, жовтого і зеленого — вульгарності, синього і зеленого — грубості, простакуватості [7]. Певні емоції викликають також білий та чорний кольори (так, якщо видання має кольорове оформлення, певні відтінки чорного сприймаються як трагічні, скорботні). Тому, навіть незважаючи на наявність у виданні кольорового оформлення, тексти некрологів не слід подавати червоним чи зеленим кольором. Редактор повинен також пам'ятати, що чорний та білий кольори мають різне значення для представників білої, чорної та жовтої рас.

• Тип гарнітури, яким набрано текст, повинен гармоніювати з його стильовими особливостями, а також стилем виконання ілюстрацій.

Як приклад, зазначимо, що не слід вибрати для конструювання романів ХІІІ століття рублену гарнітуру і поєднувати її з ілюстраціями, виконаними в стилі кубізму.

• У межах одного повідомлення не слід використовувати більше ніж три гарнітури й чотири накреслення (наприклад, товсте, курсивне, підкреслене та колірне). Кількість різних кеглів не повинна бути більшою п'яти... дев'яти (залежно від віку реципієнтів та композиції повідомлення).

• Повідомлення невеликого обсягу (кілька речень) можна подавати будь-якою парою контрастних кольорів; використовувати су-

міжні кольори для повідомлень невеликого обсягу слід якомога менше. Збільшення обсягу повідомлення вимагає, щоби його текст подавали чорними літерами на білому тлі.

Такі обмеження викликані тим, що деякі комбінації кольорів дуже швидко стомлюють реципієнтів (наприклад, білі чи зелені літери на червоному тлі).

Цю норму слід особливо уважно враховувати під час опрацювання рекламних повідомлень, які часто подають кольоровими літерами на кольоровому тлі (обсяг тексту в таких повідомленнях не повинен перевищувати кількох речень).

• У повідомленнях не слід використовувати компоненти, які в суспільстві переважно визнають вульгарними чи потворними.

• Використання в повідомленнях компонентів, що викликають у реципієнтів негативні емоції повинне бути помірним і не перевищувати кількості таких, що викликають позитивні емоції. (Так, дослідження проф. В. С. Перебийніс виявили, наприклад, що в мові (будь-якому орфографічному чи тлумачному словнику) слів для позначення негативних емоцій, більше, ніж слів для позначення позитивних. На противагу цьому в мовленні (будь-якому частотному словнику, збудованому на основі конкретного повідомлення) кількість слів для позначення позитивних емоцій більша, ніж кількість слів для позначення негативних.)

Контроль дотримання перелічених естетичних норм здійснюють параметричним, списковим та положеннєвим методом.

Опосередкованим критерієм для визначення того, чи відповідає якийсь компонент повідомлення нормам прекрасного, є те, що він обов'язково повинен викликати у реципієнта позитивні емоції. Проте редактор повинен пам'ятати, що наявність у реципієнта лише позитивних емоцій для визнання елемента повідомлення прекрасним є необхідним, але аж ніяк не достатнім (гедонізм не тотожний естетизму). Крім того, редактор повинен чітко відрізняти прекрасне від досконалого (повідомлення, в якому

йдеться про негативні речі, може бути досконалим, але не прекрасним).

Окремо треба сказати про повідомлення, які відповідають усім критеріям прекрасного, але несуть негативні емоції (наприклад, трагедії). Зрозуміло, що врівноважити в такому повідомленні кількість негативних та позитивних емоцій неможливо. У цьому випадку треба користуватися іншою нормою.

• Якщо повідомлення відповідають критеріям прекрасного, але несуть негативні емоції, то їх в межах потоку повідомлень, що надходять до реципієнтів, треба врівноважувати приблизно такою ж кількістю повідомлень з явно завищеною кількістю позитивних емоцій (наприклад, комедій).

Повідомлення, що викликають негативні емоції, але не позначені прекрасного, взагалі не повинні надходити до реципієнтів. Як приклад назвемо низькопробні телефільми, що культивують насильство. Прийнято вважати, що такі повідомлення при їх тривалому (впродовж десятиріч) сприйманні ведуть до зміни соціальних норм у поведінці реципієнтів. У кінцевому результаті такі повідомлення ведуть до зростання злочинності. Це — з одного боку.

З другого — постачання реципієнтам повідомлень, які викликають лише позитивні емоції, також не є допустимим, оскільки спотворює стан речей у реальному світі.

Зовсім інша справа, що потоки відфільтрованих емоційно позитивних повідомлень часто використовують засоби пропаганди тоталітарних країн. (Прикладом може служити наявність у СРСР у 30 — 40-х роках, коли процвітали масові репресії, великої кількості бадьорих, веселих, легких та мелодійних пісень.) Проте зазначимо: роблять це з метою спотворити дійсність. Як результат, з часом реципієнти усвідомлюють, що живуть у роздвоєному світі, коли офіційна пропаганда постачає повідо-

млення з псевдопозитивною інформацією, а повідомлення, отримані через власні канали інформації, несуть переважно негативну інформацію.

• Кількість повідомлень, що несуть позитивну й негативну емоційну інформацію, в їх загальному потоці, що надходить до реципієнтів, повинна бути врівноваженою.

Дотримання перелічених норм гарантує редакторів лише те, що в повідомленні не буде грубих естетичних помилок. Проте їх дотримання зовсім не свідчить про рівень естетичного подання повідомлення. Тому в тих випадках, коли виникають сумніви щодо рівня естетичності якогось компонента повідомлення, редактор може запропонувати авторові виконати (створити) кілька альтернативних варіантів, а далі, використовуючи компаративний метод контролю, відібрати найдосконаліший. У складних випадках редакторів слід звертатися за оцінкою до експертів-професіоналів (художників, музикантів, письменників, мистецтвознавців, науковців).

1. Гончарова Н. *Композиция и архитектура книги*. — М.: Книга, 1977.

2. Baskette F. K., Sissors J. Z., Brooks B. S. *The Art of Editing* / 5-th ed. — NY, London: Macmillan Publishing Company, Collier Macmillan Publishers, 1992.

3. Чихольд Я. *Облик книги: Избранные статьи о книжном оформлении*. — М.: Книга, 1980.

4. Шульц Д. *Эстетические критерии типизации изданий*. — М.: Книга, 1982.

5. Татиев Д. П. *Художественно-живописные и печатные краски*. — М.: Книга, 1969.

6. Ивент Р. М. *Введение в теорию цвета*. — М.: Мир, 1964.

7. Гете И. В. *Об искусстве*. — М.: Искусство, 1975.

Т. Г. Бондаренко,

асп.

УДК 070: 808. 2: 81'271. 14 = 161

Інтерференми і росіянізми як наслідок міжмовних контактів на лексичному рівні

Незважаючи на зміну типу мовного регулювання після проголошення незалежності України, однією з характерних рис сучасної соціально-лінгвальної ситуації залишається українсько-російський білінгвізм, підтримуваний генетичною і структурною близькістю обох мов. Функціонування двомовності в одному етнічному середовищі викликає серйозні зрушення у мовному організмі. "У двомовних групах людей дві мовні системи вступають у контакт, впливають одна на одну, внаслідок чого з'являються контактні зумовлені відхилення від мовної норми, які називаються інтерференцією" [1, 192]. У науковій літературі явище міжмовної інтерференції як один із типів мовної взаємодії, що відбувається в межах і внаслідок мовного контакту, розглядається поряд із такими типами мовної взаємодії, як запозичення, калькування та асиміляція. Асиміляція зумовлює повне витіснення однієї мови іншою і відбувається, як правило, внаслідок шовіністичної політики уряду панівної нації. Щодо понять "запозичення", "калькування", "інтерференція", то в літературі немає єдиного трактування названих явищ. Зокрема, існують різні погляди мовознавців на калькування як спосіб поповнення лексичного складу мови. Одні вчені [2; 3; 4] вбачають у кальках позитивні мовні

єдиниці, що за своєю значущістю наближаються до запозичень і несуть із собою якісно нове значення або ж модель для створення аналогічної семантики на власному мовному матеріалі. Інші дослідники [5; 6 та ін.] водночас схильні розглядати калькування як процес, що веде до появи інтерференційних зрушень у семантиці слів та проявів граматичної інтерференції, які спричинюють нівеляцію національно-мовної своєрідності. З метою уникнення такої двозначності при класифікації мовних явищ вважаємо за доцільне розмежовувати поняття "калькування", "запозичення" та "інтерференція". Нам імпонує думка Л. О. Лазаренко [3], згідно з якою диференційний підхід ґрунтується на різних мотивах й механізмах утворення названих лінгвофактів, а також на відмінних наслідках усіх типів мовної взаємодії. Так, **власне запозичення** нормативно функціонують у мові взагалі і в журналістських матеріалах зокрема як засвоєні іншомовні одиниці з близьким до оригіналу звуковим і структурним оформленням. Звукова оболонка запозиченого слова може відповідати або фонетико-вимовним нормам мови-джерела, або передавати графічну форму запозиченого слова і на цій основі його вимову. Запозичення становлять позитивний тип мовної взаємодії, однак при редагуванні інформаційної продукції слід пам'ятати про

доцільність уживання таких одиниць. Використання іншомовної лексеми вважається вмотивованим, якщо її введення у текст сприяє уникненню повторів, заміні багатослівного найменування однослівним чи закріпленню за своїм і чужим словом різних семантичних відтінків тощо.

Калька (фр. *calque* — копія) кваліфікується як "нова лексема, створена питомими мовними засобами за зразком іншої мови" [7, 73]. При калькуванні копіюється структура чи внутрішня форма з адаптованим перекладом її компонентів. Як засіб номінації, калькування доцільне тоді, коли для певного поняття, явища немає назви у рідній мові. Наприклад: укр. *недолік* є калькою рос. *недостаток*, *займенник* — калькою лат. *pronomen* [4, 230].

На відміну від запозичення і калькування, що розглядаються нами як нормативні мовні елементи, інтерференцію (від лат. *inter* — між, взаємно і *ferens* (*ferentis*) — той, що несе, переносить; мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини [7, 70]) пов'язуємо з негативним аспектом мовної взаємодії, оскільки наслідком цього процесу є відхилення від норми. "Конкретним мовним виявом інтерференції є *інтерференма*" [8, 11] — лінгвоодинаця, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Не мотивовані номінативно, інтерференми не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімічні до нормативних засоби словесного вираження. Інтерференми є небезпечним денаціоналізуючим явищем, тому що витісняють з ужитку питомі мовні одиниці. Наприклад, при нормативному функціонуванні іменника *вимкнення* у журналістських матеріалах фіксуємо випадки використання слова *відключення** (див. речення *...з часу відключення* світлофорів в обласному центрі в 4 рази збільшилась аварійність...* // НД), що кваліфікується нами як інтерференма,

оскільки виникає внаслідок запозичення російської лексеми "*отключение*" та адаптування її до структурно-фонетичних законів української мови.

В основу **класифікації інтерферен** покладаємо структурний принцип і розрізняємо дві групи ненормативних одиниць.

1. До першої групи належать одиничні лексеми-інтерференми, які у свою чергу поділяються на дві підгрупи: а) ті, що відрізняються фонетичними елементами; б) відмінні за структурними і фонетичними особливостями. Репрезентантом першої підгрупи може бути ненормативна лексема *поскілки**, вилучена з речення *Поскілки* міська рада ще раніше заключала договір про пільгове перевезення громадян* // МЧ. Наведена інтерференма виникає внаслідок перенесення експонента російського сполучника "*поскольку*" і супроводжується зміною фонемного складу відповідно до орфоепічних норм української мови. Утворення лексеми *поскілки** не мотивується з погляду номінації, бо у підрядних реченнях причини нормативно функціонує власне український сполучник *оскільки*.

Прикладом інтерферен, відмінних структурними і фонетичними особливостями, є зафіксована у реченні *Для учбового* процесу експедиції дуже потрібні* // МЧ ненормативна одиниця, що співвідноситься з російським прикметником "*учебный*". Словотвірна модель інтерференми *учбовий** відповідає моделі, за якою творяться інші слова в українській мові: основа *іменника* + суфікс *-ов-*. Проте у лексико-семантичній системі не існує іменників "*учоба, учба*", від яких міг би бути утворений прикметник.

Сучасні лексикографічні праці ще й досі містять окремі одиниці, що виникли у результаті штучного наслідування російської мови. Серед численних інтерферен, внесених до словників, натрапляємо і на прикметник *учбовий*, що подається як абсолютний синонім до слова *навчальний*.

На нашу думку, подана вище мотивація дозволяє вважати нормативним лише прикметник *навчальний*, функціонування якого не суперечить структурним можливостям мови.

Прикметник *учбовий** наявний і в ненормативній аббревіатурі *вуз** та похідних утвореннях (наприклад *вузівський**), які характеризуються значною повторюваністю у журналістських матеріалах. Продуктивна інтерфедема аббревіатурного типу витіснила з ужитку українські еквіваленти — *внз*, *виш*, тому на сучасному етапі слід усувати з текстів названу інтерфедему, натомість повертати до активного використання питомі мовні одиниці.

2. Другу групу утворень інтерферентного характеру становлять ненормативні поєднання кількох слів. Причому як інтерфедема кваліфікується сполучення в цілому, оскільки кожен із компонентів може нормативно функціонувати у мові самостійно. Наприклад, у реченні *Автор захотів залишитись невідомим, так* як* у книзі говорилося про те, що коханець імператриці служить сатані* // М виділені одиниці є інтерфедемою, що виникає в результаті буквального перекладу російського сполучення "так как". Українська мовна система не має у своєму ресурсі причинового сполучника *так* як**, хоч елементи названого поєднання можуть існувати самостійно: *так* у статусі прислівника, частки чи сполучника, *як* у ролі іменника та омонімічних йому прислівника, сполучника або частки [9, 1422]. Поява утворення *так* як** зумовлюється лише впливом російської мови і не мотивується потребами номінації, оскільки в українській мові є інші сполучні засоби причини: *тому що*, *через те що*, *бо* тощо.

В українській лексико-семантичній системі прийменниково-відмінковій конструкції *на протязі* не властиве значення часу. Використовується вона лише тоді, коли йдеться про різкий струмінь повітря, що проходить у приміщенні (*стояти на*

протязі — рос. відповідник *стоять на сквозняке*). Буквальний переклад сполучення "на протязенні", неврахування семантичних особливостей зазначених конструкцій в обох мовах, недосконалість словникових статей в окремих лексикографічних працях [див., наприклад: 10] сприяють виникненню інтерфедеми у реченні *На протязі* третього тижня я позбулась ще трьох кілограмів* // ВЧ, що потребує редакторської правки, оскільки темпоральне значення в українській мові відтворюють прислівники *протягом*, *упродовж*. Отже, лексичній нормі відповідатиме конструкція *протягом (упродовж) третього тижня*.

До інтерфедем окресленого типу належать ненормативні утворення в таких реченнях: *Тим* не менше* у чоловіків є також свої психологічні особливості* // ВЧ (замість *проте, а проте, однак, а все-таки*); *Усім однокласникам я дихав у пупа, але тим* не менше* вони дуже любили зі мною танцювати* // ВЧ (замість *незважаючи на це*); *...вирішив помститися йому і в* якості* знаряддя помсти вибрав ні в чому не винних дітей* // МЧ (нормативним відповідником є прийменниково-відмінкові конструкції *як знаряддя, за знаряддя* чи лексема, вжита в орудному відмінку *знаряддям*); *Карлос Паскуаль, за даними експертів, користується* повагою* як у демократів, так і республіканців* // ВЧ; *...саме громадські організації афганців користуються* чи не найбільшим авторитетом** // М; *Наше пиво в черкацян користується* гарним попитом** // НД; *Популярністю* користується* конопля, сірниковий коробок якої оцінюється в 16 — 20 грн.* // ВЧ (словосполучення, що відповідають лексичній нормі української мови, такі: *мати повагу (авторитет, попит, популярність)*; *...на початку вересня "Богдан" знову буде приймати* участь* у святі пива* // МЧ (замість *брати участь*); *...до* цих* пір* ні замовника, ні виконавця розшукати не вдалося* // ВЧ; *...пікетування на площі Леніна триватиме до* тих* пір**,

доки губернатор не піде на поступки... // М; ...телегра вперше з'явилася в ефірі і з* тих* пір* інтелект став у пошані всього людства // ВЧ (нормативні лексеми — досі, донині, дотепер, до сьогодні; доти; з того часу, відтоді); В протилежному* випадку* податкова, яка має на це право, буде вносити клопотання // МЧ (замість якщо буде не так, як очікується, треба, необхідно; а не то); ...схоже, насправді ніяких сумнівів на цей* рахунок* у Вас немає // ВЧ (нормативними в українській мові є прикметники щодо, з приводу); З* точки* зору* психології "перехідного віку" людина дорослішає з роздумами про два важливі явища: можливість реалізувати себе та смерть // М (правильний варіант — з погляду).

В умовах постійного контактного білінгвізму виникають одиниці, на утворенні яких різною мірою позначається дія інтерференційних чинників. Відповідно такі мовні елементи піддаються різному ступеневі адаптації до законів української мови. Найбільшій адаптації до граматичних чи словотворчих особливостей зазнають кальки, що з'являються внаслідок запозичення внутрішнього плану нового слова та його моделі для реалізації на власному мовному ґрунті. Оскільки кваліфікація кальок у мовознавчій літературі неоднозначна, то ненормативні одиниці, що виникають шляхом копіювання структурних, фонетичних особливостей лексеми і через неврахування наявності питомого слова, номінуються нами інтерферами. Найменша адаптація до законів української мови характерна для **суржикових утворень**, якими є російські елементи, що вживаються в обрамленні української граматичної системи та на тлі українських фонетичних норм і являють собою гібридні форми [11, 53]. Ці субстрати — наслідок змішування мовних систем у свідомості білінгва, чи так званої суперінтерференції, що в українському соціумі номінується суржи́ком. Фактично гібридні одиниці

повністю відтворюють російську вимову, тобто виникають у результаті транскрибування російської лексеми. Причому запозичений елемент може зазнавати лише мінімальних змін на фонетичному рівні. Так, субстрати "двіженіями", "бєспредел" (див. речення *Бідолашний Булатецький спостерігав за цими "двіженіями*"*, *зцітивши зуби* // А; *Вторгнення у робочий кабінет экс-мер назвав "бєспредлом"* // МЧ) вживаються у мові як затранскрибовані російські лексеми "движения", "беспредел". Здебільшого суржикові утворення характерні для розмовного стилю, проте можуть використовуватися також і у мові ЗМІ з певною стилістичною метою, скажімо, для індивідуалізації мовлення героїв чи як експресеми тощо.

Часткове пристосування до системного потенціалу мови властиве **росіянізмам**. В окремих наукових розвідках [див., зокрема, 7, 2001: 150] поряд із терміном росіянізм як синонімічний еквівалент уживається лексема "русизм". На нашу думку, названі поняття потрібно розмежовувати і вбачати у русизмах, за аналогією до інших лексичних запозичень (старослов'янізмів, полонізмів, тюркізмів та ін.), позитивну лінгвоодоміну, виникнення якої зумовлюється дією мовних контактів. **Русизми** — це засвоєння з російської мови, які належать до найпізніших слов'янських запозичень і підпорядковуються внутрішнім закономірностям української мови. Такі елементи засвоюються у мові — запозичувачі здебільшого шляхом калькування; копіюються, як правило, суспільно-політичні терміни, лексеми на позначення соціально-економічних явищ, предметів виробництва та інших реалій (наприклад, *відмінник*, *гучномовець*, *колгосп* тощо). Через посередництво російської мови українська запозичує іншомовні терміни, назви реалій та осіб (як-от: *диктатура*, *аналіз*, *патент*) [12, 197 - 198].

Росіянізми — слова чи мовні звороти, утворені за зразком російських мовних форм, що можуть зазнавати часткової адап-

тації до фонетичного складу чи словотворчих особливостей української мови. У процесі лінгвообстеження журналістських матеріалів нами були виявлені ненормативні лексеми-росіянізми, що характеризуються різними ознаками.

1. Перша група негативного матеріалу — це ті одиниці, які не зазнали фонетичних змін, оскільки графічне вираження їх збігається у російській та українській мовах. Наприклад: *Народна цілителька Марія знімає порчу, сглаз*, ворожить...* // ВЧ; *...наряду** з тим, що влітку попит на цигарки та лікєро-горілчані вироби завжди зменшується // НД; *...роботи — невпроворот** // МЧ; *...Красуня Джек, красавчик* Джєл* // М. Виділені одиниці є росіянізмами, що мають в українській мові нормативні еквіваленти: *пристрит, уроки, навроки; поряд, нарівні; сила-силенна, невпрогорт, безліч; красень, красунчик.*

2. До другої групи належать лінгвоодиниці, у яких відбулася часткова адаптація окремих фонетичних елементів, зокрема пристосування відмінних російських та українських звуків (и/і, ы/и; е/є; є/е). Росіянізми зафіксовані у таких реченнях: *Необхідно вживати полівітаміни ... відвар шиповника** // ВЧ (порівн. рос. *шиповник* — *шиповник**, де російський звук [і] передається укр. [и]; нормативна лексема — *шипшина*); *...творчі особистості — великі язви** // ВЧ (рос. [ы] — укр. [и], при нормі — уїдлива людина); *Замість нього вони водрузили* прапор чеченський і намалювали на стіні свастику* // КВ (рос. [и] — укр.[и], укр. нормативний відповідник — *встановити*).

3. Третю групу росіянізмів становлять російські одиниці, у яких змін зазнають засоби вираження граматичних категорій, зокрема адаптуються до законів української мови флексії ненормативних лексем. На прикладі функціонування слова *прийомна** (рос. еквівалент — *приёмная*) у реченні *Годині о четвертій дня, увійшовши в прийомну* Гітлера, я дізнався, що він*

покінчив з собою // ВЧ ще раз пересвідчуємося, що росіянізми з'являються у мові не шляхом транслітерації, яка властива суржиковим утворенням, а внаслідок часткового пристосування до іншої мови, що відбувається за умови різного графічного вираження одиниць. Адаптація закінчення ненормативної лексеми зафіксована також у реченні *"Художній фільм "Дворцові* тємниці"* // МЧ, де виділений прикметник співвідноситься з російським словом *"дворцовые"*, якому в українській системі відповідають лексеми *двірські, палацові.*

4. Окрему групу ненормативних одиниць утворюють росіянізми, що, потрапляючи у лексичну систему мови-запозичувача, зазнають адаптації до словотворчих особливостей. Так, у реченні *Як пам'ятаєте, там було висунуто декілька кандидаток-однофамільниць** Ю. Тимошенко // МЧ виділена лексема співвідноситься з російським іменником *"однофамилица"* і характеризується зміною словотворчого афікса, який властивий аналогічним дериватам в українській мові.

У морфемній будові іншого росіянізма, вилученого з речення *Після розробки схеми "ідеального вбивства" і одобрення* її вищою владою групі було доручено випробувати усю схему* // М, адаптація до законів української мови відбувається шляхом зміни суфікса (порівн. рос. *одобрение* — *одобрення** — укр. *схвалення*).

Таким чином, унаслідок мовних контактів у лексико-семантичній системі української мови з'являються запозичення, серед яких слід виділяти позитивні лінгвоодиниці, що не порушують структурних можливостей мови (кальки, власне запозичення, русизми), і негативні, які нівелюють національно-мовну своєрідність, а тому повинні вилучатися з ужитку (інтерференції; росіянізми; гібридні одиниці, чи суржикові утворення). Лінгвістичний статус ненормативних елементів залежить від того, якого ступеня адаптації до внутрішніх законів

української мови зазнає утворення. Проте чіткої межі при визначенні різновиду лексичної помилки, очевидно, немає, оскільки поява й інтерферем, і росіянізмів, і суржику зумовлюється однаковим фактором — негативною дією інтерференційних чинників.

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. — К.: Видавничий центр "Академія", 1999. — 288 с.

2. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. — К.: Вища школа, 1974. — 295 с.

3. Лазаренко Л. О. Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні // Мовознавство. — 1996. — № 2 - 3. — С. 32 - 38.

4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. — К.: Видавничий центр "Академія", 2001. — 368 с.

5. Семчинський С. Калькування як засіб збагачення і засмічування мови // Українська мова та література. — № 45. — Грудень. — 1998. — С. 1 - 2.

6. Черемська О. С. Деякі явища лексичної інтерференції в українській мові (на матеріалі преси Харківщини 50-80 років ХХ століття) // Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових статей. — К.: КДЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 181 - 184.

7. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.

8. Кривошеєва О. С. Питання культури української мови у періодичних виданнях української діаспори США і Канади. — Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 1996. — 18 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. — 1440 с.

10. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — К.: "Акопін", 1999.

11. Труб В. М. Явище "суржику" як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. — 2000. — № 1. — С. 46 - 58.

12. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Гриценка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Вища школа, 1997. — 493 с.

Список умовних скорочень:

1. А — "Антенна"
2. ВЧ — "Вечірні Черкаси"
3. КВ — "Київські відомості"
4. М — "Місто"
5. МЧ — "Молодь Черкащини"
6. НД — "Нова доба"

Оцінна лексика у політичному дискурсі

Потреба в оцінній лексиці у політичному дискурсі є незмінно високою, хоча б тому, що висловлювання політиків дуже часто характеризуються гостротою суджень стосовно своїх політичних супротивників.

Оцінне значення мовних одиниць, в якому реалізується категорія оцінності, можна визначити як інформацію про ціннісне ставлення суб'єкта мовлення (того, хто використовує дане слово або вислів) до певної властивості, виділеної при розгляді того чи іншого об'єкта під певним кутом зору.

Оцінність газетно-публіцистичних текстів і, зокрема, політичного дискурсу в ЗМІ, тісно пов'язана з їхньою жанровою варіативністю. Так, наприклад, у газетно-інформаційному тексті експліцитне вираження оцінності вважалося недоречним. Такий погляд ми знаходимо у Х. Хейна та У. Брира, авторів стилістичного посібника для газет та інформаційних агентств. Вони вважають, що документальність, посилення на факти — це кращий спосіб уникнути тенденційного висвітлення подій у газетно-інформаційному матеріалі. "Думки [...] варто висловлювати в редакційній статті або в колонці коментатора" [7, 87]. Найбільш яскраво, на наш погляд, виражений емоційний і оцінний компоненти у жанрі інтерв'ю, що відтворює живу розмовну мову.

Аналіз політичного дискурсу на предмет особливостей функціонування у ньому оцінної семантики дозволяє виявити універсальну та національну своєрідність меж семантичного простору індивіда. Антропоцентричність мови чи не найяскра-

віше представлено саме в оцінному дискурсі (внаслідок його специфіки: вираження оцінного ставлення до світу характеризує, насамперед, самого суб'єкта).

Зазначимо, що оцінна семантика притаманна всім різновидам практичного дискурсу. Не викликає сумніву, наприклад, що юридичний, педагогічний або науковий дискурс — це не абстрактні суспільні прояви, а зафіксовані у письмовій формі вираження зумовленої традиціями суспільства комунікативної функції, що визначаються ціннісними перевагами.

Ціннісні переваги можна розділити на сильні та слабкі. Сильні переваги визначаються розвитком суспільства і значною мірою зумовлюють долю як окремої людини, так і всієї нації. Слабкі ж переваги визначають, наприклад, смаки індивіда або соціальної групи. Оскільки одна із сучасних тенденцій вивчення дискурсів якраз і полягає у вивченні взаємодії дискурсу та суспільства, то цілком очевидно, що сильні та слабкі переваги пов'язані з певними типами текстів, із письмовою й усною формою їхнього функціонування.

Цілком очевидним є і той факт, що в дискурсах оцінка виступає як іманентна величина: важко уявити текст без оцінки, оскільки навіть нейтральна (нульова) оцінка залишається, по суті, теж оцінкою. Загальновідомі положення модальної логіки про такі "класичні" види оцінки, як "добре", "погано", "байдуже". Проте останні лінгвістичні студії, зокрема, дослідження семантики цих понять, проведені Р. Хеаром, свідчать, що навіть лексемам "добре" і

"погано" іноді відповідають протилежні їм поняття [6].

Можна назвати чимало лінгвістів минулого і сучасності, які зробили істотний внесок у вивчення евалюативної семантики: А. Івін, Н. Арутюнова, В. Девкін, В. Телія, Е. Вольф, Д. Шмельов, З. Вендлер, Дж. Лаккофф, Р. Хеар, В. Циллінг та ін. Їхні дослідження найчастіше присвячені виявленню та опису лексем з оцінним значенням, зафіксованим у словниках або породженим контекстом. Вивчення проблеми оцінності тексту, з одного боку, тісно пов'язується з рівнем слова, словосполучення та речення, а з іншого — з рівнем тексту, макротексту, дискурсу. Методики дослідження процедури аналізу на кожному з цих рівнів, зрозуміло, різні, хоча нерідко вони зумовлюють і доповнюють одна одну.

Як відомо, лінгвісти звертались до різних проявів оцінки в мовленні. Так, зокрема, у межах функціонально-стилістичного напрямку досліджувалися доцільність і неминучість вживання засобів оцінки (переважно, на матеріалах наукового мовлення) та комунікативні завдання функціонального стилю або жанру [1 — 3]. Однак у працях цього напрямку оцінка розглядається як стильова риса, а не як особлива категорія, тому й не ставиться питання про її структуру (засоби її вираження).

М. Кожина розглядає оцінку як явище функціональної семантико-стилістичної категорії, тобто як явище функціональної системи мовних засобів різних рівнів, що виступають у текстах якого-небудь функціонального стилю в одній ролі й тим поєднуються між собою (у даній сфері спілкування) на основі виконання ними єдиного комунікативного завдання. При цьому засоби розподіляються за принципом "центр — периферія".

З цього випливає, що вираження оцінки відбувається за участю різноманітних мовних засобів. Більше того, значення оцінки не дозволяє досліднику обмежуватися одиницями лише одного рівня мови,

тобто є можливість характеристики оцінки як функціональної категорії.

Автори, котрі досліджують оцінки в публіцистичній мові, як правило, зупиняються на аналізі її засобів або як стилістичної риси, або як сукупності оцінних мовних засобів, але не як стилістично-текстової категорії (ознаки публіцистичного дискурсу), що реалізується через мовленнєву (у текстовій площині) систему засобів різних мовних рівнів. Проте такі дослідження підводять до вивчення оцінки як функціональної семантико-стилістичної категорії.

Коли прийняти за гіпотезу те, що оцінність у масово-інформаційному дискурсі утворює явище функціональної семантико-стилістичної категорії, то розподіл раціональної оцінки як вираження об'єктивної модальності та емоційної оцінки як вираження суб'єктивної є недоцільним. Більше того, він позбавляє оцінку в газетному мовленні своєї специфіки, оскільки звичайна раціональна оцінка пов'язана з емоційною, тобто наявна комплексна оцінка. Не можна представляти суб'єктивну модальність тільки як емоційну оцінність і, навпаки, не можна звести оцінність лише до об'єктивної модальності.

Якщо розглядати оцінку як функціональну семантико-стилістичну категорію залежно від того чи іншого функціонального стилю, то легко помітити, що засоби її вираження перерозподіляються відповідно до оцінного змісту в даному типі тексту, його специфіки та частоти використання у ньому оцінних одиниць (ядро/периферія).

До ядра входять раціональні оцінювальні засоби, які виражають "чисту" оцінку, не поєднану з якими-небудь спеціальними комунікативними засобами, до периферії — засоби, що виражають не тільки оцінку, а й суб'єктивну думку, інколи тільки думку.

Розглянемо структурні особливості оцінки у політичному дискурсі через призму основних функцій ЗМІ: інформативної та функції впливу.

Домінування функції впливу було характерним для українського політичного дискурсу в період до 1985 року (схема 1):

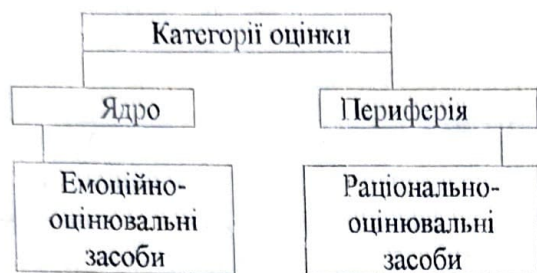

Схема 1.

Приклад із сучасної преси політичного спрямування — стаття "Спортсмени з Президентом" (Президентський вісник. — 2000. — № 25):

"Те, що коїться нині навколо імені Президента України, — суцільне неподобство. Таке можуть чинити тільки люди без честі і совісті.

На мою думку, усі звинувачення вигадані.

Леонід Данилович — людина чуйна до чужих проблем. Коли олімпійцям було важко, ми звернулися до Президента України, і він по-діловому допоміг нам. Теж саме можуть сказати митці, працівники культури. Ініціатори скандалу намагаються зашкодити Президентові України в очах міжнародної спільноти. Але це не вдається. Леонід Кучма користується повагою й авторитетом за кордоном. Сама це добре знаю. І не з чуток чи преси.

Леоніде Даниловичу, ми з вами".

При домінуванні інформаційної функції (схема 2):

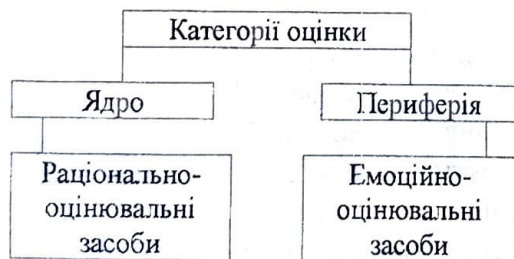

Схема 2.

Приклад: стаття "У контексті нової Європи" (Президентський вісник. — 2000. — № 24):

"Загальноєвропейські процеси набирають прискорення: уточнюється, модернізується і змінюється роль міждержавних інститутів, виникають нові регіональні альянси, підвищується рівень співробітництва, триває пошук нових механізмів і принципів взаємодії. Від того, чи зуміє офіційний Київ адекватно відреагувати на ці тенденції, залежить, наскільки швидко інтегрується Україна у загальноєвропейське співтовариство.

Нещодавно в Ужгороді Українська соціал-демократична молодь /УСДМ/ та Соціал-демократичний молодіжний рух Угорщини /ОДМРУ/ встановили дружні відносини на рівні своїх громадських організацій...".

Нині творець політичного дискурсу — політик чи журналіст, котрий спеціалізується на політичній тематиці, — не може висловлювати власну думку, не беручи до уваги фактор адресата, його погляди, а отже, не має права нав'язувати йому свою оцінку. У зв'язку з цим завдання впливу суттєво змінюється: емоційний (відкритий) вплив поступається переконанню. Наведемо приклад такого переконування, застосованого у статті "Лист із тюрми" (Україна молода. — 2000. — 15 берез.):

"Юлія Тимошенко вступила в дискусію з Президентом на сторінках впливової британської газети "Файненшл таймс". Нагадаємо, три тижні тому цей часопис надрукував листа на адресу головного редактора, в якому виклав своє бачення ситуації в Україні. Екс-віце-прем'єр відчула своїм обов'язком відповісти на міркування Леоніда Даниловича. Прикметно, що свій лист вона підписала так: Юлія Тимошенко, в'язень совісті та колишній віце-прем'єр України.

Отже, вона пише (подається за перекладом "Української правди" з невеликим скороченням): "Складно погодитися з тим, що Кучма є серйозним прихильником реформ, оскільки він блокував усі реформи й антикорупційні зусилля, які робив український уряд в енергетичному секторі.

Кажучи точніше, Президент блокував програму "Чиста енергія", яку розробила моя команда, коли я працювала віцепрем'єром..."

Цей журналістський матеріал цікавий (у контексті нашого дослідження) ще однією своєю рисою: у ньому спостерігається чітке розмежування "нашого", "мого" (я і моя команда) і "того, що стосується політичного опонента" (Л. Кучма). Проаналізуємо цей аспект оцінювання в сучасному політичному дискурсі докладніше.

Категоріальне значення для аналізу семантики політичного дискурсу мають поняття "своє" та "чуже" (див., зокрема, [5]). У мові політиків при оцінюванні тих чи інших політичних актів або політичних діячів вони нерідко виступають синонімами понять "добре" і "погано", "прийнятно" і "неприйнятно".

У радянському політичному дискурсі позиція "своє і чуже" була особливо гострою. За новітніх політичних умов гострота цієї опозиції суттєво зменшилася, а сама опозиція змінила свою підставу для диференціації. Нова диференціація "свого і чужого" тепер здійснюється на основі таких ознак, як політична група, світогляд. Це дозволяє стверджувати, що у мовленні газет (чи інших ЗМІ) ознаки політичної оцінки залежать від позиції газети та автора. Різні ідеологічні настанови газет диктують використання одних і тих же слів у кардинально відмінних значеннях — то з позитивною, то з негативною оцінкою.

Загальний зміст категорії "своє — чуже" можна визначити так: те, що належить (не належить) особі або групі (чи суспільству загалом), до якої вона входить, а також те, що її стосується (не стосується). Найпростішим і найпоширенішим лексичним засобом вираження цієї категорії є займенники та прислівники ("своє": я, ми, мій, наш, цей, тут, тепер; "чуже": ти, ви, вони, твій, ваш, їхній, той, там, тоді).

Оскільки людина — істота суспільна, то вона завжди належить до якогось колективу,

об'єднання, групи осіб, а отже, відношення "своє — чуже" фактично пронизує всі сфери її життя, будь-які міжособові стосунки і на будь-якому рівні здійснюються за цією категорією. Семіотичний принцип розподілу світу на "своє — чуже" найяскравіше відображається в цій категорії саме як у комунікативній одиниці. Комунікативна семантика тут представлена набором сем. Актуалізація тієї чи іншої семи визначається національною належністю, сімейними стосунками, соціальним статусом, політичними переконаннями тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Семи "свій" — "чужий"

свій	чужий	свій	чужий
свій	не свій, чужий	знайомий	не знайомий
рідний	чужий	сучасний	не сучасний
україн- ський	інозем- ний	близький	не близький

Комунікативна категорія "чужого" зачіпає практично всі сторони комунікації і проявляється на всіх її рівнях: і в структурах висловлювань, і в текстовій організації, і в комунікативній структурі дискурсу в цілому. Наведемо приклад розмежування на "своє" та "чуже" у політичній статті "Мама" ще не вигнала" (Україна молода. — 2001. — 4 трав.):

"Проте депутати вважають, що реально прийняти закон про судоустрій та Цивільний кодекс. Хоча, зрозуміло, це не буде визначальним під час розгляду нашого питання під час червневої сесії ПАР, оскільки, як доречно зауважив Леонід Косаківський, у нас і в РЄ критерії оцінки різні".

Як бачимо, розмежовуються "наші" і "ті, хто диктує умови", тобто Рада Європи, — категорія "чуже" використовується при обговоренні проблем міжнародного рівня. І далі, у цьому ж матеріалі:

"Члени української делегації, зокрема Борис Олійник та Анатолій Раханський, одностайні в тому, що у Раді Європи нема

упередженого ставлення до *України*, як це подавали деякі засоби масової інформації; навпаки, там пішли на поступки".

Тут категорія "чуже" формується на основі просторової розбіжності, що дає привід будувати семантичні ряди такого плану: *тут* — *там*, *у нас* — *у них* тощо.

У дискурсі з більш складною структурою категорія "чуже" проявляється у різних тематично-неоднорідних частинах (таких тем може бути навіть понад десять). Саме за таких умов ця категорія безпосередньо бере участь в організації структури дискурсу (схема 3).

тися — що особливо важливо для політичного дискурсу — на різниці у світосприйнятті, ідеології, мисленні. Іноді ці чинники стають не тільки причиною розмежування, а й причиною виникнення самої категорії. Якщо текст різномісний, багатоплановий, тоді відбувається додаткове накладання часу: таким чином створюється категорія "чуже" на основі часової розмежуваності. Проте час може існувати незалежно від вищезгаданих елементів категорії. Тоді утворюється подвійна категорія чужості. Прикладами формування подвійної категорії є тексти з біографічними відомос-

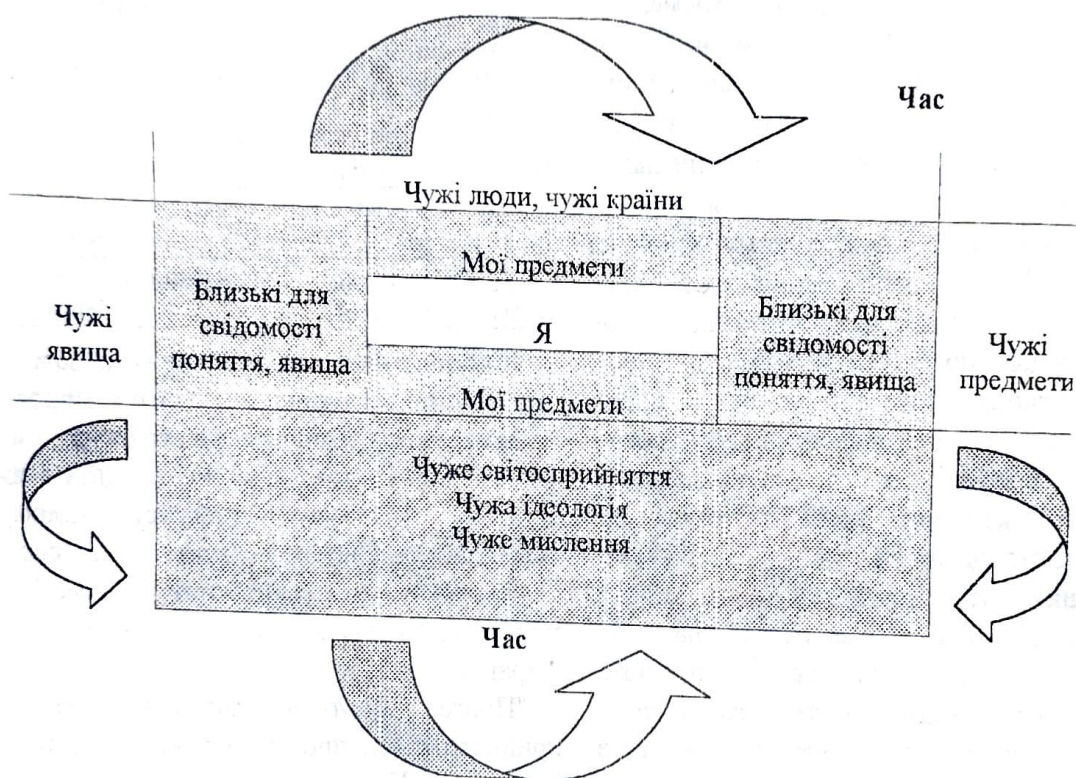

Схема 3.

На схемі 3 показано, як відбувається розмежування на "своє" та "чуже". У центрі — особа, яка підтримує комунікативний процес. Навколо неї — все, що сприймає вона як рідне (предмети, явища тощо). Значно далі — поняття, що видаються їй чужими: люди, країни, предмети, явища. Кожен із цих елементів може стати підставою для формування категорії "чуже", яка може виникати незалежно з різних боків. Розмежування може також ґрунтува-

тися (скажімо, про минуле політика), історичні екскурси (історія політичної проблеми, передумови її виникнення тощо), порівняння минулих подій, минулого життя з теперішньою ситуацією.

Категорія "чуже" лежить в основі такого журналістського прийому, як пейоративне відчуження, що в сучасному українському політичному дискурсі найчастіше використовується для негативної характеристики, оцінки, незгоди з опонентом тощо.

Незважаючи на те, що функція (прийом) пейоративного відчуження загалом розширює сферу свого застосування в комунікативній стратегії, спостерігається ефект зворотної дії на текстовому рівні. Так, скажімо, в розповідях про іноземні держави протиставлення "свій" — "чужий" поступово відходить на задній план. Іноземні держави не пов'язуються із суто негативними поняттями. Найчастіше вони викликають позитивні асоціації, що суперечить тенденції "чуже — значить погане, небезпечне". Це, безумовно, має величезне значення, адже, "розуміючи чуже, ми починаємо більше цінувати власне. У свого з'являються широкі межі в часі, навіть у просторі" [4]. Не менш важливе воно і для вирішення практичних комунікативних завдань: реалізується комунікативна стратегія зближення, зближення з чужим.

Отже, політичний дискурс як різновид оцінного відрізняється від інших видів дискурсу не лише своїм специфічним лексично-граматичним, структурним, праг-

матичним наповненням, але й неодмінною семантичною актуалізацією оцінності.

1. Александрова А. С. Книга для чтения и развития речи: Художественный текст для иностранцев, учащихся средних специальных заведений. — М.: Русский язык, 1986.

2. Воробьева В. А. Ономастическое и диалектическое словообразование Алтая. — Барнаул: АГУ, 1985.

3. Кудасова Л. И. Оценочность в научном тексте // Лингвистика: Сб. научн. тр. — Пермь: ПГУ, 1990.

4. Лихачев Д. С. Культура как целостная среда // Новый мир. — 1994. — № 8.

5. Рождественский Ю. В. Языковая практика и теория языка. — М.: МГУ им. Ломоносова, 1974.

6. Хэар Р. М. Дескрипция и оценка // Лингвистическая прагматика / Новое в зарубежной лингвистике. — М.: Прогресс, 1985. — Вып. 16.

7. Brier U., Heyn X. (eds.) Handbook of Stylistics. — Amsterdam, 1969.

Технологія форматування радіоефіру

Будь-який виробничий процес, в основі якого закладено досягнення результату, передбачає механізми його впровадження, тобто загальну технологію виробництва. Саме вона є основним зразком, в якому в певному чіткому порядку зазначена структура необхідних сегментів, що складають технологічний процес, також схема їхньої взаємодії, відображені можливі ризики, передбачені перспективні напрями виробництва, і, зрештою, характеризуються можливі остаточні результати впровадження даної технології. Попри те, що форматування радіоефіру — процес творчий, чітка технологічна лінія впровадження будь-якого формату в радіомовленні є запорукою досягнення позитивних результатів. Коли мова йде про формат тієї чи іншої речі, того чи іншого явища, мається на увазі стале, незмінне поєднання елементів, що перебувають у взаємодії та складають чітку самодостатню структуру, наявність якої є апріорі доведеною. Те саме стосується і терміна "формат" у радіомовленні, який є одним із визначальних аспектів діяльності радіостанції як ділового підприємства.

Формат на радіо — це унормована цілісність, яка характеризується незмінним набором основних сегментів. Саме ці сегменти і визначають критерії формату, до яких належать:

— плей-лист, в якому запланований стабільний набір програм, що виходять в ефір у чітко спланований час протягом години;

— набір програм, їхня типологічна характеристика, специфіка верстки протягом години, доби і тижня;

— стилістика ефіру (сюди належить схематичність поєднання текстового і музичного елементів, так званий "музичний одяг у мовній інтерпретації", загальний стиль композицій, відсоткове співвідношення кількості хітів і шлягерів протягом однієї години);

— ілюстративна музична і шумова бібліотека формату, джінгли;

— манера роботи в ефірі ведучих, презентерів, ді-джеїв, тобто творчих працівників станції (частота виходу в ефір, темпоритм мовлення, інтонації, емоції, зміст і форма подачі текстів);

— специфіка подачі музичного і текстового елементів, міксування ("встик" чи "плавно", компонування заставок, джінглів і програм);

— реклама (характерний набір товарів чи послуг, форма подачі реклами, специфіка сценарію, музичного оформлення і голосів, які рекламу озвучують).

Цей основний набір критеріїв, які визначають формат у радіомовленні, має основну загальну мету — формування цільової аудиторії.

Далі розглянемо таке стратегічно важливе для радіомовлення питання, як "формат обирає аудиторію чи аудиторія обирає формат?". Безперечно, чітка форматизація радіоефіру концептуально спрямована на те, щоб:

а) привернути увагу певної аудиторії, яка відзначається необхідними соціально-демографічними характеристиками;

б) привернути увагу рекламодавців (спонсорів, інвесторів), що будуть рекламу-

вати певний товар або послуги, які є важливими і корисними для аудиторії формату.

З іншого боку, аудиторія впливає на визначення формату і, як стала величина за цільовими характеристиками, також передбачає сталі критерії формату. Тому формат радіостанції і її цільова аудиторія — це взаємопов'язані константи, що взаємозалежать і взаємодоповнюють одна одну.

Сталі критерії, які визначають поєднання формату аудиторії та її цільової аудиторії — це лише теоретична база, яка на практиці може видозмінюватися залежно від багатьох чинників. Наприклад: чому кілька станцій з однаковим форматом, які працюють на одну аудиторію, мають різний рейтинг? Або чому цільова аудиторія з характерною соціально-демографічною характеристикою переважно обирає, як правило, одну станцію з кількох, які працюють в одному форматі? Відповіді на ці та інші запитання полягають:

По-перше, у вмінні творчо розвивати основні форматні сегменти і критерії. Для цього потрібно розуміти, що цільова аудиторія переважно обирає те, до чого вона вже давно звикла — відомі прийоми роботи ведучих, рубрики (погода, "пробки" на дорогах, мода, подорожі), знайомі ефірні фонотеки і т. п. Мовляв, все давно відомо і не має ніяких неочікуваних поворотів, новинки з'являються, але вони передбачувані та відповідають давно відомій формулі: нове — це добре забуте старе, все розраховане на те, щоб нікого не залишити байдужим. Творчий розвиток формату — це робота за одним і тим самим законом (усе вже вибрано наперед, запропоновано в одній обгортці, потрібно лише споживати) плюс те, що необхідне для досягнення оптимального успіху в певний час і за певних обставин — уміння відчутти необхідність змін, які не будуть виходити поза форматні канони і критерії.

По-друге, у розумінні переваг стандартизації форматного радіоефіру і в униканні негативних чинників, які можуть призвести до невідповідності між форматом і аудиторією.

Перевага полягає в тому, що форматне радіо дозволяє прогнозувати прибуток на конкурентному ринку. Формати можна поділити на дві категорії залежно від спрямування слухацького інтересу:

Розмовні формати, основною специфікою яких є переважаюче співвідношення інформаційних, інформаційно-аналітичних, інформаційно-розважальних та аналітичних програм над музичним контекстом. До таких форматів можна віднести "All News", "Talk radio", "Financial", "Public", "Children's Radio" та "Ethnic Radio"

Музичні формати, частка музичного матеріалу в яких порівняно з розмовними форматами є визначальною, складають дві підкатегорії:

- **Основні формати**, які розраховані на достатньо великі аудиторії (наприклад, "AC", "CHR", "TOP 40", "Oldies", "Rock", "Sweet"/"Nostalgia", "Soft", "NAC", "Country", "News/Talk") та інші.

- **Спеціалізовані формати**, які розраховані на окремі слухацькі аудиторії (наприклад, "Alternative", "AAA", "Natural Sound", "Jazz"/"Swing", "Classical", "Gospel", всі різновиди етнічної і національної популярної музики, а також інші різновиди музичних напрямів і течій тощо).

Прибутковість розмовних, як і музичних форматів, вимірюється специфікою цільової аудиторії, на яку вони спрямовані. Безперечно, аудиторія форматів "All News", "Talk radio", "Financial", "Public" є більш перспективною для рекламодавців, аніж форматів "Children's Radio" та "Ethnic Radio", оскільки її соціально-демографічна характеристика більш прогнозована для отримання прибутку від розміщення реклами.

Щодо музичних форматів, то передусім для приватних станцій прибутковими є основні формати. Радіостанції, які обирають ці формати, можуть розраховувати на великі аудиторії і, значить, солідних рекламодавців. Але не можна забувати і про спеціалізовані формати, які при певних обставинах можуть приносити більше

прибутку, ніж основні формати. Наприклад, при перенасиченні основними музичними форматами на ринку, не всі станції, які їх використовують, будуть приносити очікуваний прибуток. Тому роль спеціалізованих музичних форматів, що також мають цільову аудиторію, залежно від специфіки ринку, не варто ігнорувати і викреслювати із тих, які є неконкурентоспроможними. Певною мірою, вони не можуть гарантувати успіх і прибуток на великому обивательському ринку, але можуть бути помітними для аудиторії і рекламодавців на ринку естетів і меломанів.

Перевагою форматизації ефіру є також те, що стандартний набір компонентів, які складають формат, мають властивість сприйматися не як окремі частини, а як єдине ціле. Гармонійне поєднання всіх елементів (музика, реклама, спеціальні програми, ді-джеї, ведучі, рубрики, джінгли, новини, ігри і т. п.) — принцип успіху станції. А станція є успішною і популярною тоді, коли формат і цільова аудиторія гармонійно поєднуються.

До негативних чинників, що можуть зашкодити цій гармонії, варто віднести:

— глобалізацію, коли недержавна станція прагне працювати з багатьма форматами одночасно, як правило, основними музичними форматами полярного спрямування (наприклад: "CHR" — "Oldies" — "Rock" — "Sweet/Nostalgia"), з метою охоплення якомога більшої аудиторії. Така практика може мати тимчасовий успіх, який, наприклад, необхідний станції на першому етапі її становлення на неконкурентному ринку. Якщо станція починає працювати на розвиненому медіа-ринку, де вже успішно працює ряд інших радіостанцій з відпрацьованими на аудиторії форматами, такий підхід до побудови ефіру не матиме перспектив;

— суб'єктивізм, коли типові стандарти форматів підміняються особистісними стандартами ведучих ефіру або програмних директорів, або коли є ігнорування основних

критеріїв формату, намагання поєднати в єдиному форматному полі сегменти з інших форматів, відмова від характерної для формату чіткості постановки музичного матеріалу і т. д.

Формат приватної радіостанції не варто також підмінити типом радіомовлення, який також визначається співвідношенням у радіоефірі інформації і музики, і є більш характерним для державного і громадського радіомовлення. Специфічним у співвідношенні тип мовлення і формат мовлення є те, що саме формати мовлення складають тип мовлення.

1. Інформаційне мовлення

Формат "All news" є основним складником для інформаційного типу мовлення. Тому, коли розглядається специфіка цього типу мовлення, варто спочатку говорити про специфіку формату "All news". Тобто про типові випуски новин з постійним оновленням інформації плюс рекламні вставки. Тип мовлення, безперечно, є ширшим поняттям, аніж формат, тому до інформаційного типу мовлення можна віднести, наприклад, і ток-шоу, які використовуються деякими новинними радіостанціями у світі. А отже, можна говорити про формат "Talk radio" в контексті цього типу мовлення, про програми, в яких обговорюються найрізноманітніші проблеми, проводяться інтерактивні опитування, звучать телефонні розмови з радіослухачами.

Музичні композиції в інформаційному типі мовлення практично не звучать. Хоча, як правило, музичних заставок, джінглів, фонові музики є достатньо для того, щоб говорити про помітну роль музичного матеріалу. До цього типу мовлення належить також формат "Financial".

2. Інформаційно-музичне мовлення

Співвідношення інформації і музики у цьому типі мовлення приблизно 70 % до 30 %. Тобто інформаційно-музичний тип мовлення характеризується переважаючим співвідношенням інформаційних і розмовних програм над музичним контекстом. Цей

тип мовлення є характерним для радіостанцій з державною і громадською формою власності, його переважно складають такі розмовні формати, як "Public", "Children's Radio" та "Ethnic Radio"

3. Музично-інформаційне мовлення

У цьому типі мовлення співвідношення інформації і музики діаметрально протилежне, приблизно 30 % до 70 %. Деякі державні радіоканали і громадські радіостанції використовують цей тип мовлення. Окремі недержавні радіостанції теж прагнуть працювати у такому співвідношенні інформації і музики, що дозволяє їм урізноманітнити ефір і залучити різнопланову за соціально-демографічною характеристикою аудиторію. Музично-інформаційний тип мовлення складають розмовні формати "College", "Public" і більшість музичних форматів.

4. Музичне мовлення

Не можна говорити про те, що цей тип мовлення абсолютно виключає інформаційний контекст. Як правило, 10-20 % інформаційних програм (короткі рубрики, випуски 3-5-хвилинних новин, реклама) протягом доби звучить в ефірі недержавних, приватних радіостанцій, які є музичними і використовують музичні формати. Таким чином, цей тип мовлення складають всі відомі музичні формати.

Специфічним поряд із співвідношенням "тип мовлення-формат" є співвідношення "форма власності-формат".

Класифікація мовлення за формою власності включає в Україні державне, недержавне (приватне) і громадське мовлення [1]. До державного мовлення належать радіокомпанії, які переважно фінансуються з державного бюджету і за рахунок реклами, до недержавних — станції, які підтримуються засновниками (власниками), інвесторами та рекламодавцями, до громадських — радіоорганізації, які існують за підтримки суспільства або громад. Якщо державне і громадське мовлення передбачає задовольняти інтереси

суспільства або окремих громад, впливаючи на громадську думку і формуючи її, то недержавні (приватні) станції, визначивши цільову аудиторію, прагнуть задовольняти лише її інтереси. Якщо комерційна діяльність як така є основною для приватних станцій, то для державного і громадського радіо — лише допоміжною (реклама, абонентська плата, продюсування тощо). Так чи інакше, незалежно від економічного статусу станцій і їхньої форми власності, кожна з них в ефірі пропонує своїй аудиторії програмну продукцію, яка характеризується властивою належністю до традиційних розмовних і музичних форматів.

Для державного і громадського радіомовлення властивим є виробництво програмної продукції, яка має окремі характеристики розмовних форматів, а саме: поєднання елементів формату "All news" і "Talk"..., а також сегменти основних музичних форматів, які стосуються підбору музичного матеріалу, роботи ведучих, поєднання форми і змісту, стилістики. Про повний і "чистий" формат можна говорити лише в контексті недержавного радіомовлення, оскільки формат, як правило, визначається однотипним 15-20-годинним мовленням протягом доби. Саме однотипність мовлення не є характерною для державного і громадського радіо, що працюють з різними цільовими групами, які складають загалом і громадську думку.

Форматизація радіоефіру — це досить гнучкий процес, який залежить від вміння радіокомпанії "чути" і "слухати" свою аудиторію, відчувати соціально-економічні зміни в регіоні, приплив або відплив "великої" реклами. Звичайно, різка зміна формату для недержавних станцій цілком можлива тоді, коли станція неправильно визначила свою цільову аудиторію або мала інші менеджерські прорахунки, зокрема, щодо розвитку форматного мовлення, що не приносило і не приносить прибутку. В іншому разі категорична зміна власного

формату на інший (наприклад, перехід з формату "AC" до формату "Hard Rock", і тільки тому, що за соціологічними дослідженнями шанувальників "важкого року" в регіоні стало на відчутний відсоток більше, ніж шанувальників стилю "кантрі"), насамперед ударить по бюджету радіокомпанії. Але вибір формату — це не догма на

роки, це лише один із суттєвих механізмів маркетингу, який повинен принести успіх у певний час, заклавши розумні перспективи на майбутнє.

1. Закон України "Про телебачення і радіомовлення". — К., 1993. — Ст. 11.

Тема матеріалу в структурі газети

Газета — це єдиний тематичний організм, між елементами якого існує постійний взаємозв'язок. Читач обирає ту чи іншу газету насамперед тому, що вона містить матеріали на теми, які його цікавлять. За словами Є. Толкачова, кваліфікований читач спочатку "вгадує", а лише потім читає. Переглядаючи шпальти газети і звертаючи увагу на заголовки, він швидко схоплює зміст матеріалу [1, 20]. Якщо газета має стійку тематичну та жанрову композицію, то у реципієнта виробляється своєрідна модель очікування, що сприяє кращому розумінню матеріалу, знаходженню потрібної інформації у звичному місці. Як зазначає С. І. Галкін, стійка композиція, зовнішні особливості й ознаки є підставою для створення композиційно-графічної моделі газети, яка містить найбільш типові особливості її змісту і форми: головну тематику газети (тобто певна форма подачі інформації і розподіл основних матеріалів та рубрик на полосах), її структуру тощо [2, 102].

Розглянемо чинники, які тією чи іншою мірою вказують на тематику матеріалу, відображають його зміст.

По-перше, це особливість подачі інформації у пресі. Існує безліч форм подачі матеріалів у газеті, основою якої є особливе групування матеріалів і відповідне їх оформлення. Допомогає читачеві сприймати матеріал компактне розміщення кількох (двох і більше) публікацій під загальною рубрикою, заголовком чи "шапкою", що полегшує систематизацію, групування матеріалів на полосі чи в усьому номері. Ця форма подачі тексту називається добіркою, або блоком. Використання такого комплексу

дає можливість редакції докладніше, глибше висвітлити певну тему, спрямувати увагу реципієнта у потрібне русло, посилюючи таким чином вплив матеріалу і газети в цілому.

В. Іванов виділяє два найголовніші принципи компонування добірок:

- тематичний або різнотемний;
- жанровий [3, 138].

При компонуванні за тематичним принципом добірка присвячена лише одній певній темі, що пронизує кожен матеріал цього блоку, різнобічно розкриваючись у ньому.

Різнотемна добірка складається з матеріалів на різноманітні теми, які можуть бути пов'язані чи непов'язані між собою.

Якщо для досягнення поставленої перед редакцією мети можливостей звичайної добірки бракує і якщо блок охоплює всю полосу, то застосовується тематична сторінка — "газетний удар", "новий рівень ефективності газетного випуску". Така форма дає можливість достатньо глибоко й детально висвітлити актуальну тему.

Композиція газетної сторінки має велике значення, оскільки нелегко змусити читачів газети ознайомитися з усіма її матеріалами. Для цього в пресі часто використовується складова сторінка, скомпонована з деяких матеріалів. Центром її є великий публіцистичний виступ — проблемна стаття чи нарис, навколо якого розміщуються інші матеріали. На цій сторінці можуть застосовуватися й інші форми — тематичні та різнотемні добірки. Зрозуміло, що ефективність такої форми подачі матеріалів залежить насамперед від їхнього рівня —

від теми й змісту, від того, як вони подані. Але використовуючи різні форми подання великого матеріалу, можливо полегшити сприйняття такої сторінки [4, 204].

На думку В. Іванова, газета повинна містити лише одну тематичну сторінку, бо кілька таких сторінок дезорієнтує читача і забирає чимало газетної площі.

Тематична сторінка є основою для багатьох інших форм подачі текстових матеріалів, зокрема газетного розвороту.

Тематична сторінка, розрахована на певну аудиторію, є спецвипуском, що особливо часто застосовується у молодіжних виданнях.

Ефективність впливу добірки на реципієнта залежить не лише від її змісту, значну роль відіграє також і графічне оформлення. В. Іванов звертає увагу на такі засоби графічного оформлення газети:

- навколо матеріалу — рамка;
- завершуються лінійки й поліграфічні прикраси;
- інколи блок виділяють іншим шрифтом, а якщо це тематична добірка, то важливі публікації висуваються вперед, угору.

Часто можна побачити виділення нестандартним форматом набору, шрифтом іншої гарнітури та іншого кегля [3, 139].

Текстовий шрифт, що відрізняється від шрифтів, якими набрано матеріали полоси, підкреслює тематичну близькість матеріалів, об'єднаних у блок. Усі заголовки тематичної добірки варто також набрати шрифтом однієї гарнітури та одного кегля. Якщо блок різнотемний, то кожен матеріал має свій, відмінний від інших шрифт. Шрифтом і кеглем також різняться і заголовки.

Оформлення тематичної сторінки залежить від ролі та значення її матеріалів, що присвячені одній темі, але по-різному в них розроблені: одні повідомляють про факти, інші ці факти коментують, ще хтось їх узагальнює, робить висновки тощо.

Усі матеріали тематичної сторінки розташовуються під "шапкою", набраною великим яскравим шрифтом.

Для розкриття теми сторінки та кращого сприймання тексту використовуються фотознімки і малюнки.

Певну роль у розкритті теми матеріалу, його головної думки відіграє заголовок, у якому повинен стисло відображатись основний зміст матеріалу. З семантичного боку, заголовок, насамперед — це скорочений варіант тексту, декодування якого відбувається потім у самому тексті [5, 40]. Саме із заголовка читач починає ознайомлюватися з матеріалом, саме на нього передусім звернений його погляд. Як зазначає І. І. Старобогатов, заголовок інформує читача або про тему матеріалу, або про характер його трактовки [6, 111]. Заголовок виконує функцію збудження цікавості, тобто рекламну та інформативну функції, а в наукових публікаціях він повинен точно орієнтувати на тему, що висвітлюється [6, 130]. Від нього, головним чином, залежить, чи взагалі буде звертатись читач до певної статті, нарису тощо. Виразний і яскравий заголовок підвищить ефективність сприймання матеріалу. Але потрібно мати почуття міри при виборі заголовка, оскільки окрема полоса і весь номер повинні бути єдиним організмом, цілісною системою. Гарний газетний заголовок, за В. Івановим:

- виражає єдність форми і змісту матеріалу;
- забезпечує актуальність і конкретність публікації;
- передає ставлення автора і редакції до описуваних подій, процесів, явищ;
- підкреслює значення повідомлюваного факту і, отже, активно впливає на читача [3, 109].

Заголовки мають допомогти реципієнтові зорієнтуватися у матеріалах газети, вибрати потрібну й цікаву статтю, а для цього вони повинні виражати головну думку автора, а не другорядні елементи змісту публікації, відображати тематичний зміст тексту. Два типи заголовків, які тією чи іншою мірою містять інформацію про тему матеріалу, виділяє В. І. Юганов. Перший тип: заголовок

вказує на головного героя всього тексту, подаючи тим самим читачеві тематичну інформацію. Другий тип: заголовок подає рематичний елемент, певну пропозицію (але головний зміст, представлений у всьому тексті, у цьому типі заголовку міститься) [5, 38-39]. Заголовок має бути тісно пов'язаний зі змістом і безпосередньо впливати з нього. Слід звернути увагу на те, що газетний матеріал з одним заголовком трапляється дуже рідко. Існує цілий заголовний комплекс (сукупність кількох заголовків різного характеру, різної структури і з різноманітним призначенням), який складається із основного заголовка, підзаголовка, внутрішнього підзаголовка, надзаголовка, рубрики, шапки [2, 114].

Заголовний комплекс у цілому і кожен із його компонентів виконують особливу, специфічну функцію. Кожен заголовок має кілька функцій, але для певного компонента заголовного комплексу найважливішою чи первинною є лише одна функція, решта — нашаровуються і тримаються на основі цієї первинної функції.

Як уважає Х. Рахімов, найважливішим призначенням газетного заголовка є найменування, тобто називання відповідного "макротексту", тоді як підзаголовок виконує насамперед інформативну, роз'яснювальну функцію, він є зв'язком між головним заголовком і текстом. Увесь комплекс здійснює функцію організації спільної єдиної структури [7, 131].

Основний заголовок є органічною частиною газетного твору, одним з основних засобів організації уваги читача. Він коротко і логічно характеризує зміст, ідею публікації, створює про неї у читача чітке уявлення.

Доволі частим супутником заголовка є підзаголовок, що стосується всього матеріалу і є насамперед тематичним — пояснює, уточнює, іноді розвиває заголовок. Але підзаголовок може бути і службовим: вказує на характер, спрямованість газетного виступу, його літературну форму чи джерела інформації.

Для розчленування значного за розміром суцільного тексту публікації на окремі частини (розділи), щоб допомагати читачеві краще орієнтуватися у великому матеріалі, використовують внутрішній заголовок.

Деталізує основний заголовок, наголошує на основній думці публікації надзаголовок, що інколи стисло висловлює ставлення до повідомлюваних фактів, сповіщає адресність виступу.

Таким чином, заголовок повинен бути частиною цілого тексту, елементом, що допомагає реципієнтові орієнтуватися в змістовій архітектонічній, композиційній організації тексту і виконує функцію текстоутворення.

Визначає тематичний напрям або характер матеріалу, його жанрові особливості рубрика, вказуючи в найзагальніших рисах на порушуваних у матеріалі проблеми. Значенням рубрики, за В. Івановим, є виконання не тільки інформаційної функції, а й спрямування уваги читачів на матеріали, які висвітлюють важливі теми сьогодення [3, 115]. Дослідник поділяє рубрики на службові та тематичні. Зрозуміло, що визначають напрям, тему газетного виступу, його характер саме останні. Тематичні рубрики супроводжують важливі розділи або відділи газети. Різновидами тематичних рубрик є суперрубрика (позначає тематичне спрямування публікації усієї полоси) та рубрика-девіз (заклик, під яким проводиться газетна кампанія).

Заголовок, що об'єднує кілька газетних публікацій, кожна з яких має власне найменування, називається "шапкою". Її призначення — привернути увагу читачів до розвороту, полоси, добірки (блоку) матеріалів на актуальну політичну, економічну чи культурну тему, виразно й стисло висловити загальний зміст цих матеріалів. Також на тему, головну ідею публікації вказує епіграф.

Чи може якось відображати думку, тему матеріалу шрифт? Саме над цим замислюється Є. Толкачов, роблячи висновок, що

оскільки шрифт є певним зображальним засобом у пресі, то, справді, він може деякою мірою допомагати у визначенні теми. Наприклад, у деяких газетах існує практика шрифтовими засобами яскраво виокремлювати в заголовках слова, які визначають головну думку. Неправомірне виділення того чи іншого слова може спричинити неправильне розуміння теми матеріалу, його змісту. Але Є. Толкачев наголошує, що це питання — спірне, тому що в оцінці шрифтів, у їх характеристиках велике значення мають особистий смак, відчуття, уява оформлювача [1, 6; 1, 55].

Отже, тема публікацій може відображатись у формі подачі інформації, у заголовному комплексі та графічному оформленні. Заголовний комплекс, а зокрема, такі його елементи:

- основний заголовок (вказує на тему);
- підзаголовок (уточнює тему, окреслену головним заголовком);
- надзаголовок (деталізує тему);
- тематична рубрика (визначає тематичний напрям) — відіграють велику роль у визначенні теми матеріалів.

Допомагає правильно зрозуміти тему публікацій і графічне оформлення матеріалу (шрифт, малюнки, фотознімки) та такі

форми подачі інформації, як тематична добірка, тематична сторінка, спецвипуск.

Схематично тематична структура газети — це ланцюг, де всі елементи зчеплені, пов'язані між собою і впливають один з одного.

1. Толкачев Е. В. *Заголовки в газете*. — М.: Искусство, 1959. — 62 с.

2. Галкин С. И. *Оформление газеты и журнала: от элемента к системе*. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 152 с.

3. Иванов В. Ф. *Техника оформления газеты*. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. — 222 с.

4. Попов В. В., Гуревич С. М. *Производство и оформление газеты*. — М.: Высш. шк., 1977. — 248 с.

5. Юганов В. И. *Текст и его коммуникативная структура*. — Калинин: КГУ, 1983. — 50 с.

6. Старобогатов И. И. *Техника оформления газеты*. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. — 188 с.

7. Рахимов Х. *О заголовочном комплексе в художественных репортажах // Лингвистика текста / Под ред. О. И. Москальской*. — М.: МГПИИЯ, 1979. — 172 с.

Публіцистична стаття у творчій спадщині Олеся Гончара

Доробок кожного письменника-класика, будь-то художні твори, романи, повісті, оповідання чи новели або документалістика — щоденники, нотатки, листи — це завжди шматочок його душі, етапи творчої біографії з її злетами та падіннями, успіхами й невдачами, високими нагородами й публічними розносами (надто для радянських часів). Не є винятком і письменницька публіцистика. У ХХ столітті вона стала невід'ємною складовою спадщини провідних національних письменників України: Миколи Хвильового й Олександра Довженка, Уласа Самчука й Івана Багряного, Дмитра Павличка й Юрія Мушкетика, Володимира Дрозда й Романа Іванчука, Павла Загребельного й Володимира Яворівського...

Багатим й жанрово розмаїтим постає публіцистичний доробок одного з найбільших прозаїків другої половини ХХ сторіччя Олеся Гончара, творчість якого стала знаковим явищем у національній літературі повоєнних десятиліть, його життєдайне силове поле діє й сьогодні, через роки після смерті митця, сягаючи в нове тисячоліття. Серед багатьох публіцистичних жанрів, до яких звертався Олесь Гончар у своїй творчості, особливе місце посідає стаття. Активно використовуючи потенціал цього жанру — виявляти, аналізувати, давати оцінки, прогнозувати розвиток певних суспільних чи мистецьких явищ (зокрема літературних), письменник завжди намагався розв'язати певну проблему, що стосувалася політики, філософії, етики, естетики чи моралі, часом ви-

ходячи на глобальні загальнопланетарного масштабу горизонти.

Публіцистичні статті Олеся Гончара, зібрані в кількох книжках ("Японські етюди", 1961; "О тех, кто дорог", 1978; "Письменницькі роздуми", 1980; "Чим живемо", 1992), розкидані в періодичних виданнях, частина з неопублікованих міститься в родинному архіві письменника.

Отже, перш ніж спробувати проаналізувати публіцистичний доробок Олеся Гончара в цьому жанрі, варто було б з'ясувати головні параметри, що дають право віднести той чи інший твір до жанру статті. Це зробити важливо, оскільки будь-яка жанрова форма, у тому числі й стаття, являє собою певну єдність, в якій життєвий матеріал втілюється в адекватну йому форму, про що свого часу відомий російський вчений М. Бахтін писав так; "Жанр завжди і той і не той, завжди старий і новий одночасно. Жанр відроджується й оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури (в тому числі письменницької публіцистики. — В. Г.) і в кожному індивідуальному творі даного жанру... Жанр живе теперішнім, але завжди пам'ятає своє минуле свій початок. Жанр — представник творчої пам'яті в процесі літературного розвитку" [1, 178-179].

Публіцистична стаття — це невеликий за обсягом твір, що призначений здебільшого для друку в періодичних виданнях, хоча для письменницької публіцистики характерно об'єднувати опубліковані раніше статті (часом з іншими творами публіцистичних

жанрів) у окремі збірники, про що свідчать названі вище книжки Олеса Гончара чи аналогічні збірники публіцистики "Неложними устами" П. Загребельного, "Бо то не просто мова, звуки..." І. Дзюби, "Духовний меч" І. Драча, "Право власного імені" В. Яворівського, "Заявляю про себе культурою..." М. Жулинського тощо.

У статтях Олеса Гончара найчастіше висвітлюється певна конкретна й актуальна проблема політичного чи мистецького життя. Однак публіцист ніколи не прагне проаналізувати реальні суспільно-політичні процеси чи літературний процес певної доби докладно, всебічно, у зіставленні з аналогічними явищами, як це робиться у наукових статтях. Він обирає ті напрямки, які допомагають йому в постановці провідної проблеми, що зумовила письменника публічно висловити свою позицію й планомірно, аргументовано її розв'язати. При цьому Олесь Гончар намагається уникати роздумів на абстрактні, відірвані від реалій життя, надто затеоретизовані теми. Дослідники виділяють ряд жанрових різновидів статті — проблемні, оглядові, полемічні, літературно-критичні, ювілейні та ін. Для Олеса Гончара характерними є передусім проблемні статті.

Яскравим прикладом цьому може послужити стаття "Виправдані сподівання", написана Олесем Гончаром, на той час народним депутатом СРСР, під враженням від першого з'їзду народних депутатів, у якому він бачив паростки майбутніх кардинальних суспільно-політичних змін, котрі зачіпають наболілі проблеми політичного, економічного, екологічного, національного, освітнього, міжконфесійного характеру тощо. Олесю Гончару вдалося віднайти той баланс, де міра узагальнення й конкретної прив'язки до певних реалій дійсності (скажімо, подій у Тбілісі навесні 1989 року чи масових протестів віруючих УКЦ у Москві) допомогли органічно й природно об'єднати в непорушну цілісність публіцистичний пафос і

емпіричний матеріал, одержаний під час роботи з'їзду, винесений із кулуарного спілкування з колегами з інших республік тодішнього СРСР. Це дало можливість порушити в статті проблеми суголосні тим тенденціям, що визрівали в Україні наприкінці 90-х років: "Люди вірять, ждуть, сподіваються, що нарешті тепер буде усунуто завдані кривди, буде поновлена соціальна та національна справедливість" [2, 338]. Щоправда, автор чудово розуміє, що одним лише порушенням проблеми, вона сама собою не розв'яжеться. Саме тому, публічно наголошуючи на ній, Олесь Гончар налаштовує читачів на тривалий і наполегливий пошук шляхів її розв'язання, що здатні, на його думку, зробити народні депутати, "щоб повністю виправдати сподівання, які покладають на нього (парламент — В. Г.) народи країни, кожен із нас" [2, 378].

Проблемною є також стаття, написана російською мовою до 45-ліття Перемоги над фашизмом "Не зупинити рух життя". Дата 9 травня 1945 року для Олеса Гончара є лише зовні формальною зачіпкою, щоб порушити ряд злободенних питань. Насправді публіцист хоче вийти на більш глибокі проблеми сьогодення. У радянському суспільстві утворився певний полегшений стереотип бачення Перемоги, згладжування багатьох гострих кутів, пов'язаних з тоталітаризмом, репресіями, гоніннями інтелігенції. Гончар це бачить і знає, але щоб відтворити все це, він починає з вражень, одержаних навесні 45-го та в перші повоєнні роки: "Весна перемоги була апофеозом солдатської долі. І збереглася в душі таким багатством світла, яким для нас переповнена хіба що християнська Пасха — український Великдень" [2, 339]. Коли письменник разом з однополчанами повернувся з далекого закордонного переможного походу, він виявив, що "зникли з карти країни цілі республіки, відомі... ще зі школи. Як виявилось, не положено тепер навіть згадувати ті народи, з синами яких ми ділили всі тяготи великого походу" [2, 339]. Масові депортації, доноси, підозри стали нор-

мою життя в повоснні роки. Олесь Гончар згадує переслідування видатних діячів культури, нападки на Олександра Довженка, розгромні партійні постанови про журнали "Вітчизна", "Дніпро", остракізм щодо "Нарисів історії української літератури", що були сумлінно написані колективом провідних українських учених. У цю пору нищівно критикуються твори Максима Рильського, Юрія Яновського, Володимира Сосюри, а поруч виливається чимало бруду й на самого Гончара за оповідання "Модри Камень", що викликає в нього ряд риторичних запитань: "Чому засуджується і моє скромне оповідання, уміщене в тонкому журналі, що розповідає про ледве затепліле, чисте почуття радянського солдата й дівчини-словачки? Чому це вважається криміналом і зазнає анафем на багаточисленних зборах?" [2, 339].

Побачене й пережите тоді вчорашнім воїном, молодим письменником показало, що він і його покоління у багатьох моментах жило в світі ілюзій. Позбавляючись від багатьох з них через 45 років після Перемоги, Олесь Гончар дістав можливість порушити ряд важливих проблем. Одна з них пов'язана з пам'яттю: "Я не прибічник помпезних споруд для увічнення пам'яті, де часом більше казенної амбіції, ніж теплої людської участі, — адже людський біль ніколи не прагне рафінувати себе. Що може сказати солдатському серцю, наприклад, потворна залізна валькірія в Києві на Відьминій горі біля Дніпра, що скинула свій грізний меч незрозуміло на кого?" [2, 340].

І тут Олесь Гончар, здавалось, дрібним штрихом ставить надзвичайно важливу проблему: гігантський пам'ятник споруджено "із того дороговартісного металу, якого сьогодні так не вистачає на протези для інвалідів" [2, 340]. І далі, розвиваючи цю думку, він розмірковує: "Чи потрібні на тлі Чорнобиля всі наші паради, якщо десь у лісах все ще білють кістки оточенців, кістки полеглих у боях і замучених сталінщиною наших братів і сестер, чії рештки забудьку-

ваті нащадки все ще не зуміли по-людськи поховати" [2, 340].

Роздуми письменника-публіциста послідовно порушують актуальні проблеми, що хвилюють суспільство: "Як відбулося те, що відбулося?.. Як могло статися, що на вулицях і площах Золотої Праги, де нас в 45-му засипали квітами, зустрічали обіймами, світлою радістю... раптом заскреготіли заправлені брехнею і злобою брежнєвські танки? <...>".

Чому наші сестри, наші дівчата-полонянки, звільнені з фашистської неволі, боялися повертатися додому й змушені були шукати притулок у країнах Заходу, а щойно звільнені з гітлерівських концтаборів змучені радянські військовополонені тут же опинялися в інших таборах, у вітчизняних, в сталінських ГУЛАГах? <...>.

Чому так довго терпіли ми беззаконня й сваволі?

Чому ставало нормою всевладдя деградованих, тупих сановників, кар'єристів і корупціонерів, змієподібних "сірих кардиналів", чия імперська великодержавна злоба до національних республік не знала меж?" [2, 340-341].

Порушивши ці й ряд інших питань буття через 45 років після Перемоги, проблеми явно не ювілейні на тлі загальної деградації режиму, Олесь Гончар однак висновок робить досить оптимістичний: "Ні, нічим не зупинити руху життя. Кожен народ зараз все наполегливіше дошукується шляхів до досягнення витоків своєї долі, до досягнення вищої з наук — науки людяності" [2, 344]. Прогностичний характер висновків, які зробив Олесь Гончар на основі глибокого аналізу суспільної політичної ситуації в СРСР на тлі поглиблення кризових явищ у всіх сферах життя, свідчить, що публіцист глибоко розумів нинішній стан і бачив перспективи розвитку держави в майбутньому. Декларація про державний суверенітет, прийнята в рік написання цієї статті, розглядається ним як велика історична подія: "Це — перемога!" [2, 344].

Написана для всесоюзної аудиторії, оскільки О. Гончар хотів надати якомога більшого розголосу своїм роздумам, (звідси — російською мовою), стаття є публіцистичною не лише за змістом, а й за мовним оформленням та стилістикою. Тут і риторичні питання ("Хіба єдність правової і національної свідомості громадян, хіба природне прагнення республік до суверенітету загрожує нашому життю?") [2, 341], і риторичні оклики ("Воістину історична подія!") [2, 341], і емоційно забарвлена лексика ("всемогутній, нена-ситний Молох" [2, 340], "браконьєрський садизм", "отрутоносні болота", "святий Дніпро" [2, 241]), і ємні багатовимірні метафори ("прийшли вони души-ти Празьку весну, а заодно пройтись гусеницями й по наших серцях" [2, 340], і навіть вставні міні-новели (розповідь про поїздку з німецькою письменницею Анною Зегерс на будівництво берлінської стіни, що стала символом розділеної Європи) тощо.

Згадані статті є проблемними. Проте у письменника такого масштабу, як Олесь Гончар не може не бути і ювілейних статей, пов'язаних з пам'ятними датами в житті видатних діячів національної (і не лише!) культури, передусім письменників. Таких творів у публіцистичній спадщині Олесь Гончара є чимало: "Безсмертний полтавець" (до 200-ліття від дня народження І. Котляревського), "Наша Леся" (до 100-річного ювілею Лесі Українки), "Геній світлоносний" (до 150-річчя від дня народження Л. Толстого), "Учитель з Ічні" (до 100-річного ювілею С. Васильченка), "Від Сосниці — до планети" (до 90-ліття від дня народження О. Довженка) тощо.

У ювілейних статтях публіцист наголошує на місці та ролі видатної особистості — героя його твору — в історії національної культури. Олесь Гончар прагне створити позитивний імідж ювіляра, передати моменти особистісні (навіть мемуарні, якщо це стосується ювілеїв людей, з якими Олесь Гончар був знайомий), дати портретні характеристики ювіляра. Часом подібні статті під

пером Олесь Гончара набувають ознак науково-популярних творів, оскільки популяризують наукові знання про ювіляра та його творчу спадщину.

Характерною у цьому зв'язку є ювілейна стаття "Столітній Панч" (1991). Починається вона із, здавалося б, мемуарного зачину: "Скільки пам'ятаю Петра Йосиповича..." [2, 150]. Однак далі йдеться не стільки про спогади Олесь Гончара, скільки про речі відомі, але Гончар про них пише, щоб об'єктивно окреслити місце ювіляра в історії літератури, а далі йдеться про наскоки офіційної критики на твори ювіляра: "Казенні тлумачі то знаходили щось крамольне в його історичному романі "Запорожці", то раптом нагадували авторові "Голубих ешелонів", що в громадянську війну він, кадровий артилерист, якийсь час воював не в тому війську, де кабінетному ортодоксові хотілось його бачити, то всеукраїнський галас було зчинено з приводу "права на помилку", що його необачно зажадав Петро Панч у котромусь із своїх виступів" [2, 150].

А далі, після такого своєрідного вступу, Гончар-публіцист подає своє бачення ювіляра, зазначає передусім те, що це людина з покоління розстріляного Відродження. Він "був одним із тих небагатьох фізично уцілілих, морально стероризованих, та все ж таких, що й далі залишаються вірні собі і, як можуть, в найскладніших умовах тоталітаризму підтримують ледь жевріюче життя української культури" [2, 150].

Олесь Гончар називає Петра Панча одним із першопрохідників вітчизняної культури, ставлячи в один ряд із Довженком, Тичиною, Яновським, Сенченком, Остапом Вишнею, Тулуб, Антоненком—Давидовичем, Гжицьким...

Роздумуючи над долею Панча і його сучасників, публіцист прагне знайти ті характерні ознаки, які виділяли їх з-поміж оточення. І відрізняються вони, на думку Олесь Гончара, "почуттям невтраченої гідності, внутрішньої духовної непоступливості, ризиками справжньої інтелігентності" [2, 151].

І це на тлі того, що завжди, як свідчить історія, були люди, що прагнули пересварити інтелігенцію, Петро Панч бачиться Олеся Гончару як "бездоганно сумлінний, надійний трудар на ниві рідного письменства" [2, 152]. Недаремно одна із ранніх статей Олеся Гончара про Петра Панча називалася "Трудар".

Визначивши місце П. Панча в історії рідної культури, Олесь Гончар показує його індивідуальні риси: "Незмінно коректний, емоційно стриманий літератор, був, безперечно, взірцем порядності, скромності, людиною з виняtkово розвиненим чуттям національного й громадянського обов'язку" [2, 152].

Закінчується ювілейна стаття мемуарним фрагментом, в якому йдеться про допомогу Петра Панча молодому Олеся Гончару після війни: "Коли восени 1945-го я, демобілізувавшись, повернувся з Угорщини на Україну й написав першу свою новелу, постало питання: куди послати? кому? Бувши ще з довоєнних літ знайомим з Петром Йосиповичем, вирішив навздогад, не знаючи навіть точної адреси, надіслати на всяк випадок йому. І яка ж була радість для університетського студента, коли незабаром до Дніпропетровська в селище Ломівку, надходить від суворого Панча, аж сентиментальна відповідь, котра починалась так:

"Знайшовся таки слід Тараса! Дуже радий був, дорогий Олеся, по-перше почути звістку про Вас, а потім і одержати листа. А я вже гадав, що Ви забули про мене..." [2, 153].

І насамкінець Гончар зазначає, що "не одному мені згадається Ви, Петре Йосиповичу, своїм чулим серцем, своїми добрими ділами. За вашу письменницьку чесність, за лицарське ставлення до письменницького товариства, за ніколи не порушену вірність рідному українському слову, хай буде Вам неперевантажена шана і честь від побратимів нинішніх і від поколінь прийдешніх" [2, 153].

Літературно-критична стаття в спадщині Олеся Гончара-публіциста репрезентована такими працями, як "Гоголь і Україна", "Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя", "Місія художника" та ін.

Автор намагається проаналізувати, всебічно розкрити, поцінувати окремі явища чи певний період розвитку літературного процесу, витлумачити нові факти чи події, знайти закономірності розвитку. О. Гончар не прагне охарактеризувати відразу все, для нього набагато важливішим є обрати такі підходи до розв'язання певної проблеми, яка примусила його взятися за перо. Зокрема, у першій із названих статей "Гоголь і Україна" ця проблема винесла в заголовок літературно-критичної статті. Публіцист наголошує, що "земля України... вигодувала, викохала Гоголя, і то не лише фізично, а — що куди важливіше — духовно, з дитинства наділивши його красою своєї поезії, буянням пісенної творчості, епічною величавістю дум, фантастикою казок, переказами й легендами, дивовижно щедрою барвистою образністю — всіма багатючими плодами народженого духу" [2, 108].

Україна, на думку Олеся Гончара, зробила із Гоголя письменника. У творах на українську тематику Гоголь "найчастіше виступає ще як поет радості, веселий гуманіст, звеличник людини. Герої цих сонячних повістей ще не знівечені рабством, натури прості й добродушні, вони пашіють фізичним і духовним здоров'ям, а якщо декотрі з них і вступають у боротьбу, то здебільшого з нечистою силою, врешті-решт дотепно пермагаючи її на очах усміхненого читача" [2, 110].

Аналізуючи зазначену в статті проблему, Олесь Гончар наголошує, що провідні "художні принципи письменника" [2, 114] визначилися ще в ранній період його праці в літературі. Саме тоді Гоголь зрозумів "значення для мистецтва народного коріння, важливості національної форми" [2, 114], яку Гончар пов'язує з уведенням до прози

лірики. У час, коли розквітав талант Гоголя, українська тема в нього викликала підвищений інтерес. І не тільки у Гоголя. О. Гончар наводить імена Пушкіна та Рилєєва, що також цікавилися своєрідною й неповторною культурою вільнолюбного українського народу.

Силу Гоголя-письменника публіцист убагацьчує "в тому, що його образи народжувались на реальній основі, що крізь усю розкіш фантазії прозирає міцне коріння народного життя, істинно народне сприйняття всього навколишнього" [2, 115].

Літературно-критичні статті Олесь Гончара є публіцистичними не лише своїм змістом, а й формою. Останнє особливо виявляє себе в стилістичній тканині твору. Автор будує думку таким чином, що вона розвивається логічно, послідовно, розкуто, емоційно насичено. Досить часто Олесь Гончар удається до риторичних фігур: окликів ("Грандіозні задуми, що їх вибудовує сама відвага юності, могутньо нуртуючий дух творця!" [2, 109]), запитань ("Захват перед народною силою, гімн воїнській товарищескості, воїнському побратимству, лицарській відданості захисників Батьківщини — чи не перегукується все це із образом птиці-трійки, що виник набагато пізніше, у роки створення "Мертвих душ", образом, який, однак, символізує віру письменника в історичну місію народу, його велике майбутнє?" [2, 114]). Іноді авторська мова набуває патетичного звучання, особливо там, де Олесь Гончар з гордістю пише про живий зв'язок минулого з сучасним: "Життя віків, сама народна історія бурунила на цих шляхах, де чумацькі мажі важко рипіли шоліта, де мандрівні філософи та нашколені латиною бурлаки-спудеї проходили ватагами, розносячи світло знань та дошкульні свої

співомовки, де козацькі полки, оті сильні духом оборонці народні, з піснями виступали в похід з полуночі..." [2, 123].

Поширеним є такий стилістичний прийом, як градація: "Нема будинку, де жили Гоголі, нема саду, що господар сам його розпланував, нема маленької церкви із дзвіничкою, що багато літ стояла на гоголівській садибі, позникали навіть садові стежки — алеї, що по них ходив молодий Гоголь" [2, 125].

"Композиція статті може бути, грубо кажучи, логічною, суб'єктивно-ліричною і "фактографічною", передаючи відповідно переважальний рух авторської думки, чи авторського почуття, чи наведеного фактичного матеріалу" [3, 165].

Логічний характер побудови статті засвідчує її тяжіння до теоретичної, суб'єктивний ліризм композиції робить статтю відверто публіцистичною. Фактографізм композиції документалізує оповідь. Усі ці риси притаманні публіцистичним статтям Олесь Гончара.

Публіцистика цього письменника є жанрово розмаїтою. Однак стаття посідає в ній одне із центральних місць. Саме тому вона вимагає поглибленого аналізу, зокрема потребують деталізації поетика жанру, проблеми авторського саморедагування тексту, взаємозв'язку образу й факту.

1. Бахтин М. М. *Проблеми поетики Достоевського*. — М., 1972.

2. Гончар Олесь. *Чим живемо: На шляхах до українського Відродження*. — К.: Укр. письменник, 1993.

3. Баранов В. М., Бочаров А. Г., Суровцев Ю. И. *Літературно-художественная критика*. — М.: Высшая школа, 1982.

Профспілкова преса Одеси 1917-1920 років та її проблематика

Падіння царату і скасування царської цензури відзначилися в історії преси міцним зростанням кількості періодичних видань, що відбивали інтереси та політичне життя революції [1, 13]. Дуже показовими є дані по одеській періодиці: якщо в середині 90-х років XIX століття в місті виходило 9 періодичних видань загального та 13 спеціального характеру [2, 155], а на 1 січня 1917 року в Одесі було 13 газет та 14 журналів, то вже за період від 12 березня до 7 листопада 1917 року нараховується 72 газети та 45 журналів. Взагалі ж за 1917-1920 роки в Одесі було 328 газет та 127 журналів, тобто 525 видань! [1, 9]. Одне з найпоказовіших явищ цього часу — одеська профспілкова преса.

У Російській імперії перші профспілкові видання з'явилися під час революції 1905-1907 років. То був період великих соціальних потрясінь: поразка у російсько-японській війні, Кривава неділя, повстання на броненосці "Потьомкін", остаточна втрата робітниками віри в "доброго царя". Саме цей історичний період й дає серйозний поштовх розвитку журналістики. Впродовж революції 1905-1907 років робітничий клас побачив у собі серйозну соціальну силу, проте все ще досить хаотичну і неорганізовану, зрозумів, що мусить співіснувати із ворожою до нього владою. Причому єдиний засіб для цього співіснування — захист власних інтересів та сувора дисципліна. Мабуть, краще за всіх це розуміли керівники робітничого руху, які активно підтримували розвиток профспілкової преси. Адже саме

профспілкова преса мусила об'єднати найактивнішу ланку пролетарської частини суспільства — фабрично-заводську громадськість.

Новий зріст активності у пресі відбувся вже у період 1917-1920 років, зокрема у профспілковій пресі. В цій статті розглядається п'ять профспілкових видань Одеси: "Одесский печатник", "Молот", "Одесский союз врачей", "Бюллетень профессионального движения г. Одессы", "Профессиональная жизнь". Слід зазначити, що всі вони видавалися російською мовою.

Першим із цих видань був "Одесский печатник". Як повідомляє редакція, це "орган профспілки робітників друкарської справи м. Одеси". Профспілка одеських друкарів з'явилася 1 травня 1917 року. А свій журнал почала друкувати з 10 жовтня 1917 року. До редколегії увійшли: Зільберман, Кейліс, Примаєв, Варновицький, Мінц, Патлажан.

Політична позиція журналу формується поступово. Із першого номера (від 10 жовтня 1917 року) можна зрозуміти, що непримиренним ворогом друкарів є генерал Денікін та інші білогвардійські керівники, які воліли повернути монархію. Одразу ж наголошується на тому, що треба відстоювати завоювання Лютневої революції. Цікаво, що другий номер, який вийшов 10 листопада 1917 року, тобто незабаром після Жовтневої революції, майже ніякої реакції на цю подію не має. Більш того, в номері ще раз підкреслюються досягнення саме Лютневої революції. Третій номер вийшов майже через 5 місяців (1 квітня 1918 року), коли Оде-

су захопили німецько-австрійські війська. Цей номер додає ще один штрих до загальної картини, що складає політичну позицію цього видання. Журнал негативно ставився до процесу українізації, який проводився урядом Скоропадського. На думку редколегії, це була політика в інтересах "хозяйственного мужичка, по натуре своей чуждого и враждебного всем стремлениям рабочего класса" [3]. Четвертий номер від 15 квітня 1918 року дозволяє стверджувати, що редколегія на цей час остаточно визначилася з позицією журналу. Тож редакція вважає, що більшовики розвалили країну взагалі й друкарську справу зокрема, а їхнє урядування зветься "більшовицьким терором" [4, 6-7]. Негативно "Одесский печатник" ставиться і до спроб відокремити Україну від Росії.

Шостий номер (від 15 травня 1918 року) виходить через два тижні після приходу до влади Скоропадського, коли з'являється ще один об'єкт для негативної оцінки. І це абсолютно справедливо: за цей невеличкий період він встиг закрити такі одеські газети, як "Одесские новости", "Голос революции", "Красное знамя", "Южный рабочий", попередити "Одесский листок".

Матеріали "Одесского печатника" відзначалися вузькою тематикою: 95 % усіх публікацій були присвячені друкарській справі. Проблема, що є основною не тільки для "Одесского печатника", але й для всієї профспілкової преси цього періоду, — це взаємовідношення між профспілками та робітниками, з одного боку, та буржуазією — з іншого. Керівники профспілки друкарів намагалися співіснувати з фабрикантами на компромісних умовах. Профспілка виробила досить чітку позицію щодо вирішення конфліктів на підприємствах та засобів боротьби, чим заслужила повагу й авторитет як у робітників, так і у фабрикантів. Співіснування профспілки і фабрикантів, які ми можемо простежити на сторінках журналу, умовно можна поділити на два етапи: 1) наступ профспілки на фабрикантів; 2) наступ фабрикантів на профспілку.

Інша важлива проблема журналу "Одесский печатник" — зміцнення профспілки друкарів. Одним із найважливіших є питання створення профспілкового фонду, який міг би підтримувати безробітних друкарів та забезпечувати робітників під час страйку. Останній, шостий, номер журналу показовий у плані висвітлення тих проблем, з вирішенням яких зіткнулася профспілка. Ці проблеми розглядаються на конкретних прикладах шахрайства. Один із них — стаття "Об отпусках". У ній розповідається про те, як деякі робітники вирішили, йдучи у відпустку, продати свої робітничі місця безробітним [5, 8-9]. Або інша стаття — "К позорному столбу". Вона інформує про масові добровільні звільнення робітників з метою отримувати допомогу з безробіття, від якої платня робітникам майже не відрізнялася [5, 13-14].

Безробіття — суттєва проблема на сторінках журналу. Вже у перших номерах йдеться про можливе зростання кількості безробітних після закінчення війни і повернення солдат. Водночас профспілка розгорнула діяльність щодо виплати допомоги з безробіття та пошуку місць роботи. Одна з ідей у цьому напрямку — зменшити звичну робочу зміну друкарів з 6 до 8 годин, а ці дві години віддати безробітним. У п'ятому номері (від 1 травня 1918 року) з'являється прямотаки сенсаційна інформація: у зв'язку зі шахрайством профспілка вирішила допомогу з безробіття скоротити [6].

"Одесский печатник" припинив своє існування 15 травня 1918 року, за часів перебування Скоропадського при владі. Можливо, газета була закрита під час гонінь на ліву пресу, які в той момент стали частиною урядової політики [1, 21]. Хоча на це могли вплинути й причини більш прагматичного характеру: профспілці просто не вистачало грошей.

Журнал "Молот" ("Литературный и политико-экономический журнал") теж почав виходити у 1917 році. Саме він був органом Центральної ради фабрично-заводських

комітетів. Про діяльність цієї організації ми дізнаємося із другого номера (від 27 січня 1918 року). Ідея її створення виникла у травні 1917 року. Рада була задумана як централізований орган, який координував би діяльність всього пролетаріату. Поступово вона посіла провідне місце в робітничому русі. Найважливішими проблемами, що вирішувала Рада, були підвищення цін на продукти та безробіття.

Перший номер журналу вийшов 23 грудня 1917 року — час прискореного зростання впливу більшовиків в Одесі, їх військового наступу на південь України, який виявся у захопленні Одеси 17 січня 1918 року. У композиційному плані "Молот" можна поділити на дві частини. Перша з них звичайно містила кілька віршів та оповідання під рубрикою "Беллетристика". Знаковим для цієї частини є вірш під назвою "Молот", причому в кожному номері — новий текст. Залишається тільки дивуватися винахідливості майстрів пера, які кожного разу знаходили нові слова та рими на цю не дуже оригінальну тему. Друга частина, яка по суті й є головною, має більш прозаїчну назву — "Статті". Як і в інших профспілко-вих виданнях, приблизно половину обсягу журналу займають звіти різних установ: спілок, рад, конференцій. Водночас частина матеріалів приємно вражає аналітичним підходом до розв'язання проблем доби. Крім того, в "Молоте" ще немає того брутального нахабства, яке з'явилося у всіх більшовицьких виданнях у 1919 році й про яке з таким обуренням писав І. Бунін в "Окаянных днях" [7].

Провідним питанням, навколо якого об'єднується більшість матеріалів журналу, є питання робітничого контролю над промисловістю. Внаслідок складної ситуації з фінансами й паливом почали закриватися промислові підприємства. Засобом запобігти повного руйнування промисловості журнал уважає встановлення над нею робітничого контролю. У другому номері, що з'явився після встановлення в Одесі радянської влади 17 січня 1918 року, тон цих

пропозицій змінюється на чіткі вказівки. Уже перша стаття номера немовби наголошує його загальний напрям: "Рабочий контроль." "Положение" и "инструкция" [8, 11-13]. Закінчується номер докладною інструкцією: "Практическое руководство по проведению рабочего контроля над промышленностью" [8, 39-47].

Іншою важливою проблемою для редакції журналу є проблема безробіття. Серйозну дискусію викликала ідея організації суспільних робіт, які б дозволили працевлаштувати безробітних. Супротивники цієї точки зору виходили з того, що сама організація робіт коштуватиме надто дорого.

Якщо журнал і не дуже виправдовує свій "літературний" статус, то "політико-економічний" йому вдалося опанувати швидко. Насамперед слід виділити три статті. Одна з них має назву "Рабочая кооперация". Автор матеріалу, Б. Кронін, вітає ініціативу створення робочих кооперативів, які дозволять боротися зі спекуляцією. Він називає чотири стадії їх подальшого розвитку [8, 34-37]. Важливо, що все це подається зрозумілою робітничому класу мовою.

Стаття М. Кантора "О финансовой разрухе" яскраво зображує ситуацію економічної кризи в країні. Цей матеріал повністю відповідає канонам жанру "стаття". Тут і порушується соціально важлива проблема, і причини її виникнення, і спроби її вирішити, і навіть посилення на пролетарських економістів [9]. Але реального виходу з кризового становища автор не пропонує. Він навіть визнає, що країна й далі змушена буде друкувати незабезпечені золотом купюри [10, 8-12].

Стаття Ю. Розенблата "Причины великой войны и возможные условия мира, в связи с русской революцией" становить собою політико-економічну розвідку, яка може зацікавити навіть істориків наших днів. Адже висновки, зроблені у статті щодо причин розв'язання першої світової війни, вважаються правильними й зараз. Слабким місцем статті є композиція: на "возможные

умовия мира" автор залишив лише останній абзац з двох речень. Незважаючи на це, стаття цікава своїм фактичним матеріалом та статистичними викладками [10, 13-18].

Останній номер журналу датований лютим 1918 року. Таким чином, "Молот" проіснував протягом всього періоду панування більшовиків в Одесі. У березні ж місто було захоплено австро-німецькими військами.

Орган професійної спілки лікарів мав назву "Одесский союз врачей". Він вийшов по одному разу у 1918 та 1919 роках. Відповідальним редактором його був доцент В. Н. Новиков. У першому номері, який з'явився 18 липня 1918 року, визначається статус видання. У вступній статті наголошується, що це лише листок, який є першим кроком на шляху створення окремого видання. У цьому ж номері висловлюється негативне ставлення до більшовиків. Воно виявилось у протесті спілки лікарів проти накладеного на них більшовиками податку. Крім того, у листку надрукована резолюція, якою засуджуються всі лікарі, що брали участь у більшовицькому русі. Стосовно форми подання матеріалів редакція газети пояснює: "Правление Одесского союза врачей первые выпуски листка предоставляет материалам (отчетам, докладам, сообщениям) чисто осведомительного характера, но по мере дальнейшего развития органа будет дано место статьям освещающим местные особенности врачебного труда и санитарной жизни" [11]. У різноманітних звітах ми знаходимо деяку інформацію про саму спілку лікарів. Вона була створена 20 квітня 1917 року. Спілка розгорнула активну діяльність у пошуку роботи та забезпеченню всім необхідним безробітних лікарів. Ще однією важливою проблемою, яка висвітлюється на сторінках журналу, є питання оплати праці. Профспілка вирішила, що лікарі мають самі встановлювати платню. Цікаво, що серед лікарів, яких сам орган профспілки визначає як "трудовую інтеллигенцію", помічені випадки спекуляції ліками та шарлатанство.

Другий і останній номер журналу вийшов 2 березня 1919 року. Враховуючи неперіодичність виходу видання важко робити якісь припущення щодо причин припинення його існування. Мабуть, виданню просто не вистачило кваліфікованих журналістів.

1920 рік був багато в чому поворотним в історії Одеси. Саме в цьому році 7 лютого більшовики остаточно захопили місто. Поступово стало налагоджуватися мирне життя. Таким чином, 1920 рік умовно можна поділити на два періоди: до приходу більшовиків і після. Саме так за часом виходу і розмежовуються два наступні професійні видання г. Одеси — "Бюллетень профессионального движения г. Одессы" та газета "Профессиональная жизнь". Перше видання вийшло тільки двома номерами, датованими "січнем" та "лютим" 1920 року. Воно існувало під час активного більшовицького наступу на Південь. У книзі "Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921 років" знаходимо цікаву інформацію про цей бюлетень. Він був єдиним в Україні підпільним професійним виданням більшовицького напрямку [1, 14]. Тому не дивно, що в першому номері немає прізвищ ані журналістів, ані редколегії. На обкладинці — загадкова фраза: "Орган сторонников решений 2-го Всероссийского и 1-го Всеукраинского съездов профсоюзов". Її зміст стає зрозумілим із другого номера. Фактично весь номер побудований як тлумачення цієї фрази. Вже перша його стаття "Обреченные..." уводить у суть справи. Після Лютневої революції профспілковий рух намагався мирно співіснувати з буржуазією. Але поступово, із розширенням впливу більшовиків в Одесі, частина профспілкового руху змінила характер своїх дій і зайняла радикально ліві позиції. Саме це ліве крило і видавало бюлетень. Конфлікт, що став наріжним каменем номера, виник тому, що Виконавчий комітет Радпрофа займав набагато стриманішу позицію. Він, на думку лівих, вів угодовську політику, намагався домовитися з капіталом за рахунок інтересів

робітників. Потім комітет зірвав страйк, який мав бути організований на користь ув'язнених товаришів. Тому є досить закономірним те, що другий номер завершується статтею "Ликвидация кризиса?" У ній ідеться про переобрання Виконавчого комітету, тобто перемогу лівих, яка є історично закономірною [12, 2]. Ця локальна перемога трапилася напередодні приходу більшовиків до міста. Про те, що більшовики ще не захопили Одесу під час виходу номера, свідчить хоча б замітка "Создавайте коллективы при профсоюзах". Автор її, Л. Зорін, закликає всі профспілки готуватися до приходу Червоної Армії [12, 1-2]. У першому номері більшість матеріалів присвячена саме організації страйку. Певний інтерес викликають дві замітки — "Не догадались" та "Смерть коммунара" [13, 1]. В них ми можемо побачити зародження пролетарського гумору, який потім набув великої сили. Перша замітка розповідає про те, як делегація робочих прийшла просити генерала Шиллінга за ув'язнених товаришів та з переляку не наважилася сісти в присутності генерала. Друга присвячена нападку білогвардійців на вільне у неділю приміщення профспілки та потрощення меблів. "Смерть коммунара" — іронія з приводу порубаних шашками портретів К. Маркса.

Проіснувавши січень і лютий 1920 року, бюлетень припинив своє існування. Він був замінений виданнями мирного часу.

Одним із цих видань була газета "Профессиональная жизнь". Перший її випуск з'явився 22 березня 1920 року. Це був регулярний щотижневий випуск, який продовжував своє існування до 1925 року. Впродовж 1920 року газета вийшла 43 рази, кількість шпальт у ній варіювалася від двох до шести. Варіювався і склад редколегії. Якщо спочатку її очолювали І. Перепечко, Борисов і С. Рабінсон, то під кінець року залишився тільки останній, до якого приєднався Л. Смолянський. Керівництво газетою здійснювала Рада професійних спілок міста Одеси. Газета складалася з двох "частин": у

першій уміщалися значні за обсягом матеріали (часто аналітичного характеру), у другій друкувалися різноманітні звіти про діяльність профспілкових конференцій та інформаційні замітки.

Видання починається зазначенням причин економічного розладу (перша світова війна) та ідей щодо виходу з нього (організація об'єднаної профспілкової системи та налагодження виробництва). Стаття Івана Перепечка "Тарифная политика" в першому номері газети порушує одну з проблем на цілий рік [14]. Не можна сказати, щоб розв'язання цієї проблеми якимось чином просувалося вперед, але дискусій та суперечок було багато.

Треба віддати належне Раді профспілок: вона показала велику активність в організації та переорганізації численних профспілок, засідань та конференцій. На жаль, дуже часто ця активність перетворювалася у звичайну демагогію. Так, з інформаційного звіту "Всероссийский съезд работников нар-связи" ми дізнаємося лише про єдине прийняте з'їздом рішення. Суть його в тому, що робітникам зв'язку треба працювати краще [15]. Безглуздя і демагогію можна побачити й у ставленні до проблеми "бесработицы" (в усіх друкованих органах того часу трапляється багато помилок). Виходить, що такої проблеми "у нас" взагалі не існує. Цю неординарну думку знаходимо в інформаційній кореспонденції "О бесработных" [16, 2]. Читаючи тогочасні газети, треба вміти читати між рядками. Наприклад, у статті "Продовольственный вопрос и профессиональные союзы" С. Лікіна пише, що треба посилати робочих у селянське середовище для допомоги у вирішенні продовольчих питань та зміцнення соціалістичного духу в селянстві. Під "допомогою" тут мається на увазі продрозкладка, розкуркулення тих хазяїв, які хоча б не вмирали з голоду [16, 1]. Подібні статті знаходимо не тільки в цьому номері. Отже, продрозкладка в той період лишалася головним засобом нагодувати голодне місто.

Якщо в еволюції тем та журналістської майстерності "Професійної життя" якісь зміни помітити важко, то не помітити їх в якості паперу неможливо. Починаючи з 37-го номера газету почали друкувати на фабричних обгортках для цигарок. Так, на зворотному боці газети можна побачити фабричний штамп та ціну цигарок. Цікаво, що саме в цьому номері було повідомлено, що барон Врангель був "сброшен в море" [17]. Очевидно, разом із бароном у море скинули весь запас нормального паперу. Ця газета проіснувала до 1925 року і посіла почесне місце серед таких само безбарвних видань.

Профспілкова преса Одеси 1917 — 1920 років — явище, яке істотно впливало на свідомість мешканців міста. Проте ця преса розвивалася не відокремлено, а в руслі суспільно-політичних та громадянських тенденцій свого часу. Тому необхідно назвати чинники, які значно вплинули на розвиток профспілкової преси Одеси періоду 1917 — 1920 років.

Історичний чинник — пов'язаний із небувалим зростанням активності у пресі, зокрема у профспілковій. Поштовхом до цього була Лютнева революція. Ані в епоху Російської імперії, ані в радянську епоху не бачимо такої кількості видань, як впродовж цих чотирьох років. Тому й не дивно, що більшість газет сприйняли Лютневу революцію як крок уперед, який надав змогу Установчим зборам та уряду налагодити нормальне життя й досягти бажаного миру.

Економіко-географічний — пов'язаний із специфікою географічного положення Одеси. Вдале розташування Одеси на березі Чорного моря сприяло тому, що наприкінці XIX — на початку XX століття місто стало головним портом України, а також четвертим за вантажообігом в усій Російській імперії. У цей період Одеса відзначалася високими темпами розвитку промисловості. Промисловість Одеси порівняно вдало пережила і економічну кризу початку XX століття, і революцію 1905 — 1907 років, і наступну депресію, навіть підвищила свій

обіг за рахунок військових замовлень під час першої світової війни, досягнувши перед революцією 1917 року найвищого рівня розвитку за всю попередню історію [2, 3-22].

Національний та націоналістичний чинники пов'язані зі ставленням уряду Російської імперії до національних меншин. Населення Одеси, як ніяке інше місто України, відрізнялося надзвичайною строкатістю в етнічному, мовному, релігійному відношеннях. Згідно з переписом населення 1897 року, на побутовому рівні в місті вживалося понад 50 мов [2, 29-34]. Відповідно до циркуляра П. А. Столипіна від 29 січня 1910 року, усі неросіяни імперії вважалися "іноземцями". Тому деякі представники національних меншин, щоб запобігти утискам влади, визнавали себе росіянами. Так, на початку XX століття кількість одеситів, що вважали себе росіянами, складала майже половину — 49,1 %. Відсоток українців був значно меншим — лише 8,5 %. Тому й не дивно, що впродовж 1917 — 1920 років українською мовою не було надруковано жодного профспілкового видання.

Політичний чинник — влада в Одесі постійно змінювалася:

- 1) період Лютневої революції та тимчасового уряду (12. 03. 17 — 07. 11. 17);
- 2) перехідний період (07. 11. 17 — 27. 01. 18);
- 3) перший період радянської влади (27. 01. 18 — 13. 03. 18);
- 4) період австро-німецької окупації (13. 03. 18 — 26. 11. 18);
- 5) перехідний період та Директорія (26. 11. 18 — 18. 12. 18);
- 6) період французької інтервенції (18. 12. 18 — 04. 04. 19);
- 7) другий період радвлади (04. 04. 19 — 23. 08. 19);
- 8) період добровольчий (23. 08. 19 — 08. 02. 20);
- 9) період радвлади (08. 02. 20) [1, 8-9].

Така нестійкість та часта зміна політичної влади зумовлювала нетривалість періодичних видань цієї доби, які в багатьох випадках припиняли своє існування із приходом нової влади.

Проблематика профспілкових видань не дуже розгалужена. Одні й ті ж проблеми властиві всім розглянутим виданням: 1) взаємовідношення між профспілками і робітниками та буржуазією; 2) зміцнення профспілок; 3) безробіття; 4) робітничий контроль над промисловістю; 5) оплата праці; 6) економічна криза; 7) завершення першої світової війни; 8) вирішення продовольчого питання; 9) життя західних робітників (ця проблема властива лише виданням радянського періоду).

Підбиваючи підсумок, хотілося б виділити дві особливості розглянутих профспілкових видань. Перша з них — вузькоспрямованість профспілкових органів. Адже робітникам однієї профспілки було зовсім не цікаво читати друкований орган іншої. Друга — це зведена до мінімуму кількість жанрів: звіт, стаття та замітка. Особливо популярними були звіти, що іноді займали половину загального обсягу друкованого органу. Таку жанрову обмеженість можна пояснити звданням, яке ставили перед собою розглянуті видання. Насамперед — точна передача фактів. Іноді їх аналіз. Тому художньо-публіцистичні жанри взагалі не типові для цієї періодики. Щодо соціальної ролі цих

видань можна з впевненістю констатувати, що вони відіграли велику роль у згуртуванні й розвитку робітничого класу як міцної політичної сили своєї епохи.

1. *Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917 — 1921 років.* — Одеса, 1929.

2. *Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Яреценко О. Т. Одеса на зламі століть (кінець XIX — початок XX ст.).* — Одеса, 1998.

3. *Одесский печатник.* — 1918. — № 3. — С. 1.

4. *Там само.* — № 4. — С. 6-7.

5. *Там само.* — № 6.

6. *Там само.* — № 5. — С. 12-13.

7. *Бунин И. А. Окаянные дни // Азбука.* — Одесса, 2000. — С. 173-174.

8. *Молот.* — 1918. — № 2.

9. *Тертычный А. А. Жанры периодической печати.* — М., 2000. — С. 150.

10. *Молот.* — 1918. — № 3.

11. *Одесский союз врачей.* — 1918. — № 1. — С. 1.

12. *Бюллетень профессионального движения города Одессы.* — 1920. — № 2.

13. *Там само.* — 1920. — № 1. — С. 1.

14. *Профессиональная жизнь.* — 1920. — № 1. — С. 1.

15. *Там само.* — 1920. — № 4. — С. 1.

16. *Там само.* — 1920. — № 2.

17. *Там само.* — 1920. — № 37. — С. 1.

Моральні аспекти у творчих пошуках українських репортерів (на матеріалах щотижневика "ПіК", газет "Молодь України", "День")

Подаючи інформацію про явища життя, обговорюючи суспільні проблеми, журналісти — явно чи латентно — виступають у ролі суспільного експерта, формують ставлення, уявлення, погляди, прагнення. Функція ЗМІ як "четвертої влади" виявляється у зв'язку з цим і як роль суспільного консультанта для всіх соціальних суб'єктів.

Завдяки цьому ЗМІ беруть участь у створенні духовної атмосфери в суспільстві через формування масової свідомості у всіх її формах (світогляду, історичної свідомості, моральної свідомості та особливо суспільної думки), причому в дусі турботи про загальне благо, реалізуючи свої можливості організатора співробітництва задля становлення духу згоди й визначення вектора руху шляхом стійкого розвитку всього суспільства при розмаїтті його складників. Водночас журналістика виявляється трибуною різноманітних думок із широкого кола питань задля реалізації права громадян на інформацію.

Спілкування журналістів (як представників певного соціального інституту та авторів текстів) з масовою аудиторією сповнене гуманістичного сенсу, який впливає із соціального призначення преси — правдиво й оперативно інформувати людей з актуальних, суспільно важливих питань.

У розділі "Соціальна відповідальність журналіста" "Міжнародних принципів журналістської етики" розкрито соціальну сутність професії журналіста. Зокрема, сказано, що в журналістиці інформацію розглядають як суспільне благо, а не як предмет споживання. Журналіст несе відповідальність за передану інформацію. І відповідає передовсім перед широкою громадськістю, а не тільки перед тими, хто контролює засоби масової інформації. Соціальна відповідальність журналіста вимагає, щоб за всіх обставин він діяв відповідно до своєї моральної свідомості.

Отже, зв'язок між суспільним благом і журналістською інформацією виникає за умови готовності працівників ЗМІ відповідати за якість інформації та забезпечувати її. Тому відповідальність є однією з головних категорій моральної свідомості у професійній етиці журналістів. Вона тісно пов'язана з поняттям професійного обов'язку як внутрішнього закону, що "керує" поведінкою журналістів. Сутність його полягає в тому, щоб правдивим словом допомагати людям орієнтуватися в тому, що відбувається.

Моральні аспекти діяльності журналістів розглядали, зокрема, дослідники журналістської професійної етики: Д. С. Авраамов, Р. Г. Бухарцев, Г. В. Лазутіна, О. Д. Кузнецова.

На думку Д. С. Авраамова, норми й принципи професійної моралі сприймаються журналістом залежно від його індивідуальної свідомості, що існує як система поглядів, переконань, моральних почуттів і потреб. Такі етичні категорії, як обов'язок, відповідальність, справедливість він вважає предметом моральних почуттів журналіста [1].

Р. Г. Бухарцев називає основним професійно-етичним регулятором діяльності журналіста моральний самоконтроль [2].

Г. В. Лазутіна вважає найважливішими у професійній етиці журналіста такі категорії, як професійний обов'язок, професійна відповідальність, професійна совість, професійна честь і професійна гідність [3].

Українська дослідниця професійної етики журналістів О. Д. Кузнецова називає етичними цінностями журналіста соціальну відповідальність, правдивість, об'єктивність, чесність і порядність [4].

Журналістський обов'язок слід розглядати як "сукупність обов'язків з усього спектру професійних відносин, система яких задана законами функціонування журналістики як особливого соціального інституту" [5]. Тому "простір обов'язковості" охоплює всі сфери праці (та відповідно свідомості) журналістів, жорстко пов'язаний із системою рольових функцій, що залежить від місця журналістики в житті суспільства. Якщо об'єктивний зміст ролей-обов'язків диктується соціально-історичною необхідністю, то суб'єктивне їх усвідомлення і характер виконання прямо залежать від уявлень про ідеал (суспільне благо), про засоби та норми його досягнення та відповідні особисті якості. Тому зрозуміло, як важливо журналістам мати чітке уявлення про ідеал, гідні форми журналістської поведінки, здатної приносити добро, уникаючи зла.

Звідси бере початок і проблема відповідальності як прийняття "до виконання" обов'язку журналіста перед суспільством. Відповідальність створює довіру, без якої журналісти не зможуть виконувати свою

місію інформувати людей. Причому "зовнішня" відповідальність визначається законодавством, іншими нормативними актами, а "внутрішня" — системою переконань самого журналіста.

Об'єктивну основу змісту категорії "професійна відповідальність" журналіста складає реально існуюча залежність між результатом професійної діяльності й тими наслідками, які він може мати для суспільства, для конкретних людей [3, 116].

Аналіз репортажів щотижневика "ПіК" за 2000 — 2002 роки свідчить, що "професійна відповідальність" — головний моральний аспект у творчих пошуках і журналістів цього видання. Цікавою з огляду на це є постійна рубрика "Пікова тема". Вибір тем для неї визначає свідоме ставлення репортерів до їх професійної діяльності, здатність уявляти її суспільні наслідки та моральний вплив на читачів.

Так, у репортажах Олексія Шалайського "Ціна життя", Андрія Воліна "Робота для справжніх чоловіків", Наталки Сняданко "Будні рятувальника" (2000. — № 2) йдеться про непросту роботу рятувальників. Зазначено, що в Україні мало рятувальних загонів, хоч професійний рівень їхньої діяльності досить високий, гідно оцінений закордонними фахівцями. Але, незважаючи на економічні труднощі, загони працюють, їх дієздатність тримається на ентузіазмі рятувальників, для яких допомога людям є сенсом життя. Репортери порушують питання про необхідність підтримки рятувальної служби державними владними структурами. У кінці свого репортажу Олексій Шалайський пише: "І, можливо, невдовзі ми не вимірюватимемо людське життя грошима. Бо лише тоді станемо європейцями". Така позиція у ставленні до людського життя як найвищої цінності визначає пріоритет гуманістичних принципів під час вибору тематики публікацій, відповідальне ставлення репортерів до своєї професійної діяльності.

У цій же рубриці в № 3 за 2000 рік порушено проблему молодіжних організацій у

сучасній Україні, зокрема йдеться про скаутський рух і його роль у вихованні підлітків (репортаж Тараса Кошака "Паростки на уламках. Чи буде в Україні потужна молодіжна організація?"). Автор акцентує на необхідності підтримки молодіжних рухів державою.

Серед "Пікових тем" тижневика за 2001 рік — репортаж Олександра ПасхOVERA "Таємниця дев'ятої каюти" (про справжні причини загибелі екіпажу та пасажирів пароплава "Адмірал Нахімов" у 1986 році і та екологічні забруднення, які сьогодні спричинює судно, що затонуло). Автори репортажів про події 11 вересня 2001 року в Америці не тільки подають інформацію про війну, а й підводять до висновку, що головною причиною цієї трагедії стала загальна духовна криза людства. Обираючи матеріал для таких репортажів, журналісти прагнуть розкрити загальнолюдські проблеми, пов'язані з нею. Так, у репортажі Володимира Войни "Досвід страждання" (2001. — № 37) йдеться не тільки про події війни. Автор розмірковує про зміни у свідомості американської нації: люди стали добрішими, відбулася переоцінка цінностей.

Репортери "ПіКу" — постійно у творчому пошуку, про що свідчить різноманітність тематики їх публікацій — від інформації про політику, культуру, суспільне життя України до матеріалів про кримінальні справи (наприклад, стаття "Вовки та вівці" (2002. — № 5) Євгена Короткова).

Якщо розглядати свободу слова як відповідальність журналістів перед суспільством, то вона передбачає насамперед тяжіння журналістів до тих професійних стандартів, які роблять ЗМІ об'єктивними, неупередженими, незаангажованими. Вони мають служити інтересам усього суспільства і всіх громадян, а не тільки приватних осіб.

З аналізу тематики матеріалів "ПіКу" можна зробити висновок, що журналісти цього видання в умовах формування демократичного суспільства відповідально став-

ляться до своїх обов'язків, прагнучи задовольняти смаки всіх верств населення, їх бажання отримати об'єктивну інформацію, але ніколи не опускаються до рівня "бульварної" преси. Їхні публікації відрізняються правдивістю, глибиною змісту, неупередженістю, справедливістю, впливають на моральні почуття читачів, орієнтують на гуманістичні ідеали.

Кожен із ЗМІ формує своє, наближене до реальних умов діяльності уявлення про професійний обов'язок, орієнтуючись на особливості відображення сфери дійсності, на склад і очікування аудиторії, на свою ідейно-політичну платформу тощо.

"Молодь України" — незалежна загальнополітична газета, в якій поряд з інформацією про політичне життя України подаються публікації, що порушують загальнолюдські проблеми, не байдужі читачам насамперед через їх актуальність, увагу до життя звичайних людей, моральний зміст.

У репортажі Сергія Яковлева "Чим би дитя не тішилося" (2001. — 18 груд.) йдеться про сумні реалії сьогодення: у невеличкому шахтарському містечку продаж наркотиків на дискотеках став звичним явищем, а знущання підлітків одне з одного — розвагою від неробства. Йдеться про серйозну моральну проблему — деградацію молоді.

У публікації Тетяни Кравченко "Що за шкільним порогом?" (2002. — 1 берез.) зростання кількості правопорушень, скоєних учасниками випускниками шкіл, пояснюється неможливістю влаштуватися на роботу.

"У тумані невинуватого застою" (2002. — 21 груд.) — репортаж Костянтина Матушака зі знаменитого курортного поліського міста Хмільника, в якому зазначається, що за десять років незалежності тут нічого суттєво не змінилося (ті ж старі назви вулиць, районна газета виходить малим накладом).

Такі публікації спонукають ще раз замислитися над зловбоденними суспільними

проблемами, викликають відповідні переживання.

У "Молоді України" інформація про новини культури сприяє позитивному моральному впливу на читачів. Так, у репортажі Ніни Макаренко "Свято надії" (2001. — 28 груд.) повідомляється про всеукраїнський конкурс "Снігуронька — 2002", організований для дівчаток-сиріт і напівсиріт.

"Знати минуле слід для майбутнього" — такий заголовок публікації Юлії Косинської (2002. — 7 берез.) про виставку реліктових речей Богдана Хмельницького в Національному історичному музеї України, яка викликає почуття гордості, національної гідності.

Отже, увага репортерів "Молоді України" до проблем суспільства у сфері моральності свідчить про їх серйозне ставлення до виконання професійного обов'язку. Відповідальність, правдивість — основні моральні аспекти їх творчої діяльності.

Публікації репортерів щоденної загальнополітичної газети "День" теж відрізняються увагою до проблем суспільства; вони не тільки містять інформацію про події, а й, спонукаючи читача до роздумів і висновків, викликають естетичні почуття й переживання. Особливо це стосується репортажів про події культури.

Так, у публікації Тетяни Поліщук "Бути чи не бути українському кіно?" (2002. — № 62) йдеться про кіностудію імені О. Довженка, про стан українського кінематографу, шляхи виходу з кризи, в якій він опинився, про плани кіностудії щодо запуску нових фільмів і взагалі про відродження кіностудії, яка не працювала протягом багатьох років.

"Чи потрібні Києву храми?" — репортаж Олега Гавриша (2002. — № 64) про труднощі, пов'язані з будівництвом храмів у Києві.

Змістовний, цікавий репортаж Сергія Астахіва "Українська Венеція" (2002. — № 73) містить інформацію про містечко Вилкове на півдні України, яке не поступається красою своєму італійському прототипу і могло б стати "туристичною Меккою". Унікальна природа, дивовижно чисте повітря, щедра

природа, зауважує автор, могли б перетворити "Українську Венецію" на туристичне місто, якби місцева влада взялася за його упорядкування і створення умов для туристів

Про високий рівень учасників Восьмого фестивалю нової музики — українських музикантів, які не поступаються талантом іноземним виконавцям, іде мова в репортажі з Одеси Дмитра Десятерика "Сила ночі, сила дня" (2002. — № 77).

У своїх публікаціях журналісти "Дня" торкаються екологічних проблем України. У репортажі Оксани Омельченко "Золоті звалища" (2002. — № 76) розповідається про стан звалищ в Україні, звучить тривога з приводу того, що, незважаючи на розроблені нові технології, закордонний досвід, проблема не розв'язується.

Зустріч видатних особистостей світу (філософів, художників, письменників), проведена під егідою ЮНЕСКО, — тема репортажу "Сутінки гуманізму" (2002. — № 72), автор якого американський професор філософії Жан-Жозеф Гу. Привертає увагу мета зустрічі — обговорення "етики майбутнього" — етики людських цінностей, за умови розвитку якої у XXI сторіччі людство знайде вихід з глухого кута, до якого його "загнала тиранія необхідності та ефемерності".

З аналізу репортажів журналістів незалежних видань "ПіК", "Молодь України", "День" можна зробити висновок про моральні аспекти їх творчих пошуків у процесі професійної діяльності. Вибір тематики публікацій, які завжди мають моральний характер, правдивість інформації, усвідомлення її наслідків для суспільства та конкретних людей свідчить про їх високу відповідальність за виконання професійного обов'язку. Вони ніколи не вдаються до плагіату, не опускаються до рівня жовтої преси, що є ознакою їх професійної гідності.

Загалом суб'єктивно-особистісні уявлення журналістів про сутність їх професійного обов'язку та особисту доброчинність як умову його виконання на шляху до блага, досяг-

нення ідеалу варіюються залежно від соціальної позиції певної журналістської спільності, мотивації її професійної діяльності.

1. Авраамов Д. С. *Профессиональная этика журналиста*. — М.: Мысль, 1991. — 252 с.

2. Бухарцев Р. Г. *Вопросы профессиональной этики журналиста*. — Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1971. — 31 с.

3. Лазутина Г. В. *Профессиональная этика журналиста*. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 270 с.

4. Кузнецова О. Д. *Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень: Монографія*. — Л.: Світ, 1998. — 412 с.

5. Прохоров Е. П. *Журналистика и демократия*. — М.: РИП-Холдинг, 2001. — С. 226.

Соціально-експресивні конотації імен у ЗМІ

У ЗМІ власні назви виступають як ідентифікатори дійсності, що відіграють важливу роль у референції, встановленні зв'язків тексту з соціально значущими реаліями. Особливістю функціонування онімів у мас-медіа є набуття ними соціальних конотацій, тобто таких відтінків значення, що допомагають розкрити соціально значущі факти, процеси, явища, яких стосуються носії імен.

У художньому творі власна назва є елементом реалізації задуму автора, у ЗМІ ім'я — "задане" і не залежить від авторської фантазії. Проте і в публіцистичному стилі імена мають експресивне навантаження, тісно пов'язане з їх соціальною роллю, яка зумовлюється екстралінгвістичними чинниками й впливає з самих функцій мас-медіа.

Роль соціального складника в значенні власних назв як важливого елемента публіцистичності зростає в період суспільно-політичних зламів, коли змінюються суспільні настанови, цінності, переосмислюється ставлення до осіб, подій, історичних періодів. Різні політичні та фінансові групи через підконтрольні ЗМІ формують різне ставлення до відомих імен. Соціальна роль денотата зумовлює його значення в кожен конкретний період часу.

Той самий онім різними соціумами може "читатися" по-різному. Більше того, ідеологічні, світоглядні чинники, від яких залежить значення оніма, дають підстави говорити про ономастичний простір кожної окремої особи [1, 11], для якої кожне відоме їй ім'я наповнене індивідуальним змістом.

Кожна більш-менш значна подія наповнює новим соціальним значенням імена, що ідентифікують її; малознані власні назви завдяки ЗМІ стають відомими, входять в активний лексичний фонд багатьох людей.

Виконуючи головним чином номінативну (точніше ідентифікаційно-диференційну) функцію, онім, коли потрапляє до газетного тексту, дістає, так би мовити, соціальне навантаження, оскільки вводить у текст соціально значущий денотат. З другого боку, неідентифікований предмет (особа, подія тощо), тобто не названий іменем, не має соціального значення. Пор. речення: "У Лондоні на аукціоні *Сотбі* було продано портрет незрівнянної *Мерилін Монро*" і "В одному з міст на одному з аукціонів було продано портрет однієї з незрівнянних актрис". Втрата "ідентифікаційності", денотатів означає і втрату соціального значення тексту, оскільки поривається зв'язок повідомлюваного з суспільними реаліями.

У газетному тексті соціальні компоненти значення імені тісно переплітаються з авторськими семами, які передбачають оцінку об'єкта іменування, емоційно-експресивний заряд [2].

Саме потрапляння денотата на сторінки газет означає, що він включений у систему суспільних відносин і тією чи іншою мірою стосується життя суспільства. Так, речення "*Комета Галлея* катастрофічно наближається до *Землі*" по-різному сприймається на сторінці газети й у художньому творі, в інформаційному повідомленні телебачення й у кінофільмі. Значення астронімів у пер-

шому випадку містить сему *те, що сто- сується мене, таких, як я, суспільства*. У другому — соціальний "доважок" значень або відсутній, або виявляється менш виразно.

Водночас увагу дослідників привертають головним чином імена художніх творів, тоді як експресія реальних власних назв у ЗМІ як засіб публіцистичності вивчається недостатньо активно.

Функціонування денотата в складній системі суспільних зв'язків часто зумовлює специфічні соціально-експресивні конотації імен, котрі виявляються в мові ЗМІ. При цьому самі мас-медіа часто відіграють головну роль у творенні, закріпленні й поширенні цих конотацій. Так, топонім *Біловезька Пуща* після грудня 1991 року в політичній публіцистиці асоціюється з розпадом СРСР. Від нього утворено й низку похідних найменувань, зокрема й з елементами експресії: *біловезька угода, біловезька зустріч, біловезька змова, біловезька зрада* тощо.

Ідеться не про творення чи фіксацію нових денотативних значень, як у разі трансонімізації (переходу до іншого ономастичного розряду), а саме про "диверсифікацію" оніма в межах традиційного значення, набуття нових відтінків значення, розширення наявного семантичного поля.

Адже соціальна експресія не заперечує основного, "нейтрального" значення власної назви, а лише доповнює його.

Газетний контекст, як правило, не змінює архісеми та найбільш загального денотативного значення оніма, але зміна може модифікувати диференційовальні й додати емоційно-експресивні семи.

Наприклад, ім'я *Павло Лазаренко* має загальне денотативне значення колишній *прем'єр-міністр України*, диференційовальне — який очолював уряд у 1996 — 1997 роках (на відміну від *Є. Марчука, В. Масола* та ін., які були прем'єр-міністрами в інших періоди). Преса, що подає додаткові відомості про денотат, може істотно вплинути

на його денотативне значення через введення соціально-експресивних сем. На прикладі з Лазаренком добре видно, як "газетні" конотації витісняють значення, яке ми умовно окреслили як первинне (*колишній прем'єр-міністр*). Сьогодні в уявленні суспільства, очевидно, *Лазаренко* більше *хабарник*, ніж *колишній прем'єр-міністр*. Його ім'я набуло символічного звучання й нерідко вживається у переносному значенні: "Який сенс у прем'єриаді, якщо теперішній донецький губернатор (В. Янукович. — В.І.) відчує себе "Лазаренком-2"?". Хоча не виключено, що зі зміною політичної ситуації, ця сема буде витіснена іншими соціальними семами.

Відтворюваність стійких соціальних сем призводить до розширення — своєрідної "соціальної іррадіації" семантики відомого імені, його символізації, коли ім'я ідентифікує не лише об'єкт, а й саму подію. Метонімічне розширення значення нерідко підвищує метафоричний "потенціал" імені. Розглянемо деякі екстралінгвістичні чинники такої трансонімізації.

1. Найбільш чутливо масова свідомість сприймає повідомлення про катастрофи, стихійні лиха, великі аварії. Денотат, пов'язаний з катастрофою, набуває нової якості, а отже, частково змінюється денотативне значення імені. Воно часто стає експресивно забарвленим ідентифікатором катастрофи. Наприклад, назва літка *Су-27*, який у липні 2002 року зазнав катастрофи у Скнилові на Львівщині, внаслідок чого загинуло багато людей, а також сама назва *Скнилів*, асоціюються з катастрофою, лихом: "Вижищував людей на ймення "Су-27". Пор.: *Чорнобиль* — як назва катастрофи.

2. Війни, прояви національного та релігійного екстремізму, революції, державні перевороти та інші соціальні катаклізми спричиняють метонімічні зміщення денотативного значення власних назв, котрі ідентифікують місце, учасників, винуватців тощо соціальних потрясінь: "Запобіжник від *бен ладенів*". Протестні заклики до повалення режиму, зміни системи влади

та відставки керівних осіб трактуватимуться невловзі як прояви тероризму"³ (ім'я ідентифікує міжнародний тероризм; метонімічна "іrrадіація" розширює метафоричні можливості імені) Пор.: *Торговельний центр у США* (один з ідентифікаторів теракту 11 вересня 2001 року); *сектор Газа* — як ідентифікатор зони нестабільності; *Чечня* — війни в Росії.

3. Розширення семантичного поля оніма у ЗМІ може бути пов'язане з політичними акціями, кампаніями, подіями в соціально-економічному житті. Часто денотативне значення антропоніма дістає нові емоційно-експресивні відтінки внаслідок відповідної діяльності денотата: "За якими епізодами розглядатиметься наступна порція "справи "Слов'янського", нині достеменно не зрозуміло. Андрій Федур (адвокат. — В. І.) зізнався, що йому важко уявити, що становитиме собою друга частина "справи Фельдмана", оскільки обвинувачення зараз не узгоджені з чинним Кримінальним кодексом"⁴ (назва банку "Слов'янський" та ім'я його керівника *Бориса Фельдмана* символізують сваволу влади та залежність судової системи від неї). Пор.: *Гонгадзе* — прізвище загиблого журналіста, яке асоціюється зі станом свободи слова в Україні. Істотні зміни в мас-медійний "ономастичний простір" України внесло оприлюднення записів майора Мельниченка. Стало багато відомих нових власних назв: *Мельниченко*, *Малєв*, *"Кольчуга"* тощо⁵.

4. Соціально-експресивні "мутації" в газетному мовленні можуть відбуватися і з іменами, пов'язаними з мистецтвом, музикою, кіно, спортом, наукою, з сенсаційними досягненнями в будь-якій сфері: *"Гетьман Мазепа розгнівав російське міністерство культури"*⁶ (йдеться про художній фільм "Молитва за гетьмана Мазепу"). Пор.: *Василь Стус* — ім'я, що асоціюється з нескореним духом України; *"Динамо"* — назва футбольної команда, за допомогою якої Україну ідентифікують за кордоном; також *Клички*, *Андрій Шевченко*.

5. Скандальна "слава" може породжувати експресивно-соціальні конотації імен соціально небезпечних осіб (убивць, гвалтівників, маніяків, шахраїв тощо): "На мусорнике найдены женская грудь и прочие части человеческого тела. Черкасский *Чикатило* задержан"⁷ (це ім'я пов'язується з масовими вбивствами жінок і легко метафоризується).

6. Особлива роль у творенні додаткових сем онімів (переважно назв компаній та товарних знаків) належить рекламі. Так, прізвище актора *Володимира Горянського* певний час асоціювалося з рекламою горілки *"Старий друже"*, і навпаки, напій *"Пепсі-кола"* — зі співачкою *Бритні Спёрс* (вона рекламувала напій), фірма *"Стерх"*, що торгує дверима, — з *Веркою Сердючкою*, яка їх рекламує. Пор.: *"Верка Сердючка — это двери"*⁸.

Цей поділ, звісно, дуже умовний і покликаний краще продемонструвати залежність значення імені та його здатності вживатися у переносному значенні від позамовної реальності. Часто названі вище чинники перетинаються, змінюють одне одного. Скажімо, *"Союз-Віктан"* — назва горілки, широковідома завдяки рекламі, — тепер асоціюється з криміналом, замовними убивствами (пор.: *"Союз-Віктан"* — приїхали? Керівники "Союз-Віктана" отримали по 15 років ув'язнення з повною конфіскацією майна"⁹).

Як бачимо, газетне соціально-експресивне значення оніма досить часто відхиляється від нейтрального, основного. Стійкі конотації дають підстави кваліфікувати такі денотативні значення онімів як перехідні — ще не мовні факти, але вже й не контекстуальні. Про наявність перехідних лексем, які можуть одночасно виступати і апелативами, й онімами, писав А. Білецький [3, 160-161].

Часто завдяки ЗМІ відбувається зміщення, розмивання меж ономастичних полів (сфер співвіднесеності імен), руйнування узвичасної ієрархії власних назв. Імена з одних систем через метонімічні зв'язки підсистем

потрапляють в інші. Іноді важко визначити, котре зі значень основне, а яке вторинне, газетне: "З позицій Вищого розуму прогресивним вважається те, що сприяє життєзабезпеченню на Землі. *Хіросіма, Нагасакі, Чорнобиль* попередили людство про небезпечні діяння вчених-фізиків"¹⁰ (власні назви ідентифікують міста й катастрофи, пов'язані з ядерними вибухами); "Офіційна радянська пропаганда й історіографія всіляко замовчували єврейський за головним своїм змістом характер трагедії *Бабиного Яру*"¹¹ (*Бабин Яр* — географічна назва та ідентифікатор єврейського Голокосту).

Спробуємо виділити ознаки "перехідних" значень онімів, що актуалізуються у мас-медіа.

Крім енциклопедичного значення, такі власні назви передбачають додаткові семи, що виходять за його межі. Денотат зберігає свою "унікальність", але дещо змінює якість. Межа між окремими ономастичними полями стає менш чіткою: "Слід відкинути тезу, що начебто *"Європа"* нас не чекає". Не чекають слабких. Не чекають тих, хто не визначився, куди йде і чого хоче"¹² (*Європа*, "залишаючись" географічним об'єктом, дістає додаткові значення: *демократичне, розвинуте суспільство; напрям зовнішньої політики України; частина світу, яка протиставляється Україні* тощо).

Додаткова сема має експресивний, часто емоційно-оцінний характер. Якщо вона втрачає експресивне забарвлення, тобто коли наявне чітке розщеплення денотата за ономастичними полями, це може свідчити про появу нового енциклопедичного значення оніма. Пор. вислови за *Горбачова* (межа між антропонімом і хрононімом нечітка) та *епоха королеви Вікторії* (антропонім і хрононім позначають різні, чітко окреслені денотати). Наприклад: "Дехто вже встиг назвати *Януковича* прем'єром, який працює в уряді *Азарова*"¹³ (*В. Янукович* — прем'єр-міністр, *М. Азаров* — перший віцепрем'єр-міністр). Емоційно-оцінний характер семи обумовлений суспільними ре-

аліями, зокрема настановами, уявленнями певних соціальних груп.

Власні назви з "розширеним" значенням можуть утворювати деривати. "Хочеться побажати йому (М. Азарову. — В. І.) стати на кілька днів звичайним підприємцем, щоб він на собі відчув те, що в народі йменується влучним терміном *"азаровщина"*¹⁴; *"Закочушило..."* Українсько-американсько-іракський скандал спричинив і зовнішньоекономічні, і внутрішньополітичні наслідки"¹⁵.

Газетні конотації, особливо оцінні, нерідко створюються шляхом використання експресивних варіантів імен: *"Гриша"* в телекамери настаивал, что *Юля* причинила ему "членушкодження"¹⁶ (йдеться про *Григорія Суркіса та Юлію Тимошенко*).

Імена з вираженими соціально-експресивними конотаціями, легко метафоризуються: "В оточенні олігархів обов'язково мають бути присутні *"Міс"* (щонайменше) *Ужгород*", свій власний *"лучанський"* і свій власний *"мельниченко"*¹⁷ (за прізвищами міжнародного шахрая *Лучанського* та майора *Мельниченка*).

Створення стійких соціально-експресивних конотацій пов'язане з часовим та "просторовим" чинниками [4, 57-58].

Експресивно забарвлені семи можуть бути обмежені відносно короткими часовими рамками. Скажімо, ім'я президента асоціюється з певними соціально-економічними чи політичними реаліями тільки під час його президентства, пізніше відповідна сема "відмирає" або замінюється більш істотними семами. Так, ім'я *Горбачов* свого часу на побутовому рівні пов'язувалося з боротьбою з пиятикою, пізніше воно більше асоціювалося з *перебудовою* чи *розпадом СРСР*. Тривалість "життя" окремих експресивних конотацій імен у ЗМІ обмежується передвиборною кампанією, певною політичною акцією, гучним судовим процесом, воєнними діями, часом висвітленням сенсаційної події тощо. Наприклад, *Прага* — місто, де в листопаді 2002 року, відбулося засідання комісії Україна — НАТО, на яке не

запросили Президента України (пор. метафоричний заголовок "Наша Прага ще попереду"¹⁸).

"Просторові" чинники соціально-експресивних конотацій пов'язані з впливом на мовленнєву ситуацію тієї чи іншої соціальної групи. Інакше кажучи, соціальна настанова зумовлює відповідну соціальну конотацію.

Соціальний компонент денотативного значення онімів у мові ЗМІ часто несе головне змістове навантаження. Відображаючи настанову тієї чи іншої соціальної групи, засоби масової інформації не лише фіксують або поширюють соціальні семи імен, а й самі виступають у ролі своєрідного соціуму, "творять" значення власних назв. Мотивація такого "семотворення" може бути різною.

З одного боку, це може бути соціальне "замовлення". З другого — ЗМІ як "четверта влада" самі виступають у ролі своєрідного соціуму. Пошуки сенсаційних відомостей про денотат часто зумовлюють появу нових елементів значення імен.

Зв'язок між іменем та поняттям устанавлюється через посередництво архісеми (Київ — місто, Олександр Омельченко — особа). Саме денотативне (енциклопедичне) значення може залишатися затемненим для реципієнтів, тоді як емоційно-оцінні семи (добре — погане, чуже — наше) завдяки ЗМІ — відомі. Цей факт із пропагандистською метою часто використовує преса, яка відображає інтереси певних соціальних груп. Читачі "лівої" преси можуть з "розумінням" сприймати негативну оцінку таких власних назв, як НАТО, Міжнародний валютний фонд, Піночет, не маючи чіткого уявлення про їхнє денотативне значення.

Крім ідеологічного чинника, в закріпленні стійкої емоційно-оцінної конотації певну роль можуть відіграти асоціації за звучанням, суміжністю, подібністю. Наприклад, у середині 90-х років будь-які довірчі товариства, елементом назви яких було слово *траст*, сприймалися різко негативно.

ЗМІ беруть активну участь у номінації щодо нових соціально значущих реалій, а також роблять ці реалії соціально значущими. Так, оприлюднення аудіозаписів у кабінеті Президента, яке широко висвітлювалося в пресі, створило нову реалію, яка потребувала йменування. В українських ЗМІ її називали *тейпгейтом*, *Кучмагейтом* (за аналогією з американським *Вотергейтом*), *касетний скандал*, *касетна справа* тощо. Згодом найбільше прижилася назва *касетний скандал*, що має всі ознаки власної назви, хоча звичайно пишеться з малої літери. Скандал навколо оприлюднення даних щодо продажу зброї Іраку дістав назву *іракгейт* ("Чи загрожує Україні міжнародна ізоляція внаслідок *"іракгейту"*?"¹⁹); циркуляри, поширювані владою для використання у ЗМІ, — *темники* ("Преса пише про реальні перед- і післявиборні *Темники*, а Васильєв розповідає, що очолюване ним Головне управління інформаційної політики АП краще за УНІАН робить детальні прес-релізи"²⁰ — онімізація підкреслюється написанням слова з великої літери).

ЗМІ також поширюють "народні" назви, що народжуються стихійно: "Читатели Афиши выбирают Майдан Незалежности (як найкраще місце для призначення побачень. — В. І.). Можно крикнуть: "Ты мне противна, как эта дурацкая баба с бронзовым лицом!"²¹

Експресивний потенціал власних назв залежить від соціального компонента значення імені. Чим відоміша власна назва, чим актуальніша вона для соціуму, тим активніше використовується зі стилістичною метою і тим більші її "деривативні" можливості.

Отже, засоби масової інформації виступають "носіями" соціальних компонентів значення імені, а також відіграють важливу роль у їх творенні та поширенні. Імена в публіцистичному стилі завжди мають соціально-експресивне навантаження, що визначається самими функціями ЗМІ. Екстралінгвістичні чинники через посередництво ЗМІ зумовлюють розширення зна-

чення імен, їх метафоризацію та метонімізацію.

Імена, що позначають соціально важливі об'єкти, стають ідентифікаторами "суміжних" предметів, явищ, часових проміжків. Додаткові семи завжди експресивно забарвлені. Такі власні назви часто утворюють похідні слова, котрі також мають експресивне забарвлення. Часто вживаються варіанти соціально значенневих імен, особливо антропонімів. Соціально-експресивні конотації змінюються з часом і залежать від ставлення соціумів до носія імені.

Дослідження функцій імен у ЗМІ свідчать, що соціально-експресивний складник їхнього значення відіграє важливу роль у "творенні" публіцистичності.

1. Теория и методика ономастических исследований. — М.: Наука, 1986. — 256 с.

2. Данильченко А. В. Особенности функционирования топонимов в языке газеты // Шоста республіканська ономастична конференція (4 — 6 грудня 1990 року): Тези доповідей і повідомлень. І. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. — Одеса: Одеський ун-т ім. І. І. Мечникова, 1990. — С. 112-113.

3. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания. (Ономастика). — К.: Изд-во Киев. ун-та, 1972. — 211 с.

4. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для вузов. — М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. — 399 с.

Примітки:

1. Грані плюс. — 2002. — 4-10 лист.
2. Експрес. — 2002. — 29 лип.
3. ПіК. — 2002. — № 45.
4. Галицькі контракти. — 2002. — № 50.
5. Див. публікації у газетах "Дзеркало тижня", "Сільські вісті", "Вечерніе вести", починаючи з листопада 2000 року, а також на сайті "Української правди" (www.pravda.com.ua).
6. ПіК. — 2002. — № 24.
7. Антенна, http://antenna.com.ua/stat/13_4.htm.
8. Корреспондент. — 2002. — № 4.
9. Галицькі контракти. — 2002. — № 36.
10. Дзеркало тижня. — 2001. — № 1.
11. Дзеркало тижня. — 2001. — № 38.
12. День. — 2002. — 15 трав. Зі статті Леоніда Кравчука.
13. Дзеркало тижня. — 2002. — № 46.
14. Грані плюс. — 2002. — 16-22 груд.
15. Галицькі контракти. — 2002. — № 46.
16. Грані плюс. — 2002. — 16-22 груд.
17. Грані плюс. — 2002. — 16-22 груд.
18. Дзеркало тижня. — 2002. — № 45.
19. День. — 2002. — 2 жовт.
20. Українська правда, <http://www.pravda.com.ua>. — 2002. — 11 жовт. — 17:16.
21. Афиша. — 2002. — № 13.

Передумови виникнення та становлення першого загальноукраїнського часопису на канадських теренах

Явище масової української еміграції до Канади хронологічно окреслюється рамками від кінця XIX століття до кінця першої світової війни. Ця перша хвиля еміграційного руху мала заробітчанський характер. "До Канади емігрують такі мужики, що годні мати з продажу свого маєтку 500-800 злр. на дорогу. Є між емігрантами і маєтніші господарі, але лишень про око. В селі продали вони газдівство своє за 2000 — 3000 злр., але, уплативши довги, вони не мають більше як вісімсот злр.

Мужичтво цілком добре розуміє своє положення, тото безвідрадне дроблення землі і **брак коштів**. І тікає за море, аби діти урятувати від безхлібної нужди" [3].

Першими українцями-емігрантами у Канаді були селяни з Галичини, саме вони принесли вістку своїй батьківщині про великі можливості переселенців у Канаді. Звичайно, люди не вірили у чутки, що передавалися з вуст в уста. Друга вістка про життя в Канаді з'явилася від д-р Осипа Олеськіва, котрий поїхав до Канади, щоб побачити ситуацію, в якій мали опинитися українці. Повернувшись, видає свої спостереження з порадами окремою книжечкою "О еміграції". Поява такого видання стала поштовхом до емігрування більшої кількості людей. Цьому процесові також сприяла політика канадського уряду, який за посередництвом корабельних компаній повів пропаганду за переселення до Канади. Таким чином, Україну покидала велика кількість людей, що шукали кращої долі.

Вони приїжджали у незнану державу з дуалістичним почуттям: туга та біль у серці за минулим у рідному краї та з великою вірою життя майбутнього у чужій країні. Емігранти опинялися серед лісів, мочарів, де на них чекала тяжка щоденна праця. Ось як описує свій приїзд з батьками до Канади Анна Фігус: "Хоч ми прибули до Вінніпегу в червні 1896 р., то гомстеду (ділянка землі для емігрантів. — О. Д.) не могли зараз набуті... Тато, нарешті, надібав якийсь старий будинок, що звали його "Французь-кою кемпою", і туди нас навесні перевезли. А в тій кемпі... стояла вода. Батьки нарубали осик, у воду накидали гілок, а зверху — осик, замість підлоги. Посередині кемпи поставили кухню, а для дітей збили так звані "банта", де ми вночі і вдень сиділи, бо всюди вода з снігом, а в нас не було відповідного взуття.

Доріг тоді ще зовсім не було, сусіди рубали стежки в густому лісі й робили знаки на деревах з сухого сіна, щоб не заблудити" [6].

У таких важких умовах опинялися майже всі сім'ї переселенців. І тільки праця та віра допомагали українцям у складних ситуаціях.

На внутрішній світ емігрантів негативно впливали такі чинники:

- чужа держава;
- незнання мови;
- незнання тамтешніх законів;
- відсутність домівки;
- брак коштів.

Вони створювали ауру ностальгії, пригнічення, бентежного страху перед майбутнім. Проте завдяки їм в українців Канади з'явилась гарна риса характеру, що стала назавжди домінантою у подальшому житті — дружба, взаємодопомога. У чужому краї українці тулилися, допомагали, довіряли одне одному, селилися поряд. "Перші українські поселенці в Канаді, розводячи оселі і впорядковуючи канадійські степи, старалися зберегти свої культурні питоменності, свої звичаї й обичаї, принесені з рідних земель, а при тому, завсіди змагали надати своїм новим оселям назви, що мали символізувати їхню пошану до рідного, історичного минулого, батьківської землі та великих постатей свого народу" [1]. Так з'явилися селище Хортиця, Русь, Шеченко, Сірко, Теребовля, Коломия, Дніпро, Дністер, Ольга, Січ, Город, Роза тощо. Зауважимо, що з часом деякі з них втратили своє первісне номінування.

Беззаперечним залишається той факт, що людина будь-якої нації дбатиме насамперед про свій матеріальний стан у суспільстві. Великої шани та похвали набувають тодішні українські піонери за те, що майже одночасно вони задумались поряд із матеріальною культурою над вічним — культурою духовною. Бо як зазначав митрополит Іларіон: "Духовна культура — то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенароднього розуму: його науки, віри, переконань, звичаїв, етики й т. ін." [2] Тому й перед емігрантами постають три найважливіші на той час проблеми: церква, школа, преса.

Першим українським священиком був отець Нестор Дмитрів, котрий правив богослужіння просто неба, а згодом, заопікувався створенням та побудовою церкви в Едні-Стар, Алберта. Хоча й з різними перепонами тут була збудована перша руська греко-католицька церква. Першою православною церквою не тільки в Манітобі, але й в цілій Канаді, яка збереглася до наших днів, є Онутська.

Зберігаючи віру, українці дбали також про створення шкіл. На той час школи були

двомовними, оскільки люди повинні володіти мовою держави, в котрій вони живуть, а також не забувати рідної мови. Найбільший вплив мали поселенці у виборі назви для школи, бо ця галузь належала до місцевої самоуправи. Так з'явилися школи: Косів, Скала, Борщів, Тарас, Україна та ін.

Для емігрантів було важливим володіти інформацією про життя у Канаді, про долю своїх земляків на чужині та у рідному краї. Таку функцію виконувати мало друковане слово, яке б об'єднувало, виховувало і підтримувало кожну особистість зокрема і націю загалом. Волею долі, роль інформатора попервах виконував українськомовний часопис "Свобода", що був заснований 15 вересня 1893 року в Джерсі-сіті ЗДА. Засновником був отець Г. Грушка, який прибув із західних земель України, побачив велику потребу поселенців Америки та Канади мати свій народний часопис. Інтерес народу до українськомовної преси засвідчує той факт, що кількість передплатників цього видання щороку збільшувалася не тільки в Америці, але й у Канаді.

Молоді інтелігентні піонери Канади хотіли створити свій український часопис. Першим це питання порушив Кирило Генек-Березовський, котрий постійно контактував з українськими емігрантами, жив їх болями, тривогами, потребами, відстоював права свого народу, оскільки був імміграційним працівником вінніпезького бюро.

Вінніпег, що його названо пізніше "столицею канадської України", став колискою української преси в Канаді. Саме тут почали виходити перші українські часописи. Перше українське видання у Канаді — "Канадійський Фармер" (12 листопада 1903 р.), редактором якого став І. Негрич. Але оскільки фінансову допомогу цій газеті надала партія лібералів, то вона стала залежною від фундаторів і політично спрямованою.

У вересні 1904 року знову ж таки у Вінніпезі з'являється часопис "Слово", що став органом консерваторів. Проіснувало це видання лише рік — до травня 1905 року.

Місячник "Ранок" — третій українськомовний часопис — почав виходити з липня 1905 року як орган "Незалежної Грецької церкви в Канаді".

На той час зростало загальне незадоволення українців Канади, які бажали створення загальноукраїнського видання, яке б правдиво висвітлювало події і не було б залежним від партійних чи релігійних організацій. З цією пропозицією виступили молоді інтелігенти — вчителі та студенти, свідомі люди, що опікувалися культурним збереженням свого народу. На конвенції українських учителів у Вінніпезі 1907 року було вирішено, що емігранти повинні мати своє народне видання. І тільки 16 березня 1910 року на арені історії українського народу в Канаді з'явився часопис, де на всю велич зазвучав Голос, до того ж не буковинців, галичан, лемків, а жителів однієї держави — України.

Під заголовком до часопису "Український Голос" було зазначено, що це "просвітньо-економічна, поступова часопись для українського народу в Канаді". Отож, на перше місце організатори часопису ставили проблему просвіти, бо вважали: "Встид і сором нам бути непросвіченими, бо лише просвіта поставить нас на ноги, лише просвітою доб'ємося добра" [7], тому й програмовим гаслом часопису було "Просвіта в маси". Девіз часопису розміщувався на титульній сторінці, де було зображено схід сонця, до якого йшла серед темряви дівчина зі смолоскипом у руках. На полум'ї, як символі знань, було написано: "В науці й злуці наша сила".

Ось як про ідею створення часопису зазначає, через призму часу, Микола Тимошик: "Напевне, у добрий час, добрими людьми і з Божою поміччю закладалася ідея заснування такого часопису. Бо саме благородною ідеєю добротворення чистих і чесних намірів її засновників, що до сіяння просвіти і знань серед українців, об'єднання їх в одну свідому й активну спільноту

наповнені перші й наступні десятки і сотні шпальт" [5].

Зауважимо, що організаторами та працівниками цього часопису були хлопці, переважно двомовні вчителі, котрі відкидали всі перепони молодечою енергією, силою віри, вродженою інтелігентністю. А були це: Т. Д. Ферлей, В. Кудрик, В. Карпець, А. Жилич, Г. Сліпченко, Я. Арсенич. Редакція та адміністрація видання розташувалася під ч. 292 Селкірк Авеню, Вінніпег. Але перших двоє чисел "Українського Голосу" складалися в хаті Якова Крети, де містилася мала друкарня.

Першим редактором "Українського Голосу" був Василь Кудрик. Життєвий шлях його розпочався 1880 року в селі Цеброві на Тернопільщині. Після закінчення навчання в селі здібний юнак вступає до вчительського семінару в Тернополі. Наукова атмосфера, студентське життя змусили юнака дивитися на світ та його проблеми по-іншому. Тому після закінчення семінару В. Кудрик, у пошуках кращої долі, від'їжджає до Канади. Будучи педагогом від народження, він і на чужині не залишав думки про навчання, бо хоче сіяти зерна знань у дитячі душі.

У Канаді вивчає англійську мову, згодом здобуває диплом учителя і працює за фахом. Щоб бути вчителем всіх українців у Канаді, щоб прищепити любов до знань, зберегти духовну культуру народу — він стає редактором. Часи тоді були дуже важкі. Через відсутність коштів на оплату робітників В. Кудрик мусив бути і складальником, і машиністом, і адресатом, тобто майже всю роботу виконував сам. Допомогали йому вірні друзі — Віра у власні сили, Надія у майбутнє, Любов до свого народу. Саме він надав "Українському Голосу" ідейний напрям: "Самопошана, самодіяльність, самостійність".

Крім того, тримаючи руку на пульсі життя, вважала редакція завданням першочергової ваги інформувати читачів про основні події, мистецькі тенденції, течії культурного

процесу в Україні, а також спрямовувала емігрантів у руслі самоосвіти; створенні шкіл, читалень; збереженні рідних традицій.

"Український Голос" був справді першим загальноукраїнським часописом, бо фінансово залежав тільки від своїх перед-платників, свого народу, тому вірно та чесно служив інтересам українців.

Таким чином, виникнення та становлення цього часопису були зумовлені нагальною потребою емігрантів. Як бачимо, цей процес відбувався досить складно. Сьогодні важко оцінити цю подію, але вона беззаперечно є епохальною. "Поява "Українського Голосу" була подією епохального значення, подією, яка започаткувала новий, величний, повний героїзму й посвяти, період в історії українців Канади" [4].

"Український Голос" став одним із основоположників української преси в Канаді, саме завдяки йому на канадському ґрунті відбувалося осмислення української мен-

тальності та об'єднання емігрантів як єдиної нації.

1. Марунчак М. Студії до історії українців Канади: В 5 т. — Вінніпег, 1966-1967. — Т. 2. — С. 20.

2. Митрополит Іларіон. Творімо українську культуру всіма силами нації! // Журналістичний профіль Степана Ярмуса. — Вінніпег, 2001. — С. 163.

3. Стефанік В. Публіцистика. — К., 1953. — С. III.

4. Стечишин Ю. Історія поселення українців Канади. — Канада; Едмонт; Алта, 1975. — С. 297.

5. Тимошик М. Місійна роль українського друкованого слова // Український Голос. — 2000. — 21 жовт.

6. Фігус-Ралько А. Українська Канада. — Київ; Вінніпег, 2001. — С. 18-19.

7. Чому приступлено до видання "Українського Голосу". — 1910. — 16 берез.

Герменевтичний універсум і межі журналістики

Журналістика — література дуже специфічна. У певному розумінні це взагалі не література, вона прикута до факту, належить сьогоденню не тільки тому, що її створюють "сьогодні на сьогодні", а тому, що вона не так цікавиться вічними проблемами людства та загальнолюдськими цінностями, як це робить мистецтво: воно працює з цими категоріями безпосередньо, а журналістика — в останню чергу, лише маючи їх на увазі в кінцевому результаті. І те, що підшивки старих газет історики відносять до джерел свого пізнання, нічого не змінює по суті.

Газетні нариси Я. Галана та А. Аграновського належать епосі, журнальні памфлети Вольтера — вічності. Однак саме цим вони підтверджують, що вихід зі злочоденності лежить у відкиданні, долатті сьогоденності через прилучення її у достатній мірі до історії, і обов'язково через механізми розуміння.

Так журналістика заявляє про своє право входити до "наук про дух", тобто про розуміння, а вони всі спираються безпосередньо на герменевтику. Крім філософії, це філологія, історія, психологія. (Щодо природознавчих наук, існує думка, нібито вони позагерменевтичні, бо їхня справа — правильне описування, а не розуміння. Думка ця виявляється дуже сумнівною, але її розгляд має залишитися поза межами нашого аналізу.)

Опосередкована герменевтикою, теорією розуміння, власне розумінням, журналістика через них виходить на онтологію та гносеологію — на відміну від філософії, яка

робить це безпосередньо, але подібно до решти згаданих наук. Більше того, існування герменевтики в масовій свідомості було б неможливим без осмислення її буття поряд з герменевтикою теологічною, історичною, філологічною, психологічною, з герменевтикою мистецтва.

В кінці XX століття, у розквіт "ери інформації", настав час доповнити перелік "наук про дух" журналістикою, а теорію розуміння — герменевтикою масового спілкування.

Вже за своїм історичним походженням проблема герменевтики виходить за межі, покладені поняттям про метод, як інколи ще трактують у сучасній науці (А. В. Коршунов, А. М. Монтанов, [11, 38-39] та ін. Виведення її до сфер масового спілкування відразу посилює її статус як теорії. Інтерпретація та витлумачення текстів, які й раніше визнавалися за журналістикою як притаманні їй методи, є надто обмеженими науковими й практичними завданнями, адже вони вочевидь належать до всієї сукупності набуття людського досвіду в цілому. Однак раніше розуміння від журналіста ніби не вимагалось: більшість журналістичних досліджень починає з того, що інформація вже наявна. Поодинокі винятки мають епізодичний характер: це досвід В. М. Горохова у дослідженні психології нашої праці, у тому числі й розуміння, та багатообіцяльний, але несміливий крок Г. В. Лазутіної у цьому напрямі (назва її роботи — "Журналистское познание мира" [10] — приворожує, але герменевтики за ним немає ані грана.

Журналістська герменевтика має розташуватися в цьому ж загальнолюдському колі, але дещо з іншого боку. Їй ближче сьогодення, сама "злоба дня", з якої, певна річ, і складається з плином часу всеосяжна "сукупність людського досвіду".

Однак не можна не побачити, як близько розташована журналістська герменевтика від інших галузей цієї науки.

До неї може бути застосоване все, що писалося про історичну герменевтику, за однієї умови, що буде скасовано чинник часової відстані й те, що відбувалося дві тисячі років тому, буде прирівнено до того, що відбувалося вчора або навіть відбувається зараз.

Розглядання філологічної герменевтики безпосередньо належить до нашого предмета, як і до будь-якого роду вербальної діяльності, і в першу чергу через знакову теорію.

Відмежування цих двох галузей не викликає значних труднощів, воно цілком вкладається в класичну формулу: "форма — суттєва, зміст — оформлений".

Журналістика є інфраструктурою суспільства через те, що "вимиває" суспільно значущу інформацію з будь-якої іншої структури та постачає її, в очищеному та переробленому вигляді, знову ж таки у всій структурі людської спільноти і повсюдно претендує на розуміння. Якщо поставити цю думку вихідною в роздумах про теорію і методологію розуміння, то почне проступати такий всеосяжний характер герменевтики масового спілкування, який ставить її не нарівні з іншими галузями герменевтики, а вище їх, нарівні з універсальною герменевтикою.

Видатні філологи, філософи, історики в різні часи, і вже навіть в епоху бурхливого розвитку мас-медіа, займалися проблемами герменевтики. Коли заглиблюєшся у їхню логіку, стежиш за звивами їх ідей та перебігом аргументації, стає дивно, наскільки близько, впритул вони підходили до теорії масового розуміння, однак не

тільки не ступили на її територію, але навіть не звернули уваги на її існування. Нині настав час прочинити ці двері та переступити цей поріг.

Феномен розуміння не тільки пронизує усі зв'язки людини зі світом. В науці він має самостійне значення та протидіє всім спробам перетворити його на конкретний науковий метод. Насправді це метод, від якого беруть свої початки всі інші методи.

Вчений може бути цілком задоволений, коли кілька колег, ознайомлені з суттю наукової проблеми, яку він розробляє, визнають зроблений ним особистий внесок як "суттєвий" або принаймні "помітний". Митцеві потрібне широке визнання аудиторії, але теж відбірної, такої, яка має художній смак, певні здібності (скажімо, музичний слух), навички, особливий досвід спілкування з цим видом мистецтва, спеціальні знання — та ще цікавість до саме цього виду або роду мистецтва. Герменевтичний феномен, цілком можливо, має в обох випадках яскравий, переконливий характер, він відбувається у повному обсязі та справляє певний вплив на історію науки, мистецтва, а можливе, і всього людства.

Однак в обох зазначених випадках герменевтичний феномен виступає у локалізованій формі, обмеженій, з одного боку, предметом дослідження, а з другого — нечисленністю та вибірковістю аудиторії, якій є доступним герменевтичний феномен.

Ця обмеженість повністю зникає в обох своїх проявах, як тільки розпочинається застосування герменевтики до масової інформаційних процесів. По-перше, предметом журналістики виступає все, що є в інших галузях знань. Всеїдність преси справді не знає меж, як дзеркало не знає обмежень щодо предмета відтворення. По-друге, так само безмежною і всеїдною є аудиторія мас-медіа, особливо якщо мати на увазі ті фантастичні можливості задоволення цього попиту, які нині мають глобальне телебачення та глобальні комп'ютерні мережі.

Таким чином, розгортаючи думки Г.-Г. Гадамера про науку і мистецтво, зазначимо, що, поряд з досвідом філософії, досвід мистецтва виявляється наполегливим заклик до наукової свідомості визнати свої власні межі — і тим самим проголосити фактичну безмежність герменевтики масового спілкування, в тому числі й у порівнянні з мистецтвом, особливо елітарним.

Соціологія для філософа — конкретика, на яку він дивиться згори вниз. Для пересічного журналіста вона — наука, на яку треба шанобливо дивитися знизу вгору. Тому даремно шукати спільного з філософами розуміння терміна "практика": ми дивимося на конкретику з протилежних боків і тому бачимо різне. Одні — полігон для випробування рефлексії на істинність, а інші — предмет і об'єкт власної праці.

Краще шукати спільної точки зору на "практику" з філологами: і семантика, і семіологія, і семіотика еднають нас з ними не по згаданій вертикалі, а в іншому вимірі, "по горизонталі", даючи натомість розуміння знаку, слова, твору, а відтак і тексту (у розумінні навколишньої дійсності) — тобто саме конкретики, "практики". Так поступово філологія прислуговується нам у розширенні того, що Г.-Г. Гадамер називав "герменевтичним горизонтом", та наближаючи нас до істини своїм, власним шляхом.

Так само по горизонталі, але вже в третьому (скажімо, фронтальному) вимірі ми еднаємося з соціологією в самому широкому її трактуванні, у розумінні спільноти наук про суспільство й людину, яке поглинає разом з класичними своїми галузями і соціоніку (що типізує особистість), і масову психологію (що має справу з групами особистостей), і політологію з її прагненням свободи маневрів, і право з його культом заборони; і мистецтво, і релігію, в тих частинах цих двох останніх, в яких вони допомагають пізнавати суспільство та керувати ним, де це необхідно і можливо.

Отже, простір нашого наступного оперування визначено достатньо, у трьох вимірах.

Для того, щоб просунутися далі у нашій справі, треба подолати один забобон, що лишився від класиків герменевтики. Це, так би мовити, часовий вимір існування певної науки, який завершує формування її просторово-часового континууму. Йдеться про подолання протиставлення наук про природу наукам про дух. Попри всі методологічні несумісності, слід визнати, що ці науки не протиставлені, а співставлені, оскільки мають, як тепер виявляється, один предмет. Невирішеність у цьому пункті небезпечна тим, що теоретично може привести нас до відмови журналістиці у можливості займатися проблемами природознавчими, оскільки вона вочевидь розташована по інший бік від них щодо цієї прірви.

Класична герменевтика сьогодні містить у собі, попри різноманітні хибні уявлення, дві великих істини.

Перша: герменевтика має своїм предметом не тільки пізнання, але і буття.

Друга: розуміння (спочатку навіть відчуття, передчуття) перманентної кризи розуміння.

Власне, вся герменевтика виросла з потреб вирішення конфлікту, який лежить в основі подолання суперечності між, з одного боку, буттям, а з другого — знанням про буття.

І вся вона спрямована на подолання цієї кризи.

Отже, коли професор Ю. Ротенфельд виголосив наприкінці ХХ століття: "Криза розуміння — найважливіша соціальна проблема" [7, 283] — він, на наш погляд, мав рацію. До цієї думки слід, однак, додати інший часовий вимір: це завжди було найважливішою проблемою.

Тут же було виголошено і шлях її подолання: "Кризю розуміння можна подолати лише на основі нових мовних засобів — порівняльних понять" [8, 7]. Сподіваємося, одним із них може стати масове розуміння.

Журналістика завжди пізнавала. Отже, прагнула зрозуміти. І так само завжди прагнула змінити буття людей, при цьому не стільки зовнішні природні його умови (як, скажімо, фізика) чи внутрішні індивідуальні (як психологія), а саме соціальні.

Цього, однак, замало: зведення разом герменевтики і журналістики виявляє ще й онтологічне значення прищеплення другої до першої. Поряд зі світом масового спілкування журналістика має забезпечити функціонування герменевтики (як частини гносеології) у світі масового існування (як частини онтології).

Питання про істину після виходу в світ книги Г.-Г. Гадамера "Істина і метод" не є більше питанням про метод її здобуття, але питанням про прояв буття як такого — для такого буття, чие існування полягає в розумінні буття. Тут є виправдання того кроку, який був зроблений вперед: від натяків А. З. Москаленка та Є. П. Прохорова про пізнання як завдання журналістики — до проголошення пізнавально-перетворюючої функції журналістики базовою для її основних функцій. Від теренів філософії, філології це зробив П. Рікер [3, 13], а в останні роки ХХ століття, та виходячи не від філософії, а від журналістики — група київських учених під керівництвом В. І. Шкляра [9] та автор цих рядків [6].

Отже, визначення меж журналістики в герменевтичному універсумі, по-перше, підтверджує факт їх існування (що не було зроблено в комплексі раніше); по-друге, визначальними чинниками для такої дії є наявність — відсутність водночас: а) соціокультурних вимірів діяльності; б) суб'єктного статусу оперування в цих вимірах; в) власної пізнавально-перетворюючої функції, виведеної не з інших наук, а з філософії (зокрема з герменевтики); г) діяльність її має корінитися як в масовому бутті, так і в масовій свідомості, вирішуючи щоразу — через здійснення герменевтичного феномена — завдання їх примирення.

1. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык / Подгот. текста Ю. С. Рассказова, О. А. Сычева. Комментарии Ю. С. Рассказова. — М.: Лабиринт, 1999.

2. Рікер Поль. Герменевтика. Етика. Політика. Московские лекции и интервью. М., Academia, 1995. — 160 с.

3. Рікер Поль. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — М.: Московский философский фонд, "Academia-центр", "МЕДИУМ", 1995.

4. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного: Пер. с нем. — М.: Искусство, 1991.

5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики: Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс, 1988.

6. Владимиров В. М. Основы журналистики в понятиях и комментариях. — Луганск: Изд-во Восточноукр. гос. ун-та, 1998; Владимиров В. М. Герменевтика журналистики. — Луганськ: Вид-во Східноукр. держ. ун-ту, 1999.

7. Ротенфельд Ю. А. Запечатанная книга: Кризис понимания. Кн. 1. Мессианский характер: Основы социокультурного анализа. — Луганск: Світлиця, 1999.

8. Ротенфельд Ю. А. Запечатанная книга: Кризис понимания. Кн. 2. Философия, или тень мудрости: Альтернативный курс древней европейской философии. — Луганск: Світлиця, 1999.

9. Гриценко О., Кривошея Г., Шкляр В. Основы теории журналистской деятельности. — К.: МІЛП, 2000.

10. Лазутина Г. В. Журналистское познание мира // Основы творческой деятельности журналиста: Учебник для студентов вузов по спец. "Журналистика" / Ред.-сост. С. Г. Корконосенко. — Спб.: Знания, СПбВЭСЭП, 2000. — С. 59-78.

11. Коршунов А. М., Монтанов В. В. Диалектика социального познания. — М.: ИПЛ, 1988.

В. В. ГОЯН,

к. філол. н., доц.

УДК 070: 621. 397. 6

Відкриті вікна SVT, або короткі нотатки про телебачення Швеції

Вечірньої пори вікна шведських квартир і будинків відкриті, і будь-хто з вулиці може бачити все, що відбувається там. Увімкнуто освітлення, горять свічки... Господарі читають і дивляться телевизор. Власники супутникових тарілок і абоненти кабельних мереж можуть дивитися програми світових телеканалів. Але більшість шведів віддає перевагу своєму національному телебаченню.

Телебачення Швеції (SVT) — за своєю структурою недержавне, неприбуткове, а громадське (public service TV-company). Офіційна дата початку мовлення — вересень 1956 року. Однак регулярні трансляції першого каналу розпочалися кількома роками пізніше, а вже у 1969 році було запроваджено двоканальне національне мовлення. Сьогодні Шведське телебачення — це чотири національні канали і один європейський. Трансляцію забезпечують передавачі (1-й, 2-й та 4-й канали), а також супутник і кабельні мережі (3-й канал). Найбільш доступними і популярними в Швеції вважаються саме ефірні некомерційні 1-й, 2-й та комерційний 4-й канали, оскільки їхній передавач забезпечує якісне і максимально стовідсоткове покриття сигналом території країни. Близько 60 % мешканців Швеції мають можливість дивитися 3-й комерційний канал завдяки кабельним мережам.

Наприкінці 1997 року SVT започаткувало сателітне мовлення на закордон, розраховане насамперед на шведськомовну аудиторію Європи, Північної Африки та Близького Сходу. SVT-Європа передає програмну продукцію виробництва шведських каналів SVT1, SVT2 та SVT24.

Канали SVT1 та SVT2 традиційні за форматом і типом мовлення. Комерційні канали є більш динамічними і сучасними. Національні виробники телепродукції конкурують між собою, зокрема, в сфері пошуку нових нестандартних рішень подачі телевізійної інформації. Наприклад, один з каналів спробував кардинально змінити стиль вечірнього випуску: від ділового моноведення одним ведучим до екранного діалогу модератора новин із співведучими рубрик, від статички до руху в студії під час ефіру. Кожен ведучий представляє свій сегмент програми, невимушено передаючи слово один одному. Діалог між учасниками програми, перехід модератора в ефірі від однієї мізансцени до іншої, коментарі та підводки під час руху — все створює ефект динаміки. І навіть традиційне інтерв'ю в ефірі (в інформаційному випуску, як правило, бере участь консультант, фахівець з окремих питань) — рівнозначне спілкування двох людей в межах визначеного формату і стилю. Для цього передбачено окремий майданчик із зручними кріслами для

співрозмовників. Самі ж телеведучі ведуть програму... стоячи. Прийом не новий, але в контексті подачі вечірніх новин сприймається неоднозначно. Кажуть, шведська телекритика не вгамовується. А самі телевізійники експериментують. Доречно згадати ще один досить оригінальний варіант ведення інформаційної програми... без ведучого. Але це вже з практики Американського телебачення. Стосовно Шведського, то варто зазначити також демократичність щодо вибору ведучих. Усі вони, як правило, мають досвід журналістської (репортерської) практики і проходять спеціальні тренінги та перепідготовку, перш ніж стати модератором телепрограми. Нещодавно в одній з інформаційних програм з'явилася молода (що для Шведського телебачення швидше виняток, аніж правило) темношкіра ведуча. Її відзначають як талановиту журналістку. І наголошують на природності вимови і дикції. Цікаво також і те, що, скажімо, на 4-му каналі в основному інформаційному випуску в режимі прямого включення подається щоденний 10-хвилинний блок економічних новин із редакції популярної фінансової газети ("Dagens industri"), підготовлений телегрупою, сформованою на базі редакції. У кадрі працює журналіст-коментатор, який спеціалізується на економіці. Спорт у новинах ведуть здебільшого колишні спортсмени, відомі в цій галузі особистості, які добре обізнані з тематкою і володіють матеріалом. А професійні метеорологи (без зайвих "казочок про місцевість і прикмети" та без віртуальних студійних гір і долин, як це прийнято на Українському телебаченні) на фоні рір-проекції із зображенням карти світу та регіонів розповідають глядачам про погоду.

Оригінальною є також верстка новинних програм. Наприклад, на SVT-2 15-хвилинний інформаційний програмі "Aktuellt" (початок ефіру о 18.00) фактично передують 5-хвилинний блок регіональної

інформації (о 17.55). Наступний інформаційний випуск SVT-2 (з 19.00 до 20.00) починається новинами культурного та мистецького життя (хронометраж 10 хвилин), продовжується 20-хвилинкою з регіонів, а далі — інформацією про події у світі. Головний інформаційний випуск "Aktuellt" триває понад годину. О 21-й — анонс основних подій дня, далі — міжнародна інформація, десятихвилинні блоки економічних, регіональних та спортивних новин, п'ять хвилин погоди, і, насамкінець, узагальнююча інформація про найважливіші повідомлення випуску. Вважається, що кожен випуск, і, навіть, окремий його сегмент, мають "свого" глядача, наприклад, регіональні новини згуртовують 15 % аудиторії. Втім, журналісти прагнуть якомога цікавіше подати одну і ту ж подію у всіх випусках, змінюючи форму і доповнюючи новою інформацією своє повідомлення. Це теж один із методів змагання з конкурентами. За даними соціологічних досліджень (на жовтень 2002 р.), телебачення посідає перше місце в рейтингу довіри одержувача інформації. На другому місці — радіо, на третьому — ранкові газети, а вже лише потім — вечірні газети, журнали, тижневики. Якщо розглянути у відсотковому співвідношенні, то найбільшу глядацьку аудиторію має 4-й канал — 27,6 %, SVT-1 — 25 %, SVT-2 — 16,9 %, а комерційний 3-й канал — 11,3 % [1].

Глядачі мають можливість дивитися також ранкові програми — практично кожен канал має своє ранкове мовлення (особливо активно розвивається цей телевізійний формат протягом останніх п'яти років). Як правило, це тригодинна інформаційно-розважальна програма, яка складається з різних сегментів, відправними точками якої є три щогодинні випуски коротких новин. Усі канали ведуть мовлення цілодобово.

На Шведському телебаченні, окрім новинної продукції і численних серіалів та фільмів (шведського та іноземного вироб-

ництва), є чимало різножанрових розважальних шоу. Дослідники відзначають тенденцію до зростання такого типу програм у сітці мовлення практично кожного каналу. Однак варто зазначити наявність документальних циклів та окремих публіцистичних проєктів, а також програм пізнавального спрямування. Відповідно до національного Закону про радіо і телебачення, 55 відсотків телепродукції повинно бути внутрішнього (національного) виробництва. Загалом SVT має щорічно 9 тис. годин мовлення.

Про новини у світі SVT повідомляє не лише з рядків інформаційних агентств, а й від власних кореспондентів (на сьогодні офіційно діють корпункти в Брюсселі, Лондоні, Вашингтоні, Москві, Південно-Східній Азії, Африці), також практикуються відрядження знімальних груп до різних країн для висвітлення актуальних подій.

Шведське громадське телебачення має свої представництва і в регіонах. Одинадцять регіональних телекомпаній і п'ятнадцять корпунктів цих компаній забезпечують інформаційною продукцією і виготовляють різноманітні тематичні телепрограми для SVT. Наприклад, корпункт регіональної компанії м. Кальмар (у штаті працюють двоє журналістів та один телеоператор, який, окрім того, ще й відеоінженер і монтажер) готує щоденно один-два інформаційних сюжети для

регіонального відділку SVT в м. Векше і матеріали для центрального телебачення. Кожен корпункт технічно оснащений для роботи в режимі прямого включення, а значить, має можливість оперативно й якісно повідомляти про місцеві новини.

Оскільки Шведське телебачення активно запроваджує цифрову систему виробництва (digital production system), SVT і всі регіональні представництва переходять з аналогового на цифровий стандарти. У вересні 2001 року SVT апробувало нову цифрову систему телевиробництва, яка базується на інтернет-технологіях [2]. SVT планує перейти на цифровий формат уже в 2004 році (за урядовими рішеннями аналогове мовлення функціонуватиме до 2007 року). За підрахунками фахівців, уже наприкінці 2002 року доступ до цифрової земної мережі матиме 90 % населення.

Кожен швед знаходить для перегляду телепрограм близько 145 хвилин щодня. Майже 44 % глядачів є прихильниками Шведського громадського телебачення [3]. SVT — відкрите для всіх, хто хоче бачити і знати більше.

1. За інформацією *The Institute For Further Education of Journalists, FOJO, Kalmar University, Sweden*

2. Дуб.: www.svt.se

3. Дуб.: www.svt.se

Функціонування групи інформаційних жанрів пресової журналістики в сучасних соціально-економічних умовах

Різка зміна політико-економічної ситуації в Україні за останні десять років, у зв'язку з цим — кардинальний перегляд поглядів на мораль — призвели до важко прогнозованих змін у суспільній свідомості.

Найбільше відображення це знайшло у вітчизняних ЗМІ. Змушені перебудовуватися, журналісти зазнали катастрофічних втрат як в особовому складі свого творчого корпусу, так і в тиражах друкованої продукції. Досить нагадати, що мільйонні накладі деяких газет знизилися до кількох десятків тисяч, багато видань взагалі припинили своє існування. Проте парадокс не в цьому.

В Україні вижили не найсильніші, не найбільш професійні друковані засоби масової інформації. Вижили ті, які зуміли прилаштуватися, призвичаїтися до вимог новоявлених державних капіталістів і партій, утворених під конкретних індивідів.

Загальновідомо, що журналістика в Україні не є рентабельною від самого свого народження у незалежній державі. Пов'язано це не тільки з об'єктивними причинами. Серед останніх найголовніша — ціна на папір, що за роки незалежності зросла у 250 разів. Домінуюча причина — суб'єктивна. Вона полягає в тому, що вся журналістика в Україні працює на політичні потреби тої чи іншої групи олігархів.

Це природний стан вітчизняної пресової журналістики, коли жодне видання не приносить прибутку, у журналістів не залишається вибору лише як писати

замовлені статті, вряди-годи друкуючи авторські матеріали.

Деякі газети взагалі звели так званий "творчий процес" до недбалого пошуку матеріалів у світовій мережі Інтернет, часом не потурбувавшись навіть змінити заголовки або подбати про елементарну вичитку фактично вкрадених матеріалів.

У зв'язку з цим зміни в моральній свідомості наших журналістів взагалі не піддаються аналізу і нагадують слоган "чого изволите".

Ми поставили собі на меті інше завдання: спробувати довести, що чи не єдина група жанрів, яка продовжує нині швидко і динамічно розвиватися, збагачуючись новими формами, методами роботи, — це група жанрів інформаційних. А саме: більш-менш правдивими, або такими, що максимально адекватно відображають ситуацію, є репортаж, інтерв'ю, замітка. (Звіт зараз все більше тяжіє до групи аналітики і трапляється практично лише в партійних виданнях, а отже, не може бути об'єктивним за самою природою цих видань.)

Чим же зумовлена подібна позитивна трансформація інформаційних жанрів? Насамперед, об'єктивністю подачі інформації, що закладена в їх першооснові. Коли інформаційна замітка відповідає лише на три запитання: "що, де, коли?", то суб'єктивне журналістське трактування вже не можливе по самій суті.

Те саме — інтерв'ю. Якщо воно вирішене за класичними канонами стародавньої

моралі, тобто перевірене респондентом і завірене його підписом — про підтасовку фактів годі говорити.

Однак "виживаність" інформаційних жанрів має значно глибші причинні джерела, що сформовані у другій половині минулого століття. Йдеться про розвиток технологічної цивілізації і фізичне зменшення особистого часу конкретного індивіда у так званому цивілізованому суспільстві.

Так, за підрахунками американських соціологів і, паралельно з цим, соціологів із колишнього СРСР, практично одночасно проведеними у європейській частині Союзу, середньостатистична людина приділяє спілкуванню із засобами масової інформації, а також спілкуванню з елементами художньої культури (переважно через електронні ЗМІ) приблизно півтори години на добу. У цей час мають вміститися останні новини, бестселери Мариніної або Рогози, швидке перечитування газетних шпальт, видрукованих на найгіршому у світі жидачевському папері.

Причому, за підрахунками тих самих соціологів, резерви вільного часу у наших співгромадян практично вичерпані. Отже, домінування інформаційних жанрів впливає і з об'єктивних чинників: брак часу для сучасника, щоб зупинитися, проаналізувати подію, подумати над швидкоплинністю буття.

Спрацьовує також психологічний чинник, досить відверто сформульований Томасом Маном, згідно з яким дві світові війни, до останньої межі "виплескавши" дикість, пожадливість і жорстокість, призвели до загального падіння моралі та рівня цивілізованості.

На побутовому рівні в Україні це було зафіксовано у недавньому опитуванні, проведеному популярним телевізійним каналом, коли значна частина підлітків від десяти до дванадцяти років не змогла впевнено назвати переможців у другій світовій війні.

Отже, загальне морально-культурно-соціальне тло й атмосфера сприяють

інтенсивному розвитку в друкованій журналістиці саме інформаційних жанрів (як найпростіших, найдоступніших). Безумовно, електронні ЗМІ (насамперед телебачення) теж до певної міри сприяють цьому процесу, а саме: оперативність телебачення, яка раніше "заважала" пресі — зараз дисциплінує її.

Не можна написати неправду, щоб читач того ж вечора, подивившись телерепортаж, переконався, що факти були перекручені. Більше того, закінчивши безперспективні нарікання на електронні ЗМІ, журналісти друкованих видань почали шукати нових шляхів подачі інформації, часом недоступних телекамері. Прямий газетно-журнальний репортаж, який ще двадцять років тому подавався здебільшого від однієї особи, тепер максимально насичується елементами інтерв'ю, коментарями фахівців або інформацією про те, як ставляться до об'єкта зображення в інших частинах світу.

Але повторимо, коли йдеться про національні засоби масової інформації, то штучні перекручення трапляються дуже часто. Національні інформаційні агентства не відрізняються, м'яко кажучи, правдивістю і об'єктивністю, що часто призводить до конфліктів у журналістських колективах цих агенцій.

Наймані редактори столичних видань ведуть себе як "тимчасовці", використовуючи благословенний час редакторства для індивідуального збагачення. А оскільки більша частина їх прибутків іде на гонорарний фонд, то варяги-редактори економлять на гонорарах, зменшуючи можливості журналістського пошуку.

Попри все, інформаційні жанри розвиваються у тій мірі, в якій держава від адміністративно-командного капіталізму переходить до вільного ринку і прискореними темпами до панування транснаціональних корпорацій в Україні.

Тут слід звернутися до праць професора В. В. Різуна в "Наукових записках Київського університету" [1], де йдеться про

системи масової комунікації і сучасний цивілізаційний процес. Зокрема в тій мірі, в якій цей процес зачіпає Україну. "Макдоналізація" та "масифікація" культури має відчутну проамериканську або прозахідну орієнтацію, де пострадянські країни почувають себе залежними від правил гри у цьому глобальному світі. Безумовно, як зазначає доцент О. В. Чекишев, подібна інформаційна політика може становити загрозу для двох типів держав. Держав з тоталітарним ладом і держав, що перебувають на перехідному етапі [2].

Україна, як відомо, належить до держав другого типу. А оскільки сучасні інформаційні технології у неї дуже збіднені, то захищати свій інформаційний простір вона може лише за умови пріоритету і розвитку національних ЗМІ.

Значить, логічно, що слід цілком свідомо розвивати і культивувати інформаційні жанри в національній пресовій журналістиці. Насамперед — репортаж.

"Повинен сказати, що я люблю слово "репортер". У цьому слові я відчуваю той темп, без якого не може жити газета. Для мене воно не протистоїть словам "журналіст" або "газетяр". Треба лише уточнити, що справжній репортер — це журналіст, здатний зробити свою справу не тільки відмінною за якістю, але і при цьому ще в найкоротші, а інколи феєрично стислі строки" [3]. До цих слів Костянтина Симона слід додати найважливішу деталь, яку великий російський письменник оминув із щирого співчуття до колег по перу.

Репортер — унікальна суміш психофізіологічних характеристик; людина ініціативна і тому надзвичайно успішна у всіх своїх починаннях. Репортером був політик Уїнстон Черчилль; письменники Ернест Хемінгуей; Жорж Сім (він же Жорж Сіменон); італійський медіа-магнат, а нині прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі; засновник холдингу "Совершенно секретно" Артем Бо-ровик; військовий розвідник,

лауреат Нобелівської премії Грем Грін і багато інших.

Тому, культивуючи репортерство, в Україні ми одночасно виховуємо нову генерацію журналістів, які починаючи з репортерської праці, здатні реалізувати себе в інших іпостасях і починаннях.

Чим характерна динаміка розвитку інформаційних жанрів нині? Назвемо основні риси:

1. Взаємовплив і взаємоперехід жанрів. Насамперед — репортажу в інтерв'ю і навпаки. Подекуди викладач вже не може визначити, що перед ним: репортаж з елементами інтерв'ю, чи інтерв'ю з елементами репортажу.

2. Жорстка прив'язка до конкретного засобу масової інформації, стилю і манери подачі цього друкованого ЗМІ. (Класичний репортаж в "ПіК"; жовтий стиль "Киевских ведомостей"; класичний стиль у поєднанні з пошуком нових форм у "Студентській газеті".)

3. Поява великої кількості гострих політичних репортажів та інтерв'ю, як реакція на об'єктивні часові обставини.

4. Швидкий розвиток нових для української журналістики видів репортажу, серед яких — репортаж-передбачення та історичний репортаж, що має характер літературної праці.

У жанрі інтерв'ю спостерігаємо такі характерні риси-новації:

1. Поступовий перехід від звичайного інтерв'ю (запитання-відповідь) до інтерв'ю-співбесіди, коли респондент і журналіст спілкуються нарівні, користуючись одним і тим же поняттєвим апаратом.

2. Введення в структуру інтерв'ю елементів репортажу, своєрідного візуального ряду.

3. Осмислення та своєрідна інтерпретація відповідей респондента у вигляді авторського коментарю. Подекуди введення в композицію епіграфів, післямови, як вищий момент професіоналізму.

Це — позитивні характеристики розвитку інформаційних жанрів.

Заважас стабільній динаміці процесу велика для України ціна кожного високопрофесійного матеріалу, написаного у жанрі інтерв'ю, а тим більше — репортажу.

Адже до того, як запланували в номер звичайний репортаж, звичайне інтерв'ю, вирішене в стилі даної газети, редактор має згадати, що тільки витрати на один матеріал (супровід фотокора, забезпечення охорони, профілактична оплата юриста та ін.) сягатимуть від 100 до 150 у.о.

Це вже не кажучи, що підготовка професійного репортера впродовж кількох років коштуватиме видавцю від 1000 до 1500 у.о. Для порівняння, за свідченням одного з керівників агентства "Інтерфакс "Україна", на підготовку грамотного спеціаліста з написання інформаційних заміток іде від шести місяців до року.

Тому репортерство лишається, з одного боку, привілеєм багатих видань, де сам видавець розуміє важливість цієї спеціалізації і не шкодує коштів на підготовку нової генерації репортерів, а з іншого — незалежно від форми державного

устрою, репортерство лишається привілеєм особливих людей, особливих журналістів, у яких жадоба нових вражень і небезпеки просто в крові і вони не можуть періодично не "вколоти дозу" адреналіну, бо тоді творча робота втрачає для них будь-який сенс.

Інформаційна група жанрів, таким чином, динамічно розвивається, і регулювати, підправляти, спрямувати цей процес, не пускаючи його на самоплив, може лише єдина організація в Україні — Інститут журналістики.

1. Різун В. В. Системи масової комунікації // *Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. — К., 2001. — Т. 3. — С. 22–30.

2. Чекмишев О. В. Резонансні теми у дзеркалі моніторингу ЗМІ // *Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. — К., 2001. — Т. 2. — С. 36.

3. Сімонов К. // *Журналіст*. — 1980. — № 11. — С. 27.

Невже..., або казуальні думки про квазінауковість

Квазінаука завжди супроводжувала розвиток науки. Проте важливо зазначити, що до недавнього часу ставлення до квазінауковості в країнах ліберально-демократичної цивілізації визначалось **принципом толерантності**. Та й заборонити псевдонауку безглуздо. Цього не можна зробити, якщо ми допускаємо існування в суспільстві різних думок, у тому числі й таких, які є абсурдними з нашої точки зору. Треба тільки відділяти науку від квазінауки, не змішувати їх. При цьому культурна еліта виходила з того, що з розвитком суспільства, яке має ставати більш раціональним, всілякі повір'я, у тому числі й псевдонаука, будуть поступово відпадати.

Але сьогодні склалась трохи інша ситуація. У всякому разі побутує цілком справедлива думка, що "щезає пафос пошуку істини" і торжествує грайливе ставлення до життя, до науки. Можливо, тому Інститут журналістики, як провідний центр журналістикознавства в Україні, взяв на себе місію координатора спеціальних наукових досліджень, хоча ця справа і нелегка, і невдячна загалом. Але **принцип раціональності** переважає всі "проти". Очевидно, що без опори на цей принцип неможливі не тільки демократія в сучасному виді, але й розв'язання проблем і переходу до інформаційної цивілізації, про яку так багато пишуть сьогодні.

Наука і наукова раціональність завжди розглядалися як засіб перетворення людини з об'єкта маніпулювання і зовнішнього контролю в суб'єкт вільної діяльності.

Людина, яка "живе в брехні", не може бути вільною. Проте сьогодні ми зіткнулись з таким цікавим фактом: наукове знання в окремих випадках свідомо використовується для поширення омани. Це, зокрема, так званий PR (піар), який здобув особливу популярність у нашій країні. Політтехнологи використовують певне знання щодо впливу комунікації на людську поведінку, щоб вселити у свідомість мас таку картинку соціальної реальності, котра вигідна замовнику. Доволі часто піар базується на перебільшенні одних фактів, замовчуванні інших, їх упередженій інтерпретації, а інколи навіть свідомій фальсифікації. Важливо наголосити, що мова у даному випадку йде не про неминучу суб'єктивність при розумінні фактів, а про свідоме виробництво дезінформації, вигідної певним політико-фінансовим і соціальним групам. У таких випадках наука із засобу просвітництва перетворюється у засіб маніпуляції.

Найцікавіше те, що піар використовується і для того, щоб впливати на владу з метою фінансування самих наукових досліджень. Виходить, що пошук істини стає можливим на основі свідомого поширення в кращому випадку "неповної картини", а в гіршому — дезінформації. Але тоді наука втрачає свою культурно-просвітницьку місію і перетворюється в одну із соціальних корпорацій, яка стурбована своїми власне корпоративними інтересами.

Треба зазначити, що в нашій країні виникнення ситуації з квазінауковістю має деякі особливості.

Перша пов'язана з тим, що радянський тоталітаризм претендував на наукове обґрунтування всіх своїх дій. Крах тоталітарної системи як реакція викликав хвилю антинаукових настроїв.

Друга полягає в тому, що пошук національної наукової самоідентичності і самобутності ведеться під "ефектом ореола" без належного гармонійно-критичного і раціонального аналізу.

Третя — це те, що наукове знання не може бути популярним, коли в умовах економічної деградації в країні воно не запитане.

Особливого спеціального аналізу потребує і тема протидії науки інтелектуальній цензурі з боку інших соціальних інституцій (спочатку церкви, потім держави), а також цензурі "внутрішньонауковій". Остання з перших кроків становлення наукового знання виконує досить корисну охоронну функцію. "Внутрішньонаукова", інтелектуальна цензура — необхідна умова збереження науки як автономного інституту в складі культури і науковості як найбільш надійної форми знання. До речі, традиційна практика захисту дисертацій також виконує цю функцію. Зрозуміло, що вчені не боги, але

проблема критеріїв і способів розпізнання наукової хибності та наукової помилки — вкрай актуальна.

Звідси ще одна проблема для України: не опинитися на узбіччі процесу інформаційної цивілізації. І зрозуміло, що без нових інформаційних технологій не обійтись, якщо їх науково-раціонально використовувати, а не вдаватись до копіювання, а то й плагіату. Не секрет, а факт, що вищі досягнення інформаційної техніки, комп'ютери, Інтернет тощо стають, на зразок нітратів у сільськогосподарському виробництві, могутнім засобом зростання "маси науки" (так би мовити, "еволюція знання" у чистому вигляді) — і тільки. Але, зрештою, це кінець наукового розвитку, це глухий кут національної і європейської наукової культури.

Р. С. Можливо, читач трохи здивований, що в цих маргіналіях немає очікуваних прикладів. Як комплімент справжньому науковцю, скажемо, що він і сам їх віднайде у широкій науковій практиці. По суті справи, ми торкнулися розмови про долю наукової раціональності, самої наукової культури і її збочення, яким, на жаль, є квазінаука і квазінауковість.

"Помисел чистий мати"

Кожний із нас, перебуваючи у морі найрізноманітнішої інформації, витримує нині своєрідний іспит на вміння розпізнати якою вістю наповнене слово, яка його глибинна суть. Дуже важливо з'ясувати, яке слово приносить правду, а в якому прихована неправда, дезінформація.

Ознайомлююся з двома новими підручниками "История России": один підготували Ш. М. Мунчаєв та В. М. Устинов, він побачив світ у Москві (2000); другий, авторами якого є А. С. Орлов, В. А. Георгієв, Н. Г. Георгієва і Т. А. Сивохіна, вийшов з друку також у Москві (2001). Читаю публікації у пресі, Інтернеті О. Г. Свистунова — голови партії "За Русь єдиную", голови Російського руху України і члена Ради співвітчизників при Державній Думі Росії, М. О. Бахарєва — головного редактора "Крымской правды", делегата Конгресу співвітчизників у Москві. Можна ще назвати десятки книжок, сотні статей інших авторів, які живуть і в Росії, і в Україні, але після ознайомлення з ними виникає одне й теж запитання: чому не припиняється всеосяжна інформаційна агресія проти українців і України?

Президенти Росії та України під час кожної зустрічі обіймаються, випивають, можливо, на брудершафт, запевняють один одного у сердечній дружбі, оголошують роки України в Росії і Росії в Україні, В. Путін беззугавно твердить, що росіяни дуже люблять Україну... Водночас з високомовністю, помпезністю про щирі сестринсько-братерські економічні, культурні, політичні взаємовідносини Росії та України інформаційний простір нестримно наповнюється антиук-

раїнською інформацією, пофарбовані в економічне, соціальне доброчинство московські пазури влізають, вгризаються в усі найважливіші життєві сфери України, підпорядковують їх Росії.

Представники високої влади України (законодавчої, виконавчої, судової і гарант Конституції України — Президент), мабуть, і гадки не мають стати на перепоні оновленому економічному поневоленню, посприяти, створити умови для очищення інформаційного середовища від дезінформації, допомогти усунути "негативний фактор імперіалізму слова" (С. Вовканич), захистити українців від чужого, ворожого впливу, дати можливість тим, кого підступно, насильно зросійщували і позбавили розуміння національного "Я", повернутися до українського життєдайного джерела, прилучитися до творення новітньої української України.

Зрозуміло, що деяким представникам зросійщеного старшого покоління важко себе психологічно "переробити", морально налаштуватися на повнокровну українську державотворчість, духовно відчутти, збагнути потребу в українськості. До того ж українськість навіть в Україні під постійним ворожим обстрілом. Водночас ніхто ж бо не відкидає природного права на національну сутність грека, німця, італійця, француза, єврея, поляка, росіянина..., не заперечує вихованню їх дітей у національному дусі, створенню національного життєвого середовища. Отож не слід зросійщеним дідусям і бабусям ставати на перепоні онукам, правнукам, які хочуть усім своїм єством бути українцями, вірними дочками і синами Ук-

раїни, продовжувачами родів своїх, коріння яких сягає у минулі тисячоліття, у давньокіївські витoki Руси-України.

Великий, неспокутний гріх беруть на свої душі ті історики, політики, журналісти (російські, в тому числі згадані автори підручників "История России", а також так звані українські науковці), які й тепер обрізують, обшарпують, обкрадають, свідомо перевертають українську історію, оббріхують Україну, заперечують окремішність, автентичність українців на споконвічно русько-українській землі. Реакційні антиукраїнські ідеї, підходи, постулати М. Погодіна, М. Карамзіна, В. Белінського та інших російських дослідників, публіцистів безцеремонно, настирливо також пропагують, нав'язують нині, наприклад, Михайло Бахарев, Олександр Свистунов. Не переповідаємо всієї статті О. Свистунова "Русский вопрос" (газета "Русский мир", № 2 (вересень — жовтень) за 2001 р., яка виходить у Києві). Прочитую мовою оригіналу лише окремі вислови О. Свистунова: "Всеукраинская перепись для нас — нелегкое испытание, и мы должны его преодолеть, доказав свою принадлежность к русским людям..."

Необхідно створювати ячейки і організації Русского движения, сміло входить в политическую и общественную жизнь страны, отстаивать свою культуру, язык, русские школы, воспитывать в русском духе своих детей, не забывая никогда, что мы — граждане Украины и ее патристы.

Именно эти задачи ставит перед собой РДУ, партия "За Русь единую" и "Русско-украинский Союз", создав 21 июля 2001 г. "Русский блок — за русский язык и единство".

Мы представляем интересы не русских "по паспорту", а всех, кому дороги русский язык, русская культура, кто осознает себя частью Русского мира — цивилизации, берущей свое начало в Древней Руси. Быть русским на Украине — это не национальность, это жизненная ориентация. Ведь

предки современных украинцев считали себя тоже русскими. Поэтому мы будем защищать интересы всех, кто отвергает бандеровскую идеологию разделения братских народов и признает себя в первую очередь русским, а уже потом украинцем, россиянином или белорусом. Все они составляют многомиллионный единый народ, живущий на своей исконной земле.

В соглашении о создании "Русского блока" изложены одиннадцать основных программных принципов... Это, прежде всего, присоединение Украины к Союзу России и Белоруссии, восстановление и укрепление единого экономического, информационного и культурного пространства. Мы будем добиваться придания русскому языку статуса государственного наравне с украинским языком. "Русский блок" намерен поддерживать Украинскую Православную Церковь, находящуюся в каноническом единстве с Русской Православной Церковью".

Не знаю, шановний читачу, яке у Вас враження від процитованих уривків із статті О. Свистунова "Русский вопрос". Мені ж вони, як і вся стаття, приголомшили своїм блюзнірством, знавіснілістю до незалежної України. Кожне речення, кожна фразу, кожне слово О. Свистунова розташувало, використав так, щоб воно за всяку ціну нівечило, паскудило гуманістичну національну ідею українського державотворення, перевертало, паскудило українську історію, натомість возносило, утверджувало московську імперську, шовіністичну політику та ідеологію.

Чому публікації Олександра Свистунова насичені такою чорною ненавистю до України, до тієї землі, на якій живе?! Це що: усвідомлена позиція? Чи може темні сили його полонили і нацьковують? Чи щось інше: духовна бідність, інтелектуальна безголовість, національне звиродніння, чи може?.. Прости Господи, що так подумав? Вибач, шановний читачу, за надмірну експресію?

Вгамовуючи свої емоції, звертаюся за підтвердженням, підтримкою свого розуміння, думок, знань до найновіших трьох книжок, які мені майже одночасно подарували: Українська нація: шлях до самовизначення. — К.: Вища шк., 2001. — 287 с. (Вівчарик М. М., Панченко П. П., Чмихова В. І.), Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея. — Л.: Вид-во ЛБА, 2001. — 540 с. (Вовканич С. Й.), Імператив Володимира Мономаха. Непретензійні нотатки. — Л., 2000. — 332 с. (Гринів О. І.). Їх автори — об'єктивні, поважні, сумлінні, чесні вчені, для яких істина, високі націо-нальні й загально-людські ідеали, права нації і права людини — понад усе.

Уважно, прискіпливо прочитав, більше того, вивчив ці актуальні, дуже потрібні громадськості України книжки. Вони трохи різні за тематикою, використаним фактичним матеріалом, манерою аргументації, стилістикою письма, оригінальністю, неповторністю назв розділів, статей тощо. Об'єднує ж ці монографії щире вболівання авторів за долю України, утвердження у державі українськості, оптимізм, віра у щасливе майбутнє її жителів, висока культура полеміки і доказовості, глибока повага до будь-якої нації, обґрунтована, справедлива критика жорстокої політики московських та інших агресорів, колонізаторів, асиміляторів, гнобителів.

О. Свистунов у статті "Русский вопрос" стверджує, що суттю політики українського суспільства впродовж 10 років — "презрение, вражда и откровенная ненависть ко всему русскому, к русским людям..." Не можу уявити тієї ситуації, душевного стану, коли О. Свистунов надряпав ці слова. Вони ж бо суцільна вигадка, неправда, брехня, інсинуація, повна дезінформація читачів газети "Русский мир". Навіть під найпотужнішим мікроскопом О. Свистунов та його однодумці не знайдуть у Конституції, українських законах, програмах політичних партій, у книжках М. Вівчарика, П. Панчен-

ка і В. Чмихової, С. Вовканича, О. Гриніва та інших виданнях українських учених, публіцистів, у тому числі й моїх публікацій, жодного слова презирства, ворожості, ненависті до росіянина чи представника іншої національної меншини, який неволею (жорстока міграційна політика московського — царського і особливо комуністичного режимів) чи своєю волею колись поселився в Україні, а нині їх тут уже кілька поколінь і Україна для порядних росіян, доброзичливих представників інших націй стала рідною Батьківщиною.

Зовсім інша, діаметрально протилежна оцінка людиноненависницької московської імперської політики, результатом якої кілька десятків мільйонів знищених українців, а також мільйони духовно, морально покалічених як українців, так і росіян. Нівечення душ російських юнаків триває і тепер у Чеченії, народ якої має природне право на таку ж незалежність, державність, волю, свободу, яка є у росіян, американців, румунів, чехів, словаків, угорців.

О. Свистунову, М. Бахареву, мабуть, дуже важко вирватися з ідеологічного полону російської загарбницької політики. Адже О. Свистунов наполегливо популяризує стару, як московський імперіалізм, тезу, що "предки современных украинцев считали себя тоже русскими", мовляв, вони себе й тепер усвідомлюють "частью Русского мира — цивилизации, берущей свое начало в Древней Руси". Тут, зрозуміло, не лише плутанина з термінами "руський", тобто "українець" і "русский", тобто "московит", "росіянин". Може О. Свистунов не знає правдивої давньоруської, тобто давньоукраїнської історії, історії Московії, а після злодійського вчинку Петра І, тобто найменування Московії давньоукраїнською назвою Русь, історії справжніх взаємин України і Росії? А може, свідомо все перекручує, підтримуючи у нашому суспільстві таке явище, як інтелектуальний антиукраїнізм. С. Вовканич у своїй книзі "Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національ-

на ідея" зазначає, що інтелектуальний активізм українців вирізняється потужною руйнівною дією проімперських налаштованих сил в усіх сферах суспільного життя, починаючи від депутатських прямих закликів у Верховній Раді "возродить Советский Союз" до саботажу положень Конституції України щодо впровадження української мови як державної, до лавиноподібного зростання російськомовних ЗМІ, безпардонного заперечення права на життя українців взагалі, мовляв, "нации такой в природе не существует, — пише М. Бахарев у статті "Мы вернемся к тебе, Родина!" [1]. — Украинцы — это часть русского народа, говорящая на одном из диалектов русского языка".

Якби ця теза, яку висловив М. Бахарев, була клоунадою блазня, то вона не варта уваги. М. Бахарев — головний редактор "Крымской правды", член Національної спілки журналістів України (?!!). На жаль, всупереч фундаментальним науковим дослідженням, до яких також належать монографії "Українська нація: шлях до самовизначення", "Імператив Володимира Мономаха" та "Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея", проімперські, шовіністично налаштовані автори, серед яких не останнє місце посідає М. Бахарев, тиражують протинаукові, антиукраїнські міфологеми, збиваючи з пантелику пересічних людей. Тому ще й ще раз потрібно нагадувати, що "українська нація — це реальність, яку не треба заперечувати, а з якою слід рахуватися як з іншими самобутніми світовими етносами", — закликають М. Вівчарик, П. Панченко і В. Чмихова. Вони у своїй праці на основі поглибленого комплексного аналітико-синтезуючого аналізу розкрили основні чинники й етапи у формуванні української нації, аргументовано довели, що Київська Русь є першим етапом буття саме українського народу. Київську Русь як державу консолідував не міфічний "рус-ский" етнос, а праукраїнці на давньо-руському етапі свого історичного

розвитку. Про це неспростовно свідчать руські та іноземні писемні джерела, дані археології, мовознавства, етнографії, антропології та інших наук. Вони переконливо заперечують перерву в культурно-історичному розвитку між Київською Руссю та козацькою Україною. Державна традиція княжої Русі обривається в Галичині 1340 року, а в Києві — лише 1471 року зі скасуванням Литвою Київського князівства. А вже у 1490 році маємо першу письмову згадку про українських козаків на Нижньому Дніпрі. Головні культурні, політичні, духовні, економічні центри Русі — Київ, Чернігів, Переяслав, Володимир, Галич, Львів та інші міста стали центром козацької України, міцно з'єднавши два послідовні періоди української історії.

З княжих часів до сьогодні в Україні розвивається єдиний руський етнос, який з пізнього середньовіччя відомий під назвою українців. Слово "Україна" вперше зафіксоване у літописі стосовно Переяславської землі у 1187 році від Різдва Христового. Через два роки ця назва стосувалася Галицького Пониззя (межиріччя Дністра і Південного Бугу). У 1213 році літописець називає Україною Холмщину і Підлісся (тепер Підляшшя у Польщі). Татарський літопис згадує український край у 1240 році, а Галицько-Волинський літопис, де йдеться про Льва Даниловича, який "захотів частини в землі Лядській — города на Вкраїні" (очевидно, в Люблинській землі).

Територія, яка стала потім етнічним ядром, де сформувався московський (російський) народ, спочатку була землею угрофінських (чудських) племен. Згодом ці племена зникли в процесі слов'янізації. Численні свідчення літописів доказують, що ні Новгородська земля, ні Смоленська, ні Суздальська (Залісся) до XIII століття Руссю не називалися. Видатний історик В. Ключевський так охарактеризував етнічну своєрідність Залісся: "Це була країна, яка лежала поза старою, корінною Руссю і в XI ст. була скорше чужорідною, ніж руською країною".

Не поділяв царистського поняття "триединой Руси" академік В. Покровський. "Він борониться від усякого зв'язку з Україною (Києвом) і взагалі Європою, — зазначав Ю. Липа. — Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Європою, бо Москва (він блискуче це довів) у своїй політиці, організації й тенденціях є спадкоємницею Золотої Орди, улусу потужних монголів над Волгою. Це прообраз і праджерело її розмаху, і до того праджерела провадить правильно зрозуміла історія Росії. Ду-же багато в цьому допоміг Покровському розвій археології, синтетичної і дослідної (напр., розкопи Баллодом руїн столиці Золотої Орди). Вона дала виразну органічну, духовну традицію Московщини" [2].

Заслужують на серйозну увагу думки Емілії Ільїної, яка з болем у серці написала у 1987 році: "Ми, росіяни, російська імперська сила, приєднали Україну, і ось уже четверте століття цупко тримаємося за неї, випомповуючи з неї всі національні цінності українського народу. Розграбували українську історію, витоптали, перетворили її в пустелю. Та одночасно опустошили й свою власну історію. Якщо б Карамзін почав шукати історичні документи, що стосуються нашої історії до XIV століття, то скільки б він і його послідовники могли б знайти й зберегти їх у своїх записах. Але ми цікавилися Київською Руссю..."

Чомусь російським історикам більше цікава історія українського народу, і вони "привносять" ці чужі сторінки в історію російського народу... Чи задумуються російські вчені над російською історією: а що ж було в нас до XIV століття? Архітектура була — церкви і живопис були — є ікони, фрески. А література, літописи? А життя народу? Де наша історія до XIV століття? Невже ж і далі нам рахувати існування нашого народу з Урарту на озері Ван, потім — Київська Русь, потім — Велике Князівство Литовське, а тільки тоді — Московське царство? Якщо у нас до XIV століття не було ні історії, ні літератури — то не так страшно,

ми ж бо за XVII, XVIII, XIX століття стільки всього придбали, так розбагатіли на історію, літературу! Навіщо ж присвоювати чуже?

Олег, Ігор, Ольга, Володимир, Ярослав Мудрий, Мономах, "Повість временних літ", Нестор, Київська Русь, Київ — усе це належить Україні. Добровільно відмовитись від цих скарбів, пограбованих нашою розбійницькою російською силою — наш борг" [3].

Нині вже є можливість також розгорнути книжки М. Грушевського, Д. Дорошенка, Д. Багалія, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, М. Аркаса, П. Голубенка, Н. Полонської-Василенко та багатьох інших учених, які обгрунтовано доказують, що період Київської держави перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський (XIII ст.), потім — у литовсько-польський (XIV-XVI ст.). "Київське правительство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності, — писав М. Грушевський. — Етнографічна й історична близькість народності української до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань — вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами" [4]. Отже, "окремішність" українців є наскрізною ідеєю багатьох етногенетичних теорій — від Грушевського до сучасних. Український історик Я. Дашкевич обгрунтував теорію незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів.

Офіційна радянська історіографія, продовжуючи традиції російської імперської історичної науки, вперто заперечувала право українців розглядати Київську Русь як перший етап державного буття українського народу. І зрозуміло чому. Положення, що Київська Русь є найдавнішою стадією розвитку Московської, а потім Російської держави, було і є нині головним ідеологічним

виправданням експансії Московської імперії на землі України, Білорусі, Східної Балтії. Упродовж майже 500 років московські правителі заявляли свої династичні права на землі нібито найдавнішої російської держави — Київської Русі й наполегливо добивалися здійснення цього права шляхом агресії на землі західних сусідів. Щоб не визнати Київську Русь праукраїнською державою, офіційна радянська наука висунула концепцію давньоруської народності, яка нібито лише у XIII столітті під ударами татар розпалась на українську, російську та білоруську гілки. Цей лже-науковий постулат підтримує нині О. Свистунов, який вважає, що українці, росіяни, білоруси "составляют многомиллионный единый народ". Тому, мовляв, один із головних програмних принципів "Русского блока" — "присоединение Украины к Союзу России и Белоруссии, восстановление и укрепление единого экономического, информационного и культурного пространства". М. Бахарев тішиться, що у Державній Думі Росії розробляють законопроект "о русском народе — едином народе, волею обстоятельств оказавшемся разьединенным. С его принятием у России появится соответствующая законодательная база не только для более эффективной защиты своих соотечественников, но и для постановки вопроса о воссоединении единого русского народа".

Мабуть, конкретніше, прозоріше, ясніше не можна пояснити, розтлумачити антиукраїнську, промосковську позицію М. Бахарева, як це він зробив сам, запевнивши: "Мы обязательно вернемся к тебе, Россия. И вернемся не одни. Вместе с нами вернутся твои исконные земли, населенные не только русскими, но и людьми других национальностей...". Правда, технологію остаточного припасування оновленого московського "братерського" ярма на українську шию М. Бахарев не розкриває. Але його імперська позиція органічно переплітається з "жизненной ориентацией" О. Свистунова, який на весь голос закликає створювати в Україні

"ячейки и организации Русского Движения, смело входит в политическую и общественную жизнь страны, отстаивать свою культуру, язык, русские школы, воспитывать в русском духе своих детей, не забывая никогда, что мы — граждане Украины и ее патриоты". У зв'язку з цим виникає кілька думок: якщо осередки і організації Російського Руху України будуть зорієнтовані на вироблення і утвердження високих моральних, духовних цінностей, суттю яких є не лише любов до російського, але й щира повага до людей інших національностей, розуміння їх природних потреб мати свої національні держави, гідно жити, розвивати свої культури, мови, традиції, звичаї, то я за те, щоб росіяни саме у такому російському дусі виховували своїх дітей. Якщо ж "жизненная ориентация" О. Свистунова, його співвітчизників спрямована на збереження і розвиток російської імперської, чорносотенської психології, загарбницької ідеології і політики, людиноненавистницької моралі приниження, зневаги до "іногородців", підтримки звироднілого шовінізму, який зазіхає на право українців жити вільно, самостійно у незалежній державі, то не лише я, автори рецензованих книг М. Вівчарик, П. Панченко і В. Чмихова, С. Вовканич, О. Гринів, але й усі національно свідомі українці проти виховання дітей у такому російському дусі, бо воно позбавлене підґрунтя стати справжніми громадянами України та її патріотами.

Брудні хвилі шовінізму, російського націоналізму, українофобії не перестають накочуватись на нас іззовні, але спінуються, збурюються, підживлюються всередині України. Дітище О. Свистунова "Русский блок" має намір підтримувати УПЦ Московського патріархату, яка перебуває у канонічній єдності з Російською православною церквою. Тому важливо прислухатися, осмислити думки О. Гриніва, який зазначив у своїй науково-публіцистичній праці, що нерозуміння специфіки московського різновиду християнської релігії, ототожнення ук-

раїнського православ'я з московським вирішально вплинули на, як пізніше підтвердила історія, трагічний вибір 1654 року. У 1686 році Українська церква з допомогою турецького султана і підкупів константинопольського патріарха підпала під владу московського патріарха. Наслідки цього ґрунтовно описали Іван Огієнко, Дмитро Степовик та інші автори. Вони справедливо наголошували, що замість пастирів, які б дбали про своє "стадо", які були б невтомними працівниками на ниві духовної освіти ввірених їм Богом душ, Україна після "прієднання" мала справжніх гнобителів і визискувачів у рясах і ризах, які одразу почали ганьбити місцеві християнські звичаї, називати все українське у православній церкві "богопротивним", "неблагодарним", нібито зараженим "латинською ересю". З церковного ужитку витіснялася українська мова; заборонялися книжки київського та львівського друку; цькувалося українське іконне малярство; а "святійшій" Санкт-Петербурзький синод, який очолювали цинічні світські оберпрокурори, наклав заборону на українську храмову архітектуру. Така історична правда — її не заперечити.

Нині так звана Українська православна церква Московського патріархату всілякими способами створює в Україні російське духовно-культурне середовище. Захист інтересів свого патріархату рівнозначний захисту інтересів Російської імперії — Російської Федерації, а не українських духовно-національних інтересів. Назва "УПЦ" з маленьким додатком "МП" є лише ширмою, намаганням показати, що РПЦ під назвою УПЦ (МП) є українською церквою.

Десятки, сотні фактів і документів висвітлюють справжню суть УПЦ (МП), яка виконує в Україні насамперед політичне замовлення Москви. Наприклад, Галина Кривенко у статті "Немає нічого потаємного, що не стало би явним" [5] аналізує листівки, які у Печерській лаврі поширюють "активісти" — прибічники УПЦ (МП). Одна з

листівок закликає, що "настало время для православных неотложного всеобщего покаяния". Звісно, кожному віруючому є в чому каятися, у кожного народу і його уряду — свої гріхи, свої скверни особистісні й на рівні масової свідомості також.

"Каяться о предательстве и убиении Царя и семьи, измене Самодержавию. Это наш грех и наших отцов и дедов. Нарушение русским народом соборной присяги, клятвы о верности Царю и России. Это главная причина всех бед народа и России в прошлом и настоящем". Зрозуміло, що ніхто не заважає Росії і її народу каятися в тому, що вони в себе вважають за свої гріхи. Час вимагає покаятися за колонізацію, поневолення, зросійщення України. Однак листівка насичена імперсько-загарбницькою ідеєю, вона закликає "каяться о развале России и отделении Украины — тела Христова Российской Православной Церкви". Замість покаяння православні одного народу зазіхають на державність іншого православного народу: "Нам должно к утренним и вечерним молитвам прибавить... прошение о соединении Украины с Россией".

Патріарх Московский Алексій II 19 лютого 1999 року у відповіді на привітання з нагоди його 70-річчя зазначив, що православна церква завжди "защищала и будет защищать интересы Российского государства". Безперечно, у коло цих інтересів входить насамперед Україна. Російська православна церква через УПЦ (МП) володіє великими багатствами в Україні, серед них 7911 церков, 140 монастирів, з яких значна частина свого часу з допомогою офіційної влади була насильно відібрана в Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви. "Чи збирається Московський патріархат віддати ці багатства їхнім справжнім власникам, тобто українському народові? — запитує Тимофій Бордуляк у газеті "За вільну Україну" 25 лютого 1999 року і тут же відповідає. — Сумнівно, тим паче, що УПЦ (МП) здобула особливу прихильність нинішнього Прези-

дента України та його дружини. Хто може сьогодні заперечити, що УПЦ (МП) не виконує активної ролі п'ятої колони в Україні, продовжуючи політику російщення. Чи, в існуючих 7 духовних семінаріях, духовній академії, 29 церковних училищах, 20 регентських школах і 5000 церковно-парафіяльних школах навчання відбувається українською мовою? Може, там виховуються священики, регенти і молодь взагалі в дусі українського патріотизму, в дусі любові до України, чи, може, їм розповідають, яку Голгофу українському народові чинив "старший" брат упродовж століть? Можливо, УПЦ (МП) відмінила анафему гетьману І. Мазепі або ініціювала таку акцію в Московському патріархаті? Про таке ніхто не чув".

Антиукраїнська спрямованість Російської православної церкви не змінилася. Вона також активно працює нині над реалізацією імпершовіністичної концепції російського філософа Г. Федотова, який закликав працювати над тим, щоб самосвідомість українців утверджувала себе як особлива форма російської свідомості. Думаю, що про все це відомо О. Свистуну, членам "Русского блока", які на боці УПЦ (МП).

Фальшива версія "общерусского народа", "малорусской ветви Великороссии", "общерусского языка", як і московський неославізм, є лише позолотою для імперської пастки, яка одурманює і винищує українство. Отже, активно підживлюваний антиукраїнізм — небезпечна, складна хвороба. На думку С. Вовканича, його можна побороти лише інтелектом і високою духовністю. "Хвороба недержавності гангренизувала нашу духовність, але не вбила нас як націю, бо в найтяжчі часи невелика жменька українців йшла на Голгофу проти "малоросіянізації" і "малопольщизації" України", — слушно зазначив О. Гринів у книзі "Імператив Володимира Мономаха" ... Але втрати українського народу за часів комуністичного тоталітарного режиму в духовній сфері й нині гальмують процес національного державотворення

і радикального оновлення суспільства. Наполегливий, доскіпливий, цілеспрямований вчений-публіцист О. Гринів на цікавому, важливому фактажі своєрідно, оригінально розкрив дві правди української історії, розвінчав малоросійських каракуртів (отруйних павуків) в Україні, оголив метастази національного самознищення, охарактеризував доморощені хвороби державотворення (народоманія, лідероманія, відьмоманія, п'ємонтманія, універсаломанія), накреслив шляхи очищення української нації. Осердям книжки є переконаність автора в тому, що духовне, моральне оздоровлення нації вимагає її світоглядного очищення на християнських засадах від чужих нашарувань, порозуміння і злагоди. Повернувшись до першооснов національної традиційної духовності, коріння якої ще у руських великокняжих часах, українці зможуть подолати накинений чужинцями комплекс національної меншовартості, перебороти хворобу "малоросійства", звільнитися від нав'язаних більшовицьких стереотипів, утвердити національну історичну пам'ять.

Олег Гринів привертає увагу до дуже важливого суспільно-політичного явища: наша молодь не виховувалася на лицарському ідеалі, який подарував нам славетний Володимир Мономах, самовідданості героїв Крут і Базару. А що знало молоде покоління про українські звияти над московськими загарбниками під Конотопом, Мотовилівкою чи на горі Маківці? Ми вивчали нашу історію як кілька епізодів історії російського народу, найголовнішим серед яких було "возз'єднання" України з Росією. У школах прославляли душителів нашого народу Петра I, Катерину II та інших самодержців і водночас опльовували борців за волю України Івана Мазепу, Євгена Коновальця, Симона Петлюру та ін. Літературу обмежували кількома письменниками, бо інших оголошували "буржуазними націоналістами". Ідейна суть Шевченкової поезії вихолощувалася і вона зводилася до осуду панничівських елегій і захисту сирітки на со-

ломі. Козацький епос знеславленим був "шедевром", в якому глорифікувався мародер і п'яниця козак Голота.

Психологічне російщення залишило глибокий слід у ментальності мільйонів українців. Його й нині дуже важко долати, адже в Україні досі не утвердилася уніфікована національна освітянська і гуманітарна політика. Спаплюжений Москвою образ українця досі тиражується у пресі, кіно, на телебаченні. Національно-визвольний рух в Україні подається у специфічній російській, тобто негативній, ворожій моделі тлумачення, в істерично-звинувачувальному тоні. "...Мы будем защищать интересы всех, кто отвергает бандеровскую идеологию разделения братских народов и признает себя в первую очередь русским, а уже потом украинцем, россиянином или белорусом", — волає О. Свистунов. Судячи з процитованої фрази, О. Свистунов належить до тих росіян, яким "важко признатися самим собі, що "бандеровщина" була звичайнісіньким націо-нальновизвольним рухом. Адже це визнання вимагатиме й визначення місця й ролі росіян у цьому процесі". Таке визначення може бути тільки вельми некомпліментарним, — зазначив Ігор Лосєв. — "Бандеровец" сприймається багатьма росіянами, як метафізична загроза з боку синів темряви. Проте участь реальних бандерівців у формуванні таких уявлень була досить мінімальною, решту зробила сама російська свідомість із її специфічними, створеними такою ж специфічною історією, особливостями... Росіяни схильні приписувати "бандеровцям" ту ворожість до себе, яку вони самі відчують до свідомих у національному сенсі українців, і тоді теза "ми їх ненавидимо" міняється на зручнішу й психологічно вирашнішу — "вони нас ненавидять" [6].

Олег Гринів у науково-публіцистичному виданні "Імператив Володимира Мономаха..." зазначає, що політик-реаліст Степан Бандера не лише осуджував імперіалізм, який репрезентувала більшовицька Москва,

а й "нібиімперіалізм" Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини на українських землях у міжвоєнний період. Він же чітко висловив своє ставлення до національних меншин після відродження Української держави. Росіянам, які підтвердили "повну лояльність супроти України і її національної боротьби", за переконанням С. Бандери, "треба запевнити і забезпечити повну і всебічну рівноправність у всіх громадянських правах та повну свободу їхнього національного розвитку, відповідно до міжнародних засад щодо національних меншин. Це саме стосується інших національних груп в Україні" [7].

Позиція Степана Бандери ще раз підтвердила одну з визначальних рис українців — толерантне ставлення до інших народів, які живуть на українській землі. Про це також яскраво свідчить чинний закон "Про національні меншини в Україні", прийнятий в добу державної незалежності, яким сповна застережено мовні права меншин і який відповідає внутрішнім потребам країни. Міжнародна спільнота визнала цей закон одним з найкращих і найдемократичніших у галузі міжнаціональних взаємин. Дарма О. Свистунов зчиняє галас, що "русские Украины, которые оказались на обочине общественной жизни, подобно бесформенной массе, позволяют делать с собой что угодно", а М. Бахарева "примеры "дикой" украинизации... вгоняют в состояние какого-то ступора".

У "Словнику іншомовних слів" зазначено, що ступор у перекладі з латинської означає заціпеніння, стан нечутливості, отупіння, нерухомості. Спостерігається при деяких психічних захворюваннях (напр. шизофренії). Нікому не бажаю опинитися у стані ступору. А Михайлові Бахареву раджу якнайшвидше звернутися до книжок "Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея", "Імператив Володимира Мономаха", "Українська нація: шлях до самовизначення", в яких обґрунтовано зазначено, що росіяни в Україні мають

сприятливі умови для культурно-освітнього розвитку і найширшого використання рідної мови в усіх сферах суспільного життя. М. Вівчарик, П. Панченко, В. Чмихова оз-найомлюють нас з промовистими цифрами. У 1994/95 навчальному році в Україні працювало 2973 російські школи, в яких навчалося 2945924 учні, що становило майже 42,77 % усіх школярів країни (у містах цей показник дорівнював 55 %); 2367 змішаних шкіл, у тому числі українсько-російських — 2338 (1944432 учні), російсько-угорських — 4 (1608), російсько-румунських — 3 (1900), російсько-молдавських — 7 (3146), російсько-кримськотатарських — 10 (5416), українсько-російсько-угорських — 3, українсько-російсько-польських — 2.

У 1998/99 навчальному році в державі працювало 2561 російська школа, де навчалося 1333,8 тис. учнів. У цілому в Україні 2313,9 тис. учнів (34 %) навчаються російською мовою. Ще 94,4 тис. учнів вивчають російську мову факультативно. А от українці, що мешкають у Росії, навчатись рідною мовою не мають можливості, оскільки там відсутні українські школи.

Підготовка фахівців з російської мови та літератури здійснюється в 11 університетах і 20 педуніверситетах та інститутах країни. Російською мовою навчаються 466120 студентів внз (56,2 % усіх студентів України), а також 379839 учнів системи підготовки молодших спеціалістів (55,7 % всіх учнів цієї категорії).

Ю. Сиротюк у замітці "Мовна ситуація" [8] зазначив, що жодної критики не витримує й твердження про неможливість отримання освіти російською мовою. Зокрема, у вищих навчальних закладах I — II рівнів акредитації російською мовою навчаються 28 % студентів по Україні, тоді як в Автономній Республіці Крим вони становлять 100 %. У вищих навчальних закладах III — IV рівнів акредитації в Україні російською навчаються 34,9 % студентів, а в Криму — 100 %.

В Україні по 12 годин на добу транслюються програми російських телекомпаній

ОРТ та ТВ-6, по вісім — веде мовлення РТР. На території всієї України транслюється радіостанція "Голос Росії".

Тож, оголошуючи рік України, Росія могла б створити хоча б паритетні умови функціонування української мови. Однак на це не сподіваються навіть найнаївніші українці з мільйонів тих, які живуть у Російській Федерації.

Культурно-мистецькі традиції росіян представляють 30 російських театрів різного жанру, 36 — українсько-російських, 1 — українсько-російсько-єврейський. До послуг росіян 24382 масові та універсальні бібліотеки, сукупний фонд яких налічує понад 387 млн. примірників книжок і журналів, у тому числі російською мовою — понад 240 млн. примірників (62 %).

В Україні на 1000 осіб у віці 15 років і більше мають вищу освіту 201 росіянин, середню спеціальну — 266, середню загальну — 355. В українців ці показники, окрім загальносереднього, значно нижчі й становлять відповідно — 117, 228, 417. Степан Вовканич у своїй книзі привертає увагу до таких цифр українців — науковців на початок 1988 року на 1000 жителів української національності припадало в середньому 39 осіб, тоді як вірмен — 71, грузинів — 68, росіян — 71, естонців — 62, латишів — 51, литовців — 44, а євреїв — 430. Науковців із вченим ступенем доктора або кандидата наук української національності на 1000 жителів-українців припадає в середньому 14,6 людей, в той час як грузинів — 32, вірмен — 28, росіян — 22, естонців — 31, латишів — 23, литовців — 21, азербайджанців — 16, євреїв — 219. Якщо взяти кількість докторів і кандидатів наук у народному господарстві України на 10 тис. зайнятих, то тут припадає 34 доктори і кандидати наук, тоді як у Вірменії — 56, Грузії — 53, Росії — 49, Латвії — 40, Азербайджані — 39.

У 2000-2001 роках в Україні на одну людину випущено лише 0,36 книжки, в Росії — 3,9, Польщі — 9,5, Німеччині — 12 книг. У 2000 році на ринку в Україні припадало на

одну людину 47 книжок російською мовою і лише одна — українською. Там, де сьогодні українці становлять три чверті всього населення, на 100 корінних мешканців припадає лише 7 газет українською мовою, а на 100 росіян — 54 російськомовні газети, не кажучи вже про потужну дію щедро виплека-них імперією зла російськомовних (і російських за духом) електронних ЗМІ.

Якщо навіть побіжно зіставити наведені вище цифри, то чи можна сказати, що росіяни в Україні поскрибовані, нещасні, опинилися "на обочині общественной жизни", "позволяют делать с собой, что угодно" (О. Свистунов), що в Україні здійснюється "дикая" українізація, яка нібито доводить М. Бахарева і його однодумців до "состояния какого-то ступора"? Чи може варто, шановні опоненти, розплющити очі, прочистити вуха і ви побачите, почуєте, що багатовікове змосковщення України цілеспрямовано триває і ви є учасниками цього ганебного процесу.

Кожний, у тому числі О. Свистунов з "Русским блоком", вимагаючи офіційного визнання двох державних мов, добре розуміє, що двомовність, де вона тільки не була, закінчується одномовністю на користь панівної мови. Отже, борці за двомовність фактично виступають за Україну ("мы граждане Украины и ее патриоты". — О. Свистунов), але "без українського духовно-інтелектуального потенціалу, як несамостійну державу, донора низькокваліфікованої робочої сили і чужої системи творчості, за її подальшу колонізацію, зросійщення та духовне приниження української мови, а відтак приниження її функціонування та остаточне знищення, — роздумує С. Вовканич. — У такому випадку йдеться про інтелектуальний антиукраїнізм, який засмічує національний інформаційний простір патогенним ворожим текстом, ігнорує не лише українську мову як державну, а й виступає проти самої державності України, проти здійснення української національної ідеї, за яку український народ криваво заплатив пред-

ставниками багатьох поколінь своїх співвітчизників" [9].

На мою думку, особливе змістове навантаження стосовно взаємин України і Росії несуть нині слова святої Євангелії "Пізнайте правду і правда визволить вас". Саме історична правда, істина створює передумови для визволення від нав'язаної Москвою свідомості про винятковість "великоросів", їх верховенство над "іноземцями", допоможе позбавитися рабської психології малоросійства, утвердити висотність національного духу. До живильних джерел формування здорових моральних якостей належать також книжки "Українська нація: шлях до самовизначення", "Імператив Володимира Мономаха", "Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея". Їх автори допомагають людям у державотворенні. Одним з визначальних, магістральних напрямів творення української України Степан Вовканич вважає нову соціогуманістичну політику в світовому вимірі, до комплексної концепції якої він відносить такі стратегічні напрямки ренаціоналізації: ідеологія етнодержавотворення та її духовно-інтелектуальне забезпечення; розвиток мови, культури, традицій, звичаїв, релігійної свободи титульного народу та національних меншин, що проживають в державі цього народу; національна освіта та виховання, стратегія розвитку науки та суспільного інтелекту як базових елементів інноваційної моделі української державності; інформаційний простір і комунікація зі світовим співробітництвом; видавнича справа та свобода слова; охорона здоров'я населення, природи та здорового способу життя; розвиток демократичних процесів і створення інформаційного, громадянського суспільства; збереження національної ідентичності та ментальності народу, піднесення його духовності, гуманізація та елітаризація суспільних відносин; соціально-економічний, житлово-комунальний, матеріально-гуманітарний та інший соціальний захист.

Ця концепція порушує проблему прав не лише людини, але й націй, проблему при-матів титульних народів, які відроджують-ся на своїх етнічних землях, стосовно ве-ликодержавних гнобителів. Ідеться про створення таких гуманних обставин у широ-кому сенсі, які сприяли б процесам ре-націоналізації світу, тобто розвитку мов, культур, національних систем освіти і науки та інших базових чинників підвищення ду-ховно-інформаційної мобільності кожної нації (народності) з метою формування їх потенціалу для рівнопартнерської інтеграції у світове співтовариство.

Запропонований С. Вовканичем вектор нової соціогуманітарної політики — напрям дійсно соціальний, актуальний і універсаль-ний, який не обмежується речовизмом і рин-ковою економікою, а поширюється на ду-ховність і культуру, комунікацію і творчість кожного народу, на збереження традицій і творення суспільно нової інформації (знань), на темпи їх руху, на розвиток мови і, зрештою, державності. Мовиться про ду-ховну, багатокультурну ренаціоналізацію світу, резерви якої шукаймо насамперед в інформаційній природі багатокультурності. Проте зростання глобалізації інформаційно-го простору нині діє проти саме цієї приро-ди, завдаючи часто непоправних ударів інформаційному полю націй, що відроджу-ються, зводячи нанівець культурно-духовну, мовну та інші потуги.

Україна — не єдина у світі країна, яка по-терпіла і терпить від імперіалізму чужого слова. З глибини століть закликає нас вели-

кий князь Володимир Мономах "не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Госпо-да ради". Дуже важливо повернути довіру до слова і побороти утвердження і руйнівний скепсис у суспільстві. "Бо принцип довіри до слова є зараз визначальним у розбудові України", — зазначив Віктор Ющенко у листі до керівників засобів масової інфор-мації. Повноцінно жити і правильно будувати — значить користуватися правдивою інформацією. Державотворення має здій-снюватися на фундаменті, який закладається правдивим словом у книжці, газетній статті, радіо- і телепередачі.

1. *Крымская правда*. — 2001. — 10 жовт.
2. Липа Ю. Призначення України. — Л., 1992. — С. 30.
3. Ільїна Е. Читаючи "Влесову книгу" // *Літ. Україна*. — 1990. — 27 верес.
4. Грушевський М. Звичайна схема "рус-скої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // *Літ. Україна*. — 1991. — 30 трав.
5. *Молодь України*. — 1998. — 5 лист.
6. Лосєв І. Явище "бандерофобії" в російській свідомості // *Кримська світлиця*. — 2001. — 9 лист.
7. Гринів О. І. Імператив Володимира Мо-номаха. Непретензійні нотатки. — Л., 2000. — С. 63.
8. *Українське слово*. — 2002. — 3-9 січ.
9. Вовканич С. Й. Духовно-інтелектуаль-ний потенціал України та її національна ідея. — Л.: Вид-во ЛБА, 2001. — С. 37-38.

Паблік рилейшнз для довкілля

Паблік рилейшнз є молодією галуззю комунікативних досліджень, яка постійно перебуває в русі. Коло її інтересів розширюється майже щодня. Важливою частиною стратегії підприємств у останні десятиріччя стає врахування екологічних аспектів діяльності [1]. Тому все частіше вчені використовують термін "паблік рилейшнз для довкілля", або "екологічний паблік рилейшнз".

Виникнення цього напрямку стало наслідком змін 80-х років, коли концепція маркетингу збагатилася системою екологічних оцінок [2]. Початок було покладено підприємствами, які у своїй практичній діяльності звернули увагу на прагнення споживачів не просто задовольняти власні потреби, але й враховувати чинник зростання якості життя. Це поняття включає в себе не тільки достаток і доступність високоякісних товарів і послуг, але й збереження і навіть поліпшення якості життєвого середовища. Новатори у своїх компаніях почали розробляти та реалізовувати програми переробки відходів виробництва, утилізації сміття, впровадження нових безвідходних та енергоощадних технологій, інших екологічно та соціально-етично зорієнтованих нововведень.

Спочатку заходи з охорони довкілля як частину підприємницької діяльності вважали небажаними, бо це потребувало додаткових витрат і могло зменшити прибутки підприємства. Однак незабаром ділові кола і громадськість перестали оцінювати природоохоронні заходи лише з точки зору витрат. Більше того, саме вони почали розглядатися

як інвестиції в майбутнє і навіть як засіб досягнення переваги над конкурентами. Екологічно усвідомлений маркетинг сьогодні характерний для найбільш далекоглядних підприємств.

Могутнім поштовхом для посилення природоохоронних заходів підприємств стала діяльність руху "зелених". Його активісти не виступають без обґрунтувань проти бізнесу. Вони вимагають дотримання принципів розумного, здорового споживання, того, щоб будь-яка господарська діяльність здійснювалася на основі екологічної безпеки й заради підвищення якості життя. Усе це і спричинило розвиток паблік рилейшнз для довкілля.

На нашу думку, узагальнене визначення буде таким: *"Паблік рилейшнз для довкілля — це співпраця з громадськістю шляхом вивчення громадської думки та узгодження дій організації з громадськими інтересами в галузі навколишнього середовища"* [3].

Паблік рилейшнз для довкілля досліджує стосунки груп громадськості. Їх можна краще зрозуміти лише тоді, коли буде визначено, як члени тієї чи іншої групи реагують на окремі ситуації, наприклад, забруднення довкілля чи якість продукту.

Найбільш вдалим визначенням є перейняте німецьким дослідником Зігнітцером від американського колеги Груніга формулювання частини групи як "групи людей, які:

- а) зіткнулися з однаковою проблемою;
- б) визнають, що ця проблема існує;
- в) організували себе, аби поводитися з цією проблемою" [1, 20].

Група громадськості, яка стала свідомою, має величезну потребу в інформації. Якщо

вона її не задовольняє за допомогою запропонованих організацією чи фірмою засобів, використовуються інші канали. Якщо група громадськості вперше стала активною, вона залучатиме насамперед такі дані, що підтверджують її точку зору.

Групи громадськості поширюються як на географічний простір, так і на певні ділові чи професійні кола. Залученість, особиста причетність є ключовими словами для розуміння цього феномену. Вони виступають досить часто найважливішим критерієм активізації частин громадськості.

Фахові групи громадськості — це, насамперед, спеціалісти в галузі охорони навколишнього середовища, представники спілок, установ, інституцій та окремих фірм, а також зацікавлені аматори. Хоча у випадку з фахівцями є передумови для конструктивної бесіди, інтереси окремих осіб можуть бути різні. Проте для роботи з цією групою дуже важливо справити враження, що підприємець вже ґрунтовно готовий до вирішення проблеми. У будь-якому випадку варто запобігати тому, аби представник будь-якої контролюючої організації розтлумачив обґрунтоване заперечення як недостатнє бажання підприємця у вирішенні проблем довкілля.

Психологічний поділ громадськості вводить Шултерс. Він вирізняє у зв'язку з сильними емоційними компонентами дискусії стосовно стану довкілля такі види:

1. Прошарки населення, котрі мають переважно позитивне ставлення. Як правило, це більша частина громадськості.

2. Обережні скептики: вони є частково ідентичними з зацікавленими аматорами і постають з інтелектуальних прошарків.

3. Члени громадських ініціатив (вони належать, у першу чергу, до іншої класифікації, оскільки після вирішення проблеми здатні повернутися).

Паблік рилейшнз для довкілля має певні особливості. Насамперед, це стосується комерційної сфери. Специфіка настільки велика, що фахівці в цій галузі виділяють окре-

мий розділ у щорічних довідниках "Охорона довкілля в паблік рилейшнз підприємств", який постійно оновлюється.

Хайнц Шультхайс визначає мету паблік рилейшнз в галузі охорони довкілля так:

"Мета паблік рилейшнз у цьому секторі полягає в зовнішньому представництві зусиль та їх успіхів, а також у їх роз'ясненні та поглибленні. Важливо дати зрозуміти громадськості, що задоволення потреб безпосередньо пов'язане з толерантним сприйняттям існуючих побічних ефектів" [4].

Водночас таке пояснення досить обмежене, адже не враховує того, що паблік рилейшнз має донести підприємцям точку зору і частини громадськості, аби суттєві рішення приймалися з її урахуванням.

Це особливо наголошує Боргхс у роботі "Охорона довкілля в паблік рилейшнз". "Фахівець з паблік рилейшнз є, з одного боку, адвокатом підприємницької структури перед суспільним оточенням, а з іншого — він виступає барометром громадського клімату для свого роботодавця" [5]. Просто робити щось добре (природоохоронні заходи, благодійні акції тощо) і про це розповідати, все ж таки замало. "Повний відповідальності паблік рилейшнз повинен ставити перед собою завдання інакше:

- розповідай про те, що робиш;
- запитуй у інших, чи вони погоджуються з твоїми діями;
- поясний іншим свої мотивації, діяти саме таким чином чи бажати діяти;
- залучуй інтереси інших у свої процеси прийняття рішень" [6].

Центральний елемент паблік рилейшнз для довкілля полягає в урахуванні різнобічних інтересів. Акції, які не ґрунтуються на підприємницькій філософії, котра має бути за ними, впливають на громадськість не дуже правдиво та серйозно, що може призвести навіть до контрпродуктивного ефекту.

Урахування всіх цих завдань можна простежити у визначенні паблік рилейшнз для довкілля, котре формулює Барбара Лосс:

"Під паблік рилейшнз для довкілля розуміємо всі пов'язані з довкіллям акції тієї чи іншої організації, а також залучення та причетність їх до суспільної політики, які служать:

— завданням комунікації між внутрішніми та зовнішніми частинами громадськості цієї організації;

— довгостроковому створенню основи для діалогу між організацією та частинами громадськості, котрий має вести до урахування їх інтересів".

Паблік рилейшнз для довкілля в загальній роботі організації з паблік рилейшнз упорядковано на двох рівнях. Це може бути як окрема, самостійна ланка поруч із іншими (Груніг визначає її як "environmental relations", або "екологічні зв'язки"), або інтегрована галузь роботи до вже наявних. Проте одна особливість властива обом розглянутим типам — акції паблік рилейшнз для довкілля не можуть відбуватися нібито самі по собі, лише привертаючи увагу. Якщо за промовами, зробленими під час цих акцій, не будуть простежуватися конкретні дії, така активність здатна перетворитися у небезпечну для організації і згодом навіть працювати проти неї.

Якщо організація хоче показати своє серйозне ставлення до проблем довкілля, вона, як правило, запроваджує для цього окрему посаду або надає додаткові функції вже існуючим структурам. Найчастіше таку роботу виконують фахівці у галузі дослідження та розвитку, які за рівнем їх кваліфікації здатні до спостерігаючої та навіть у чомусь контролюючої функції. Їх компетенція повинна задовольняти потреби цієї діяльності. Насамперед, треба бути компетентним співрозмовником для керівництва, співробітників та зовнішньої громадськості. Останнє є найскладнішим, адже, за висновками спеціальних досліджень, це може призводити до внутрішніх конфліктів.

Іншим прикладом для постійного паблік рилейшнз є видання екологічного звіту на зразок традиційних річних звітів. Паралел-

но до цього може бути соціальний звіт, який навіть стимулював утворення нової галузі паблік рилейшнз в США. Її ще називають "Benefits Communications" [7]. Підприємці реагують на зміну цінностей та потребу в новій інформації. Паблік рилейшнз для довкілля якраз і підпадає під ці критерії.

Наступний важливий аспект — наскільки поширювана інформація є об'єктивною. Якщо робота у цьому напрямі не віддзеркалює реальних трудових відносин підприємця, паблік рилейшнз здатен швидко стати контрпродуктивним.

Співробітники підприємства чи організації є завжди центральною групою у будь-яких формах паблік рилейшнз. Тема охорони довкілля має бути органічно інтегрована в інші методи роботи. Це екскурсії на підприємство, видання для співробітників, виставки тощо.

Паблік рилейшнз для довкілля не орієнтується лише на окремі частини громадськості. Водночас можна виділити групи, на яких увагу зосереджено у першу чергу.

В основі деяких положень є думка, що паблік рилейшнз для довкілля окремих підприємців протистоїть громадськості. Хоча є приклади і порозуміння. Так, Роланд Бурхард та Сабіна Пробст для вирішення проблеми — планування місць для зберігання сміття в Австрії — розглянули паблік рилейшнз як "засіб оптимізації суспільного порозуміння" [8].

Фахівці звертають увагу на ситуації, коли організація чи підприємець прагнуть втілити власні інтереси за допомогою громадськості, але наражаються на її протидію. Відтак врахування інтересів обох сторін набуває кризового характеру і стає можливим лише після залучення до діалогу.

У цьому випадку паблік рилейшнз на користь довкілля має досягти порозуміння між частинами громадськості та організацією чи підприємством. Вирізняють три рівні:

1. Рівень об'єктивного світу: порозуміння на рівні понять стосунків, які призве-

ли до дебатів (чи обидві сторони теж саме розуміють під певним поняттям, яке розглядається).

2. *Рівень суб'єктивного світу*: мета полягає у формуванні довіри частини громадськості до організації (задіяна структура має відкрити свої підрозділи для громадськості, пояснити власну мету, назвати конкретного партнера для контактів).

3. *Рівень соціального світу*: мета — досягти консенсусу відповідно до правомірності інтересів (для організації чи підприємства це означає виправдання власного інтересу за допомогою ознайомлення з причинами).

Ці процеси відбуваються поступово за кількома фазами, які визначають таким чином: інформація; дискусія; обговорення; визначення ситуації. Оскільки метою діалогу є порозуміння, обидві сторони повинні бути готові до компромісів. Імовірно, що організація чи підприємець за таких умов не зможуть вповні втілити власні інтереси. Варто звернути увагу на прогнози спеціалістів, за якими форми залучення громадськості та спільне вирішення питань набуватиме у майбутньому ще більшого значення.

Вадою цієї моделі є передумова, що організація чи підприємець готові відкрити свої інтереси громадськості. Також вже на першій стадії визначення понять можуть виникати складні ситуації. Наприклад, визначення екологічно безпечної продукції у розумінні громадської групи та підприємця зовсім не збігаються.

У другій фазі проблеми полягають у готовності організації чи підприємства надати інформацію про себе, мету діяльності та наміри. Для некомерційної структури це може і не буде проблематично, але представники бізнесу не завжди згодні це робити. Як аргумент, називають насамперед конкуренцію.

Також причинами замовчування інформації можуть бути кризові ситуації, коли: а) є обґрунтовані причини для громадського засудження; б) громадськість вже вказувала на небезпеку, але підприємство чи ор-

ганізація не зробило з цього висновків; в) недоцільно щось пояснювати широким колам громадськості.

Комунікація між організацією та частинами громадськості відбувається за допомогою інструментів паблік рилейшнз. У більшості випадків вони не відрізняються від загальновизначених. Проте існують певні особливості, що повинні задовольняти обидві сторони в процесі комунікації.

Одна з німецьких підприємців, Петра Тайтшайд, на запитання: "Яким чином Ви найкраще повідомляєте про екологічні заходи?", назвала такі інструменти:

- а) повідомлення для преси;
- б) інформація та мотивування співробітників;
- в) екологічний звіт тощо [9].

Класифікація окремих інструментів залежить від того, що саме розуміємо під паблік рилейшнз. Так, екологічні гасла не належать більше до паблік рилейшнз, а підпорядковані рекламі. Розглянемо деякі з інструментів уважніше.

Екологічний звіт

Будучи аналогом до фінансового чи річного загального звіту, він інформує про заходи організації чи підприємства з метою збереження довкілля, а також про їх ефективність. В окремих випадках екологічний звіт може бути обмежено згадуванням основних положень у загальному звіті. Але і в цьому випадку він має бути побудований за певною структурою: короткий опис концепції охорони навколишнього середовища на підприємстві чи в організації; звіт про заходи, поділений за головними пунктами діяльності структури; перспективи на майбутнє.

Екологічний звіт не є лише інструментом паблік рилейшнз, а належить до підприємницьких інструментів узагалі. Так, швейцарський економіст Мюллер Венк запропонував теоретичну модель екологічної бухгалтерії ще 1978 року. Але й навіть тоді, коли такі екологічні підсумки розглядаються лише в економічному контексті, паблік ри-

лейшнз може від цього лише вигравати. Також авторитет організації чи підприємства зростає не тільки у споживачів, але й у відповідних екологічних контролюючих структур. Отже, екологічний звіт одночасно виконує кілька завдань і збагачує мету паблік рилейшнз [10]. Підприємці роблять його добровільно, оскільки його наявність — вигідний аргумент перед конкурентами. Як правило, екологічний звіт належить до методів позацінкової конкурентної боротьби, які, на думку експертів, полягають у формуванні керованого іміджу, ідей, організацій, особистостей, товарів або послуг у влади, партнерів, існуючих чи потенційних клієнтів.

У СНД одним із перших екологічний звіт запровадив російський "Газпром". Масову появу таких звітів можна спрогнозувати й у тих вітчизняних підприємців, які продають свою продукцію у західні країни, де екологічний звіт вже став нормою.

Екологічне спонсорство

Манфред Брун визначає екологічне спонсорство як "планування, організацію та проведення заходів, котрі призводять до досягнення комунікативних та маркетингових цілей підприємства чи організації шляхом надання грошей, продукції чи послуг для спортивної, культурної, соціальної чи екологічної акції" [11]. Він вважає екологічне спонсорство новим інструментом підприємницької комунікації [12].

Головну проблематику екологічного спонсорства та паблік рилейшнз для докiлля вдало визначив Кремер: "Багато підприємців вважаються першопричиною екологічних проблем навіть тоді, коли вони одночасно намагаються презентувати себе разом із екологічними організаціями "носіями надії" у справі збереження довкілля. Для вдалої співпраці повинні бути ліквідовані не тільки страхи, але й реальна підприємницька політика має бути побудована так, щоб охорона довкілля як мета підприємницької діяльності сприймалася схожою на правду".

Референт з питань навколишнього середовища

Запровадження посади референта чи консультанта з проблем довкілля не є таким звичним інструментом паблік рилейшнз, як класична робота з пресою. Насамперед поява такого фахівця в підприємницькій команді розглядається як висновки екологічно зорієнтованої підприємницької діяльності в цілому. Але оскільки запровадження цієї посади має і плакативний характер, така акція принесе користь паблік рилейшнз у цілому.

Інформація для співробітників

Співробітники організації чи підприємства привертають до себе все більше уваги як окрема група громадськості. Насамперед це важливо у паблік рилейшнз на користь довкілля. По-перше, проблеми охорони навколишнього середовища тісно пов'язані з безпекою. Якщо ж на робочому місці у працівника виникає занепокоєння з приводу його безпечності, під загрозою перебуває підприємницька діяльність у цілому. По-друге, ніхто не буде з радістю працювати в тій структурі, котра сприймається іншими як брутальний забруднювач довкілля.

Журнал "PR-magazin" присвятив цій проблемі окремі виступи, в яких зазначено, що "тема охорони навколишнього середовища набуває все більшої популярності у виробничих газет для співробітників" [13].

Паблік рилейшнз з мешканцями — сусідами організації

Мешканці, домівки яких розташовані по сусідству із підприємством, так само і співробітники, належать до групи тісного контакту. Іноді вони змушені не тільки пасивно спостерігати роботу виробництва, але й страждати від цього. Комунікація з сусідами може бути поліпшена за допомогою таких заходів, як:

- організація екскурсій;
- день відкритих дверей;
- екоtelefon;
- відкриті дискусії на трибуні тощо.

Паблік рилейшнз для довкілля — чинник суспільно зорієнтованих виробничих відносин. Він виник як реакція підприємницьких структур на зміну загальних суспільних цінностей. Громадська відповідальність стає пріоритетом діяльності для паблік рилейшнз [14]. Але важливо не зловживати одними словами. Якщо за ними не буде дій, такий паблік рилейшнз перетвориться на "косметичний ремонт іміджу".

Імідж має будуватися керовано. Якщо цього не відбувається, цей процес все одно йде, але вже на основі стихійно сформованих стереотипів. Якщо організація констатує повну відсутність екологічного іміджу, це також імідж. Але за певних обставин громадськість і преса скоріше вважатимуть його антиекологічним. На думку західних фахівців, "якщо ви не плануєте зорганізувати діяльності у сфері ЗМІ, вам доведеться постійно реагувати на події, а не впливати на них" [15]. Відсутність стратегічного планування та прогнозування у галузі паблік рилейшнз для довкілля може призвести до кризових ситуацій, робота під час яких має чимало труднощів. Це підтверджують як західні, так і українські дослідники [16].

Виробнича діяльність має відповідати громадським інтересам. Кінцевою метою стає відповідність загального та приватного інтересів. Паблік рилейшнз для довкілля є моделлю двосторонньої комунікації. Водночас в Україні такий діалог — це скоріше перспектива, ніж сьогодення. Хоча наближення до міжнародних стандартів, зокрема Європейської спільноти, прискорюватиме цю справу. Дослідження з паблік рилейшнз для довкілля є частиною розробок з екологічної комунікації [17]; вони сприятимуть подальшому розвитку ідей, збагачуючи практику закордонним досвідом для розвитку українського суспільства.

Unternehmen. Katholische Universitaet Eichstatt. 1991. — 157 S.

2. Котлер Ф. Основы маркетинга. — СПб, 1994; Герасимчук В. Г. Маркетинг. — К.: Вища школа, 1994; Гаркавенко С. С. Маркетинг. — К.: "Лібра", 1996; Романов А. Н. Маркетинг. — М.: "Банки и биржы", ИО "Юнити", 1996.

3. Біляков О. О. Комунікація як інструмент екологічної політики (на прикладі порівняльного досвіду України та Німеччини): Автореф. дис... к. філол. н. за спец. 10.01.08 — журналістика. Ін-т журналістики Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — К., 1999. Інтернет-версія: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/1999/99booiep.zip>

4. Schultheis H. Der Umweltschutz in der Öffentlichkeitsarbeit der Unternehmen / Heigl A. Handbuch des Umweltschutzes. Bd.8, 1991.

5. Borghs H.P. Umweltschutz in der Öffentlichkeitsarbeit. Organisationsforum Wirtschaftskongress. — S. 315.

6. Nickel V. Aktiv oder sprachlos? Ansatzpunkte für umweltorientierte Öffentlichkeitsarbeit. Vortrag am Seminar des Instituts für Management & Technologie. — Berlin. 29.9.1989. — S. 13-14.

7. Neuer PR-Zweig in den USA / PR-magazin 21 Jg. — 1990. — Nr.7. — S. 45.

8. Burkart R., Probst S. Verständigungsorientierte Öffentlichkeitsarbeit: eine kommunikationstheoretisch begründete Perspektive / Publizistik 36 Jg. — 1991. — Nr. 1. — S. 56-76.

9. Teitscheid P. Öffentlichkeitsarbeit / Bundesverband Junger Unternehmer der ASU e.V. (Hg.). Umweltschutzberater. Handbuch für wirtschaftliches Umweltmanagement im Unternehmen. April 1991, Bd. 2. — S. 5-6.

10. Berke J. Oeko-Bilanzen: Die ersten Erfolge / Wirtschaftswoche. — 1988. — Nr. 50. — S. 68-70.

11. Bruhn M. Sozio- und Umweltsponsoring. — München: Vahlen, 1990. — S. 2, 5.

12. Bruhn M., Dahlhoff H. D. Sponsoring für Umwelt und Gesellschaft. Neue Instrumente der Unternehmenskommunikation. Beiträge

1. Lohss Barbara. Umwelt-PR. Eine Bestandsaufnahme gesellschaftsbezogener Öffentlichkeitsarbeit in ausgewählten

zum Sponsoring im sozialen und ökologischen Bereich. Schlo? Reichartshausen. — Bonn, 1990.

13. Umwelt liegt im Trend / PR magazin 21. Jg. — 1990. — Nr. 7. — S. 44-45.

14. Bernays E. L. Was die Gesellschaft von der Wirtschaft erwartet. Internationale Essays zur PR-Forschung herausgegeben von Prof. Dr. Franz Ronneberger. — Dusseldorf: Wien. Econ, 1976. — S. 11.

15. Як спілкуватися із засобами масової інформації / За ред. Сари Сільвер. — К.: Центр інновацій та розвитку, 2000. — С. 68.

16. Королько В. Г. Паблік рилейнз: Наукові основи, методика, практика. — К.: Скарби, 2001. — С. 241.

17. Беляков О. О. Масова комунікація та екологічна політика: Монографія. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2001.

"Кожен характер, кожна подробиця здаються новими і промовляють в душу" (Григор Тютюнник про особливості деталізації у творах)

Серед новітніх українських письменників Григор Тютюнник виділявся особливим, "незагальним" баченням і відчуттям художньої деталі та подробиці. Влучні вислови прозаїка про найменші художні величини лягли в основу його творчого кредо і водночас стали своєрідними письменницько-журналістськими афоризмами, вражають націленістю на високоорганізовану, художньо сконденсовану і довершену прозу чи публіцистику.

У щоденникових записах, спогадах, інтерв'ю та листах Г. Тютюнника трапляються міркування, що стосуються оцінки творчості різних письменників. Адже лектура його була широка — від тогочасних популярних письменників до найдаальших вершин світової класики. Показове сприйняття ним і прози Сергія Антонова. "Гарно, мило пише, — занотовує Г. Тютюнник у щоденнику. — Тільки дуже захоплюється мальовничістю і перевантажується деталями. Знаменита чеховська рушниця в нього часто не стріляє; вона підкреслює ситуацію і виписана аж до зайчика на мушці. Тому красиво і не викликає запитання: "Навіщо?" [1, 44]. Отже, автор оцінює твори С. Антонова і з важливої, навіть визначальної для нього точки зору наявності в них "замкнених", добре продуманих і довершених деталей і подробиць.

Варто звернути увагу на характеристику Г. Тютюнником стилю Р. Андріяшика, якого вважав "неабияким письменником", а

творчість відносить до "високого гатунку" [1, 62]. Попри загальну високу оцінку, зазначає окремі вади. З одного боку, знаходить шматки, що на, його думку, підносяться аж до рівня класичних, а з другого — натрапляє на місця туманні, менше художньо заторкнуті. Тому останні, на його думку, можна опускати цілими абзацами, оскільки це не шкодитиме розумінню змісту. Авторowi щоденників також не подобається, що Р. Андріяшик "не деталізує характер, а характеризує його або вустами іншого героя, або через діалоги — самовираження" [1, 62]. Наприкінці Г. Тютюнник робить дещо несподівані, виправдовуючі Р. Андріяшика припущення, що, можливо, такі дії митцю "продиктовує" інтелектуальний роман та його жанрові вимоги.

Після ознайомлення з поетичним доробком кращих українських поетів Г. Тютюнник теж ділиться своїми враженнями на сторінках щоденника. Найперше він виділяє новаторство і сильний поетичний струмінь творчості М. Вінграновського. Разом із рішучістю автора у розв'язанні теми, він зазначає "відважність тонів" і "сміливу імпресіоністську деталь" [1, 60]. Отже, як бачимо, художня деталь стає присутнім мірилом Тютюнникової оцінки і поетичних творів.

Промовистими нам здаються і міркування щодо творчості Маркеса. "Сей чоловік, — пише автор, — добре тямить, що крапля з моря — то не частка моря, а

маленьке море солоне" [1, 67]. Мабуть, так письменник приблизно розглядає і деталь. Вона здається не лише мікрочасткою твору, його експресивним образом, а й водночас специфічним маленьким його люстерком, бо може являти і окремішню самостійну думку.

Письменник добре розумівся на індивідуальному стилі жанрових різновидів епосу. Тому серед коротких, уривчастих щоденникових нотаток натрапляємо і на таку: "Новели не можна писати мовою роману" [1, 62]. Тютюнник також вважає, що романний стиль Льва Толстого вже тоді був немодний, оскільки класичний аналіз психіки персонажів відживає відведений йому час. "По-перше мотивує свою думку автор, — він довгий і надокучливий при прагненні передбачити всякий вчинок. По-друге, словесний матеріал такого типу, як "схвилювано", "розчулено", "печально", "страждати", встигли достатньо завульгаризувати. По-третє, ступінь самопізнання людини в наш час набагато досконаліший, і ми, пробуючи писати по-толстовському, просто ломимося у відчинені двері. Одне слово, читач навчився розуміти письменника, як Печорін Вернера. Йому достатньо натякнути. Потрібна деталь. Але ніяких крайностей" [1, 49-50]. Отже, цими роздумами письменник доводить і передбачає подальший розвиток сучасної прози шляхом поглиблення психологізації, нарощення самовиражальної конкретики і тим самим вмотивовує використання художньої деталі, оскільки настав її справжній висхідний зоряний час.

Пошуки, відбір точного, глибокого слова, промовистого факту, що максимально виразно передасть сутність героя твору [1, 58] — ось головне кредо словесного живопису Григора Тютюнника. Творення відстояної, справжньої прози спонукає його до виважливої, тривалої роботи, в якій не завжди довіряв і покладався на внутрішню інтуїцію. Ця чорнова, "попередня оранка" (вислів Л. Толстого) займала чимало місця в

його творчому процесі і не завжди задовольняла. Тому він часто висловлює роздратованість, навіть невдоволення своєю літературною працею. "Розкриваю, — зазначає прозаїк, — якусь нову для мене істину або ж нову художню деталь, обмацую її з усіх боків, і неначе сліпий, чогось не вловлюю. І що прикро, головного не вловлюю" [1, 60]. Далі наголошує, що подібний самокритичний настрій у нього з'являється часто.

Григор Тютюнник систематично "вчиться думати на папері" [1, 46]. І при цьому важливо не просто мислити, а й вирізьблювати, шліфувати подробиці та деталі. Так, ще до появи його новел "Зав'язь", "Три плачі над Степаном" деякі художні деталі, дрібний колорит з'явилися спочатку в нотатниках чи щоденниках. Трапляються й випадки, коли деякі деталі з певних причин так і не потрапили в художні твори, хоч за своєю досконалістю визріли цілком для того. Наприклад, у листі від 6 серпня 1979 року до М. Ф. Стеблини, говорячи про вудіння риби, розповідає, ніби якийсь рибалка присягався, що бачив, як скинувся короп, на бороді котрого теліпалася жилка з грузилом. "Бреше анахтемський, — коментує автор, — але ж гарно" [1, 129].

А чого тільки варті письменницькі замальовки з життя? Ось одна з них, що так і лишилася невикористаною у творі. "Баба, — пише автор, — подала гроші на білет. Водій узяв їх і рушив. Баба заозиралась на сусідів — та: "А квитанції хіба не дають?" [1, 71]. Справді, вражає кожного багатство внутрішнього колориту, що майже вичерпно схарактеризовує її як у самому запитанні, зверненому не до водія, а пасажирів, так і в словах "заозиралась на сусідів", чи незумисної назви "квитанції" замість "білета". Отже, про що б не оповідав прозаїк, він обов'язково намагається використати влучну, свіжу подробицю чи деталь.

Високу оцінку дістають і фотознімки Тютюнникового приятеля В. Ф. Білоуса із

Лубенщини. Один з них, де зображено "лірника" і його літню жінку, він особливо цінував і захоплювався. Не міг надивитися, оскільки тут "кожна деталь художня" [1, 132]. А до того ж фото навівало ще й елегійний настрій: "бачаться і чуються осінні журавлі..." [1, 132]. Тому письменник хоче попросити головного редактора журналу, аби на всю сторінку вмістив фотосшедевр В. Білоуса. Отже, і на фотографію Тютюнник дивився очима митця — відшукував у ній майстерно схоплені реалістичні миттєвості, зокрема деталь, де закарбувалися промовисті, визначально-характеристичні чинники навколишнього життя.

В одному з останніх власних інтерв'ю українському відділенню ВААП Г. Тютюнник теж лишається вірним раз і назавжди обраному лаконічному, промовистому стилеві. На запитання кореспондента щодо ставлення до своїх героїв творів, зазначає, що він намагається наслідувати їх у житті, "переймаючи і відтворюючи інтонації, міміку, жести" [1, 135]. Крім того, ділячись особистими творчими планами, наголошує, що його особливо ваблять ті твори, які ще в роботі і не завершені. "Вони так багато обіцяють, — пише автор, — побачені в якомусь прозорому, голубому світлі. Кожен характер, кожна подробиця видаються новими і промовляють просто в душу" [1, 135].

Чимдалі ми заглиблюємося в таїну творчості Григора Тютюнника, тим природніше закрадається і оволодіває нами думка, що всі теми, факти, епізоди, сцени, навіть найдрібніші "блискітки", нюанси, окремі вислови, характерні слова тощо прозаїк скрупульозно, виважено здебільшого добирав із складної круговерті життя, виношував їх, апробував на слух, часто "сценічно розігрував" їх наодинці чи перед друзями, знайомими, шліфував, щоб потім зафіксувати їх остаточно у підходящому епізоді якого-небудь твору.

Проте талановитий новеліст не лише любив і захоплювався вдало дібраним колоритом, точними та потужними художніми деталями у творчості різних митців. Він пишався, якщо читачі чи колеги помічали в його тугій лаконічній прозі гарно дібрані подробиці чи промовисті штрихи. Так, коли 8 березня 1960 року на засіданні студентської літературної студії Харківського університету відбулося обговорення його оповідання "Сутінки", молодий прозаїк серед гуртківців виділив виступ однієї студентки, котра об'єктивно проаналізувала його твір і зробила кілька слушних зауважень. "Вона, — із задоволенням констатував автор у щоденнику, — розкрила суть оповідання, кожен його деталь блискуче" [1, 39].

"Мало вміти писати, треба ще вміти любити правити себе" [1, 65]. Цей літературний афоризм Г. Тютюнника згадується, коли міркуєш про його непересічну вимогливість до себе, самокритичне ставлення до власних творів навіть у тих випадках, коли вже позаду редакторські "тortури", вийшла книжка друком і її гарно сприяли читачі. Художні деталі митець класифікував, розрізняв за контекстуальним змістом і силою. Як бачимо, навіть перед самим собою письменник вельми правдивий і за будь-яких обставин не схильний до внутрішнього бутафорного компромісу.

З цього погляду характерний і лист Г. Тютюнника від 24 квітня 1972 року до перекладача його творів російською мовою Н. П. Дангулової. У ньому йдеться про власні недогляди письменника в новій книзі, що вийшла друком у Москві:

"В "Тисячелистнике" мене тяжко вразили мої незліченні недогляди: порушення ритму розповіді, пунктирність деяких оповідань, наївна простакуватість, прямолінійні деталі, асиметричність композицій і т.п. І, повірте, мені було гидко дивитися на себе збоку! Їй-богу. Кажу це щиро, як перед другом, що не запідозрить у грі, позі. Помилки мені

болять, як рани. До більшої чи меншої рівноваги мене можуть привести тільки надії про можливість доробки недоробленого. І це втішає: якщо бачу, то це добре" [1, 112].

Кожна авторська художня деталь для письменника, звичайно, благо, успіх. Але у ставленні до "найменших величин" він виявляв істинний "аристократизм". Тому піклувався, аби вони у творах не були простакуватими, прямолінійними попе-

люшками, а ледве чи не блискучими королівнами. Адже Г. Тютюнник добре розумів, що кожна деталь мусить обов'язково приховувати у собі хоч і маленьку, але художню таїну, тобто своєрідну загадкову спонуку до мислення, відгадування.

1. Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника. — К., 1988.

О. К. Мелешенко,
д. філол.н., проф.,
Б. І. Черняков,
д. філол.н., проф.
УДК 070 (410.1) : 016

Чотири століття британської журналістики

Виникнення журналістики в Англії було підготовлено всім ходом її економічного, соціально-політичного та культурного розвитку. Розвиток книгодрукування, розширення торгівлі, у тому числі міжнародної, процес національного становлення, розвитку й удосконалення єдиної англійської мови створили комплекс передумов для виникнення періодичної преси. Поява перших видань, які передували створенню щоденних друкованих газет, припадає на кінець XV — початок XVI століття. Для Західної Європи це був період кризи феодалізму і зародження ринкових відносин в економіці, що супроводжувалося гострими політичними конфліктами, соціальними революціями. Вихід нових суспільних верств на арену політичного та економічного життя став одним із чинників, що сприяли виникненню друкованої періодики.

Творці промислової революції все більше й більше відчували потребу проголошувати й пропагувати свої ідеї, свій світогляд, своє уявлення про суспільство і державу, свою ідеологію.

Англійські мислителі Д. Мільтон, Д. Локк, Т. Гоббс та інші у цей період розпочали рішучу боротьбу з філософією середньовіччя. Західноєвропейське Відродження скрізь було пов'язано з відновленням культурно-історичної спадковості, з орієнтацією на культурні цінності антич-

ності. Створюється основа для розвитку англійського гуманізму XVI століття. Центрами освіти стають Оксфордський і Кембриджський університети зі системою коледжів і судовий двір у Лондоні, де навчались юристи.

Велику роль у боротьбі з віджилими ідеологічними, релігійними, політичними та економічними поглядами мали відігравати і справді відіграли перші британські періодичні видання, які тоді виходили значними тиражами й які прокладали шляхи масовій щоденній пресі Великобританії. В Англії, як і в інших країнах Західної Європи, з'являються спочатку рукописні, а пізніше друковані листки новин. Повідомляючи про прибуття торгових кораблів і важливі міжнародні події, рукописні листки новин (перша половина XV ст.) і друковані "балади новин" і "книги новин", а потім щотижневі газети й журнали (кінець XV — перша третина XVI ст.) поступово стали тією ідеологічною зброєю, яку молодий суспільний клас Англії успішно використовував у протистоянні з феодальноклерикальною реакцією, із всевладною королівською монархією за утвердження свого панування, своїх республікансько-демократичних поглядів. Саме в цій боротьбі формувалися й гартувалися публіцистичні сили країни, її журналістика.

Друковані та рукописні періодичні видання XVII століття велися здебільшого

на підприємницькій основі. При цьому значну площу вони відводили комерційній інформації та рекламі. Уже в перших англійських періодичних виданнях були введені відділи платних оголошень. Відтоді реклама, що публікувалася за плату, стала постійним атрибутом преси. Вона сприяла організації ринкового виробництва та розподілу товарів, і таким чином перетворилася на своєрідний регулятор народжуваної капіталістичної економіки.

У сфері суспільно-політичних відносин все було інакше. Усі перші друковані органи виходять з дозволу і під наглядом феодальної влади, а іноді й за безпосередньої участі монархів і клерикальної верхівки. Тому рання газетна періодика, якщо і не підтримувала абсолютизм, то принаймні не виступала проти нього відкрито. До того ж в умовах абсолютистської цензури преса ще не стала повноцінним політичним та ідеологічним знаряддям "третьої верстви". Роль такого засобу в часи перших революційних виступів буржуазії взяли на себе неперіодичні безцензурні видання — листівки, брошури, памфлети.

Як засвідчує Д. Тревельян [1], під час Англійської революції 1640 — 1660 років країна була переповнена гострими політичними памфлетами проти тиранії, які розповсюджувалися в рукописному і в друкованому вигляді. Д. Мільтон, Д. Лільберн і Дж. Вінстенлі створили візирець політичної публіцистики в її поки ще "неперіодичній формі". У знаменитому памфлеті Мільтона "Ареопагітика" (1644) уперше було виголошено лозунг загальної свободи преси.

Поява й масове розповсюдження вибухонебезпечної друкованої продукції не на жарт занепокоїли консервативні сили Європи. Адже памфлети, як правило, були спрямовані проти феодально-клерикальної реакції, проти самої королівської влади. У країнах Західної Європи спішно приймаються "драконівські" закони про пресу, друковане слово. Попередня цензура (в уособленні британської "Зоряної палати") постійно

відроджується, як Фенікс з попелу. Однак, незважаючи на численні заборони, видавнича справа продовжувала розвиватися, чому сприяло впровадження в першій половині XVII століття довготермінових ліцензій на право друкування новин.

Після революції у країні з'являється багато нових видань, найбільше розповсюдження мали "вісники" латинкою ("mercarius") та англійською ("mercury"), хоча в цілому після реставрації Стюартів (1660) кількість періодики в Англії зменшилася. Провальна політика королівського двору призвела до "славетної революції" 1688 року, яка надала англійській буржуазії конституційні гарантії, зафіксовані в "Біллі про права" (1689). Це значно стимулювало газетно-журнальну справу в країні, тим більше, що в 1695 році було скасовано цензуру, хоча значна кількість обмежень стосовно преси збереглася.

Значний розвиток здобуло видання альманахів, переважно літературного змісту. Вони диференціювалися за тематикою, еволюціонізуючи до журнальної форми. Журнали кінця XVII століття "Athenian Mercury" ("Афінський Меркурій"), "Ladies Mercury" ("Дамський Меркурій"), "The Post Angel" ("Поштовий ангел"), незважаючи на "ділове" походження (Меркурій вважався покровителем торгівлі, шляхів сполучення і служби новин), містили також художню прозу і поезію. Із 1692 року розпочався випуск "Журналу для джентльменів" ("Gentleman's Journal"), який став першим спеціалізованим літературним періодичним виданням [2].

У 1702 році почала видаватися перша в Англії щоденна газета "Дейлі курант". А через сім років у Лондоні виходило вже 18 щоденних газет загальним накладом 35 прим. на тиждень. Збільшувалася спеціалізація періодики, посилювалося політичне звучання журналістських виступів.

Початок XVIII століття був пов'язаний з новаторською журналістською та видавничою діяльністю видатних представників англійського Просвітництва — Д. Аддісона

та Р. Стіля, Д. Дефо та Д. Свіфта, віконтів Болінброка та Т. Смоллета. Друковані органи Р. Стіля і Д. Аддісона давали яскраві картини британського життя XVIII століття, витримані в дусі сатиричного або гумористичного пафосу. Це справді був живий літопис подій, які хвилювали тодішніх британців [3]. Журнали "Теттлер" ("The Tattler" — "Базіка", 1709 — 1711), "Спектейтор" ("The Spectator" — "Глядач", 1711 — 1714), "Гардіан" ("The Guardian" — "Опікун") та ін. багаторазово перевидавалися окремими книгами протягом XVIII століття і були перекладені на багато європейських мов. Інші англійські журнали також розвивали цю морально-просвітницьку традицію: "Шептун" ("The Whisperer", 1709), "Буркотун" ("The Grumbler", 1715), "Бурчун" ("The Grouler", 1711), "Базікалка" ("The Female Tattler", 1709 — 1710).

Нову видавничу модель, відмінну від їхньої, зміг запропонувати тільки в 1731 році Едвард Кейв, котрий почав випускати "Джентльменс Мегезін" ("Gentleman's Magazine" — "Джентльменський журнал", 1731 — 1907), що більше відповідав сучасному розумінню журналу з різноманітною тематикою та рубрикацією. Недаремно саме це видання у першу чверть століття свого існування пішло далі засновників англійської журналістики, уперше наважившись на публікацію матеріалів про діяльність англійського парламенту. Майстерністю ведення літературної полеміки відзначався "Грабстрітовський журнал" ("Grub-Street Journal", 1730 — 1737).

З помітних видань XVIII століття назвемо також "Лондонські новини Паркера" ("Parker's London News"), "Щоденну пошту" ("Daily Post"), "Пенсову лондонську пошту" ("Penny London Post", 1749). Прагнучи популярності, ці видання стали піонерами у застосуванні ілюстрацій, їх тираж сягав уже сотень тисяч примірників, як, скажімо, у "Пенсового журналу" ("Penny Magazine"), який видавав книгопродавець, письменник і гравер Чарльз Найт [4].

Англійські видання були популярними за кордоном, їх наслідували в багатьох країнах Європи — Франції, Німеччині, Італії, Росії тощо.

Британська журналістика XVIII століття остаточно виробила і закріпила такий гострий публіцистичний жанр, як політичний памфлет, сповнений викривально-сатиричного пафосу, сміливо використала його як надійну потужну зброю боротьби з феодально-клерикальною реакцією. Сатирично-повчальні журнали заклали міцний фундамент для подальшого розвитку масової аудиторії, вироблення системи жанрів і засобів журналістської майстерності.

На умонастрої прогресивних сил країни справили сильний вплив ідеї Великої французької революції (1789 — 1799). Незважаючи на те, що британські офіційні кола стали оплотом європейської реакції та знаряддям контрреволюції, заворушення охопили досить широкі верстви соціальних низів. Яскравим явищем у громадському житті Англії були публікації та поширення творів, що стверджували ідеали свободи, рівності, братерства. Деякі видання розповідали читачам про бідування "трудящої частини людства" в інших країнах світу.

Коли у Франції почалася революція, то багато ліберально налаштованих редакторів англійських газет попервах почали всіляко підтримувати сам факт повалення французької абсолютистської монархії та утвердження рівних прав буржуазного та дворянського класів. Тоді найбільш реакційні представники британського дворянства, які сильно впливали на політичне становище в країні, почали в парламенті та в пресі звинувачувати "вільнодумців", нібито надруковані кореспонденції "написані в комісаріатах нового уряду в Парижі". Архіви того часу переповнені такими документами. Вони — свідчення поширеного переконання в неминучій фінансовій залежності преси від того чи іншого джерела.

Відвертим противником Франції виступала заснована в 1789 році газета "Обсер-

вер". На рубежі XVIII — XIX століть між Францією та Англією велася справжня інформаційна війна, кожна сторона намагалася всілякими шляхами створити політичний і психологічний плацдарм в англійській та французькій громадській думці.

Наприкінці XVIII століття в Англії з'являються газети, які протягом багатьох десятиліть і навіть кількох століть визначатимуть обличчя преси в країні. Так, у 1785 році потреби реклами викликали до життя газету "Таймс" [5], котра поступово стала символом англійського стилю життя.

Здобувши світову першість у промисловому розвитку, Англія до середини XIX століття стала країною "зразкового капіталізму". У 50-60-ті роки посилилася її колоніальна політика. Англійці воювали в Китаї, Ірані, Індії, Південній Африці, у Новій Зеландії, на Ямайці, в Ефіопії, в Криму. Посилилося колоніальне уярмлення в Ірландії, що викликало нове піднесення боротьби ірландського народу за незалежність. Незважаючи на те, що чартистський рух вичерпав свої внутрішні резерви, англійські робітники знову виступили за загальне виборче право у 1865 — 1867 роках, заручившись підтримкою тредюніонів — профспілок, що набирали силу.

На зламі XVIII — XIX століть у гірший бік змінився ідейний клімат у країні. Прославлення "Великої Британії", її експансіонізму, пропаганда лозунгу "порятунок — в імперії" становили суть доктрини офіційної імперської ідеології. Правління королеви Вікторії стало часом нових колоніальних загарбань, загострення ірландського питання. Остання третина сторіччя не була ознаменована масовим народним рухом, подібним до чартистського, але в цей період зростала активність профспілок, набув розвитку новий тредюніонізм, почали створюватися робітничі клуби, виникли соціал-демократичні організації. Оформилися політичні партії — Консервативна, Лейбористська, Ліберальна, Незалежна робітнича. Усі вони здійснювали активну видавничу діяльність.

Революції, соціальні рухи, визвольні війни продемонстрували сильні й слабкі сторони народних мас, що заявили про себе як про потужну силу, яку не можна ігнорувати. Одні бачили в масах (або в певній їхній частині) основний двигун історичного поступу, об'єднуючий та емансипуючий чинник, інші — темну й руйнівну стихію, треті намагалися знизити напругу громадських пристрастей, інкорпорувати маси в існуючу соціальну систему, внести в неї той порядок, що склався на промисловому підприємстві, серцевиною якого служить машина.

Відбулися серйозні зміни в філософській думці Західної Європи. Розум, логос, що вважався основою європейського менталітету, втратив свій універсалізм, його перестали розглядати як панацею від усіх бід. У позитивізмі та прагматизмі запанувала ідея корисності. Ірраціоналізм та інтуїтивізм поставили під сумнів цінність свідомості, а Ф. Ніцше проголосив міф невід'ємною частиною (якщо не домінантою) людського існування.

На зміну "золотому" сторіччю європейської культури йшло "срібне". І хоча реалізм не вичерпав ще своїх великих ресурсів, усе відчутніше заявляло про себе декадентство. Наприкінці XIX століття почалося формування того явища, яке в XX дістає назву "масова культура".

Причетна до її формування масова преса, доступна широкому колу читачів, широким верствам населення, зароджується в Англії в останні десятиліття XIX століття. Бурхливий розвиток економіки разом з науково-технічним прогресом зумовили появу нових соціальних функцій преси, яка мала обслуговувати найширші верстви населення.

Після скасування "податків на знання" в англійській журналістиці почалося формування такої системи періодичних засобів інформації, яка майже в незмінному вигляді збереглася до кінця XX століття, до появи та розвитку нових електронних засобів спілкування.

Прийняття закону про загальну початкову освіту для дітей, збільшення субсидій на освіту взагалі об'єктивно сприяло виникненню нової — і, головне, широкої — соціальної аудиторії періодики. Саме для неї й призначався ряд масових газет, котрі вирізнялися низькою роздрібною ціною, великим накладом і величезним обсягом реклами: "Ньюз оф зе уорлд" (1843), "Дейлі мейл" (1896), "Дейлі експрес" (1900). Вони були розраховані на смаки малоосвіченої, але великої читацької аудиторії.

Таким чином, запровадження в Англії та інших європейських країнах у широких масштабах початкової освіти й технологічні нововведення у видавничому процесі стимулювали диференціацію преси на якісну та масову. Збагатилася типологія видань.

Фактично виникла "нова" журналістика, що мала як достоїнства, так і недоліки. Тепер газети і журнали писали не лише про міжнародну й внутрішню політику, фінанси та спорт. Збільшення вільного часу після скорочення робочого дня, організація різноманітного дозвілля спричинили розширення кола тем і проблем, про які почали розповідати журналісти англійських редакцій. Негативний бік "нової" журналістики викликав потік сенсацій, висмоктаних з пальця, часом просто вигаданих, відбувалося порушення прав людини (зокрема, на особисте життя), за які боролися ті ж журналісти протягом минулих століть.

У нових умовах якісні видання ("Таймс", "Файненшл Таймс", "Дейлі Телеграф", "Манчестер Гардіан") у своїй змістовій моделі не змогли уникнути негативних проблемно-тематичних ліній, що стали популярними на шпальтах масової преси, але постаралися звести до мінімуму сенсаційний потік, зробивши ставку на рекламодавців. Інакше ці видання просто не вистояли б у конкурентній боротьбі з мільйонними накладами масових газет.

Хоча, звичайно, і якісна періодика використовувала у своїй практиці маніпулювання громадською думкою. Так, провідна

якісна газета "Таймс" саме в подачі інформації про зовнішню політику виявила свою ідеологічну "ангажованість". Незважаючи на те, що Наполеон III був союзником Англії, "Таймс" відгукувалася про нього стримано. Газета зайняла проурядову позицію під час висвітлення ірландського питання, подій на Балканах; вона була найактивнішим учасником "газетної війни", що розгорнулася у зв'язку з конфліктом Англії та Німеччини у Східній Африці. Водночас у газеті з'явилося чимало критичних антиурядових публікацій з приводу прорахунків у веденні Східної війни (Кримської кампанії 1854 — 1856 рр.). Не кращою сторінкою історії "Таймс" стала її позиція в англо-бурській війні: вона замовчувала факт наявності концтаборів у Південній Африці, а для прикриття вторгнення англійців у Трансвааль опублікувала фальшивку, викриття якої викликало широкий громадський резонанс.

Поява в Англії інформаційного агентства Рейтер та скасування гербового збору в 1855 році призвели до втрати монопольного становища "Таймс" у світі новин, а видання-конкуренти ("Дейлі Телеграф", "Гардіан") збільшили наклади й потіснили "Таймс" на читацькому ринку.

Прикметною рисою XIX століття стала поява інформаційних агентств, які спеціалізувалися на швидкій (порівняно із зарубіжними власкорами видань) передачі новин. Британське агентство Джуліуса Пола Рейтера склало гідну конкуренцію французьким, німецьким, американським та іншим колегам-конкурентам, перетворившись в XX столітті на світове агентство новин. Віддавши поширення власної інформації всередині Англії агентству Прес Асоційейшн, Рейтер зосередило свою увагу на міжнародній інформації, розширивши кореспондентську мережу не лише на Європу, а й на Америку, Азію, Африку, Австралію, Нову Зеландію та Океанію. З метою цивілізованого поділу світового інформаційного ринку Рейтер тісно співробіт-

ничало із французьким інформаційним агентством Гавас і німецьким Вольф.

У XIX столітті виникають перші медіа-імперії, відбуваються процеси монополізації та концентрації преси. Найвідоміші англійські медіа-магнати того часу — брати А. і Г. Хармсворти, А. Пірсон.

Наприкінці XIX століття розпочалася соціальна диференціація видань, пов'язана з популярністю у суспільстві комуністичних і соціалістичних ідей. Саме в Англії створюється Союз комуністів, І Інтернаціонал, Демократична та Соціал-демократична федерації, Соціалістична ліга.

Політична та радикальна журналістика Англії, зокрема, органи торі, лейбористів, лібералів, а також чартистська преса, періодика соціалістів, соціал-демократів, комуністів, по-своєму доповнювала строка-ту ідеологічну палітру друкованих видань, але все ж повторювала розроблені "якісною" та "масовою" журналістикою типологічні інновації, що були впроваджені раніше.

Найбільш помітним явищем у журналістиці можна вважати початок ери "нового журналізму", пов'язаного з виникненням газети "Дейлі Мейл", заснованої у 1896 році Альфредом Хармсвортом, а також традиції "малих журналів", що вийшли з пізньовікторіанського естетизму, — "Йелоу Бук" ("Yellow Book" — "Жовта книга") чи "Савой" ("The Savoy") — з ілюстраціями Обрі Вінсента Бердслі.

Таким чином, англійський газетно-журнальний ринок на початку XX століття являв собою складну та суперечливу єдність.

Англійська преса у першій половині XX століття продовжувала займати провідне місце у системі ЗМІ Великобританії та й в усьому світі: "Споживання газет на душу населення в Англії майже вдвічі вище, ніж у США, втричі вище, ніж у Франції. В усіх країнах Південно-Східної Азії щодня розповсюджується менше примірників газет, ніж щоденний тираж однієї газети в Лондоні. За даними ООН, у середньому на

1000 чоловік населення земної кулі в 1956 р. розповсюджувалося щодня тільки 88 примірників газет. У той же час в Англії на 1000 осіб припадало 611 примірників" [6]. "Галактика Гутенберга" — той світ, що сформувався з часу появи книгодрукування, — досягла апогею свого розвитку. У майбутньому їй належало співіснувати із засобами масової інформації, які більшою чи меншою мірою виявили свою могутність: радіомовлення після першої світової війни і телебачення після другої світової війни вже почали змінювати інформаційну картину планети. Інформаційне агентство Рейтер поступово ставало світовим і одним з найавторитетніших серед агентств новин.

У другій половині XX століття преса Англії, як і преса багатьох інших країн світу, зіткнулася зі складними проблемами, які не обминули й такі авторитетні газети, як "Таймс", "Дейлі Телеграф", "Дейлі Міррор", "Дейлі Експрес" та ін. Передусім у цей період інформаційна індустрія Англії зазнала нового різкого стрибка концентрації капіталу.

У жодній країні світу не припадає на мешканця стільки газет, як в Англії, яка в цьому відношенні залишила далеко позаду навіть такі високорозвинені держави світу, як США і Франція. Газетно-журнальна промисловість Англії нині стала однією з провідних галузей національної економіки з високою концентрацією капіталу. За своїми активами газетно-журнальна індустрія Англії випередила навіть такі традиційні галузі національної економіки, як транспорт і суднобудування. Щодня в Англії видається й розповсюджується серед найширших верств населення до 30 млн. прим. газет [7].

Як засвідчує дослідник англійської преси Ю. М. Власов, наприкінці 70-х років п'ять гігантських корпорацій контролювали (точніше: тримали в своїх руках!) 80 % загальнонаціональних щоденних газет і майже 90 % недільних газет і журналів. Ці газетні корпорації володіли великою части-

ною провінційних (місцевих) видань. По-друге, науково-технічний прогрес, зокрема розвиток електронно-обчислювальної техніки, стрімко увірвався в технологічні процеси газетної індустрії, яка стала перед неминучою необхідністю впровадження нових технологій в редакційно-видавничу справу: запровадження фотокомпозиційного набору із застосуванням комп'ютерної техніки [8].

Але все це викликало численні скорочення висококваліфікованих поліграфістів. У цих умовах уже існуюче в Англії безробіття спричинило гострі соціальні конфлікти, бо завдало великої шкоди робітникам поліграфічної промисловості. Проте власників газет ці ситуації мало турбували. Вони вживали всіх заходів, щоб використати новітні технології. А це здешевлювало виробництво газет.

У 80-90-х роках на Фліт-стріт стало набагато тихіше. Майже всі газетні видавництва перемістилися в інші місця, де більше простору й дешевше земля під друкарські корпуси, насичені новітньою технікою. Нині переважна частина центральних ("національних") газет Британії випускається в так званий "Країні доків" — районі морських причалів у гирлі Темзи, які відслужили свою службу. "Імперія" освоїла нову територію. Це не просто зміна адреси. Це — зміна епох у газетній справі, викликана вимогами нової технології поліграфічного виробництва та боротьби газетно-журнальної преси за виживання в умовах конкуренції з боку "електронної" індустрії інформації, що стає все більш жорсткою.

Цей процес змін відбувався у "країні традицій" дуже болісно і забрав чимало часу. Якщо вести відлік від початку 60-х років, то в графу "втрат" слід занести три щоденні та чотири недільні газети. Їхні місця серед центральних газет посіли чотири нові щотижневі газети: "Сан" (1964), "Тудей" (1986), "Дейлі стар" (1978), "Індепендент" (1986), а також недільні: "Санді міррор" (1963), "Санді Телеграф"

(1961), "Індепен-дент он санді" (1990). У 80-х роках у "національній" лізі спробували закріпитися ще три нових видання. Одне — недільне та два — щоденних. Проте, не зумівши викроїти для себе достатній для виживання шматочок із загального рекламного пирога, кожне з них змушено було вже за півроку — рік вийти з гри.

Друга половина XX сторіччя — час встановлення нової структури медіа-ринку, неухильного скорочення тиражів щоденних і недільних газет і припинення виходу ілюстрованих журналів загального типу (на кшталт щотижневиків "Пікчер пост", "Джон Буль" та ін.). Їх місце зайняли жіноча періодика, а також журнальні вкладки-додатки до недільних газет. Одна з причин — наступ телебачення і перебудова рекламного бізнесу. Рекламні кампанії з прицілом на масового споживача посіли помітне місце і на телевізійних каналах. Газети ж (як і видання журнального формату) могли розраховувати на отримання істотних прибутків від публікації оголошень лише в тому випадку, якщо вони забезпечували аудиторію цільової реклами — за родом занять та соціальним станом читачів, їхніми запитамі матеріального та культурного характеру. Реклами яскравої, що сприяла закріпленню позитивного іміджу тієї чи іншої фірми.

Негативна динаміка розповсюдження газет простежується на таких цифрах. Якщо на середину 50-х років — пік післявоєнного буму газетної індустрії — загальний разовий наклад щоденних центральних і провінційних газет сягав 27 млн. прим., то на початок 90-х років скоротився до 18 млн. Ще більш серйозних втрат зазнали недільні газети: падіння сукупного разового тиражу майже вдвічі — з 28 до 14,5 — 15 млн. прим. [9].

Однак із цих статистичних показників зовсім не випливає висновок про таке ж неминуче падіння впливу газет як джерел інформації та рупорів громадської думки, їхньої ролі як "четвертої влади". Зокрема,

привертає увагу та обставина, що в цілому кількість центральних видань не скоротилася. На тому ж, як і раніше, інформаційному просторі залишилось місце для 11 щоденних і 9 недільних газет, хоча деякі назви і змінилися.

Залишився незмінним і відсоток дорослих британців, які прочитують не менше однієї щоденної газети. Іншими словами, якщо англійці стали більш розбірливо та заощадливо витрачати гроші на придбання преси, щоб уникати дублювання тієї ж самої інформації, то, в свою чергу, і газети зробили чимало для того, щоб розширити коло висвітлюваних питань, урізноманітнити палітру жанрів і думок. А з цього правомірно випливає висновок про те, що ці газети могли й надалі розраховувати на постійні контингенти читачів, котрі складаються роками і навіть десятиліттями. А разом і на "прив'язаних" до цих контингентів рекламодавців.

Закордонні автори вважають, що в середині 80-х років XX століття англійська преса набула другого дихання. Впровадження нових технологій відкрило нові, величезні можливості. Відкриття своїх сайтів у глобальній мережі Інтернет з її інтерактивними властивостями передачі, обробки та поширення інформації, використання високошвидкісних телекомунікативних каналів дозволило редакціям набагато збільшити свою аудиторію за рахунок віртуальних користувачів.

Наприклад, за два роки бюджет редакції "Санді Таймс" зріс на 33 %, газета відкрила свої бюро у Москві та Гонконгу, за допомогою супутникового зв'язку тиражується не лише в Британії, а й у Шотландії. "Нова ера" викликала і серйозні проблеми: група "Ньюз Інтернешнл" скоротила 5,5 тис робочих місць, "Експрес Ньюзпейпер" і "Міррор Груп" — по 4 тис 600, "Ассошіейтед Ньюзпейпер" — 700. За два роки із 30 тис поліграфістів було звільнено 15 тис 400 осіб.

Наступне десятиріччя підтвердило, що використання нових технологій не тільки не

відмінило, а й підштовхнуло ринкові механізми, що регулюють діяльність британських мас-медіа. Наявний у Великобританії союз конкуренції та монополізації виявив себе з новою силою у процесі глобалізації інформаційного простору, тим більше, що країна широко представляє ті ЗМІ, які перестрибнули кордони Британських островів. Інтернаціональний характер продовжує зберігатися та поглиблюватися і в сфері власності на засоби масової інформації.

Сьогодні у Великобританії виходить близько 130 щоденних і недільних, 1400 тижневих і понад 6500 інших періодичних видань. Майже 90% британців читають регіональну або місцеву пресу. Загальний наклад національних газет у будні в середньому становить 13 млн прим., а в неділю — 14,5 млн прим., хоча загальна кількість читачів є значно більшою. Читання газет більше до вподоби чоловікам, аніж жінкам [10].

За передбаченнями експертів, англійську пресу очікує чергова революція, що відбудеться завдяки використанню нової техніки і технологій не лише на рівні газетно-журнального виробництва, а й на всіх етапах внутрішньоредакційної роботи. Цю революцію називають "внутрішньоредакційною". Навряд чи журналіст перетвориться на замкнутого одинака — "плагіт", котрий замінив людське спілкування спілкуванням з інформаційною технікою [11].

У XX столітті електронні засоби спілкування та інформування — "друзі-суперники" преси — все активніше заявляли про себе. За словами відомого дослідника мас-медіа М. Маклюена, друкована техніка створила публіку, електронна — масу. Поступово у телебачення та радіо склалася своя аудиторія, ефір перехопив у преси пальму першості в плані оперативності й далеко випередив її у сфері зображальності та наочності. Проблема розподілу праці між радіо, телебаченням і періодичною пресою стала актуальною, хоча і не набула тієї гостроти, яку їй пророкували експерти в

галузі мас-медіа. Пом'якшувала можливе протистояння і та обставина, що преса і телебачення (а потім і радіо) усе більше зосереджувалися в одних руках.

Традиційно основним принципом теле- і радіомовлення Великобританії є його визнання як підзвітної народу громадської служби. У наш час до цього суттєво важливого елементу додалися також принципи конкуренції та вибору. Радіо- і телевізійне мовлення Великобританії перебуває у віданні Бі-Бі-Сі (яка має громадсько-корпоративний статус) та Організації незалежного радіомовлення Ай-Бі-Ей. Телемовлення здійснюється Бі-Бі-Сі і 16 приватними телекомпаніями, що контролюються Ай-Бі-Ей. Перший канал Бі-Бі-Сі транслює передачі для 99 % населення Великобританії, другий канал — для 94 %.

До 1954 року, коли влада дозволила у Великобританії комерційне ТБ, що фінансувалося приватними компаніями, Бі-Бі-Сі була монополістом і в сфері телебачення, яке набирало обертів.

Прагнення забезпечити високий рейтинг комерційного мовлення змушувало і досі змушує телекомпанії відмовлятися від якісних, але низькорейтингових передач на користь програм, що гарантовано збирають біля телеекранів масову аудиторію, — вікторин і конкурсів, шоу, "мільних опер" та інших популярних серіалів, кінофільмів, розрахованих на глядача з невибагливим смаком. У результаті "диктату рейтингу" реальний вибір телеаудиторії істотно звужується. Багаторічний перегляд розважальних, примітивних за змістом передач формує тип інтелектуально пасивного глядача з нівельованими усередненими смаками та перевагами.

Прагнення забезпечити високий рейтинг спонукає мовників використовувати в передачах ефект персоніфікації, запрошуючи до участі в них "анкерів" (від англійського "the anchor", що означає "гачок", "якір") — популярних телекоментаторів і ведучих, "зірок" телебачення, котрі

залучають масову аудиторію. У програмах новин прагнення до високого рейтингу перетворюється на тенденцію драматизувати відображувані події. Для телепоказу відбираються найбільш видовищні та драматичні кадри, що пояснює часте звернення ТБ до демонстрації сцен насильства та жорстокості, катастроф, воєн та громадських заворушень. Перевага надається сенсаційним телесюжетам, тоді як "невидовищні" соціально значущі події ігноруються або відтісняються у програмах новин на другий план.

Аналогічні риси має мовлення британської групи приватних мовних організацій ITV, яка почала регулярні передачі в 1955 році.

Цілком очевидно, що розважально-рекламний ухил комерційного ТБ викликає критику з боку значної частини громадськості, яка звинувачує приватних мовників у ігноруванні "розвиткового навантаження" телебачення. У Великобританії чітку збалансованість між передачами розважально-рекламного та культурно-освітнього характеру неухильно підтримує ВВС, яка регулярно виробляє власні високофахові освітні та просвітні програми. Загалом громадське телебачення ВВС практикує повну відмову від рекламних прибутків як головного джерела фінансування.

Британська мовна корпорація зобов'язана звітувати перед парламентом і громадянами про результати своєї діяльності. Скажімо, британський парламент проводить регулярні слухання за результатами діяльності ВВС. Ця корпорація щорічно публікує детальний звіт про свою діяльність у пресі та в мережі Інтернет для ознайомлення та формування висновків, у структурі ВВС діє відділ для розгляду скарг і звернень телеглядачів з приводу мовної діяльності корпорації.

Розвиток супутникового ТБ привернув до нього увагу великих корпорацій, які зробили ставку на комерційне використання його можливостей. В Англії саме комерційні

структури першими почали реалізовувати масштабні проекти космічного телебачення. У 1993 році 15 % британських телеглядачів уже мали доступ до програм супутникового ТБ — або через кабельні мережі, або через власний приймальний пристрій. А через п'ять років до "небесного" телебачення були залучені близько 30 % британських родин.

Найпопулярнішою у телеглядачів Англії є створена в 1989 році найбільша платна британська супутникова служба — Бі-Скай-Бі, основним власником якої стала корпорація Р. Мердока "Ньюз корпорейшн". Бі-Скай-Бі, яка залучила в 1994 році 4 млн британських абонентів, стала другою за кількістю передплатників в Європі. До кінця 1995 року Бі-Скай-Бі пропонувала передплатникам 28 різноманітних супутникових каналів, переважно — розважальних. 3-поміж популярних у Великобританії супутникових каналів слід назвати Eurosport, MTV Europa, CNN, Children's Channel та ін.

З початку 90-х років можливості супутникового мовлення почала активно освоювати Британська мовна корпорація. Постійний дефіцит коштів на розвиток мовної діяльності змусив цю громадську корпорацію шукати комерційних партнерів для розвитку своїх супутникових служб, адресованих зарубіжній телеаудиторії. У 1991 році була створена філія, яка самофінансувалась, — Всесвітня служба телебачення BBC, покликана забезпечити телемовлення в глобальному масштабі. Залежно від специфіки регіону, на який здійснювалось мовлення, формувалася формула мовлення та набір трансльованих програм. До 1993 року служба забезпечувала мовлення на три континенти — Європу, Азію та Африку.

Європейський платний канал пропонував у робочі дні 18-годинний набір програм, у вихідні — 15-годинний. До мережі мовлення включались переважно програми британських каналів BBC-1 і BBC-2. Європейським телеглядачам пропонувались

програми новин (включаючи півгодинний міжнародний новинний випуск), комічні серіали, драматичні, спортивні й дитячі передачі, а також документальні фільми, у створенні яких Британська мовна корпорація досягла вражаючих успіхів. Прийом передач здійснювався або напряду (за наявності індивідуальної супутникової антени та декодера), або через кабельну мережу.

Азіатський канал британської Всесвітньої служби телебачення — перший цілодобовий канал телемовлення BBC на закордонну аудиторію — почав функціонувати у листопаді 1991 року. Він пропонував телеглядачам у країнах Азії щогодинні програми новин, включаючи спеціальні випуски, присвячені подіям на цьому континенті, а також коментарі подій, бюлетені ділової інформації телебачення BBC, документальні програми. Підготовлені Всесвітньою службою телебачення програми передавалися через супутник з Лондона в Гонконг (Сінцзянь), де в них додавались рекламні вставки, і потім поширювались на країни Азії. Прийом передач азіатського випуску Всесвітньої служби телебачення BBC здійснюється вільно (за наявності індивідуального чи колективного супутникового приймального пристрою).

Інформаційний канал щоденного мовлення для Африки почав діяти з квітня 1992 року. Прийом передач забезпечувався за наявності спеціально пристосованого обладнання. Африканський глядач міг також ознайомитись з ними, переглядаючи ефірні передачі національних телекомпаній, які мають угоду з BBC на прийом і ретрансляцію програм каналу. Набір трансльованих через цей канал програм схожий з програмним профілем азіатського каналу Всесвітньої служби телебачення BBC.

У листопаді 1992 року BBC Enterprises (комерційна філія BBC, що здійснює продаж програм корпорації у всьому світі та інвестування отриманих коштів у виробництво програм і технічний розвиток)

у співробітництві з британською комерційною телекомпанією Thames Television створили супутниковий канал безпосереднього мовлення — UK Gold, який спеціалізується на передачі через супутник "Айстра" розважальних, драматичних, комедійних, дитячих програм і серіалів, що зберігаються у величезних "архівах" цих двох телекомпаній.

До кінця 90-х років Британська мовна корпорація мала у своєму розпорядженні набір супутникових служб телемовлення, адресованих закордонній аудиторії, у тому числі підрозділ, що здійснює мовлення на Азію (у співробітництві з комерційною компанією Star-TV Р. Мердока), BBC America (мовлення на США, яке здійснюється у співробітництві з компанією "Дискавері ком'юнікейшн"), два канали документальних і науково-популярних програм для Латинської Америки, а також пан'європейський новинний супутниковий канал BBC World. На відміну від CNN, супутникові служби BBC враховують специфіку аудиторії в різних регіонах світу. Внаслідок цього в Азії BBC має більше глядачів, ніж створена Т. Тернером супутникова служба теленовин.

У 1990 році у Великобританії було прийнято новий закон про радіотелемовлення, який вніс серйозні зміни до системи комерційного телебачення. Закон передбачає видачу ліцензій на право мовлення (претендент повинен пройти жорсткий відбір і, в разі отримання ліцензії, неухильно виконувати зафіксовані в ній умови). Прийняття нового закону фактично поширює на Великобританію спільні для країн Об'єднаної Європи правила регулювання діяльності радіо- і телемовлення.

Початок 90-х років для Великобританії був пов'язаний з активізацією супутникового телебачення. У цей час у кризовій ситуації опинилося кабельне ТБ, у якого нараховувалося лише 300 тис. передплатників. Утім, це не завадило до 2000 року кабельному телебаченню увійти в 90% домогосподарств британців.

Цей період у житті британського телебачення характеризується сталими тенденціями конкуренції та монополізації. Із Бі-Бі-Сі конкурують комерційне супутникове, кабельне та ефірне ТБ (щоправда, лише 12 % британських родин придбали обладнання супутникового телебачення). Злилися кілька телевізійних компаній. Найбільшого громадського розголосу набуло об'єднання "Скай Телевіжн" (власник — Руперт Мердок) і "Бритіш Сателліт Бродкастинг". Оскільки обидві служби були нерентабельними, антимонопольне законодавство у цьому випадку не застосовувалось. Внаслідок злиття їхнє фінансове становище зміцнилося, і утворилася нова організація супутникового ТБ, яка набула характеру небританської служби, — Бі-Скай-Бі. Було проведено її "міні-приватизацію", для чого її власники застосували флотацію, частину акцій продали. Приклад Бі-Скай-Бі наслідували її конкуренти. Бі-Скай-Бі запропонувала сенсаційний рекламний проект: запустити на геостационарну орбіту спеціальний супутник "Скай" з рекламою, що світитиметься.

Загалом становище ЗМІ у Великобританії пов'язане зі специфікою законодавства у країні. Свобода преси вважається таким же правом особистості, як право дихати. Його самостійне закріплення в спеціальному правовому акті традиційно вважалося позбавленим будь-якого юридичного сенсу. Через це тут немає єдиного документа, який звичайно являє собою конституцію, немає законодавчо зафіксованого утвердження свободи преси. Дуже мало й специфічних актів, присвячених ЗМІ, зате в регулюванні їх діяльності дуже велика роль прецеденту, що створює основу для суперечливого тлумачення деяких законодавчих положень, витоки яких слід шукати в глибині історії країни.

Крім прецеденту, конституційне значення мають судові рішення та ряд законодавчих актів: Велика хартія вольностей 1215 року, Хабеас корпус акт (1679), Білль про права (1689) та ін. У Великобританії діє антимоно-

польне законодавство, але водночас зберігаються і можливості для того, щоб обійти його на законних підставах. Існують закони про дифамацію (наклеп), але саме поняття дифамації не означає брехню. Охороняються інтереси держави, влади, проте немає закону, що дозволяє зберігати таємницю джерел конфіденційної інформації. Нарешті, існують статутні правила (норми, встановлювані актами парламенту), загальне право, правові норми, що регулюють висвітлення діяльності уряду, парламенту, місцевої влади, бізнесу з тим, щоб урівноважити свободу слова з громадською потребою в їхній нормальній роботі. Є і спеціальні корпоративні інститути, які контролюють зсередини діяльність ЗМІ — Бі-Бі-Сі, ІБА, Рада преси, Мовна комісія по скаргах.

Словом, адвокати, котрі обслуговують газети, радять не просто дотримувати букви закону, а й триматися подалі від краю дозволеного чи безпечного, щоб не потрапити під караючий меч правосуддя. Журналіст сам собі ставить питання, не що він повинен написати, а що він може написати, аби юрист дав добро на публікацію. Ступінь обережності залежить від інструкцій власника, який прагне уникнути дорогого процесу.

Хоча третя Королівська комісія з преси визначила свободу преси як "такий ступінь свободи від обмежень, що дозволяє власникам, редакторам і журналістам захищати громадський інтерес, публікуючи факти й думки, без яких неможливий свідомий вибір виборців у демократичному суспільстві", проте відсутність писаної конституції звільнює парламент і суд від конституційного обов'язку стояти на сторожі права засобів масової інформації: повідомляти про все, що являє громадський інтерес. Прагматичний підхід судових лордів добре ілюструє такий вислів: "Поняття "вільний" загальне і невизначене. Воно набуває конкретного забарвлення залежно від контексту. Порівняйте, наприклад, його використання у словосполученнях

"свобода слова", "свобода кохання", "свобода торгівлі" і "свободний" (у значенні "безкоштовний") обід. "Свобода слова" не означає вільне слово, вона означає слово, що не переступає законів про дифамацію, блюзнірство, підбурювання до заклоту і т.п. Це свобода в рамках закону".

Право журналістів друкованої та електронної преси вимагати суду присяжних (у тих галузях кримінального права, де він ще існує) є важливою процесуальною гарантією проти зазіхань на свободу преси. На відміну від інших країн юридичні гарантії свободи преси у Великобританії мають не стільки матеріальні, скільки процесуальні підвалини. Причому присяжні мають право визнати відповідача невинним незалежно від того, що говорить буква закону.

Тому правоохоронні органи неохоче саджають видавців і журналістів на лаву підсудних, побоюючись, що присяжні все одно їх виправдають, мотивуючи тим, що репортери виконували свій професійний обов'язок — інформувати громадськість. Таким чином, існування процесуальної гарантії здійснює лібералізуючий вплив на драконівські закони Сполученого королівства.

Слід зазначити недопущення попередніх обмежень. Журналісти мають право спочатку публікувати матеріал, а потім відповідати за скоєне. Єдиний виняток з цього права зробив свого часу Кромвель, який увів систему ліцензування книг і газет, позбавивши тим самим журналістів цього права. Він призначив 27 цензорів, щоб регулювати, що можна і що не можна читати публіці. Мільтон у своєму памфлеті "Ареопагітика" порівняв ліцензування книг і газет з бажанням джентльмена не пустити ворон у парк.

У Великобританії, на відміну від США, правило про недопущення цензури захищене слабо. Практично щотижня на закритих засіданнях Високого суду до суддів звертаються з проханням про заборону

публікації тих чи інших матеріалів. Видача судових наказів багато в чому залежить від ціннісних орієнтацій суддів.

Існує і поняття свободи від урядового втручання. Якщо міністри уряду не бажають допустити виходу матеріалу, вони повинні просити суд прийняти відповідну постанову і не мають права самі віддавати такий наказ. Однак існує широка позаправова практика маніпулювання інформацією. Наприклад, під час Фолклендської війни 1982 року між "Туманним Альбіоном" та Аргентиною міністерство оборони Великобританії було єдиним джерелом інформації. ЗМІ могли лише спекулювати з приводу того, наскільки точною була надана їм інформація. Репортажі підлягали цензурі, причому армія спиралася не на закон, а на контроль за засобами зв'язку.

Так зване Д-сповіщення не має юридичної сили, це лише порада, звернена до ЗМІ з боку спільного комітету представників редакцій і збройних сил. Порушення заборони такого сповіщення не є злочином. Багато ЗМІ робили це безкарно. У галузі ТБ на Бі-Бі-Сі, на відміну від комерційного телебачення, не покладене статутне зобов'язання неупереджено діяти в політично чутливих питаннях. Проте в надзвичайних обставинах відповідно до ліцензійної угоди, що є складовою частиною статуту Бі-Бі-Сі, міністр внутрішніх справ має право у випадку, коли, на його думку, виникла надзвичайна ситуація і доцільно діяти відповідним чином, вводити війська й встановлювати контроль над Бі-Бі-Сі від імені її величності.

Нагляд за комерційним мовленням здійснює Незалежне радіомовне управління (НРУ), що має широкі повноваження із втручання в зміст програм, що передаються. Ці повноваження були надані НРУ в 1954 році і відображали перебільшені страхи перед можливостями комерційної експлуатації цих засобів. Управління має забезпечити, щоб ніщо з включеного до програми не ображало гарного смаку і не

порушувало пристойності, не могло б стати підбурюванням до карних злочинів і призвести до заворушень; а також належну неупередженість з боку осіб, які готують програми з питань, що викликають політичні або промислові суперечки.

Судді вкрай неохоче втручаються в рішення компетентних професіоналів-цензорів. В усякому разі, за 30 років комерційного мовлення не було створено такого прецеденту. Проте виробники програм скаржаться на непряму політичну цензуру через накладення НРУ вето на програми, ідеї та сцени.

Отже, Європейська конвенція, суд присяжних, відкритість судовиробництва, правило неприпустимості попередніх обмежень, відсутність законів, що дозволяють пряме урядове втручання, а також стримуюча роль генерального атторнея — усе це веде до того, що британські ЗМІ користуються відносною свободою від цензури порівняно зі Східною Європою і країнами третього світу.

На межі 80-90-х років ХХ століття в країні спостерігалися тенденції, спрямовані на регулювання ЗМІ, тривав адміністративний контроль за пресою та іншими засобами масової інформації. Ряд судових справ розглянув права британських журналістів на редакційну таємницю. Тоді ж було висунуто законопроект про обмеження продажу порнографічних видань, однак він не дістав одностайної підтримки, як й інший законопроект, спрямований проти расової ненависті. У Великобританії сформувалася група прихильників реформи англійської неписаної конституції за включення до неї Білля про права та положень про свободу інформації [12]. У 1992 році лейборист Клайв Соулі вніс до палати громад законопроект "Про свободу та відповідальність преси". Цей крок був викликаний тим, що питання журналістської етики наприкінці 80-х — початку 90-х років набули нової гостроти.

Комісія Д. Келькатта, створена з приводу "морального тероризму" преси, рекомендувала замінити ліберальну Раду зі справ

преси жорсткою Комісією по скаргах на пресу. Але схоже, що і ця комісія виявилася недостатньо жорстким регулятором журналістської діяльності. Крім того, виникло обґрунтоване побоювання, що більш жорсткий контроль над "розгортачами бруду" може потягти за собою переслідування тих, хто виступає на шпальтах газет зі справедливою критикою [13].

1. Тревелльян Д. Соціальна історія Англії. — М., 1959. — С. 259.

2. Гиленсон Б. А. Англійська література: Літературна періодика // Краткая литературная энциклопедия. — М., 1962. — Т. 1. — Стб. 216.

3. Гургова Л. И. Из истории жанра эссе в английской литературе // Сб. научн. тр. Ташкентского ун-та. — 1979. — № 603. — С. 25-34; Каджарова М.М. Особенности композиционной организации английского публицистического эссе начала XVIII в.: На материалах эссе Д. Аддисона и Р. Стиля // Изв. АН ТССР. Сер. обществ. наук. — Ашхабад, 1982. — № 4. — С. 53-58.

4. Черняков Б. І. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації. — К., 1998. — С. 45.

5. A newspaper history, 1785 - 1935: Reprinted from the 150th Anniversary Number of the Times. — London: The Times publ. Co., 1935. — VII, 213 p.: 31 L. il.

6. Матвеев В. Империя Флит-стрит. — М., 1961. — С. 5-6.

7. Сергеев Г. С. "Таймс" — старейшая национальная газета Англии // Вестник Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — 1966. — № 5. — С. 71.

8. Вестник Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — 1977. — № 4. — С. 65.

9. Gerald J. The British Press Under Economic Controls. — L., 1956. — P.22 — 23; Britain 1991. An Official Handbook. — L., 1992. — P. 468.

10. Засоби масової інформації у Сполученому Королівстві. — К.: Британська Рада в Україні, 1999. — С. 2.

11. Self C. The Flight from Fleet Street: Causes and Consequences // Gazette. — 1990. — № 45. — P. 51-52; Землянова Л. М. Инфраструктура электронной демократии (дискуссионные мнения зарубежных аналитиков) // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — 1997. — № 3. — С. 80-94.

12. Власов Ю. М. Государство и журналистика Великобритании // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — 1991. — № 6. — С. 61.

13. Детальніше про правове становище ЗМІ у Великобританії див.: Энтин В. Правовое регулирование деятельности прессы за рубежом (обзор законодательных документов) // Пресса на рынке информации. — М., 1992.

* * *

Автори цієї статті уклали ретроспективний бібліографічний покажчик, присвячений британським засобам масової інформації. Пропоновані бібліографічні матеріали мають хоча б частково задовольнити попит на інформаційне забезпечення навчальної та науково-дослідної діяльності у журналістсько-научній сфері.

Джерелами укладання покажчика є робота картотека, складена Б. І. Черняковим у другій половині 70-х років, коли авторові довелося готувати і читати лекційний курс "Зарубіжна преса" (Одеса, 1976 — 1979), а також бібліографічні ресурси, наявні в Національній бібліотеці України імені В. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці України, Державній історичній бібліотеці України, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка станом на листопад-грудень 2000 року. Принагідно складаємо подяку працівникам довідково-бібліографічних відділів цих бібліотек за сприяння у підготовці цієї праці.

Картотека, складена О. К. Мелещенком під час його роботи в Російській державній бібліотеці (м. Москва), дала підстави

включити в цей показник бібліографічні ресурси цього найпотужнішого закладу на теренах СНД.

Таким чином, основу показника становлять російськомовні та українськомовні джерела друкованої інформації. Бібліографічні записи систематизовано за географічним принципом і подано в хронологічній послідовності публікацій. Інформативність роботи підвищує ряд допоміжних показників.

Нагромаджена база даних радикальному редагуванню не піддавалась. Отже, вона дає уявлення про тематику і основні напрями вітчизняних досліджень британських мас-медіа за кілька останніх десятиліть. Нині в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка вдаються до систематичного поповнення бази даних шляхом суцільного перегляду ряду журналістичнознавчих та професійних журналістських видань. Підготовлені матеріали передбачається використати для ряду друкованих та електронних видань.

[*] — інформацію надав Б. І. Черняков.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

(Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії)

1. *Очерк истории журналистики в Англии.* — СПб., 1858.
2. Гольцендорф Ф. *Общественное мнение.* — СПб., 1895.
3. *Периодическая печать на Западе: Сб. ст.* — СПб.: Образование, 1904. — 452 с. [*]
4. Келлен Тони. *Газета и журнал: Их прошлое и настоящее во всех странах мира.* — СПб., 1908.
5. Львов-Рогачевский В. Л. *Свободное слово.* — М., 1917.
6. Богданов А. А. *Наука об общественном сознании.* — М., 1918.
7. Быстрянский В. *Газета в буржуазном и пролетарском государстве.* — Пг.: Госиздат, 1921. — 75 с. [*]
8. *Капиталистическая пресса Англии. В чьих руках она находится: Пер. с 4-го англ.*

изд.; Под ред. Б. Волина. — М.: Московский рабочий, 1924. — 52 с. [*]

9. Лозанн С. *Ее величество пресса.* — М., 1926. — 170 с. [*]

10. Парсонс Ф. *Пресса Великобритании* // *Большая советская энциклопедия.* — [1-е изд.]. — М., 1928. — Т. 9. — С. 629-632. [*]

11. Стюарт К. *Тайны дома Крю: Английская пропаганда в мировую войну, 1914-1918.* — М.; Л., 1928. [*]

12. Ульянова М. И. *Рабкоровское движение за границей.* — М.: Правда, 1928. [*]

13. Журналы. I. *Понятие и общий исторический очерк* // *Большая советская энциклопедия.* — [1-е изд.]. — М., 1932. — Т. 25. — С. 618-621. — Підпис: Ф. Р. [*]

14. *Журналы в Англии* // *Большая советская энциклопедия.* — [1-е изд.]. — М., 1932. — Т. 25. — С. 625 - 628. — Підпис: Г.-Р. [*]

15. Семенов Е. *Международная связь фотокоров.* — М., 1932. — 59 с. [*]

16. Гран А. *Яд: Буржуазные иллюстрационные журналы за рубежом* // *Советское фото.* — М., 1934. — № 7. — С. 28 - 33. [*]

17. Гран А. *Западная фотография и современность* // *Советское фото.* — М., 1936. — № 3. — С. 19 - 20. [*]

18. Гран А. *Фотография в иностранной прессе* // *Советское фото.* — М., 1936. — № 5/6. — С. 41-43. [*]

19. Винокуров П. *Печать в капиталистических странах и в СССР.* — М.: Соцэкгиз, 1937. — 24 с. [*]

20. Сельдес Дж. *Свобода печати.* — М.: Гос. соц.-эк. изд-во, 1937. — 301 с. [*]

21. Фридрих Г. *Коммунистическая печать в капиталистических странах* // *Коммунистический Интернационал.* — М., 1940. — № 5. [*]

22. Звавич И. С. *Английская пресса: Стеногр. публичной лекции.* — М.: Правда, 1946. — 21 с. [*]

23. Позин В. *Краткий справочник иностранной печати.* — М.: Госполитиздат, 1946. — 118 с. [*]

24. Матковский Н. Великобритания. — М.: Воениздат, 1950. — Гл.9. Пресса Великобритании. — С. 158-168. [*]
25. Заславский Д.И. Буржуазная печать // Большая советская энциклопедия. — 2-е изд. — М., 1951. — Т.6. — С. 317-320. [*]
26. Печать и радиовещание // Большая советская энциклопедия. — 2-е изд. — М., 1951. — Т. 7. — С. 293-295. [*]
27. Джонстон А. Во имя мира: Пер. с англ. — М.: Лит. газета, 1952. — 155 с. Російськомовна газ. "Британський союзник" (Перша пол. 1940-х рр.). [*]
28. Минаев В. Н. Газетно-журнальные монополии // Большая советская энциклопедия. — 2-е изд. — М., 1952. — Т. 10. — С. 13-14. [*]
29. Марион Джордж. Остановите печать!: Пер. с англ. — М.: Изд-во иностр. лит., 1954. — 255 с. [*]
30. Пресс Ассошиэйшен // Большая советская энциклопедия. — 2-е изд. — М., 1955. — Т. 34. — С. 443. [*]
31. Викентьев Н. Газеты Англии // Советская печать. — М., 1956. — № 4. [*]
32. Печать, радиовещание и телевидение // Ежегодник Большой советской энциклопедии. 1957. — [М., 1957]. — С. 261-262. [*]
33. Хатт А. Искусство оформления газеты: ("Дейли уоркер" получила первый приз за верстку) // Советская печать. — М., 1957. — № 5. [*]
34. Шмаков П. Цветное телевидение за рубежом // Ежегодник Большой советской энциклопедии. 1957. — [М., 1957]. — С. 603-604. [*]
35. Засурский Я. Н. Методические указания по курсу "История зарубежной коммунистической и рабочей печати". — М.: Изд-во МГУ, 1958. — 13 с. [*]
36. Из истории зарубежной печати: Сб. ст. — М.: Изд-во МГУ, 1958. — 196 с. [*]
37. Печать // Ежегодник Большой советской энциклопедии. 1958. — [М., 1958]. — С. 219. [*]
38. По страницам журнала "Марксизм тудей" // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1958. — № 1. — Підпис: В. Н. [*]
39. Засурский Я. Н. История зарубежной коммунистической и рабочей печати: Метод. указ. — 2-е изд., доп. — М.: Изд-во МГУ, 1960. — 14 с. [*]
40. Киселев А.П. Ральф Фокс — публицист Компартии Великобритании (1900-1937). — М.: Изд-во МГУ, 1961. — 59 с. [*]
41. Матвеев В. А. Империя Флит-стрит: (Современная пресса Англии). — М.: Госполитиздат, 1961. — 303 с.: ил. [*]
42. Печать зарубежных стран: Западная Европа. Америка. Австралия / Ред.-сост. Я. Н. Засурский. — М.: Госполитиздат, 1962. — 416 с. [*]
43. Тодд Д. Большой обман: Печать, радио, кино, телевидение и реклама в Англии на службе монополий. — М.: Иностран. лит., 1962. — 152 с. [*]
44. Агентство Рейтер // Международная жизнь. — М., 1963. — № 1. — С. 174-176. [*]
45. Радиовещание и телевидение за рубежом / Науч.-метод. отдел Гос. комитета по радиовещанию и телевидению при СМ СССР. — М., 1963 - 1970. — 1963. — № 1. — 88 с.; № 2. — 103 с.; № 3. — 222 с.; № 4. — 220 с.; 1964. — № 1. — 118 с.; № 2. — 113 с.; 1965. — № 1. — 269 с.; № 2. — 184 с.; 1966. — № 1/2. — 272 с.; № 3. — 200 с.; № 4. — 134 с.; № 5. — 155 с.; 1967. — № 1. — 176 с.; 1968. — № 1/2. — 214 с.; 1969. — [№ 1]. — 107 с.; 1970. — № 1. — 166 с.; Вып.2. — 133 с.; Вып.3. — 120 с. [*]
46. Беглов С. И. Монополии слова: (О механизме и методах бурж. пропаганды в Англии) // Зарубежная печать. — М.: Изд-во МГУ, 1964. — С.89-143. [*]
47. Вильховченко Э. Рупор монополий на предприятиях // Международная экономика и международные отношения. — М., 1964. — № 9. — С. 98-100. [*]
48. Иностранная печать: Краткий справочник. — М.: ТАСС. Справочный отдел, 1964. — 239 с. [*]

49. Матвеев В. А., Рыжиков В. А. Куда идет Джон Буль. — М.: Международные отношения, 1964. — 303 с.
50. Пальгунов Н. Г. Тридцать лет: Воспоминания журналиста и дипломата. — М.: Политиздат, 1964. — 352 с. [*]
51. Дмитриев Б. Печать и политика. — М.: Знание, 1965. — 48 с. [*]
52. Игитханян М. Х., Новиков Н. В. Как капитал создает общественное мнение? — М.: Знание, 1965. — 32 с. [*]
53. Пархитко В. Боевой орган трудящихся: Газете "Дейли Уоркер" — 35 лет // Советская печать. — М., 1965. — № 3. — С. 54-55. [*]
54. Райли Дж. младший, Райли Дж. Массовая коммуникация и социальная система // Социология сегодня. — М.: Прогресс, 1965. [*]
55. Тодд О. Наполеон с Флит-стрит // За рубежом. — М., 1965. — № 2. [*]
56. Белкина Л. А. Репортаж в зарубежном телевидении / КРТ при СМ СССР. — М., 1966. — 60 с. [*]
57. Вячеславов Д. Английская пресса // Международная жизнь. — М., 1966. — № 3. — С. 138-139. [*]
58. Ганим Мохаммед аль-Атракчи. Концентрация и монополизация прессы в Англии (1958 — 1964 гг.): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1966. — 16 с. [*]
59. Голованова Г. А., Урина Н. В. Зарубежная печать: Библиогр. указ. — М., 1966. — 114 с. [*]
60. Карелина В. М. Организация работы информационной службы Би-Би-Си. — М.: НМО КРТ, 1966. — 32 с. [*]
61. Из соображений "экономии" // Демократический журналист. — Прага, 1966. — № 3. — С. 7. [*]
62. Киселев А. П. Печать английских монополий против Ганы, 1957 — 1965 гг.: (Формы и методы неокOLONиальной пропаганды): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1966. — 23 с. [*]
63. Лава А. Флит-стрит делает бизнес // Распространение печати. — М., 1966. — № 3. — С. 20-22. [*]
64. Леаль А. Комиссия цензуры в действии // Демократический журналист. — Прага, 1966. — № 3. — С. 5-6. [*]
65. Лондон: Печать, радио, телевидение // Столицы стран мира. — М.: Политиздат, 1966. — С. 62. [*]
66. Об информации в зарубежном радиовещании. — М.: НМО КРТ, 1966. — 27 с. [*]
67. Сергеев Г. С. "Таймс" — старейшая национальная газета Англии // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1966. — № 7. — С. 71 - 85. [*]
68. Тиражи крупнейших буржуазных газет // Вопросы истории КПСС. — М., 1966. — № 5. — С. 56. [*]
69. Юстес Дж. Заметки об английской прессе // Демократический журналист. — М., 1966. — № 6. — С. 12 - 13. [*]
70. Баннов Б. Г. Аппарат "политической войны" и печать Англии (1914 - 1934 гг.) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1967. — № 3. — С. 57 - 63. [*]
71. Баннов Б. Г. Законы о прессе и цензуре газет Великобритании (1908 - 1967) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1967. — № 4. — С. 76 - 83. [*]
72. Беглов С. И. О характере исследовательской работы в области прессы и телевидения в Англии // Современные буржуазные теории журналистики. — М.: Изд-во МГУ, 1967. — С. 132 - 143. [*]
73. Вальтер В. Структурные изменения в программах капиталистических радио-центров // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1967. — № 3. — С. 72-76. [*]
74. Здановский Г. Поводырь в лабиринтах бизнеса // Журналист. — М., 1967. — № 2. — С. 66 - 67. "The Economist", Лондон. [*]
75. Латицкий И. М. Короли лжи и сенсаций. — М.: Молодая гвардия, 1967. — 224 с. [*]
76. Осипов В. Д. Британия. 60-е годы. — М.: Политиздат, 1967. — 304 с.

77. Современные буржуазные теории журналистики: Сб. ст. / Под ред. Я. Н. Засурского. — М.: Изд-во МГУ, 1967. — 192 с. Из змісту: Засурский Я.Н. Основные направления в развитии современных буржуазных теорий журналистики; Федякин И. А. К вопросу об общей теории социальной информации; Круглов Е. В. Буржуазные теории прессы и развивающиеся страны; Аникеев В. Е. Критика концепций информационной прессы и статистических методов ее анализа. [*]
78. Стратегия лжи. — М.: Мысль, 1967. — 207 с. [*]
79. Струа М. Лорды печати и печать лордов // Журналист. — М., 1967. — № 5. — С. 52 - 54. [*]
80. Юстес Дж. Естественный брак // Демократический журналист. — Прага, 1967. — № 2. — С.13. [*]
81. Багиров Э. Г., Кацев И. Г. Телевидение. XX век: (Политика. Искусство. Мораль). — М.: Искусство, 1968. — 303 с. [*]
82. Евсеева Л. П. Из истории возникновения фабрично-заводской печати коммунистов за рубежом: (По материалам Коминтерна) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1968. — № 3. — С.77-78. [*]
83. Из практики зарубежного радиовещания и телевидения. Вып.1: Капиталистические страны. — М.: НМО КРТ, 1968. — 178 с. [*]
84. Международные журналистские центры // Журналист. — М., 1968. — № 7. — С. 68. [*]
85. Методы и службы отдела изучения аудитории Би-Би-Си: Пер. с англ. под ред. В. Ядова. — М.: Изд. НМО КРТ, 1968. — 68 с. [*]
86. Носов Л. Улица новостей // Журналист. — М., 1968. — № 1. — С. 42-45. Газ. "Дейлі експрес". [*]
87. Олдридж Дж. "Самоцензура" и фасад "объективности" // Демократический журналист. — Прага, 1968. — № 8. — С. 3-6. [*]
88. Осипов В. Ключи Би-Би-Си // Журналист. — М., 1968. — № 5. — С. 56-59. [*]
89. Фирсов Б. О некоторых направлениях в деятельности Британской радиовещательной корпорации: (Стеногр. отчет на заседании коллегии КРТ). — М.: Изд. НМО КРТ, 1968. — 72 с. [*]
90. Бойко В. В. О двух подходах к эффективности МК в американских и английских исследованиях // Журналист, пресса, читатель. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — С.109-120. [*]
91. Евсеева Л.П. Печать Коминтерна в 1933 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1969. — № 1. — С.46-56. [*]
92. Еремин Ю. По следам фальшивки Би-Би-Си // Журналист. — М., 1969. — № 9. — С. 57-61. [*]
93. Засурский Я. Критика буржуазных теорий прессы // Демократический журналист. — Прага, 1969. — № 1. — С. 6-9. [*]
94. Кифон Топюз. ЮНЕСКО и подготовка журналистов//Демократический журналист. — Прага, 1969.— № 4. — С. 6 — 8. [*]
95. Менделевич Г. Космическая фальшивка "Пари-пресс" // Журналист. — М., 1969. — № 1. — С. 60-61. [*]
96. Методы изучения аудитории английского радио и телевидения / Под ред. Ф. М. Бурлацкого. — М., 1969. — (ССА. Информ. бюллетень; № 26 (41)). [*]
97. Некоторые вопросы организации радиовещания и телевидения за рубежом. — М.: НМО КРТ, 1969. — 171 с. [*]
98. Новое в зарубежном радиовещании и телевидении. — М.: НМО КРТ, 1969. — 175 с. [*]
99. Олдридж Д. "Самоцензура" и фасад "объективности" // Журналист. — М., 1969. — № 5. — С. 67-69. [*]
100. Пресса Англии // Журналист. — М., 1969. — № 1. — С.76. [*]
101. Проблемы современной зарубежной печати: Сб. ст. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — 135 с. [*]

102. Соломатин Н. Н. Пресса и президенты // Под знаменем ленинизма. — К., 1969. — № 8. [*]
103. Беглов С. Сколько стоит "собственное мнение"? // Журналист. — М., 1970. — № 10. — С. 65-67. [*]
104. Добров Б., Лядов В. Альянс с "Секретом Интеллидженс" // Журналист. — М., 1970. — № 6. — С. 63-64. [*]
105. Ключев Ю. Н. Из истории создания ежедневной печати английских трудящихся: (К 40-летию "Дейли уоркер") // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1970. — № 4. — С. 59-64. [*]
106. Корнілова В. О. Преса Компартії Великобританії в боротьбі за мир у 1956 — 1967 рр. // Український історичний журнал. — К., 1970. — № 11. — С. 101-102. [*]
107. Коробчинский Г. С. Книга о средствах информации в капиталистических странах // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1970. — № 4. — С. 85. — Рец. [*]
108. Маевский В. Моррисон терпит фиаско // Журналист. — М., 1970. — № 7. — С. 63-66. [*]
109. Орестов О. Л. Дни и ночи Флит-стрит // Журналист. — М., 1970. — № 1. — С. 64-66. [*]
110. Рамазанова Н. К. Газета английских коммунистов "Дейли уоркер" в годы второй мировой войны (1939 - 1945) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1970. — № 4. — С. 65-76. [*]
111. Тихий Й. Бизнес есть бизнес // Демократический журналист. — Прага, 1970. — № 10. — С. 12-13. [*]
112. Арнот Пейдж. 50 лет журнала "Лейбор мансли" // Вопросы истории КПСС. — М., 1971. — № 7. — С. 116-119. [*]
113. Белоногов А. М. Печать, радиовещание, телевидение // Большая советская энциклопедия. — 3-е изд. — М., 1971. — Т. 4. — С. 443. [*]
114. Василенко М. Безумные идеи безумного мира // Проблемы телевидения и радио. — М., 1971. — Вып. 2. — С. 109-111. [*]
115. Власов Ю. М. Событийная информация как форма пропаганды в современной буржуазной прессе Великобритании: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — М., 1971. — 16 с. [*]
116. Власов Ю. М. Приговор диктует бизнес // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1971. — № 2. — С. 89-90. — Рец. [*]
117. Власов Ю. М. Техника обходного маневра: (Пропагандистские приемы в информационных материалах буржуазной прессы Великобритании) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1971. — № 6. — С. 66-77. [*]
118. Гейде Э. "Универсальные рецепты" одурачивания масс // Демократический журналист. — Прага, 1971. — № 6. — С. 15-17. [*]
119. Датт Палм. Служение пролетариату // Правда. — М., 1971. — 18 июня. — Моск. вып. Журн. "Лейбор мансли". [*]
120. Егоров А. Ф. "Объективность" в защиту капитала // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1971. — № 3. — С. 96. — Рец. [*]
121. Иностранная печать: Краткий справочник. — 2-е изд. — М.: ТАСС. Справочный отдел, 1971. — 496 с. [*]
122. Киселев А. П. НеокOLONиализм и печать. — М.: Наука, 1971. — 192 с. [*]
123. Ключев Ю. Н. "Дейли уоркер" и ее роль в антифашистской борьбе КПВ в 30-е гг.: Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1971. — 16 с. [*]
124. Коммунистическая печать крупнейших европейских стран в 1970 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1971. — № 6. — С. 44-55. [*]
125. Олдридж Дж. Любимцы и пасынки британской печати // Журналист. — М., 1971. — № 2. — С. 65-67. [*]
126. Панфилов А. Необъявленная война: (Заметки о внешнеполитической радиопропаганде капиталистических стран) // Демократический журналист. — Прага, 1971. — № 8. — С. 9-11. [*]

127. Рамазанова Н.К. Газета английских коммунистов "Дейли уоркер" в годы второй мировой войны (1939 - 1945): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1971. — 15 с. [*]
128. Соломатин М. Преса монополій і монополії преси // Радянська Україна. — К., 1971. — 5 трав. [*]
129. Соломатин М. Трубадури антикомунізму. — К.: Політвидав України, 1971. — 112 с. [*]
130. "Таймс" или "Плейбой" // Журналист. — М., 1971. — № 10. — С.70. [*]
131. Туркатенко Н. "Ренабарбара" // Журналист. — М., 1971. — № 10. — С. 67-69. [*]
132. Хорунжий Н. Бастуют журналисты // Демократический журналист. — Прага, 1971. — № 3. — С. 15-17. [*]
133. Аникеев В. Е. "Информационная" пресса и монополия на информацию // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1972. — № 1. — С.75 - 81. [*]
134. Беглов С.И. Монополии слова. — 2-е изд., доп. — М.: Мысль, 1972. — 454 с. [*]
135. Бирюков И. Д. Под сенью монополий. — М.: Политиздат, 1972. — 287 с. [*]
136. Вачнадзе Г. Н. Некоторые приемы империалистической пропаганды против стран социализма // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1972. — № 6. — С. 61-72. [*]
137. Великобритания. — М.: Мысль, 1972. — 478 с.
138. Дунаев В. Дженгельмены прессы // Литературная газета. — М., 1972. — 9 мая. — С.14. [*]
139. Коробейников В.С. Идолы века: СМИ и капитализм. — М.: Молодая гвардия, 1972. — 272 с. [*]
140. Олдридж Д. Трудно читать британские газеты // Журналист. — М., 1972. — № 9. — С. 64-65. [*]
141. Пасмурно на Флит-стрит // Демократический журналист. — Прага, 1972. — № 4. — С. 17-18. [*]
142. Смітон О.Д., Рябий В.Я. Про зарубіжну пресу: Бібліогр. покажчик. — Львів: ЛДУ, 1972. — Ч. 1. — 127 с. [*]
143. Телень Э.Ф. Стереотипизация как метод буржуазной пропаганды английских массовых газет: (По материалам ред. статей газет "Дейли Миррор" и "Дейли экспресс") // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1972. — № 4. — С. 89-101. [*]
144. Туровская М. Телевидение и оно // Иностранная литература. — М., 1972. — № 6. [*]
145. Адемолу А. Манипулирование по-научному // Демократический журналист. — Прага, 1973. — № 8. — С. 8-11. [*]
146. Артемов В. Л. Анатомия лжи: Критические очерки по антисоветской империалистической пропаганде. — М.: Политиздат, 1973. — 191 с. [*]
147. Артемов В. Л. По тылам психологической войны. — М.: Молодая гвардия, 1973. — 205 с. [*]
148. Беглов С. Оптом и в розницу // Демократический журналист. — Прага, 1973. — № 3. — С. 10-13. Концентрація преси. [*]
149. Варис Т. Вещания больше — информации меньше // Демократический журналист. — Прага, 1973. — № 10. — С. 17. [*]
150. Виммер Э. Духовное банкротство // Демократический журналист. — Прага, 1973. — № 4. — С. 11-12. [*]
151. Дона Х. Люди хотят знать // Демократический журналист. — Прага, 1973. — № 5. — С. 15. [*]
152. Есин А. Ф. Отравленные волны: Об идеологических диверсиях в эфире. — Ташкент: Узбекистан, 1973. — 62 с. [*]
153. Ефимов Н. Власть стерлинга // В мире книг. — М., 1973. — № 9. — С. 15-16. [*]
154. Зарубежная печать: (Капиталистические и развивающиеся страны. Печать Западной Европы, Северной Америки, Азии, Дальнего Востока и бассейна Тихого океана): Учеб. пособие. — М.: МГИМО, 1973. — Вып. I. — 260 с. [*]

155. Кобыш В.И. Британия: великая и малая. — М.: Известия, 1973. — 255 с.
156. Пашко Н.С. Газета "Морнинг стар" и антимонополистическая борьба в Англии (1966 - 1971 гг.): Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07. 00. 10. — Львов, 1973. — 20 с. [*]
157. Средства массовой информации капиталистических стран // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1973. — № 8. — С. 93-96. [*]
158. Телень Э. Ф. Методы, приемы и формы пропаганды ежедневной буржуазной прессы Великобритании на массовую аудиторию (по материалам ред. статей "Дейли Миррор" и "Дейли экспресс" 1969 — 1972 гг.): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — М., 1973. — 16 с. [*]
159. Тодд Джудит. Бизнес новостей: Массовая информация и буржуазная пропаганда // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1973. — № 7. — С. 84-88. [*]
160. Шамилов М. Н. Проблемы управления газетой в английской буржуазной прессе // Логика и образ в публицистике. — Казань: Изд-во КГУ, 1973. — С. 130-141. [*]
161. Шерковин Ю.А. СМК развитых капиталистических стран на службе антикоммунизма (социально-психологический аспект проблемы) // Актуальные проблемы борьбы с антикоммунизмом. — М.: Прогресс, 1973. — С. 101-124. [*]
162. Артемов В. Л. Основные направления исследования и современное состояние теории МК за рубежом // Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. — М.: Наука, 1974. — С. 10-20. [*]
163. Бараночникова Л. И. Газета "Файнэншл Таймс" — орган финансового капитала Англии: Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1974. — 16 с. [*]
164. Евсеева Л. П. Печать Коминтерна: Лекция. — М.: Изд-во МГУ, 1974. — 46 с. [*]
165. Колосов Ю. М. Массовая информация и международное право. — М.: Междунаро. отношения, 1974. — 168 с. [*]
166. Маевский В. В. Непокорный настоятель // Маевский В. В. Крепкие люди. — М.: Советская Россия, 1974. — С. 77-86. Про Х. Джонсона, "Дейли уоркер". [*]
167. Маринко И. В. Концентрация и монополизация печати Великобритании (на примере становления и развития концерна "Интернэшнл пাবলিশিং কর্পোরэйশন" (1903 - 1972): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. — М., 1974. — 26 с. [*]
168. Рамазанова Н. К. Ежедневная коммунистическая печать Англии в годы второй мировой войны и в исследованный период (1939-1972). "Дейли уоркер" — "Морнинг стар". — М.: Изд-во МГУ, 1974. — 73 с. [*]
169. Шамилов М. Н. Реклама и специализированная периодика Великобритании // Единство информации и анализа в публицистике. — Казань: Изд-во КГУ, 1974. — С. 101-110. [*]
170. Беглов С.И. Мир прессы и пресса мира. — К.: Политиздат Украины, 1975. — 102 с. [*]
171. Вачнадзе Г.Н. Антенны направлены на Восток. — М.: Политиздат, 1975. — 175 с. [*]
172. Ганичев В. Н. Печать мира и молодежь. — М.: Знание, 1975. — 64 с. [*]
173. Киттельман Г., Березин Е., Кюнцель Г. Радиокухня Запада // Демократический журналист. — Прага, 1975. — № 10. — С. 13-16. [*]
174. Коробейников В. С. Голубой чародей: Телевидение и социальная система. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 176 с. [*]
175. Ларина Т. С. Методы формирования антикоммунистических стереотипов в буржуазной пропаганде Великобритании: (По материалам ежедневных газет "Дейли телеграф", "Файнэншл таймс" и "Сан"): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1975. — 25 с. [*]
176. Лівенцев В. А. На каламутних хвилях. — К.: Політвидав України, 1975. — 96 с. [*]
177. Лотидус Р. Каналы новые — идеи старые // Демократический журналист. — Прага, 1975. — № 7. — С.11 - 12. [*]

178. Маевский В. В. Сражения мирных дней. — 2-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1975. — 375 с. [*]
179. Меньшиков В. М. На стратегическом перекрестке. — М.: Международные отношения, 1975. — 216 с. [*]
180. Петряшина Н., Шевцов Н. Усиление концентрации западной печати // Международная жизнь. — М., 1975. — № 2. — С. 150-152. [*]
181. Писарек В. Новая техника связи и социальный контекст // Демократический журналист. — Прага, 1975. — № 9. — С. 4-5. [*]
182. Серый Я. Н. Печать иностранных коммунистических групп в советском Туркестане (1917-1922) // Науч. тр. Ташкентского ун-та. — 1975. — Вып. 483. — С. 151-160. [*]
183. Систематический указатель к "Вестнику Московского университета" (1967-1971). — М.: Изд-во МГУ, 1975. — Т. 1. — 371 с.; Т. 2. — 730 с. [*]
184. Сэмпсон Антони. Новая анатомия Британии. — М.: Прогресс, 1975. — 488 с. Ч. IV. Средства массовой информации. — С. 301-350. [*]
185. Феофанов О. А. Формы и методы буржуазной пропаганды образа жизни. — К.: О-во "Знание" УССР, 1975. — 32 с.
186. "Антипресса" // Демократический журналист. — Прага, 1976. — № 6. — С. 23-24. [*]
187. Бергеманн Р. Агентства новостей Запада // Демократический журналист. — Прага, 1976. — № 1. — С. 11-13. [*]
188. Власов Ю. М. Британская пресса-75: экономическое положение и отношение к проблеме разрядки // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1976. — № 3. — С. 58. [*]
189. Власов Ю. М. Пропаганда за фасадом новостей: Информационные материалы прессы на службе буржуазной пропаганды. — М.: Изд-во МГУ, 1976. — 143 с. [*]
190. Журналистика в буржуазном обществе. — М.: Мысль, 1976. — 261 с. [*]
191. Иванченко І. Ідеологічна диверсія — знаряддя антикомунізму. — К.: Політвидав України, 1976. — 144 с. [*]
192. Маневры на Флит-стрит // Демократический журналист. — Прага, 1976. — № 7. — С. 23-24. — Подпис: Г.П. [*]
193. Маринко Г. И., Маринко И. В. Идеологическая направленность современной буржуазной журналистики // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1976. — № 1. — С. 56. [*]
194. Морозов Е. Великобритания: (Органы печати и информации) // Международная жизнь. — М., 1976. — № 7. — С. 157-159. [*]
195. Осипов В. Д. Британия глазами русского. — М.: АПН, 1976. — 208 с.
196. Петров Л. В. Современные буржуазные теории массовой коммуникации: (Критический анализ) // Петров Л. В. Массовая коммуникация и искусство: Спецкурс. — Л.: ЛГИТМиК, 1976. — С. 119-141. [*]
197. Фролова И. И. Иностранные справочники по истории зарубежных стран: Аннот. указ. лит. — М.: Книга, 1976. — 144 с. [*]
198. Антарктическое наследство фотомастера из Англии // За рубежом. — М., 1977. — № 16. — С. 23. [*]
199. Бирюков Н. С. Аппарат и доктрины буржуазного телевидения и их роль в идеологической борьбе: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.10. — М., 1977. — 62 с. [*]
200. Бирюков Н. С. Буржуазное телевидение и его доктрины. — М.: Мысль, 1977. — 278 с. [*]
201. Бурмистенко А. Финал "Бивербрука" // Журналист. — М., 1977. — № 9. — С. 78. [*]
202. Вате Б. Откуда в действительности исходит угроза свободе печати в "третьем мире" // За рубежом. — М., 1977. — № 37. — С. 19. [*]

203. Вачнадзе Г.Н. Антенны направлены на Восток. — 2-е изд., переработ. и доп. — М.: Политиздат, 1977. — 239 с. [*]
204. Власов Ю.М. Англия: исследование пропагандистского воздействия буржуазных средств массовой информации на аудиторию в ходе избирательных кампаний // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1977. — № 6. — С. 46-56. [*]
205. Власов Ю. М. Буржуазная печать Великобритании в 1976 г. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1977. — № 4. — С. 65-67. [*]
206. Карелина В. М. Общественно-политическое вещание телевидения Би-Би-Си как важнейшее средство английской буржуазной пропаганды в 60-70-е годы: Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07. 00. 10. — М.: Изд-во МГУ, 1977. — 23 с. [*]
207. Кокс И. "Свобода под пятой" // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1977. — № 8. — С. 90-91. — Рец. [*]
208. Курьер ЮНЕСКО. — 1977. — № 5. Тематичний номер, присвячений ЗМІ. [*]
209. Латинов А. Укрепляя связь с массами // Журналист. — М., 1977. — № 11. — С. 29. Свята газ. компартій. [*]
210. Орлов Ю. Я. Политика компартий в области СМИ стран развитого капитализма // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1977. — № 5. — С. 44-47. [*]
211. Питерсон Дж. Служители лжи: Заметки о формах и методах деятельности буржуазных СМИ // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1977. — № 5. — С. 89-92. [*]
212. Привалова Е. А. Борьба за массовую коммунистическую печать — важнейший фактор развития революционного процесса в странах капитала // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1977. — № 5. — С. 39-43. [*]
213. "Свобода печати" в свободном мире: обман людей, разжигание вражды между народами // За рубежом. — М., 1977. — № 38. — С. 16-18. [*]
214. Северов А. Жертва закулисной сделки // Журналист. — М., 1977. — № 2. — С. 78. [*]
215. Тодоров Дафин. Чужестранна журналистика: Печат в Англия, Германия, Франция и САЩ. — София: Наука и изкуство, 1977. — 418 с. [*]
216. Урина Н. В. Политическая борьба в странах развитого капитализма и демократическое движение журналистов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1977. — № 5. — С. 48-51. [*]
217. Артемов В. Л., Семенов В. С. Би-Би-Си: история, аппарат, методы радиопропаганды. — М.: Искусство, 1978. — 256 с. [*]
218. Бахарева О. П. Ідеї Великого Жовтня в публіцистиці Джеймса Олдріджа // Журналистика. Преса, телебачення, радіо: Респ. міжвід. наук. зб. — К., 1978. — Вип. 5. — С. 108-120. [*]
219. Вачнадзе Г. Н. Критический анализ форм и методов империалистической пропаганды на СССР 1945-1976 гг.: Автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.10. — М., 1978. — 29 с. [*]
220. Власов Ю.М. Газета английских коммунистов "Морнинг стар" в 1977 г. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1978. — № 2. — С. 63-69. [*]
221. Грибачев В. "Гарлемские герои" и "Сибирские волки" // Журналист. — М., 1978. — № 2. — С. 74. [*]
222. Зарубежная печать: Учеб.-метод. пособие / ЗВПШ при ЦК КПСС; А. К. Белков, Т. Г. Логвинова. — М.: Мысль, 1978. — 139 с. [*]
223. Оформление газет и журналов за рубежом / Под ред. А. П. Киселева. — М.: Изд-во МГУ, 1978. — 147 с. [*]
224. "Свобода информации" по-английски или пропагандистская война // За рубежом. — М., 1978. — № 9. [*]
225. Семенов В. Мираж "объективности" // Демократический журналист. — Прага, 1978. — № 1. — С. 20 - 24; № 2. — С. 10, 15-17. Про Бі-Бі-Сі. [*]

226. Телень Э. Ф. Социальная мимикрия буржуазных массовых газет Великобритании. — М.: Изд-во МГУ, 1978. — 96 с. [*]
227. Техника дезинформации и обмана. — М.: Мысль, 1978. — 246 с. [*]
228. Власов Ю. М. Основные черты буржуазной журналистики: Лекции. — М.: Изд-во МГУ, 1979. — 49 с. [*]
229. Коммунистическая печать Франции, Италии, ФРГ, Австрии, Великобритании, США в 1978 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1979. — № 2. — С. 42-66. [*]
230. Кранс М. И. Социально-экономические предпосылки и причины дифференциации буржуазной прессы Великобритании: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1979. — 17 с. [*]
231. Мифы буржуазной журналистики. — М.: Мысль, 1979. — 288 с. [*]
232. Орехова С. Г. Современные английские буржуазные теории пропаганды и журналистики: критика основных концепций: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1979. — 21 с. [*]
233. Буржуазные теории журналистики: (Критический анализ). — М.: Мысль, 1980. — 253 с. [*]
234. Вачнадзе Г., Кашлев Ю. Международный обмен информацией. — Тбилиси, 1980. [*]
235. Галушко Р. И. Телевидение капиталистических стран. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 67 с. [*]
236. Гуревич В. С. Концепции и методы антикоммунистической пропаганды Би-Би-Си на Советский Союз: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1980. — 23 с. [*]
237. Гуревич П. С. Буржуазная идеология и массовое сознание. — М.: Наука, 1980. — 367 с. Гл.V: Массово-информационные процессы в современном мире. — С.133—166. [*]
238. Киселев М. И. Книга в системе средств массовой информации Великобритании: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1980. — 22 с. [*]
239. Коммунистическая печать Франции, Италии, ФРГ, Великобритании, Бельгии, США, Индии в 1979 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1980. — № 2. — С. 50-81. [*]
240. Рамельсон Б. Боевая газета рабочей Британии // Проблемы мира и социализма. — Прага, 1980. — № 2. — С.89. "Морнинг стар". [*]
241. Шикаян И. Н. "Нордерн стар" — массовая газета революционных чартистов // Формирование пролетариата. — М.: Наука, 1980. — С. 253-271. [*]
242. Вачнадзе Г. Н. Идеологические диверсии империализма. — М.: Педагогика, 1981. — 120 с. [*]
243. История зарубежной коммунистической печати, 1917 — 1945 гг.: Хрестоматия / Под ред. Я. Н. Засурского. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — 456 с. [*]
244. Кашлев Ю. Б. Средства массовой информации и пропаганды в международных отношениях (теория, практика, тенденции): Автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.01. — М., 1981. — 40 с. [*]
245. Оганов Г. Применительно к подлости: Заметки о массовом производстве лжи, или о "свободной прессе" буржуазного Запада // Москва. — 1981. — № 3. — С. 163-175. [*]
246. Трубицына И. В. Зарождение и развитие английской журналистики. Английские периодические издания XVIII в. и памфлет английской буржуазной революции: Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.10. — М., 1981. — 24 с. [*]
247. Шустова С. Р. Литературно-художественная критика в публицистике Джона Рескина (1819 - 1900) и судьба его наследия в России (1888 - 1970): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1981. — 25 с. [*]
248. Карелина В. М. На экране и за экраном: пропагандистский механизм английского буржуазного телевидения. — М.: Искусство, 1982. — 175 с. [*]

249. Оганов Г. С. Индустрия лжи на службе реакции. — М.: Знание, 1982. — 80 с. [*]
250. Паскуали А. Что мы познаем: коммуникацию или ее средства // Культуры / ЮНЕСКО. — 1982. — № 3. — С.68. [*]
251. Бойченко Н. В. Становление и развитие печати Коммунистической партии Великобритании в 20-е гг. XX века: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1983. — 26 с. [*]
252. Буржуазные СМИ Великобритании, ФРГ, Франции, Италии, Испании, Финляндии в 1982 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1983. — № 4. — С. 34-74. [*]
253. История коммунистической печати капиталистических стран, 1945 — 1975: Учеб. пособие / Под ред. Я. Н. Засурского. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 288 с. [*]
254. Кашилев Ю. "Свобода печати": развеянный миф // Агитатор. — М., 1983. — № 16. — С. 53-55. [*]
255. Комаровский В.С. Ложь на экспорт: Анализ антисоветских акций внешнеполитической пропаганды империализма. — М.: Мысль, 1983. — 143 с. [*]
256. Артемов В. Л., Семенов В. С. Би-Би-Си: История, аппарат, методы радиопропаганды. — Минск: Университетское, 1984. — 236 с. [*]
257. Бахарева О. П. Джеймс Олдридж: публицист в борьбе за мир и дружбу народов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — К., 1984. — 20 с. [*]
258. Беглов С. И. Внешнеполитическая пропаганда: Очерк теории и практики. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Высшая школа, 1984. — 375, [8] с. [*]
259. Засурский Я. Н. На повестке дня — борьба против "информационного империализма" // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1984. — №1. — С. 3-10. [*]
260. Панкина О. Г., Аникеев В. Е. Зарубежная коммунистическая и рабочая журналистика: Метод. указ. — М.: Изд-во МГУ, 1984. — 62 с. [*]
261. Погодаев Н. П. Русская буржуазно-монархическая и английская буржуазная пресса как источник по англо-русским отношениям в 1906 — 1909 гг.: Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.09. — Томск, 1984. — 19 с. [*]
262. Соловьева И. И. Газета английских коммунистов "Дейли уоркер" и ее роль в борьбе КПВ за мир в первые послевоенные годы (май 1945 — апрель 1952 г.): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10. 01. 10. — М., 1984. — 19 с. [*]
263. Сухоруков К. М. История и современное состояние книжной торговли Великобритании: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 05. 25. 04. — М., 1984. — 16 с. [*]
264. В диапазоне современности: Радиовещание 80-х годов в нашей стране и за рубежом / Сост. В. П. Зверев, В. Н. Ружников. — М.: Искусство, 1985. — 333 с. [*]
265. Власов Ю. М. Средства массовой информации и современное буржуазное государство. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — 224 с. [*]
266. Зарубежная коммунистическая публицистика: Метод. указания / Сост. Т. В. Полис. — Рига: Латв. гос. ун-т, 1985. — 18 с. [*]
267. Ибрагимов А. Х.-Г. Критика теории и практики буржуазной журналистики: Метод. указ. — М.: Изд-во МГУ, 1985 (обл. 1984). — 40 с. [*]
268. Козаченко М. О. Необ'єктивний об'єктив: Фотографія у боротьбі ідей. — К.: Т-во "Знання" УРСР, 1985. — 48 с. [*]
269. Косогова Л. И. Развернутая метафора в английской буржуазной публицистике (на примере журнала "Экономист": Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 05.25.04. — М., 1985. — 23 с. [*]
270. Стрельников Р. В. В плену телеспутника. — М.: Политиздат, 1985. — 79 с. [*]
271. Цатурова К. К. Английский буржуазный журнал в первой половине XVIII в.: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1985. — 24 с. [*]

272. Агеенко Ф. Л. Органы массовой информации зарубежных стран. Международные политические, общественные и спортивные организации: Произношение, ударение, перевод названий на русский язык: Справочник / ГКТР при СМ СССР. — М., 1986. — 155 с. [*]
273. Белявский В. С. Британская пресса 70-80-х годов о политической активности тред-юнионов // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1986. — № 1. — С. 65-71. [*]
274. Буржуазные средства массовой информации США, Великобритании, Италии в 1985 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1986. — № 4. — С. 22-75. [*]
275. Виноградова С. М. Пресса в политической системе развивающихся стран // Зарубежная журналистика и современная идеологическая борьба: Межвуз. сб. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — С. 139-155. [*]
276. Григорьева Г. Г. Милитаристская пропаганда буржуазной прессы Великобритании в период Фолклендского кризиса: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1986. — 26 с. [*]
277. Гуторов В. А., Завражин В. Н. Коммунистическая печать Франции и Великобритании в борьбе за демократию и социальный прогресс (вторая половина 70-х — начало 80-х годов) // Зарубежная журналистика и современная идеологическая борьба: Межвуз. сб. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — С. 95-116. [*]
278. Зарубежная журналистика и современная идеологическая борьба: Межвуз. сб. / Под ред. Ю. Н. Солонина. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — 175 с. [*]
279. Зарубежная печать: Краткий справочник. Газеты. Журналы. Информационные агентства. — М.: Политиздат, 1986. — 526 с. [*]
280. Зашихин А. Н. Лондонская газета "The Times" об Октябрьской стачке 1905 г. в Петербурге // Вопросы истории. — М., 1986. — № 12. — С. 174-179. [*]
281. Средства массовой информации и идеологическое противоборство двух систем: Сб. науч. тр. / Под ред. Ю. Б. Кашилева, А. Б. Дубинина. — М.: МГИМО, 1986. [*]
282. Худолей К. К. Монополистическая пресса Великобритании во внутриполитической борьбе // Зарубежная журналистика и современная идеологическая борьба: Межвуз. сб. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — С.84 - 95. [*]
283. Чуксеев В. Я. [Европа: Обзорная статья] // Зарубежная печать: Краткий справочник. Газеты. Журналы. Информационные агентства. — М.: Политиздат, 1986. — С.25 - 29. [*]
284. Багдикян Б. Монополия средств информации: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1987. — 317 с. [*]
285. Колодкин Б. В. Буржуазное манипулирование сознанием молодежи капиталистических стран средствами массовой информации и пропаганды: Автореф. дис. ...канд. филос. наук: 09.00.02 / КГУ. — К., 1987. — 24 с. [*]
286. Коммунистическая печать Великобритании, Бельгии, Швейцарии, Арабских стран, ЮАР в 1986 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1987. — № 2. — С. 31-50. [*]
287. Кузнецов С. Вновь обострилась борьба между магнатами британской прессы // Советская Россия. — М., 1987. — 5 мая. [*]
288. Чиршева Г. Н. Локальная метонимия в языке газеты: (На материале английской и американской прессы) // Анализ стилей зарубежной художественной и научной литературы. — 1987. — Вып. 5. — С. 45-51. [*]
289. Бирюков А. "Настойчив, но не груб" // Журналист. — М., 1988. — № 10. — С. 74-76. Навчання журналістів. [*]
290. Буржуазные средства массовой информации Великобритании, Греции, Канады в 1987 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1988. — № 4. — С. 34-61. [*]

291. Вачнадзе Г. Н. Агрессия против разума: информационный империализм. — М.: Политиздат, 1988. — 272 с. [*]
292. Зарубежная коммунистическая и рабочая журналистика: Учеб. пособие / Под ред. О. Г. Панкиной. — М.: Высшая школа, 1989. — 200 с. [*]
293. Маринко И. В. Прогрессивная печать Великобритании: Газета "Морнинг стар" в 80-е гг. — М.: Изд-во МГУ, 1988. — 48 с. [*]
294. Мащенко І. Г. В тенетах телебізнесу: Буржуазне телебачення і молодь. — К.: Т-во "Знання" УРСР, 1988. — 48 с. [*]
295. Пресса США и Англии: проблемы свободы: (взгляд изнутри) // Журналист. — М., 1988. — № 2. — С. 3-5. [*]
296. Телелабиринты: Буржуазное ТВ сегодня: Сб. ст. — М.: Искусство, 1988. — 271 с. [*]
297. Энтин В. Л. Средства массовой информации в политической системе современного капитализма. — М.: Наука, 1988. — 191 с. [*]
298. Буржуазные средства массовой информации Великобритании, Канады в 1988 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1989. — № 4. — С. 51-74. [*]
299. Вережкина А. Н. Зарубежная библиографическая информация: Учеб. пособие / МГИК. — М., 1989. — 79 с. [*]
300. Колесниченко Т. О кодексе поведения // Правда. — М., 1989. — 4 дек. Професійна етика. [*]
301. Кунавичюс А. Средства массовой информации Англии и политика // Коммунист. — Вильнюс, 1989. — № 2. — С. 97-102. [*]
302. Массовая информация и коммуникация в современном мире: Сб. обзоров / МГУ, фак. журналистики. — М.: ИНИОН АН СССР, 1989. — Ч.1. — 183 с. [*]
303. Меньшиков В. В., Меньшиков В. М. Они стреляют в разум. — М.: Мысль, 1989. — 223 с. [*]
304. Смеется тот, кто свободен // Комсомольская правда. — М., 1989. — 1 апр. — С.3. Журн. "Панч". [*]
304. Уокер М. Новости: плохие, хорошие и просто новости // Журналист. — М., 1989. — № 3. — С.67 — 69. "Глобал бизнес". [*]
305. Федорченко А. М. Международная информация в структуре ежедневного вещания ЦТ (анализ использования иностранной телевизионной хроники): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — Л., 1989. — 18 с. [*]
306. Васильев П. В. Всемирная служба Би-Би-Си — канал британской внешней политики (история, формы, методы и принципы организации вещания): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1990. — 24 с. [*]
307. Журналистика западноевропейских стран: Учеб. пособие // В. С. Соколов и др. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. — 104 с. [*]
308. Новгородцев С. Есть привычка на Руси слушать ночью Би-Би-Си / Записал А. Курпиров // Комсомольская правда. — М., 1990. — 11 июля. [*]
309. Плющ В. "Розкриті очі, розбуджені серця..." // Літературна Україна. — К., 1990. — № 12/13. Зустріч редакторів західноєвроп. газ. [*]
310. Средства массовой информации США, Великобритании в 1989 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1990. — № 4. — С. 35-84. [*]
311. Средства массовой информации США, Великобритании, ФРГ, Франции в 1989 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1990. — № 5. — С. 21-64. [*]
312. Андрунас Е. Ч. Информационная элита: корпорации и рынок новостей. — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 211 с. [*]
313. Бакулев Г. П. Спутниковое телевидение в Западной Европе: тенденции развития: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1991. — 24 с. [*]
314. Власов Ю. М. Государство и журналистика Великобритании в 1990 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1991. — № 6. — С. 60-67. [*]

315. Любимов М. Так был ли Максвелл агентом КГБ? // Моск. новости. — 1991. — 22 дек.

316. Лютый А. Смерть пресс-барона: [К гибели брит. издателя Р. Максвелла] // Правда. — 1991. — 7 нояб.

317. Мащенко І. Г. Горизонти всесвітнього телебачення. — К.: Т-во "Знання" УРСР, 1991. — 48 с. [*]

318. Неев В. Жизнь и смерть Катитана Боба: [О брит. издателя Р. Максвелле] // Сов. Россия. — 1991. — 30 нояб.

319. Рихтер А. Г. Забастовка в отражении английской консервативной и коммунистической печати: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 1991. — 25 с. [*]

320. Средства массовой информации США, Великобритании, Германии в 1990 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер.10. Журналистика. — М., 1991. — № 5. — С. 35-88. [*]

321. Бакулев Г. П. Спутниковое телевидение в Европе / ИПК РТР. — М., 1992. — 108 с. [*]

322. Крушельницький А. "Я не політик, я журналіст" // За вільну Україну. — Львів, 1992. — 30 трав. Газ. "Європійсн". [*]

323. Крушельницький А. До нас прийшло Бі-Бі-Сі // За вільну Україну. — Львів, 1992. — 10 верес. [*]

324. Крылова И. С. Роль Европейского парламента в интеграционных процессах стран Европейского Сообщества // Европейская интеграция: правовые проблемы. — М., 1992.

325. Лютый А. Зачем вам "Союзпечать"? — удивленно спрашивают киоскеры в Британии // Правда. — 1992. — 29 янв.

326. Мезенцев В. Ф. Проблемы войны и мира и общественное мнение Великобритании (1935-1940 гг.). — М., 1992.

327. Станович М. Е. Робсон: "Слушайте Бі-Бі-Сі!" // Вінниччина. — 1992. — 17 верес.

328. Терешкова З. В. Біляїв: "Голос" для "Голосу" // Голос України. — 1992. — 16 верес.

329. Энтин В. Правовое регулирование деятельности прессы за рубежом: Обзор законодательных документов. — М., 1992. — Вып.1. — 54 с.

330. Этика журналиста и закон // Телевидение и радиовещание за рубежом / Сост. С. Л. Петрова. — М., 1992. — Вып. 6. — С. 57.

331. Беглов С. И. Печать Великобритании // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — 1993. — № 3. — С. 47-56.

332. Вернэ Д. Внутренние гарантии независимости газет на Западе // Между-народная жизнь. — М., 1993. — № 10. — С. 51-56. [*]

333. Газетно-издательское дело в Европе: время перемен // Компас. — 1993. — № 198. — С. 47-62. [*]

334. Кемп Ф. Европа: внезапные посягательства на свободу печати // Компас. — 1993. — № 208. — С.67 - 70. [*]

335. Курьянов Е. И. Англо-русский словарь по средствам массовой информации. — М., 1993.

336. Мырик Л. Н. Общественно-политические, научные и культурные связи СССР с Великобританией в годы Великой Отечественной войны (1941 - 1945). — М., 1993.

337. Пахомов Н. Агентство Рейтер: на чем покоится финансовый успех // Компас. — 1993. — № 145. — С. 31-35. [*]

338. Беглов С. И. "Синдром хозяйского влияния" // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Журналистика. — М., 1994. — № 1. — С. 44-57. [*]

339. Вышинский Г. Как создаются газеты на Западе // Коммерсант Украины. — 1994. — № 8. — Февраль. — С.13. [*]

340. Мовчан М. Світові агентства: інформація цілодобово: "Франс Пресс", "Рейтер", "Ассошіейтед пресс" // Київський університет. — 1994. — № 4. — С. 4. [*]

341. Фісанов В. Слов'янська проблематика на сторінках британського часопису "The New Europe" (1916 - 1919) // Проблеми слов'янознавства. — 1994. — № 46. — С. 118-121. [*]

342. Хромченко Н. А. Европейское телевидение в эпоху глобализации вещания: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 23.00.03. — М., 1994. — 30 с. [*]
343. Алейников П. А. Роль СМИ в сохранении культурного наследия коренных народов (Гренландия, Ирландская республика, Уэльс, Австралия) // Охрана наследия за рубежом: опыт прошлого и современные проблемы: Сб. ст. — М., 1995. — С. 121-132. [*]
344. Артамонов А. Р. Лингвистические особенности средств массовой коммуникации: (На материале радиовыпусков "Всемирные новости" ВС Би-Би-Си): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.21. — М., 1995. — 260 с.
345. Беглов С. И. Британская печать на исходе века / Фак. журн. МГУ. — М., 1995.
346. Любимов Б. И. Семьдесят лет Британского вещания (Краткая история радиовещания и телевидения Великобритании) / Под ред. Я. Н. Засурского. — М., 1995. — 70 с.
347. Макгрегор О. Р. Саморегулирование в Британии: Пер. с англ. // Журналист. — М., 1995. — № 3. — С. 56-58. Журналістська етика. [*]
348. Свешиников А. Компьютерные и газетные магнаты заключают стратегический союз // Финансовые известия. — 1995. — 16 мая.
349. Сидоренко Н. Українська таборова преса у Великій Британії // Українська періодика: історія і сучасність: Тези доп. і повід. Третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. 22-23 грудня 1995 р. — Львів, 1995. — С. 110-117.
350. СМИ Великобритании, новых земель ФРГ, Швейцарии в 1994 г. / Б. И. Любимов и др. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — М., 1995. — № 6. — С. 19 - 38. [*]
351. Смирнова И. С. Становление "Файнэншл Таймс" как яркого представителя деловой прессы Великобритании // Век информации: Тезисы науч.-практ. семинара / Сост. С. М. Виноградова. — СПб., 1995. — С. 25-27.
352. Фабрициус Ф. Права человека и европейская политика. — М., 1995.
353. Борхорд К. Европейский Союз. Прошлое, настоящее, будущее. — Б.м., 1996.
354. Голядкин Н. А. Краткий очерк становления и развития отечественного и зарубежного телевидения. — М.: ИПКРП, 1996.
355. Європейська Конвенція з Основних Прав і Свобод Людини // Бюлетень Центру інформації та документації Ради Європи в Україні. — 1996. — № 2. — С. 2-35.
356. Законы и практика СМИ в одиннадцати демократиях мира (сравнительный анализ) / Науч. ред. под общ. рук. М. А. Федотова. — М., 1996.
357. Зошук О. Основні напрямки соціологічних досліджень преси за кордоном // Вісник Київ. ун-ту: Сер. Журналістика. — 1996. — Вип. 3. — С. 190-195.
358. Коротаєв С. Політичні процеси у Європі і роль політичної еліти: міжнародно-правовий аспект // Журналістика й проблеми формування нової політичної еліти в посткомуністичних державах: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К.: ЦВП, 1996. — С. 41-43.
359. Лукницкий С. Кодекс чести британского журналиста: Об опыте профессиональной самодисциплины работника прессы // Российская юстиция. — М., 1996. — № 5. — С. 53-54. [*]
360. Лучинский Ю. В. Очерки истории зарубежной журналистики. — Краснодар, 1996.
361. Мыцки Л. Н. Особенности восприятия советской культуры в Англии в годы Великой Отечественной войны // Россия и Европа в XIX-XX веках. Проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур / Отв. ред. А. В. Голубев. — М., 1996. — С. 201-209.
362. Петрів Т. І., Петрів Л. А. Мас-медіа й нова політична еліта посттоталітарних

суспільств: шляхом до інтегрованої Європи // Журналістика й проблеми формування нової політичної еліти в посткомуністичних державах: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К.: ЦВП, 1996. — С. 29-31.

363. Покальчук Ю. Преса і книжкові видання українців у Великобританії (новосинний період) // Бібліотечний вісник. — К., 1996. — № 2. — С. 37-39. [*]

364. Поляков Ю. Без министра и конституции: Пресса и власть Великобритании // Журналист. — М., 1996. — № 3. — С. 42-43. [*]

365. Преса у Великобританії // Друкарство. — К., 1996. — № 1/2. — С. 14-15. [*]

366. Сиберт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. — М., 1996.

367. Смирнова И. С. Современная экономическая пресса Великобритании // Журналистика — XX век: эволюция и проблемы: Тезисы междунар. науч.-практ. конф. / Отв. ред. Г. В. Жирков. — СПб., 1996. — С. 30-31.

368. Соколов В. С. Западные мас-медиа: достижения и проблемы // Факультет журналистики: Первые 50 лет. Статьи, очерки / Отв. ред., сост. С. Г. Корконосенко. — СПб., 1996. — С. 21-46.

369. Средства массовой информации Великобритании, Франции, Италии, Польши, ЮАР в 1995 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — М., 1996. — № 4. — С. 46 - 94. [*]

370. Черняков Б. І. Утвердження репортажних засад фотожурналістики піонерської доби // Вісник Київ. ун-ту: Сер. Журналістика. — 1996. — Вип. 3. — С. 95-108.

371. Беглов С. И. Империя меняет адрес: Британская печать на рубеже столетий / МГУ, Фак. журналистики. — М., 1997. — 136 с. [*]

372. Бюхер К. Зачатки периодической печати // Историко-экономический научный журнал. — 1997. — № 1. — С. 12.

373. В мире падает спрос на ежедневные газеты // Финансовые известия. — 1997. — 5 июня.

374. Дэннис Э., Мэррил Дж. Беседы о мас-медиа. — М.: Нац. ин-т прессы; Вагнус, 1997.

375. Житарюк М. І. Формування європейською пресою громадської думки про політичне становище України 30-х років XX ст. (проблематика і специфіка відображення): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.08 — журналістика / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1997. — 23 с.

376. Іванов В. Ф. Законодавство і журналістика: становлення правової бази в Україні і світовий досвід. — К.: Школяр, 1997. — 32 с.

377. Іванов В. Ф. Законодавче забезпечення механізму доступу до інформації (зарубіжний досвід). — К.: Довіра, 1997. — 23 с.

378. Іванов В. Механізм доступу до інформації (зарубіжний досвід) // Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. Вісник. Сер. Журналістика. — К., 1997. — Вип.5. — С. 23-34. [*]

379. Лейчестерський університет — для журналістів світу // Міжнародна освіта. — 1997. — № 1. — С. 8. [*]

380. Лобанов О. Ю. Основные черты интернационализации европейского телевидения // Век информации: Тезисы междунар. постоянно действ. науч.-практ. семинара. — СПб., 1997. — С. 22-23.

381. Мироненко Н. Н. Международные журналы на русском языке в структуре изданий для женщин // Средства массовой информации в постсоветском обществе: Материалы науч.-практ. конф. — М., 1997. — Ч. 1.

382. Осадчук Б. Принцеса Діана — між трагедією та міфом // Час = Time. — К., 1997. — № 36. — С. 9. [*]

383. Сидоренко Н. М. Українська преса у Великій Британії першої половини XX ст. // Українська періодика: історія і сучасність. — Львів, 1997. — С. 46-56. [*]

384. Смирнова И. С. Г. Маркс и Д. Мак-Рэй — основатели британской финансово-экономической прессы // Средства массовой информации в современном мире. 1997: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. 23-24 апреля 1997 года. — СПб., 1997. — С. 28.

385. Смирнова И. С. Некоторые тенденции развития деловой прессы Европы // Логос. Общество. Знак (к исследованию проблемы феноменологии дискурса): Сб. науч. тр. / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб., 1997. — С. 119-123.
386. Смирнова И. С. Период становления в истории "Файнэниш таймс" // Невский наблюдатель. — 1997. — № 2. — С. 82-84.
387. Стровский Д. Л. Собственник газеты и редакционный коллектив: особенности взаимоотношений (на примере национальной прессы Великобритании) // Акценты. Новое в журналистике и литературе: Альманах фак. журн. ВГУ. — Воронеж, 1997. — № 3 — 4. — С. 27.
388. Шкляр В. І. Преса як засіб міжнародного спілкування. — К.: ІСДО, 1997. — 24 с.
389. Годованій Є. Ф. Питання української історії в європейській пресі ХІХ ст. — К.: Знання, 1998. — 31 с. [*]
390. Ермишина Е. В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. — М.: Междунар. отношения, 1998. — 142 с.
391. Зарубежный опыт защиты информационного пространства: США, Франция, Великобритания, Япония / От корреспондентов ИТАР-ТАСС // Компас. — 1998. — № 12. — С. 3-20. [*]
392. Іванов В. Ф. Законодавче регулювання діяльності громадського телерадіомовлення: міжнародний досвід // Вісник Київ. ун-ту: Сер. Журналістика. — 1998. — Вип. 6. — С. 5-8.
393. Іванов В. Ф. Запобігання зловживанню свободою слова (міжнародний досвід та українські реалії) // Українська журналістика-98: Зб. наук. праць. — К.: ЦВП, 1998. — С. 8-18.
394. Михайлов С. А. Современная зарубежная журналистика: состояние, перспективы. — СПб., 1998. — 113 с.
395. Розум О. Видавнича справа Великобританії // Друкарство. — К., 1998. — № 4. — С. 58-60. [*]
396. Сиберт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. — М.: Нац. ин-т прессы; Вагриус, 1998.
397. Скосырев В. М'ятеж в імперії М'єрдока // Известия. — 1998. — 5 март.
398. Слісаренко І. Ю. Засади громадського мовлення. Світовий досвід та перспективи для України. — К., 1998.
399. Соколовский М. Шпионские страсти по "Ройтерс" // Зеркало недели. — 1998. — 7 февр.
400. Справочник для журналистов стран Центральной и Восточной Европы / Ред.-сост. Малькольм Ф. Мэллет. — М., 1998.
401. Телевидение, радио и приватизация / Энтман Р., Рид Д., Мицкевич Э., Файрстоун Ч. — М.: ЛИВР, 1998.
402. Ферхульст С. Точка зрения английского правительства на конвергенцию телекоммуникационных, вещательных и информационных технологий // Закон и право. — 1998. — № 6. — С. 9-11.
403. Хаксли О. Писатели и читатели // Иностранная литература. — 1998. — № 4. — С. 212 - 219.
404. Черняков Б. І. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації: Ілюстрована періодика від виникнення до середини ХІХ ст.: Монографія / Київ. ун-т, Інститут журналістики; Центр вільної преси. — К., 1998. — 116 с.
405. Черняков Б. І. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації (Від виникнення до середини ХІХ століття): Автореф. дис. ...д-ра філол. наук: 10.01.08 — журналістика / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1998. — 37 с.
406. Черняков Б. І. Ілюстрована книжкова періодика у процесі становлення ранньої зображальної журналістики: Монографія / Київ. ун-т, Інститут журналістики; Центр вільної преси. — К., 1998. — 156 с.
407. Черняков Б. І. Методи дослідження ранньої зображальної журналістики / Київ. ун-т, Інститут журналістики; Укл. Б. І. Черняков. — К.: ЦВП, 1998. — 19 с.

408. Черняков Б. И. Изобразительная журналистика в печатных средствах массовой информации: От возникновения до середины XIX столетия: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.08 — журналистика / Киев. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1998.
409. Шкляр В. І. Мас-медіа: Світ України і Україна у світі. — К.: ЦВП, 1998.
410. Виарто М. Международные информационные агентства: впереди новые горизонты // Укр. медіа-бюлетень. — 1999. — № 3-4. — С. 3-4.
411. Ворошилов В. В. Журналистика: Конспект лекцій. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. — 64 с.
412. Засоби масової інформації у Сполученому Королівстві. — К.: Британська Рада в Україні, 1999. — 52 с. [*]
413. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. — К.: Освіта, 1999. — 351 с.
414. Зернецька О. В. У форматі правдивого відео: Глобальне супутникове телебачення і медіа дипломатія // Політика і час. — 1999. — № 7-8.
415. Іванов В. Ф. Шляхи підвищення популярності періодичних видань. — 3-е вид., перероб. і доп. — К.: ЦВП, 1999. — 39 с. [*]
416. Інформаційне суспільство. — К.: Британська Рада в Україні, 1999. — 48 с.
417. Катунін А. Україна в публікаціях "The Financial Times" і "The Economist" (липень - грудень 1998 року) // Міжнародна журналістика-99: 36. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 28-37.
418. Кононенко Л. Зарубіжні інформаційно-культурні центри в Україні (1991 - 1998 рр.): Досвід роботи та тенденції розвитку // Вісн. Книжкової палати. — К., 1999. — № 8. — С. 19-21. [*]
419. Любимов Л. М. Великобритания и глобализация мирового теле- и радиовещания (коммерциализация телевидения — дорога к глобализации) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — М., 1999. — № 5. — С. 68-84. [*]
420. Макаренко Є. А. Правове регулювання інформації у Європі. — К.: 1999. [*]
421. Михайлов С. А. Зарубежная журналистика: традиционные и новые СМИ. — СПб., 1999.
422. Міжнародна журналістика-99: 36. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 1999. — Вип. 1. — 155 с.
423. Світові мас-медіа: Короткий довідник / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка; Упоряд. Т. І. Петрів, І. Ю. Слісаренко. — К.: ВЦ "Київ. ун-т", 1999. — 49 с. [*]
424. Сидоренко Н. М. Голос української молоді у Великій Британії // Вісник Київ. ун-ту: Сер. Журналистика. — 1999. — Вип. 6. — С. 40-46.
425. Смирнова И. С. Жанровые особенности "Financial Times" // Средства массовой информации в современном мире. 1999: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. — СПб., 1999. — С. 22.
426. Смирнова И. С. Становление и развитие финансово-экономической прессы Великобритании (на примере "Financial Times"): Автореф. дис... канд. филол. наук. / С.-Петербург. гос. ун-т. — СПб., 1999.
427. Таран Л. Провідна роль British Broadcasting Corporation (BBC) в інформаційному процесі Великобританії та її вплив на світовий комунікаційний процес // Міжнародна журналістика-99: 36. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 38-43.
428. Ткаченко О. Перші журнальні видання в Європі // Бібліотечний вісник. — К., 1999. — № 5. — С. 42-44. [*]
429. Черняков Б. И. Развитие культурно-исторических предпосылок иллюстрирования периодической печати / Киев. ун-т, Институт журналистики. — К., 1999. — 28 с.
430. Черняков Б. І. Фотографія в журналістиці: від винайдення до початку XX століття / Київ. ун-т, Інститут журналістики. — К.: ЦВП, 1999. — 57 с.

431. Вальчук Г. В. Аксіологічний аспект текстів документів та газетних статей (на матеріалі англomовних документів Євросоюзу та публікацій газети "The Times" // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. Германська філологія. — Чернівці, 2000. — Вип. 85. — С. 49-58. [*]
432. Ворошилов В. В. Журналистика. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 335 с.
433. Гетьманчук А. Тиждень "Гардіан віклі" на тлі британських друкованих видань // Міжнародна журналістика — 2000: 36. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 2000. — Вип. 2. — С. 20-28.
434. Доброва Е. А. Феномен європейського общественного мнения // История Европы с древнейших времен до наших дней: В 8 т. — Т. 5. От Французской революции конца XVIII века до первой мировой войны. — М.: Наука, 2000. — С. 365-378.
435. Егорьев Н. Средства реализации коммуникативных функций газетного заголовка (на материале английской прессы) // Акценты: Новое в массовой коммуникации: Альманах. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. — Вип. 3/4 (20/21). — С. 24-27. [*]
436. Иконникова Е. А. Д. Томас как журналист // Средства массовой информации в современном мире. 2000: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. — СПб., 2000. — С. 216-218.
437. История мировой журналистики / Беспалова А. Г., Корнилов Е. А., Короченский А. П., Лучинский Ю. В., Станько А. И. — 2-е изд. — Ростов н/Д: Старые русские, 2000. — 344 с.
438. Лігачова Н. "Боротьбу за свободу слова ведуть і англійські журналісти", — говорить заст. директора Всесвітньої служби Бі-Бі-Сі Каролайн Томсон // День. — 2000. — 6 трав. — С. 2. [Київ] [*]
439. Міжнародна журналістика — 2000: 36. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 2000. — Вип. 2. — 135 с.
440. Поздеева Л. В. Лондон — Москва. Британское общественное мнение и СССР. 1939-1945. — М.: ИВИ РАН, 2000. — 306 с.
441. Рыкованов П. Я. Европейский опыт государственного регулирования телерадиовещания // Средства массовой информации в современном мире. 2000: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. — СПб., 2000. — С. 121-123.
442. Сапунов В. И. Изменения в экономическом статусе агентства "Рейтер" в 80-е — 90-е годы XX века // Акценты: Новое в массовой коммуникации: Альманах. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. — Вип. 1/2 (18/19). — С. 37-43. [*]
443. Сапунов В. И. Финансово-экономические и социокультурные аспекты в истории информационного агентства Рейтер: Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10 — журналистика / Воронеж. гос. ун-т. — Воронеж, 2000. — 209 с.
444. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. — Ч. III. Національні часописи у "таборовому просторі" Європи після завершення Другої світової війни (Італія, Великобританія, Німеччина, Австрія, 1945-1950). — К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. — 160 с.
445. Смирнова И. С. Электронные издания Financial Times // Периодическая печать на пороге электронной эры: Материалы науч.-практ. семинара "Современная периодическая печать в контексте коммуникативных процессов (мультимедиа и газета завтрашнего дня) 17 - 18 марта 1999 года, Санкт-Петербург" / Отв. ред. Б. Я. Мисонжников. — СПб.: СПбГУ, 2000. — С. 88-91.
446. Соколов В. С., Виноградова С. М. Периодическая печать Великобритании: Учеб. пособие / СПб. гос. ун-т. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2000. — 112 с. [*]
447. Средства массовой информации Великобритании, Испании, ЮАР в 1999 году // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика. — М., 2000. — № 3. — С. 39-80. [*]

448. Холдар Свен. Регулювання засобів масової інформації і вільна преса у демократичному суспільстві // Політичні права і свободи у демократичному суспільстві (досвід країн Європейського Союзу): Зб. матер. круглого столу гол. ред. мас-медіа України 6 квітня 2000 року. — К., 2000. — С. 7-9.

449. Хорольский В. В. Публицистика русских и английских символистов рубежа XIX — XX вв.: современное звучание // Средства массовой информации в современном мире. 2000: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. — СПб., 2000. — С. 159-160.

450. Хорольский В. В. Этический идеал в работе журналиста (по материалам семинара в Риге 9 - 14 декабря 1999 г.) // Акценты: Новое в массовой коммуникации: Альманах. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. — Вып. 1/2 (18/19). — С. 28-31. Європейський центр журналістики (Маастріхт). [*]

451. Ворошилов В.В. Журналистика. — 3-е изд. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. — 446 с.

452. История печати: Антология (Д. Мильтон "О свободе печати", Л. Саламон "Всеобщая история прессы", Н. Новомбергский "Освобождение печати"). — М.: Аспект Пресс, 2001. — 419 с. (Серия "Классика журналистики").

453. История печати: Антология (К. Бюхер "Происхождение газеты", Сборник статей "Периодическая печать на Западе", Е. В. Тарле "Печать во Франции при Наполеоне I", В. Л. Львов-Рогачевский "Печать и цензура"). — Т. II / Сост. Я. Н. Засурский, Е. Л. Вартанова. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 494 с. (Серия "Классика журналистики").

454. Казакова Т. В. Начальный период в истории западноевропейской и русской журналистики: попытка сравнительного анализа // Журналистика в 2000 году: реалии и прогнозы развития: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. 30 января-3 февраля 2001 г.: В 9 ч. — М., 2001. — Ч. III. — С. 40-42.

455. Прудивус Н. И. Современные тенденции развития мировой журналистики // Журналистика в 2000 году: реалии и прогнозы развития: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. 30 января — 3 февраля 2001 года. — В 9 ч. — М., 2001. — Ч. III. — С. 22-23.

456. Сапунов В. И. Информационные агентства: к истории становления // Журналистика в 2000 году: реалии и прогнозы развития: Тезисы Междунар. науч.-практ. конф. 30 января — 3 февраля 2001 года. — В 9 ч. — М., 2001. — Ч. IV. — С. 30-31.

457. Феофанова Алла. Саморегуляція прав і обов'язків / Головний принцип існування преси Британії // День. — 2001. — 5 січ.

458. Беглов С. И. Четвертая власть: британская модель. История печати Великобритании от "новостных писем" до электронных газет. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2002. — 256 с.

459. Міжнародна журналістика-2002: Зб. робіт магістрів і спеціалістів / За заг. ред. О. К. Мелещенко. — К., 2002. — Вип. 3. — 187 с.

Допоміжні покажчики

Алфавітно-предметний покажчик

Би-Би-Си (BBC, телерадіомовна корпорація) — 60, 85, 88, 89, 92, 206, 217, 225, 236, 256, 306, 308, 323, 327, 344, 419, 438

"Британский союзник" (газета) — 27

"Гардіан віклі" ("The Guardian Weekly") — 433

"Дейлі Експрес" ("Daily Express", газета) — 86, 143, 158

"Дейлі Міррор" ("Daily Mirror", газета) — 143, 158

"Дейлі Телеграф" ("Daily Telegraph", газета) — 175

"Дейлі Уоркер" ("Daily Worker", газета) — 33, 53, 105, 110, 123, 127, 166, 168, 262

"Економіст" ("The Economist", журнал) — 74, 269, 417

"Європієн" ("Юропієн") ("The European", газета) — 322

"Лейбор мансли" ("The Labour Monthly", журнал) — 112, 119

"Марксизм тудей" ("The Marxism Today", журнал) — 38

"Морнінг Стар" ("The Morning Star", газета) — 156, 168, 220, 240, 293

"Нордерн (Норзерн) Стар" ("The Northern Star", газета) — 241

"Нова Європа" ("The New Europe", журнал) — 341

"Панч" (журнал) — 303

Пресс Асошиэйшн ("The Press Association", інформаційне агентство) — 30

Рейтер (Reuter's, інформаційне агентство) — 44, 337, 340, 399, 437, 442, 443, 456

"Сан" ("The Sun", газета) — 175

"Таймс" ("The Times", газета) — 67, 130, 280, 431

"Файнэншл Таймс" ("The Financial Times", газета) — 163, 175, 351, 386, 417

Показчик імен британських журналістів, редакторів і видавців, а також засновників і власників засобів масової інформації

Джонсон Х. — 166

Крушельницький Аскольд — 322

Максвелл Роберт — 315, 316, 318

Макрей Д. — 384

Маркс Г. — 384

Олдрідж Джеймс — 87, 99, 125, 140, 218, 257

Рескін Джон — 247

Томас Д. — 436

Фокс Ральф — 40

Хакслі О. — 403

Показчик авторів наукових розвідок про Великобританію

Агеєнко Ф. Л. — 272

Адемолу А. — 145

Алейников П. А. — 343

Андрунас Е. Ч. — 312

Аникеев В. Е. — 77, 133, 260

Арнот П. — 112

Аргамонов А. Р. — 344

Артемов В. Л. — 146, 147, 162, 217, 256

Багдикян Б. — 284

Багиров Э. Г. — 81

Бакулев Г. П. — 313, 321

Баннов Б. Г. — 70, 71

Бараночникова Л. И. — 163

Бахарева О. П. — 218, 257

Беглов С. И. — 46, 72, 103, 134, 148, 170, 258, 331, 338, 345, 371, 458

Белкина Л. А. — 56

Белков А. К. — 222

Белоногов А. М. — 113

Белявский В. С. — 273

Бергеманн Р. — 187

Березин Е. — 173

Беспалова А. Г. — 437

Бирюков А. — 289

Бирюков И. Д. — 135

Бирюков Н. С. — 199, 200

Богданов А. А. — 6

Бойко В. В. — 90

Бойченко Н. В. — 251

Борхорд К. — 353

Бурлацкий Ф. М. (ред.) — 96

Бурмистенко А. — 201

Быстрянский В. — 7

Бюхер К. — 372, 453

В. Н. — 38

Вальтер В. — 73

Вальчук Г. В. — 431

Варис Т. — 149

Василенко М. — 114

Васильев П. В. — 306

Вате Б. — 202

Вачнадзе Г. Н. — 136, 171, 203, 219, 234, 242, 291

Веревкина А. Н. — 299

Вернэ Д. — 332

Виарто М. — 410

Викентьев Н. — 31

Вильховченко Э. — 47

Виммер Э. — 150

Виноградова С. М. — 275, 351, 446

- Винокуров П. — 19
 Власов Ю. М. — 115, 116, 117, 188, 189, 204, 205, 220, 228, 265, 314
 Волин Б. (ред.) — 8
 Ворошилов В. В. — 411, 432, 451
 Вышлинский Г. — 339
 Вячеславов Д. — 57
 Г. П. — 192
 Г.-Р. — 14
 Галушко Р. И. — 235
 Ганим Мохаммед аль-Атракчи — 58
 Ганичев В. Н. — 172
 Гейде Э. — 118
 Гетьманчук А. — 433
 Годованый Є. Ф. — 389
 Голованова Г. А. — 59
 Голубев А. В. — 361 (сост.)
 Гольцендорф Ф. — 2
 Голядкин Н. А. — 354
 Гран А. — 16, 17, 18
 Грибачев В. — 221
 Григорьева Г. Г. — 276
 Гуревич В. С. — 236
 Гуревич П. С. — 237
 Гуторов В. А. — 277
 Датт П. — 119
 Джонстон А. — 27
 Дмитриев Б. — 51
 Добров Б. — 104
 Доброва Е. А. — 434
 Дона Х. — 151
 Дубинин А. Б. — 281
 Дунаев В. — 138
 Дэннис Э. — 374
 Евсеева Л. П. — 82, 91, 164
 Егоров А. Ф. — 120
 Егорьев Н. — 435
 Еремин Ю. — 92
 Ермишина Е. В. — 390
 Есин А. Ф. — 152
 Ефимов Н. — 153
 Житарюк М. Г. — 375
 Завражин В. Н. — 277
 Заславский Д. И. — 25
 Засурский Я. Н. — 35, 39, 42 (ред.-сост), 77 (ред.), 93, 243 (ред.), 253 (ред.), 259, 346 (ред.), 453 (сост.)
 Зашихин А. Н. — 280
 Звавич И. С. — 22
 Зверев В. П. — 264
 Здановский Г. — 74
 Зернецька О. В. — 413, 414
 Зошук О. — 357
 Ибрагимов А. Х.-Г. — 267
 Игитханян М. Х. — 52
 Иконникова Е. А. — 436
 Иванов В. Ф. — 376, 377, 392, 393
 Иванченко І. — 191
 Казакова Т. В. — 454
 Карелина В. М. — 60, 206, 248
 Катунін А. — 417
 Кацев И. Г. — 81
 Кашлев Ю. — 234, 244, 254, 281 (ред.)
 Келлен Тони — 4
 Кемп Ф. — 334
 Киселев А. П. — 40, 62, 122, 223 (ред.)
 Киселев М. И. — 238
 Киттельман Г. — 173
 Кифон Топюз — 94
 Ключев Ю. Н. — 105, 123
 Кобыш В. И. — 155
 Козаченко М. О. — 268
 Кокс И. — 207
 Колесниченко Т. — 300
 Колодкин Б. В. — 285
 Колосов Ю. М. — 165
 Комаровский В. С. — 255
 Кононенко Л. — 418
 Корнилов Е. А. — 437
 Корнілова В. О. — 106
 Коробейников В. С. — 139, 174
 Коробчинский Г. С. — 107
 Коротаев С. — 358
 Короченский А. П. — 437
 Косогова Л. И. — 269
 Кранс М. И. — 230
 Крушельницький А. — 322, 323
 Крылова И. С. — 324
 Кузнецов С. — 287
 Купавичюс А. — 301
 Курьянов Е. И. — 335
 Кюнцель Г. — 173
 Лава А. — 63
 Лапицкий И. М. — 75

- Ларина Т. С. — 175
 Латинов А. — 209
 Леаль А. — 64
 Лівенцев В. А. — 176
 Лігачова Н. — 438
 Лобанов О. Ю. — 380
 Логвинова Т. Г. — 222
 Лозанн С. — 9
 Лопидус Р. — 177
 Лукницький С. — 359
 Лучинский Ю. В. — 360, 437
 Львов-Рогачевский В. Л. — 5
 Любимов Б. И. — 346, 350
 Любимов Л. — 419
 Любимов М. — 315
 Лютый А. — 316, 325
 Лядов В. — 104
 Маевский В. — 108, 166, 178
 Макаренко Є. А. — 420
 Макгрегор О. Р. — 347
 Маринко Г. И. — 193
 Маринко И. В. — 167, 193, 293
 Марион Д. — 29
 Матвеев В. А. — 41, 49
 Матковский Н. — 24
 Мащенко І. Г. — 294, 317
 Мезенцев В. Ф. — 326
 Менделевич Г. — 95
 Меньшиков В. В. — 303
 Меньшиков В. М. — 179, 303
 Минаев В. Н. — 28
 Мироненко Н. Н. — 381
 Михайлов С. А. — 394, 421
 Мицкевич Э. — 401
 Мовчан М. — 340
 Морозов Е. — 194
 Мыщик Л. Н. — 336, 361
 Мэллет М. Ф. — 400 (ред.-сост.)
 Мэррил Дж. — 374
 Неев В. — 318
 Новгородцев С. — 308
 Новиков Н. В. — 52
 Носов Л. — 86
 Оганов Г. — 245, 249
 Олдридж Д. — 87, 99, 125, 140
 Орестов О. Л. — 109
 Орехова С. Г. — 232
 Орлов Ю. Я. — 210
 Осадчук Б. — 382
 Осипов В. Д. — 76, 88, 195
 Пальгунов Н. Г. — 50
 Панкина О. Г. — 260, 292 (ред.)
 Панфилов А. — 126
 Парсонс Ф. — 10
 Пархитко В. — 53
 Паскуали А. — 250
 Пахомов Н. — 337
 Пашко Н. С. — 156
 Петрів Л. А. — 362
 Петрів Т. І. — 362
 Петров Л. В. — 196
 Петрова С. Л. — 330 (сост.)
 Петряшина Н. — 180
 Писарек В. — 181
 Питерсон Дж. — 211
 Питерсон Т. — 366, 396
 Плющ В. — 309
 Погодаев Н. П. — 261
 Поздеева Л. В. — 440
 Позин В. — 23
 Покальчук Ю. — 363
 Полис Т. В. — 266 (сост.)
 Поляков Ю. — 364
 Привалова Е. А. — 212
 Прудивус Н. И. — 455
 Райли Дж. — 54
 Райли Дж. младший — 54
 Рамазанова Н. К. — 110, 127, 168
 Рамельсон Б. — 240
 Рид Д. — 401
 Рихтер А. Г. — 319
 Розум О. — 395
 Ружников В. Н. — 264
 Рыжиков В. А. — 49
 Рыкованов П. Я. — 441
 Рябий В. Я. — 142
 Сапунов В. И. — 442, 443, 456
 Свешников А. — 348
 Северов А. — 214
 Сельдес Дж. — 20
 Семенов В. С. — 217, 225, 256
 Семенов Е. — 15
 Сергеев Г. С. — 67
 Серый Я. Н. — 182

- Сиберт Ф. — 366, 396
 Сидоренко Н. — 349, 383, 424, 444
 Скосырев В. — 397
 Слісаренко І. Ю. — 398, 423 (упорядн.)
 Смирнова І. С. — 351, 367, 384, 385, 386, 425, 426, 445
 Смітон О. Д. — 142
 Соколов В. С. — 307, 368, 446
 Соколовський М. — 399
 Соловьева І. І. — 262
 Соломатин Н. Н. — 102, 128, 129
 Солонин Ю. Н. — 278
 Станович М. — 327
 Станько А. І. — 437
 Стрельников Р. В. — 270
 Стровський Д. Л. — 387
 Стуруа М. — 79
 Стюарт К. — 11
 Сухоруков К. М. — 263
 Сэмпсон А. — 184
 Таран Л. — 427
 Телень Э. Ф. — 143, 158, 226
 Терешкова З. — 328
 Тихий Й. — 111
 Ткаченко О. — 428
 Тодд Д. — 43
 Тодд О. — 55
 Тодоров Д. — 215
 Трубицына І. В. — 246
 Туркатенко Н. — 131
 Туровская М. — 144
 Ульянова М. І. — 12
 Уокер М. — 304
 Урина Н. В. — 59, 216
 Ф. Р. — 13
 Фабрициус Ф. — 352
 Файрстоун Ч. — 401
 Федорченко А. М. — 305
 Федотов М. А. — 356 (ред.)
 Феофанов О. А. — 185
 Феофанова А. — 457
 Ферхульст С. — 402
 Фирсов Б. — 89
 Фісанов В. — 341
 Фридрих Г. — 21
 Фролова І. І. — 197
 Хаксли О. — 403
 Хатт А. — 33
 Холдар Свен. — 448
 Хорольський В. В. — 449, 450
 Хорунжий Н. — 132
 Хромченко Н. А. — 342
 Худолей К. К. — 282
 Цатурова К. К. — 271
 Черняков Б. І. — 370, 404, 405, 406, 407, 408, 429, 430
 Чиршева Г. Н. — 288
 Чуксеев В. Я. — 283
 Шамилов М. Н. — 160, 169
 Шевцов Н. — 180
 Шерковин Ю. А. — 161
 Шиканян І. Н. — 241
 Шкляр В. І. — 388, 409
 Шмаков П. — 34
 Шрамм У. — 366, 396
 Шустова С. Р. — 247
 Энтин В. Л. — 297, 329
 Энтман Р. — 401
 Юстес Д. — 69, 80
 Ядов В. (ред.) — 85

Наукове видання

**Наукові записки
Інституту журналістики**

Том 9

жовтень — грудень
2002 рік

Підписано до друку 20. 01. 03
Формат 60х84/8. Гарнітура Times.
Друк трафаретний. Ум. друк арк. 26, 24
Обл.-вид. арк. 28,0 Наклад 500 прим.

Підготовлено до друку навчально-видавничою
групою Інституту журналістики.

Надруковано в навчально-поліграфічній
лабораторії Інституту журналістики.

Адреса редакції та друкарні: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут журналістики, кімн. 103а,
тел. 211-45-48, факс 213-09-81, e-mail: inst@journ.univ.kiev.ua